

INFORMATION PLATFORM "CENTER FOR INNOVATIVE THINKING"
UKRAINIAN INSTITUTE OF SCIENTIFIC STRATEGIES
EUROPEAN UNION RESEARCH DEPARTMENT
SCIENTIFIC AND PUBLISHING CENTER "PROGRESS"

НАУКА І СУСПІЛЬСТВО В УМОВАХ ВІЙНИ SCIENCE AND SOCIETY IN TIMES OF WAR

PROCEEDINGS OF THE INTERNATIONAL SCIENTIFIC
AND PRACTICAL CONFERENCE

**JUNE 5-7, 2026
KHARKIV, UKRAINE**

INFORMATION PLATFORM "CENTER FOR INNOVATIVE THINKING"
UKRAINIAN INSTITUTE OF SCIENTIFIC STRATEGIES
EUROPEAN UNION RESEARCH DEPARTMENT
SCIENTIFIC AND PUBLISHING CENTER "PROGRESS"

SCIENCE AND SOCIETY IN TIMES OF WAR

PROCEEDINGS OF THE INTERNATIONAL SCIENTIFIC
AND PRACTICAL CONFERENCE

June 5-7, 2026

Kharkiv, Ukraine

This edition was approved for publication on June 16, 2026.

Published in A4 format online on website:
<https://naukainfo.com/conference?id=130>

Publisher: Sole proprietor Soloviov O. V. Certificate of registration in the State Register of Publishers, Manufacturers, and Distributors of Publishing Products series DK № 8227, dated April 23, 2025.

Kharkiv, Ukraine
2026

UDC 001.3-048.35:0/9](06)

Proceedings of the International scientific and practical conference “Science and Society in Times of War” (June 5-7, 2026) / Publisher website: www.naukainfo.com. – Kharkiv, Ukraine, 2026. - 417 p.

ISBN 978-617-8680-75-6

<https://doi.org/10.64828/conf-130-2026>

The recommended citation for this publication is:

Shevchenko T. G. Research into the specifics of the development of performing arts in Ukraine under martial law // Science and Society in Times of War : proceedings of the International scientific and practical conference (June 5-7, 2026). – Kharkiv, Ukraine : naukainfo.com, 2026. - Pp. 15-21. - URL: <https://naukainfo.com/conference?id=130>

Editor
Soloviov O. V.

*M.Sc.Ed., M.P.A., Hon. PhD, Academic Advisor,
Head of the European Union Research Department,
Ukrainian Institute of Scientific Strategies*

The collection of scientific articles is a scientific and practical publication that includes research papers by students, postgraduate students, Candidates and Doctors of Sciences, researchers, and practitioners from Ukraine, Europe, neighboring countries, and beyond. The articles reflect studies of processes and changes in the structure of modern science. This collection is intended for students, postgraduate and doctoral candidates, educators, researchers, practitioners, and all those interested in current trends in the development of modern science.

E-mail: journal@naukainfo.com

Publisher website: <https://www.naukainfo.com>

© Publisher website: naukainfo.com, 2026

© Ukrainian Institute of Scientific Strategies (UISS), 2026

© All authors, 2026

TABLE OF CONTENTS

ECONOMIC THEORY, MACRO- AND REGIONAL ECONOMY

1. *Serhii Yermolinkyi, Kvitka Andrii* 9
MODERN KEY INNOVATIVE AND FINANCIAL DETERMINANTS
OF FOOD INDUSTRY DEVELOPMENT IN THE CONTEXT OF
EUROPEAN INTEGRATION PROCESSES

2. *Пархета Людмила Віталіївна, Лебедева Альона Вікторівна* 16
СТРАХОВИЙ РИНОК УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙНИ: РОЛЬ
ДЕРЖАВИ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ СТІЙКОСТІ ТА ВІДНОВЛЕННЯ

FINANCE AND BANKING; TAXATION, ACCOUNTING AND AUDITING

3. *Поляк-Свергун Мар'яна Миколаївна* 22
СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ПОДАТКОВОЇ СИСТЕМИ ТА ЇЇ
РОЛЬ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ФІНАНСОВОЇ СТАБІЛЬНОСТІ
ДЕРЖАВИ

4. *Пархета Людмила Віталіївна, Кушніренко Анна Михайлівна* 27
ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ У СТРАХОВОМУ БІЗНЕСІ: ПРОБЛЕМА
АГЛОРИТМІЧНОЇ ДИСКРИМІНАЦІЇ КЛІЄНТІВ

MANAGEMENT, PUBLIC ADMINISTRATION AND GOVERNANCE

5. *Лясковець Юлія Русланівна* 33
ВРАХУВАННЯ РЕГУЛЯТОРНИХ РИЗИКІВ У ДІЯЛЬНОСТІ
ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ УКРАЇНИ В
УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

6. *Цибулько Юрій Олександрович* 38
ДЕРЖАВНА ПРОГРАМА МІКРОГРАНТІВ ЯК ІНСТРУМЕНТ
ПОДОЛАННЯ ДИСПРОПОРЦІЙ РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІЙ:
ПРОБЛЕМА КРИТЕРІЇВ ОЦІНЮВАННЯ

7. *Яворська Анастасія Петрівна* 41
ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ
ЛІСОПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ В УКРАЇНІ

8. *Гаркавий Валерій Васильович, Саранчук Ілона Вікторівна* 47
СТРАТЕГІЧНЕ УПРАВЛІННЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
РОЗВИТКУ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ

9. *Косинський Ігор Ярославович, Іванюк Ольга Володимирівна* 50
ІННОВАЦІЙНІ ІНСТРУМЕНТИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ
ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ НА МІСЦЕВОМУ РІВНІ: ВИКЛИКИ,
СВІТОВИЙ ДОСВІД ТА АДАПТАЦІЯ ДЛЯ УКРАЇНИ

LAW AND INTERNATIONAL LAW

10.	Соляник Максим Олександрович
ВІДШКОДУВАННЯ МОРАЛЬНОЇ ШКОДИ У ПЕРІОД ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ	54
11.	Басараб Віта Вікторівна, Турчин Діана Олександрівна
ДЕРЖАВНІСТЬ В УМОВАХ ОКУПАЦІЇ : МЕЖІ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОГО ІМУНІТЕТУ ТА ВИКЛИКИ ДЛЯ УКРАЇНИ	59
12.	Кипич Інга Валеріївна, Халілова Віра Ельчіївна
ЕЛЕКТРОННЕ СУДОЧИНСТВО В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ: ПЕРЕВАГИ ТА ПРОБЛЕМИ ВПРОВАДЖЕННЯ	64
13.	Гаяс Денис Олегович, Шаповалова Катерина Геннадіївна
ЗАЛИШЕННЯ ПОЗОВУ БЕЗ РУХУ: ПРОБЛЕМИ ЗАСТОСУВАННЯ ТА НАСЛІДКИ ДЛЯ СТОРІН	69
14.	Семенов Ігор Віталійович
КОМПЕНСАЦІЯ ВОЄННИХ ЗБИТКІВ: ДОСВІД БОСНІЇ І ГЕРЦЕГОВИНИ	75
15.	Антонова Юлія, Ангелуца Наталія
ОКРЕМІ ФОРМИ КОЛАБОРАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ПОСОБНИЦТВА ДЕРЖАВІ-АГРЕСОРУ : РОЗМЕЖУВАННЯ У СУДОВІЙ ПРАКТИЦІ	81
16.	Чуєнко Анна Михайлівна
ПОНЯТТЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ	87
17.	Кутиріна Влада Володимирівна, Завертнева-Ярошенко Валерія Адольфівна
ПРАВОВИЙ СТАТУС ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ	94
18.	Богініч Ігор Олегович
ПРАВОВІ ОСНОВИ ТА ОБМЕЖЕННЯ ВИКОРИСТАННЯ ШІ УПОВНОВАЖЕНИМИ ПІДРОЗДІЛАМИ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ, ЯКІ ЗДІЙСНЮЮТЬ НЕГЛАСНІ СЛІДЧІ (РОЗШУКОВІ) ДІЇ	99
19.	Кучинська Оксана Петрівна, Зозуля Лілія Олегівна
ПРОВЕДЕННЯ ОБШУКУ У АДВОКАТА: БАЛАНС МІЖ ІНТЕРЕСАМИ СЛІДСТВА ТА ГАРАНТІЯМИ АДВОКАТСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	110
20.	Усік Тетяна Олександрівна, Завертнева-Ярошенко Валерія Адольфівна
ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ЯКОСТІ МЕДИЧНИХ ПОСЛУГ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ	114
21.	Чорна Марина Василівна
ЦИФРОВІЗАЦІЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПОСЛУГ: ПРАВОВІ ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ	120

BIOLOGY AND BIOTECHNOLOGY

22. *Мусич Олена Григорівна, Зубко Олександр Вікторович* 126
ПЕНІЦИЛІ В ҐРУНТІ КРИВБАСУ

FOOD PRODUCTION AND TECHNOLOGIES

23. *Станжицький Микола Олександрович, Нєміріч Олександра Володимирівна, Силка Ірина Миколаївна, Польовик Володимир Вікторович* 130
ЗНАННЯ ПЕРСОНАЛУ ПРО ФУНКЦІОНАЛЬНІ ХАРЧОВІ ПРОДУКТИ ЯК СКЛАДОВА ПРОФЕСІЙНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ У КОНЦЕПТУАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ РЕСТОРАННОГО ГОСПОДАРСТВА

COMPUTER AND SOFTWARE ENGINEERING

24. *Назарук Дмитро Сергійович, Рінна Сергій Петрович* 133
СУЧАСНІ ТЕХНОЛОГІЇ КОМП'ЮТЕРНОГО ЗОРУ В УМОВАХ БОЙОВИХ ДІЙ: АВТОМАТИЗАЦІЯ АЕРОРОЗВІДКИ ТА ВІЯВЛЕННЯ ЦІЛЕЙ

INFORMATION TECHNOLOGIES AND SYSTEMS

25. *Клименко Віктор Володимирович, Сухін Олег Валерійович, Бондаренко Олександр Олександрович, Давлетов Айдер Рамазанович, Закусило Олександр Петрович* 137
ПРОБЛЕМАТИКА СТІЙКОГО УПРАВЛІННЯ НАЗЕМНИМИ РОБОТИЗОВАНИМИ КОМПЛЕКСАМИ В УМОВАХ АКТИВНОГО ВПЛИВУ ЗАСОБІВ РАДІОЕЛЕКТРОННОЇ БОРОТЬБИ

TRANSPORT AND TRANSPORT TECHNOLOGIES

26. *Ковальчук Христина Ігорівна, Назаровець Олег Богданович, Шевченко Василь Ігорович* 142
ПІДВИЩЕННЯ БЕЗПЕКИ ЗАЛІЗНИЧНИХ ПЕРЕВЕЗЕНЬ НЕБЕЗПЕЧНИХ ВАНТАЖІВ У СУЧАСНИХ УМОВАХ
27. *Чередниченко Євген Володимирович, Панасюк Юрій Валерійович, Салабай Сергій Романович, Мінізулов Вадим Сергійович, Адаменко Руслан Сергійович* 157
ПЕРСПЕКТИВИ ЗАСТОСУВАННЯ АСИСТЕНТА ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В СИСТЕМІ ЛОГІСТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
28. *Ковальчук Христина Ігорівна, Товарянський Володимир Ігорович, Байєр Даниїл Володимирович* 162
АДАПТАЦІЯ СКЛАДСЬКОЇ ЛОГІСТИКИ УКРАЇНИ ДО УМОВ ВОЄННОГО СТАНУ: ВИКЛИКИ ТА РІШЕННЯ

29. *Березненко Дмитро Дмитрович, Жукевич Аркадій Борисович, Джулгачов Віталій Георгійович* 175
РОЗРОБЛЕННЯ МЕТОДІВ ДЕЦЕНТРАЛІЗОВАНОЇ КОМУНІКАЦІЇ
ТА САМОКОНФІГУРАЦІЇ В АДАПТИВНИХ РОЯХ БЕЗПЛОТНИХ
ЛІТАЛЬНИХ АПАРАТІВ

PHILOLOGY AND JOURNALISM

30. *Krisztián Váradi* 181
THE EFFECTS OF THE RUSSO–UKRAINIAN WAR ON THE
LINGUISTIC LANDSCAPE OF UKRAINIAN SETTLEMENTS
31. *Супрунова Олена Миколаївна* 191
ПОЛІПАРАДИГМАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО ТРАКТУВАННЯ
ПОНЯТТЯ «МОВА ВОРОЖНЕЧЬ» В СУЧАСНОМУ НАУКОВОМУ
ДИСКУРСІ

PHILOSOPHY AND POLITICAL SCIENCE

32. *Бекдаміров Еміль Заурович* 196
РОЛЬ ЕКОНОМІЧНИХ САНКЦІЙ У РЕАЛІЗАЦІЇ
ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОЇ СТРАТЕГІЇ ДЕРЖАВ
33. *Кирієнко Іванна Андріївна, Валентин Валерійович Гладких* 201
ТРАНСФОРМАЦІЯ ПАРАДИГМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ
ІДЕНТИЧНОСТІ В УКРАЇНІ: ВІД ЕТНОКУЛЬТУРНОЇ МОДЕЛІ ДО
ГРОМАДЯНСЬКОГО ПАТРІОТИЗМУ
34. *Гладких Валентин Валерійович, Малець Вероніка Сергіївна* 205
ТРАНСФОРМАЦІЯ ПОЛІТИЧНИХ ЕЛІТ В УКРАЇНІ: ІСТОРИЧНА
РЕТРОСПЕКТИВА, СОЦІОПСИХОЛОГІЧНІ ТИПИ ТА ВИКЛИКИ
СЬОГОДЕННЯ
35. *Вікторія Карпенко, Третьак О. А.* 209
ТРАНСФОРМАЦІЯ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ В УКРАЇНІ:
ВОЛОНТЕРСЬКИЙ РУХ ЯК ЧИННИК ПОДОЛАННЯ
ПАТЕРНАЛІЗМУ

RELIGIOUS STUDIES AND THEOLOGY

36. *Рябко Ігор Володимирович* 213
ЕКЗИСТЕНЦІЙНИЙ РЕСУРС НАДІЇ В СИТУАЦІЇ ТРИВАЛОГО
ВОЄННОГО КОНФЛІКТУ.

PEDAGOGY AND EDUCATION

37. *Лопушан Ніна Олександрівна* 218
ВИКЛИКИ ТА СПЕЦИФІКА ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЇ НАВЧАННЯ
АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ У
РІЗНОРІВНЕВИХ ГРУПАХ
38. *Артеменко Катерина Олександрівна, Погребняк Василюк Олександрівна* 222
ЛЕПБУК ЯК ЗАСІБ РОЗВИТКУ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

39.	Саюк Валентина Іванівна ТРАНСФОРМАЦІЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ВИКЛАДАЧІВ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ ВОЄННИХ ВИКЛИКІВ	234
40.	Жукова Анна Робертівна ФОРМУВАННЯ ЛІНГВІСТИЧНОЇ КАРТИНИ СВІТУ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ: ПСИХОЛОГІЧНІ ТА ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ	238
41.	Салогуб Ольга Олександрівна ФОРМУВАННЯ НАВИЧОК СОЦІАЛЬНОЇ ВЗАЄМОДІЇ У ДІТЕЙ З РОЗЛАДАМИ АУТИСТИЧНОГО СПЕКТРА В УМОВАХ ІНКЛЮЗИВНОГО НАВЧАННЯ	250
42.	Барабаш Любов Миколаївна ІНТЕГРАЦІЯ В БІОЛОГІЇ ЯК ОСОБЛИВА ФОРМА НАСКРІЗНОЇ STEM-ОСВІТИ ДЛЯ ЦІЛСНОГО СПРИЙНЯТТЯ СВІТУ	255
43.	Соловийов Олег Володимирович, Галенко Віталій Олександрович, Дебрецені Олександр Олександрович СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО СТВОРЕННЯ МЕТОДИЧНИХ ПОСІБНИКІВ В УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ ОСВІТИ	266
PSYCHOLOGY AND PSYCHIATRY		
44.	Лукіна Наталія Борисівна, Борисова Анна Вячеславівна ХАРАКТЕРОЛОГІЧНИЙ ПРОФІЛЬ ОСІБ З ТІЛЕСНИМИ МОДИФІКАЦІЯМИ РАНЬОГО ДОРОСЛОГО ВІКУ	287
45.	Береженна Олена Юрійвна ЦІННІСТЬ ЖИТТЯ ЯК ПСИХОЛОГІЧНИЙ ЧИННИК ПРОФІЛАКТИКИ БОЙОВОЇ ВТОМИ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ В УМОВАХ ВІЙНИ	300
46.	Марина Кирилюк ІНТОЛЕРАНТНІСТЬ ДО НЕВИЗНАЧЕНОСТІ ЯК ПРЕДИКТОР СТРЕСУ В ПРОЦЕСІ ПРИЙНЯТТЯ МОЛОДДЮ КАР'ЄРНИХ РІШЕНЬ	306
MEDICAL SCIENCES AND PUBLIC HEALTH		
47.	Ходош Едуард Михайлович, Клименко Тетяна Георгіївна ВІЙНА ЯК ЧИННИК ПРОФЕСІЙНОГО РОЗВИТКУ МЕДИЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ	311
48.	Дроботенко Володимир Анатолійович, Сівак Ольга Анатоліївна, Білик Яна Вадимівна, Синільник Віталій Сергійович ФОРМУВАННЯ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ МАЙБУТНІХ ЛІКАРІВ, ТРАНСФОРМАЦІЯ ПІДХОДІВ ПІД ЧАС ВІЙНИ	318
49.	Костенко Алла Іванівна, Станкевич Валерій Васильович, Какура Ірина Валентинівна, Федоришина Олена Михайлівна, Гуменнікова Наталія Миколаївна КОМПЛЕКСНА МЕДИКО-САНІТАРНА ОЦІНКА ОРГАНІЧНИХ БІОМАС ЗА ХІМІЧНИМИ ТА БІОЛОГІЧНИМИ ПОКАЗНИКАМИ	325

PHYSICAL EDUCATION, SPORTS AND PHYSICAL THERAPY

50. *Олійник С. О., Горошко В. І.* 336
КОМПЛЕКСНА РЕАБІЛІТАЦІЯ ПІСЛЯ ВИВИХІВ ТА
ПІДВИВИХІВ ПЛЕЧОВОГО СУГЛОБА У СПОРТСМЕНІВ
51. *Кирик Олег Олегович, Нестерчук Наталія Євгенівна* 341
ОСОБЛИВОСТІ ФІЗИЧНОЇ ТЕРАПІЇ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ
ПІСЛЯ ТЕРМІЧНИХ УРАЖЕНЬ ВЕРХНІХ КІНЦІВОК

HISTORY, ARCHAEOLOGY AND CULTURAL STUDIES

52. *Антонюк Тетяна Дмитрівна, Бондарчук Ярослав Олегович,* 348
Супронюк Оксана Костянтинівна, Солонська Наталія Гаврилівна,
Антонова Вікторія Дмитрівна, Борисович Галина Олександрівна
ФОНДИ ВІДДІЛУ ЗАРУБІЖНОЇ УКРАЇНІКИ: СПЕЦИФІКА
ФОРМУВАННЯ ТА НАУКОВИЙ ПОТЕНЦІАЛ ДІАСПОРНИХ
ВИДАНЬ

ARCHITECTURE AND CONSTRUCTION

53. *Четверіков Денис В'ячеславович, Бережна Аліна Русланівна,* 357
Ладенко Ірина Сергіївна, Незнайко Владислава Дмитрівна
АРХІТЕКТУРНА АВТЕНТИЧНІСТЬ VS ШВИДКА ВІДБУДОВА:
ДИЛЕМА ВІДНОВЛЕННЯ ОБ'ЄКТІВ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ В
ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД
54. *Розум Лев Павлович* 366
ІТАЛІЙСЬКИЙ СТИЛЬ В ІНТЕР'ЄРІ СУЧАСНИХ ЗАКЛАДІВ
ГРОМАДСЬКОГО ХАРЧУВАННЯ

CULTURE AND ARTS

55. *Білова Єлізавета Дмитрівна* 370
«YOU'RE SO COOL» ГАНСА ЦИММЕРА ЯК ФЕНОМЕН
«ВЕЛИКОГО ЧАСУ»: МАРИМБА Й АНСАМБЛЬ УДАРНИХ
ІНСТРУМЕНТІВ У ПРОСТОРІ СУЧАСНОЇ КУЛЬТУРНОЇ ПАМ'ЯТІ
56. *Ващук Ольга Миколаївна* 378
АКАДЕМІЧНЕ ВИКОНАВСЬКЕ МИСТЕЦТВО ЯК ІНСТРУМЕНТ
СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ ТА ПОДОЛАННЯ
ПСИХОТРАВМИ
57. *Розум Захар Павлович* 385
МУЗЕЙ ЯК ПРОСТІР ЗБЕРЕЖЕННЯ ТА ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ
КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ
58. *Гутник Людмила Миколаївна, Галькевич Тетяна Анатоліївна* 388
ТЕМАТИЧНІ ІЛЮСТРОВАНІ ЕЛЕКТРОННІ РЕСУРСИ
АРКУШЕВИХ ОБРАЗОТВОРЧИХ ДОКУМЕНТІВ: ДОСВІД
ФОРМУВАННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ В УМОВАХ
СЬОГОДЕННЯ

59.	<i>Єрзієва Катерина Іванівна</i>
ФОРТЕПІАННИЙ ТВІР «ОСТРІВ РАДОСТІ» К. ДЕБЮССІ ЯК
ВІЯВ СИМВОЛІСТСЬКОЇ МОДЕЛІ ПРОГРАМНОСТІ	403
60.	<i>Коваленко Андрій Вікторович</i>
ШОВКОГРАФІЯ БЕЗ ТИРАЖУ: АВТОРСЬКІ СТРАТЕГІЇ
СТВОРЕННЯ УНІКАЛЬНОГО ВІДБИТКУ (У КОНТЕКСТІ
ПРОЄКТУ «УЛАМКИ ПАМ'ЯТІ»)	407

LAW AND INTERNATIONAL LAW (ADDITIONAL)

61.	<i>Лях Ігор Олександрович, Пилипенко Володимир Пилипович</i>
ПРАВОВИЙ СТАТУС ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ У
МІЖНАРОДНОМУ ЗБРОЙНОМУ КОНФЛІКТІ (НА ПРИКЛАДІ
РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ) | 412 |
|-----|--|-----|

**SPECIAL THANKS FOR ACTIVE PARTICIPATION IN THE
SCIENTIFIC AND PRACTICAL CONFERENCE ARE EXTENDED
TO THE FOLLOWING PARTICIPANTS:**

***Ruslan Berezenskyi, Ivan Hnylianskyi, Yevhen Cherednichenko,
Volodymyr Pohrebnyi, Oleksandr Diedkov, Hennadii Kotliarov, Repina
Olena, Iryna Cherevko, Maria Petrushchenko, Natalya Bogomolova,
Liudmyla Udivanova, Kozachek Iryna, Mikhniuk Denys, Hennadii
Zaitsev***

ECONOMIC THEORY, MACRO- AND REGIONAL ECONOMY

UDC 338.1:658.8

Serhii Vermolinkyi

Kvitka Andrii

postgraduate students

State Research Institute of Informatization and Economic Modeling

Kyiv, Ukraine

MODERN KEY INNOVATIVE AND FINANCIAL DETERMINANTS OF FOOD INDUSTRY DEVELOPMENT IN THE CONTEXT OF EUROPEAN INTEGRATION PROCESSES

Abstract. The article examines the innovative and financial determinants of the development of Ukraine's food industry in the context of European integration processes. It has been established that the transformation of the external environment, wartime challenges, structural imbalances, and adaptation to European Union standards create new requirements for the functioning of food industry enterprises. The necessity of intensifying innovation and investment activities as a key prerequisite for ensuring the competitiveness of the industry has been substantiated.

Keywords: food industry, innovative determinants, financial determinants, European integration, innovative development, investment attractiveness, digitalization.

The food industry of Ukraine makes a significant contribution to the country's industrial production and constitutes a substantial part of its export potential. This

sector includes enterprises engaged in the production of meat, dairy, bakery, confectionery products, oils and fats, as well as other goods.

In recent years, the activities of food industry enterprises have become considerably more complicated due to the destruction of production facilities, labor shortages, disruptions in logistics chains, and rising production costs [3, p. 154].

At the same time, Ukraine's integration into the European economic space creates new opportunities for the development of the industry. The share of food exports to European Union countries is increasing, while efforts to implement international quality and product safety standards are ongoing [2, p. 47]. This study proposes to analyze the relationship between two key groups of determinants – innovative and financial – which, in turn, shape the development of the industry.

Effective development of the food industry is possible only under conditions of simultaneous strengthening of innovative and financial potential. Innovations require sufficient financial support, while access to financial resources depends on increasing the innovative capacity of enterprises and the attractiveness of the industry for investors and donors [7, p. 615].

The high cost of loans and insufficient state incentives for innovation remain significant obstacles to enterprise development. At the same time, international grant programs and financial support from the European Union create additional opportunities for the implementation of innovative and investment projects [8, p. 122]. In order to systematize the key factors of food industry development in the context of European integration, it is advisable to identify the innovative and financial determinants underlying the competitiveness of enterprises in the sector. Effective development of the food industry depends on a balanced combination of innovative and financial factors. Enterprise modernization requires appropriate financial support, while access to investment and credit resources accelerates technological renewal, digitalization, and the integration of enterprises into the European economic space [6, p. 86].

It is important to realize that the development of the food industry in the context of European integration is influenced primarily not by the availability of separate

financial or innovative resources. Instead, its trajectory is mainly determined by the effectiveness of the interaction between these resources. The basis for increasing enterprise competitiveness, enhancing investment attractiveness, and successfully adapting to EU market requirements is the synchronization of innovation processes with financial support mechanisms.

The proposed conceptual model is based on a systemic approach according to which the innovative development of food industry enterprises is the result of the combined influence of external and internal factors. It encompasses the interdependence between financial support, innovative activity, state support, and the requirements of European integration [3, p. 46].

To systematize the key elements of the proposed conceptual model, all four functional blocks (external environment, financial determinants, innovative determinants, and the performance block itself) are summarized in a generalizing table. This makes it possible to clearly compare the main components of each block with the expected outcomes of their implementation in the context of the European integration development of the food industry.

It can be argued that the final result of the interaction between financial and innovative factors influenced by the external environment is the achievement of sustainable development in the food industry. In this context, each of the mentioned components plays its own specific role: the external environment creates the institutional framework, financial factors provide the resource base, and innovative factors directly stimulate technological modernization. The achievement of strategic goals, namely increasing competitiveness, expanding exports to the EU, enhancing investment attractiveness, and ensuring food security, is determined precisely by the synergy of these three components [5, p. 170].

For a deeper understanding of the interaction mechanism between innovative and financial determinants of food industry development, it is recommended to systematize them into functional blocks. This makes it possible to thoroughly characterize the key influencing factors, determine their role in ensuring

technological modernization of enterprises, and assess their impact on sector performance in the context of European integration.

The systematization of the functional components of the conceptual model emphasizes the complex relationship between the external environment, financial support, and innovative development of food industry enterprises. The effectiveness of implementing innovative processes depends on the availability of financial resources, while the performance of the industry is determined by the degree of integration of innovative and financial mechanisms into the system of strategic enterprise development management [2, p. 93].

Based on the research results, a conceptual model of interaction between innovative and financial determinants was developed. This model was used to formulate a system of practical recommendations. The purpose of this system is to increase the competitiveness of food industry enterprises under the conditions of European integration transformations.

For enterprises operating in the food industry, accelerating the digital and technological modernization of production processes has become a matter of primary importance. The implementation of ERP, CRM, and MES systems is recommended, as these systems have been proven to improve resource management efficiency, optimize logistics processes, and reduce operational costs. It has also been proven that the digitalization of business operations contributes to increasing enterprise transparency, thereby enhancing their investment attractiveness. An important direction of development is the implementation of energy-efficient and environmentally oriented technologies, including the use of alternative energy sources, reduction of resource consumption, and recycling of production waste. The implementation of these measures is crucial for adapting enterprises to the environmental requirements of the European Union and the provisions of the European Green Deal [5, p. 990].

Of particular importance is the expansion of enterprise participation in international grant and financial programs of the European Union, such as EIT Food, Horizon Europe, and Ukraine Facility. This enables the attraction of financial

resources for the implementation of innovative projects without significantly increasing the debt burden and promotes the integration of enterprises into the European innovation space.

The use of public-private partnership mechanisms in the development of industrial parks, logistics centers, and export-oriented infrastructure has been identified as a promising development tool that will facilitate expanding the access of Ukrainian producers to EU markets [3, p. 156].

State authorities and industry associations should focus on creating a favorable financial and institutional environment to stimulate the innovative development of food industry enterprises. One of the key directions should be the introduction of tax incentives for enterprises carrying out technological modernization of production in accordance with European Union requirements and standards. Effective instruments in this direction may include tax benefits, partial compensation of investment costs, as well as exemption from taxation of imported technological equipment necessary for upgrading production capacities [5, p. 122].

The development of specialized credit programs aimed at financing innovative projects in the food industry with the participation of state banking institutions is also of great importance. The implementation of such programs will help increase the availability of financial resources, especially for small and medium-sized enterprises that have limited opportunities to attract investment capital. At the same time, it is necessary to accelerate the process of harmonizing technical regulations and food safety standards with European Union requirements, particularly in the field of implementing HACCP systems, product traceability mechanisms, and modern labeling requirements. This will reduce the impact of non-tariff barriers in foreign trade and increase the competitiveness of Ukrainian food products in the European market.

Special attention should also be paid to creating a comprehensive system of advisory and informational support for enterprises, which would ensure assistance in preparing grant applications, facilitate the attraction of international technical aid, and help enterprises adapt production processes to European standards. The

implementation of the proposed measures will contribute to the formation of an integrated mechanism of financial and innovative development of the food industry, within which state support will stimulate the innovative activity of enterprises, innovative development will enhance the investment attractiveness of the industry, and attracted financial resources will ensure further modernization of production and deeper integration of Ukraine into the European economic space [4, p. 173].

Overall, within the context of the study, a conceptual model illustrating the interaction between innovative and financial determinants of food industry development was developed. The model includes four functional blocks: the external environment, financial determinants, innovative determinants, and the efficiency block. The proposed model makes it possible to comprehensively characterize the mechanisms of direct and reverse influence between individual elements of the system. Priority directions of state policy for supporting the industry have been substantiated. The analysis revealed that the main barriers to the innovation and investment development of the food industry remain the high cost of credit resources, insufficient state stimulation, limited investment resources, destruction of production and logistics infrastructure as a result of military aggression, and the need to adapt enterprises to the technical, environmental, and safety standards of the European Union.

REFERENCES:

1. Alqahtani H., BADI S., NASAJ M. Role of adaptive marketing capability and organisational agility in the resilience of B2B manufacturing companies during crises. *Journal of Business & Industrial Marketing*. 2025. Vol. 40(5). P. 1106–1130. DOI: 10.1108/JBIM-07-2024-0507.
2. BAG S., GUPTA S., LUO Z. Examining the role of logistics 4.0 enabled dynamic capabilities on firm performance. *The International Journal of Logistics Management*. 2020. Vol. 31(3). P. 607–628. DOI: 10.1108/IJLM-11-2019-0311.

3. LAGODIIENKO V., BASIURKINA N., SAVCHENKO T. Strategic monitoring of the investment policy of food enterprises in Ukraine. *Ukrainian Journal of Applied Economics and Technology*. 2024. Vol. 9(4). P. 49–54. DOI: 10.36887/2415-8453-2024-4-49.
4. OLIVEIRA F., BELITSKI M., PEREZ-VEGA R. Sales digitization and sales process optimisation for firm performance: Evidence from European firms. *Technological Forecasting and Social Change*. 2025. Vol. 217. 124172. DOI: 10.1016/j.techfore.2025.124172.
5. SHUST O., HORLACHUK M. Innovation and investment determinants of the development of the agro-food sector of Ukraine. *Економіка та держава*. 2024. № 6. С. 89–95. DOI: 10.32702/2306-6806.2024.6.89.
6. TULUSH L., TRUSOVA N. Financial and Credit Policy of Agrarian and Food Industry in Conditions of Changing Institutional Doctrine of Ukraine. *Modern Economics*. 2024. Vol. 27. P. 44–52. DOI: 10.31521/modecon.V27(2024)-07.
7. WANG W., YI J. Two omni-channel fresh food retailers from a supply chain perspective. *International Journal of Logistics Systems and Management*. 2025. Vol. 52(2). P. 164–175. DOI: 10.1504/IJLSM.2025.144567.
8. CHEN X., LI Y. The impact of omni-channel collaborative marketing on customer loyalty to fresh retailers: the mediating effect of the omni-channel shopping experience. *Operations Management Research*. 2022. Vol. 15(3-4). P. 983–997. DOI: 10.1007/s12063-022-00278-6.

Пархета Людмила Віталіївна

кандидат економічних наук, доцент

кафедри банківської справи та

страхування

Лебедєва Альона Вікторівна

студент

Київський національний економічний

університет імені Вадима Гетьмана

СТРАХОВИЙ РИНОК УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙНИ: РОЛЬ ДЕРЖАВИ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ СТІЙКОСТІ ТА ВІДНОВЛЕННЯ

Анотація. У статті досліджено особливості функціонування страхового ринку України в умовах повномасштабної війни та посилення ролі держави у забезпеченні його стійкості. Проаналізовано ключові виклики страхування воєнних ризиків, зокрема обмежену ємність ринку та необхідність міжнародного перестрахування. Розглянуто трансформацію ринку, впровадження державних механізмів підтримки та розвиток партнерства між державою, приватними страховиками та міжнародними фінансовими організаціями. Обґрунтовано значення страхового ринку як інструменту інвестиційної безпеки та відновлення економіки України.

Ключові слова: страховий ринок, воєнні ризики, державне регулювання, страхування, перестрахування, страхові компанії, інвестиційна безпека.

Повномасштабне вторгнення Росії в Україну з лютого 2022 року змінило умови функціонування фінансового ринку країни. Страховий ринок, який до війни сприймався переважно як другорядний інструмент, набув стратегічного значення в контексті залучення інвестицій та відновлення економіки. Без

ефективного страхового захисту неможливі кредитування, реалізація інфраструктурних проєктів та залучення іноземного капіталу.

Таким чином, в умовах війни страховий ринок України трансформується з другорядного сегмента фінансової системи у ключовий механізм забезпечення інвестиційної безпеки та економічного відновлення, що зумовлює посилення ролі держави у формуванні системи страхування воєнних ризиків.

За оцінками експертів, Україні потрібно понад 5 млрд євро щорічно на страхування воєнних ризиків, з яких 2 млрд - лише на страхування енергетичного сектору [1]. Прямі задокументовані збитки України станом на середину 2025 року становлять близько \$176 млрд, а витрати на відбудову оцінюються у \$486 млрд [2]. За таких масштабних втрат питання ефективного страхового захисту та партнерства приватних страхових компаній із державою набувають особливого значення.

Страхування воєнних ризиків стикається з певними труднощами: висока ймовірність настання ризиків, недостатня ємність страхового ринку та практична недоступність міжнародного перестрахування унеможливають покриття лише приватними компаніями, що зумовлює необхідність державного втручання [2].

Роль держави на страховому ринку є важливою з кількох причин:

- по-перше, лише держава здатна прийняти на себе великі ризики, що перевищують можливості приватного капіталу;
- по-друге, держава забезпечує захист прав споживачів, адже без сильного регулювання та конкурентного середовища власники страхових полісів не будуть захищені від неплатоспроможності та несумлінної поведінки страхових компаній;
- по-третє, розвинений страховий ринок може знизити державні видатки[3].

Розвинений страховий ринок також дозволяє частково зменшити навантаження на державний бюджет шляхом перенесення окремих соціальних та майнових ризиків на механізми страхового захисту. Крім того, страхування може пом'якшити негативний економічний вплив від природного лиха (такого

як втрата сільськогосподарських культур), зменшуючи потребу в фінансовому втручанні держави, вивільняючи бюджетні ресурси для інших пріоритетів [3].

Страховий ринок України зазнав суттєвої трансформації та характеризується підвищенням рівня прозорості, платоспроможності й концентрації капіталу. Якщо у довоєнний період на ринку функціонувало 215 страхових компаній, то станом на сьогодні їх кількість скоротилася до 57, водночас сукупні активи страховиків майже на 30% перевищують показники 2015 року. За підсумками 2023–2024 рр. страховий ринок продемонстрував зростання на 34% та повернувся до довоєнного рівня у доларовому еквіваленті [4].

Ключовою регуляторною зміною стала передача у 2020 році контролю за страховим сектором від Національної комісії, що здійснювала державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, до Національного банку України, унаслідок чого суттєво підвищилися вимоги до прозорості та платоспроможності страховиків.

Уряд сформував трирівневу систему захисту від воєнних ризиків, узгоджену з НБУ та Міністерством економіки. Перший рівень охоплює державні програми підтримки для територій, де ринкові механізми фактично не функціонують, і передбачає компенсацію збитків бізнесу до 10 млн грн. Другий рівень представлений гібридними страховими продуктами за участю держави та приватних страховиків, у межах яких державна компенсація становить до 1 млн грн. Третій рівень включає комерційне страхування без прямого державного втручання.

З 2022 по 2025 рік укладено понад 77 тис. договорів страхування з покриттям воєнних ризиків на загальну страхову суму 26 млрд грн, а завдяки міжнародній співпраці створено ємність покриття у \$200 млн [2].

Показовим прикладом є програма Райффайзен Банку, розроблена у співпраці зі світовою компанією Аон та українськими страховими компаніями ARX, Універсальна та ІНГО. Страхові компанії надаватимуть страхове покриття для майна, яке банк зможе брати у заставу при наданні кредитного

фінансування. Використання нового інструменту дозволить українському бізнесу застрахувати нерухомість, обладнання та товари в обороті від наслідків воєнних дій[7].

Залучення міжнародних партнерів дозволило мобілізувати понад 1 млрд доларів на покриття воєнних ризиків. Зокрема, спільна програма ЄБРР та Aon відновила міжнародну перестрахову ємність, яка фактично зникла у 2022 році. Страхові компанії, такі як «ІНГО» вже надають покриття до 2 млн євро для логістичних операторів та експортерів [5].

18 березня 2025 року уряд удосконалив програму «Зроблено в Україні»: ліміт компенсації для прифронтових територій підвищено до 30 млн грн, скасовано обмеження щодо зарахування раніше отриманої держдопомоги, запроваджено відстрочку оплати послуг оцінювачів до 60 днів через ЕКА [6].

Перевагами сформованої системи страхування воєнних ризиків в Україні є:

- системний підхід (трирівневий захист);
- залучення міжнародного капіталу та стандартів (Lloyd's, MIGA, DFC);
- очищення ринку від неконкурентоспроможних страховиків;
- зростання рівня проникнення страхування в економіку.

Водночас система характеризується і низкою ризиків та недоліків, серед яких:

- висока залежність від державних субсидій, що є нестійкою в довгостроковій перспективі;
- недостатня поінформованість бізнесу про наявні інструменти;
- недостатня довіра населення до страхування.

За оцінками представників Міністерства економіки, впровадження механізмів страхування воєнних ризиків, розвиток страхового ринку та інтеграція міжнародного досвіду формують основу для створення інвестиційно привабливої економіки й забезпечення довгострокового економічного зростання. Водночас Національний банк України наголошує, що ключовими умовами ефективності цієї системи є швидке практичне впровадження створених механізмів та формування інклюзивної фінансової системи.

В Україні формується модель страхового ринку, у якій державна підтримка поєднується з ринковими механізмами та міжнародним партнерством. Ефективна система страхування воєнних ризиків є необхідною передумовою для залучення інвестицій, відновлення інфраструктури та забезпечення фінансової стійкості економіки. Подальша результативність цієї моделі залежатиме від здатності держави забезпечити баланс між бюджетною підтримкою, розвитком приватного страхового сектору та інтеграцією міжнародних механізмів перестраховування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Україні потрібно понад 5 млрд євро щорічно на страхування воєнних ризиків — Мінекономіки // Liga.net. URL: <https://news.liga.net/ua/politics/news/ukraini-potribno-ponad-5-mlrd-ievro-shchorichno-na-strakhuvannia-voiennykh-ryzykiv-minekonomiky> (дата звернення: 28.05.2026).
2. Національний банк України. Страхування воєнних ризиків 2025. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Strah_v_r_pr-03-11-2025.pdf?v=14 (дата звернення: 28.05.2026).
3. Значення ринку страхування для економічного розвитку в Україні: аналіз та рекомендації для економічної політики// Forinsurer. URL: <https://forinsurer.com/public/05/01/02/1737> (дата звернення: 28.05.2026).
4. Прозорий і платоспроможний: як змінився страховий ринок України та які перспективи розвитку до 2030 року// Forbes Ukraine. URL: <https://forbes.ua/money/prozoriy-i-platospromozhniy-yak-zminivsia-strakhoviy-rinok-ukraini-ta-yaki-perspektivi-rozvitku-do-2030-roku-14042026-37824> (дата звернення: 28.05.2026).
5. INGO insurance company joins EBRD's innovative war risk insurance facility with guarantees of EUR 110 million. URL: <https://ingo.ua/en/news/ingo-doluchilasya-do-innovacziynoyi-programi-strahuvannya-voyennih-rizikiv-vid->

ye-brr-z-obsyagom-garantij-110-mln-yevro?utm_source=chatgpt.com

6. Кабмін втричі збільшив компенсацію за пошкоджене майно бізнесу в прифронтових регіонах // Forbes Ukraine. URL: <https://forbes.ua/news/kabmin-vtrichi-zbilshiv-kompensatsiyu-za-poshkodzhene-mayno-biznesu-v-prifrontovikh-regionakh-19032026-37256> (дата звернення: 28.05.2026).
7. Райффайзен Банк запускає послугу зі страхування від воєнних ризиків майна бізнес-клієнтів// Українські Новини. URL: <https://ukranews.com/ua/news/998432-rajffajzen-bank-zapuskaye-poslugu-zi-strahuvannya-vid-voyennyh-ryzykiv-majna-biznes-kliyentiv> (дата звернення: 28.05.2026).

FINANCE AND BANKING; TAXATION, ACCOUNTING AND AUDITING

УДК 336.22:338.246.025.2

Поляк-Свергун Мар'яна Миколаївна

кандидат економічних наук

доцент кафедри фундаментальних та спеціальних дисциплін

Чортківського навчально-наукового інституту підприємництва і бізнесу

ЗУНУ

ORCID ID: 0000-0002-3427-7900

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ПОДАТКОВОЇ СИСТЕМИ ТА ЇЇ РОЛЬ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ФІНАНСОВОЇ СТАБІЛЬНОСТІ ДЕРЖАВИ

Податкова система є фундаментальним елементом фінансової архітектури держави, оскільки забезпечує формування основної частини доходів бюджету та створює передумови для реалізації соціально-економічної політики. В умовах сучасних трансформацій економіки України роль податків значно зростає, оскільки саме вони виступають ключовим інструментом фінансування державних видатків, особливо у сферах оборони, соціального захисту населення, охорони здоров'я та освіти.

Податки виконують три основні функції: фіскальну, регулюючу та соціальну. Фіскальна функція полягає у забезпеченні стабільного наповнення бюджетів усіх рівнів. Регулююча функція передбачає вплив держави на економічні процеси через зміну податкових ставок, надання пільг та формування сприятливого інвестиційного клімату. Соціальна функція

спрямована на перерозподіл доходів між різними верствами населення з метою зменшення соціальної нерівності.

Сучасний етап розвитку податкової системи України характеризується низкою викликів, серед яких слід виділити нестабільність податкового законодавства, високий рівень тінізації економіки, складність адміністрування окремих податків, а також недостатню ефективність механізмів податкового контролю. Ці фактори негативно впливають на рівень податкових надходжень та ускладнюють процес формування стабільної фінансової системи держави.

Однією з ключових проблем є часті зміни податкового законодавства, що створюють невизначеність для бізнес-середовища та знижують рівень довіри платників податків до державних інституцій. У результаті виникає потреба у формуванні більш стабільної та прогнозованої податкової політики, яка б відповідала принципам справедливості, рівності та економічної ефективності.

Важливим напрямом удосконалення податкової системи є її цифровізація. Впровадження електронних сервісів податкової служби, зокрема електронного кабінету платника податків, автоматизованої системи подання звітності та електронного адміністрування податків, суттєво підвищує прозорість податкових процедур. Це дозволяє мінімізувати контакт між платником податків і посадовими особами, що, у свою чергу, зменшує корупційні ризики.

Цифрові технології також сприяють підвищенню ефективності податкового контролю. Використання аналітичних систем, великих даних (Big Data) та автоматизованих ризик-орієнтованих підходів дає можливість податковим органам виявляти порушення податкового законодавства на ранніх етапах, прогнозувати податкові надходження та оптимізувати контрольні заходи.

Окремої уваги потребує питання адміністрування податку на додану вартість (ПДВ), який є одним із ключових джерел бюджетних доходів. Проблеми відшкодування ПДВ, зловживання при формуванні податкового кредиту та використання «схемних» операцій залишаються актуальними для податкової системи України. Впровадження автоматизованого відшкодування ПДВ стало важливим кроком у напрямі підвищення прозорості, однак потребує

подальшого вдосконалення та розширення кола платників, які мають доступ до цього механізму.

Не менш важливим є питання акцизного оподаткування, яке виконує не лише фіскальну, але й регулюючу функцію. Підвищення ставок акцизного податку на підакцизні товари, зокрема алкоголь і тютюн, сприяє збільшенню доходів бюджету та одночасно виконує соціальну функцію, обмежуючи споживання шкідливих для здоров'я товарів. Водночас ефективність акцизної політики залежить від рівня контролю за обігом підакцизної продукції та запобігання тіньовим схемам її реалізації.

Суттєвим елементом податкової системи є також митні платежі, які формують значну частину доходів державного бюджету від зовнішньоекономічної діяльності. Ефективність митного адміністрування безпосередньо залежить від правильності визначення митної вартості товарів, класифікації продукції за УКТ ЗЕД та застосування тарифних і нетарифних заходів регулювання.

Водночас існують проблеми, пов'язані з недосконалістю механізмів контролю митної вартості, використанням схем заниження вартості імпортованих товарів, а також недостатнім рівнем інтеграції інформаційних систем митних і податкових органів. Це призводить до втрат державного бюджету та створення нерівних умов конкуренції на внутрішньому ринку.

Важливим напрямом реформування податкової системи є гармонізація національного податкового законодавства з міжнародними стандартами, зокрема вимогами Європейського Союзу та Світової організації торгівлі. Це передбачає удосконалення податкового адміністрування, підвищення прозорості бюджетних процесів та впровадження сучасних методів податкового контролю.

Окрему роль у розвитку податкової системи відіграє підвищення податкової культури суспільства. Формування свідомого ставлення до сплати податків є важливою передумовою зменшення рівня тіньової економіки та підвищення ефективності функціонування державних фінансів. У цьому контексті важливим є розвиток інформаційно-роз'яснювальної роботи

податкових органів та впровадження сучасних комунікаційних платформ взаємодії з платниками податків.

Висновки. Податкова система України перебуває у стані активної трансформації, що зумовлено як внутрішніми економічними викликами, так і процесами глобалізації та цифровізації. Її подальший розвиток має бути спрямований на підвищення ефективності адміністрування податків, забезпечення стабільності бюджетних надходжень, зменшення рівня тінізації економіки та створення сприятливих умов для економічного зростання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Голіков С. С. Податкова складова фінансової безпеки України. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Економічні науки. 2017. Вип. 25. Ч. 2. С. 122–125.
2. Державна податкова служба України. Надходження податків і зборів. URL: <https://tax.gov.ua/diyalnist-/pokazniki-roboti/nadhodjennya-podatktiv-i-zboriv--obovyaz/nadhodjennya-podatktiv-i-zboriv>.
3. Жаріков А. Ю. Бюджетно-податкова політика як інструмент соціально-економічного розвитку країни. Ефективна економіка. 2021. № 12. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=9756>.
4. Кривонос Д. А. Податкова політика у системі державного регулювання економічного розвитку. Економіка та суспільство. 2023. Вип. 57. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/3212>.
5. Міністерство фінансів України. Бюджет 2025 року. URL: https://mof.gov.ua/uk/budget_of_2025-770.
6. Полторак А. С., Нестерчук Т. В., Пастушенко В. Ю. Роль податкового регулювання у забезпеченні фінансово-економічної безпеки України в умовах зростання тіньової економіки. Modern Economics. 2025. № 50. С. 144–151. URL: <https://modecon.mnau.edu.ua/the-role-of-tax-regulation/>
7. Таращенко В. А. Податкова безпека як складова економічної безпеки

України. Український економічний часопис. 2024. Вип. 6. С. 153–157.

8. Товстуха Д. О. Роль податкової політики у забезпеченні фінансово-економічної безпеки держави. Аналітично-порівняльне правознавство. 2024. № 5. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/313126>.

Пархета Людмила Віталіївна

кандидат економічних наук, доцент

кафедри банківської справи та

страхування

Кушніренко Анна Михайлівна

студент

Київський національний економічний

університет імені Вадима Гетьмана

ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ У СТРАХОВОМУ БІЗНЕСІ: ПРОБЛЕМА АЛГОРИТМІЧНОЇ ДИСКРИМІНАЦІЇ КЛІЄНТІВ

Анотація. У тезах досліджено вплив штучного інтелекту на розвиток страхового бізнесу з акцентом на проблему алгоритмічної дискримінації клієнтів. Проаналізовано особливості використання систем автоматизованого прийняття рішень у страхуванні, зокрема в андеррайтингу та оцінці ризиків на основі великих даних. Розкрито механізми виникнення алгоритмічної упередженості та її прояви через проксі-індикатори. Обґрунтовано ризики відтворення соціальної нерівності в умовах цифровізації страхового ринку та визначено необхідність правового регулювання штучного інтелекту. Окрему увагу приділено європейському досвіду регулювання ШІ та значенню прозорості алгоритмічних рішень для захисту прав страхувальників.

Ключові слова: штучний інтелект, страхування, InsurTech, алгоритмічна дискримінація, андеррайтинг, проксі-індикатори, страхові ризики.

Стрімкий розвиток та впровадження технологій штучного інтелекту призвели до трансформації сучасного фінансового сектору, зокрема ринку страхування. Те, що кілька років тому вважалось перспективним напрямком для

цифровізації, зараз є нормою для провідних страхових компаній. Сьогодні алгоритм машинного навчання інтегрується практично в усі бізнес-процеси – від автоматизованого андеррайтингу та прецизійної оцінки ризиків, до оперативної обробки страхових випадків і розробки персоналізованих страхових продуктів. Це підтверджується аналітичними даними Beinsure Media, згідно з якими обсяг ринку генеративного ШІ у сфері страхуванні станом на 2023 рік становив 346,3 млн дол. США, а до 2032 року очікується зростання до понад 5,5 млрд дол. США [1]. Така зміна в способі прийняття рішень відбувається не лише через нові технології, а й через зміну основних принципів прийняття рішень, оскільки прогностичні моделі, побудовані на великих базах даних (Big Data), відіграють все важливішу роль у страхуванні.

Водночас, попри численні операційні переваги, активна експлуатація систем штучного інтелекту призводить до появи нових проблем правового регулювання та порушення етичних норм. Однією з найбільш дискусійних проблем стає алгоритмічна дискримінація клієнтів. Це пов'язано з використанням систем автоматизованого прийняття рішень (Automated decision-making system). Автоматизовані системи формують об'єктивно не рівні умови для страхування, базуючись на упереджених масивах даних або використовуючи непрямі дискримінаційні критерії, які часто залишаються прихованими від людського контролю. Через це виникає потреба у дослідженні природи виникнення алгоритмічної упередженості, аналізі її негативного впливу на права страхувальників та пошуку правового регулювання у цій сфері.

Цифровізація страхового ринку та розвиток InsurTech спричинили перехід від класичних актуарних моделей до аналізу великих баз даних. Українські дослідники А.М.Соколова, О.В. Гасій, О.В. Тимошенко та Н.С. Педченко у своєму дослідженні зазначили, що цифровізації у страховому бізнесі не оминати, адже без структурних змін неможливо зберегти конкурентоспроможність [2].

Одним з центральних напрямків використання штучного інтелекту у цій галузі є андеррайтинг з інтенсивним використанням даних (data-intensive

underwriting). Цей підхід передбачає, що страхові компанії аналізують не лише стандартні анкети клієнтів, а й велику кількість неструктурованих даних: цифровий слід, дані геолокації, фінансову активність, історію онлайн-транзакцій та навіть соціальні мережі. Водночас розвивається концепція страхування, орієнтована на поведінку – behavior-based insurance – яка передбачає персоналізацію страхових тарифів відповідно до фактичної поведінки користувача. Наприклад, телематика в автострахуванні, де митний тариф безпосередньо залежить від стилю водіння, зафіксованого за допомогою спеціальних пристроїв або мобільних додатків.

Проте така персоналізація створює умови, в яких невидимі форми дискримінації можуть стати прихованими і тяжко виявлятися за допомогою існуючих контролів захисту. Це і є упередження в проєктуванні алгоритмів як системної проблеми. Воно стає підґрунтям для виникнення алгоритмічної дискримінації. Дослідники Мірко Глінтіч та Мілош Безбрадіца вказують на те, що використання штучного інтелекту неминуче призводить до відхилення між математичною моделлю та реальною соціальною дійсною [3]. У цьому випадку головною причиною алгоритмічної упередженості буде не помилка в програмному забезпеченні, а саме походження даних моделі. Більшість алгоритмів машинного навчання використовують історичні дані з актуальними соціально-економічними та політичними нерівностями. Технічно об'єктивна система зберігає ці шаблони та здатна відтворювати їх у майбутніх рішеннях. Таким чином, ця упередженість має потенціал провокувати дискримінацію та нерівне ставлення до страхувальників.

Особливо складним прикладом цього явища є проксі-дискримінація. Навіть якщо розробники програмного забезпечення вилючать явні, прямі ознаки – наприклад, за расою, статтю чи релігією – ШІ-система здатна самостійно знайти інші індикатори, які статистично збігаються з цими характеристиками. Такими проксі-індикаторами можуть виступати, але не обмежуються, поштовий індекс, тип використаного гаджету, рівень освіти, а також цифрова активність.

Реальним прикладом алгоритмічної дискримінації було резонансне розслідування організації ProPublica щодо страхування нерухомості в США. У дослідженні страхових моделей було виявлено, що алгоритми встановлювали вищі страхові тарифи в районах із переважно афроамериканським населенням, попри ідентичні ризики (рівень злочинності, ймовірність пожежі тощо) порівняно з районами, де проживає «біле» населення. Формально алгоритм не знав раси страхувальників, однак поштовий індекс виявся проксі-індикатором для етнічної сегрегації. Це повністю підтверджує висновки Глінтіча та Безбрадіци про те, що дискримінація може бути побічним результатом відбору даних та критерій оцінки ефективності самої моделі [3].

У випадку України так звані ризики є особливо примітними. З огляду на зростання регіональної соціально-економічної диференціації, існує реальна загроза того, що алгоритми вітчизняних страховиків почнуть використовувати місце проживання або цифрову грамотність як приховані фактори ризику для відсіву «небажаних» клієнтів. Це може призвести до явища цифрової ізоляції, коли найбільш вразливі верстки населення будуть змушені платити більше або взагалі втратять доступ до якісного страхового захисту.

З метою уникнення цих небезпек, у 2024 році було запроваджено Акт Європейського союзу про штучний інтелект (EU Act AI) – перший у світі комплексний закон для регулювання ШІ. Цей Акт встановлює нормативну базу щодо різних форм ШІ, орієнтованих на ризик. Згідно з ним, всі ШІ-системи класифікуються за їх потенційною небезпекою. Системи, які використовуються для оцінки ризиків та ціноутворення у страхуванні життя були класифіковані як системи високого ризику. Це передбачає підвищенні вимоги до їх розробки, зокрема, щодо якості навчальних даних, тестування та експлуатації. Згідно з статтею 50 Act AI страхових зобов'язаний попередити страхувальників про використання систем автоматизованого прийняття рішень. Крім того, регламент встановлює стандарти щодо обов'язкового людського контролю, задля перегляду та/або коригування алгоритмічних рішень. Правило визначає вимоги до технічної документації моделей, кібербезпеки та точності прогнозів, що має

запобігти ризику помилок на одній або декількох моделях, або у випадках, коли упередження впливають на вибір рішень.

Отже, впровадження штучного інтелекту в страховий бізнес є неминучим в умовах глобальної цифровізації. Ефективність ШІ в страховому бізнесі базується на підвищенні ефективності, прискоренні швидкості обробки інформації та точності прогнозування ризиків. Така автоматизація призведе до покращення та прискорення прийняття рішень. Проте зворотнім боком цього процесу є виникнення нових форм соціальної несправедливості у вигляді алгоритмічної дискримінації.

Головна складність у прихованому характері цієї дискримінації полягає у тому, що через використання не прямих ознак, проксі-індикаторів, алгоритми відтворюють системні упередження суспільства. Якщо використання штучного інтелекту не буде врегульоване законом, як демонструє міжнародна практика, ця технологія закріпить соціальні нерівності в новій технологічно складній формі.

З огляду на це, для України, важливим є врахування європейського досвіду, зокрема положень AI Act, а також запровадження механізмів контролю за роботою алгоритмів. Йдеться насамперед про прозорість автоматизованих рішень, перевірку якості даних і можливість. Окрім державного регулювання, необхідно стимулювати страхові компанії до проведення регулярного незалежного людського втручання, коли рішення ШІ-системи може порушувати права страхувальників. Лише за таких умов використання штучного інтелекту сприятиме розвитку страхового ринку без поглиблення соціальної нерівності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Global Generative AI in Insurance Market Size Worth \$5,5 bn by 2032. URL: <https://beinsure.com/global-generative-ai-insurance-market/> (дата звернення: 28.05.2026).
2. Соколова А. М., Гасій О. В., Тимошенко О. В., Педченко Н. С. Сучасні тенденції розвитку страхового ринку України в умовах цифровізації.

Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. Серія «Економічні науки». 2022. Вип. 1(105). С. 47-60. URL: <https://doi.org/10.37734/2409-6873-2022-1-7>. (дата звернення: 28.05.2026).

3. Glinčić, Mirjana and Bezbradica, Anja (2025) Artificial intelligence as a cause of discrimination in insurance law. URL: <https://doi.org/10.63177/isc.2025.07>
4. Стихальська Н. Як InsurTech змінює ринок страхування. TASlife. URL: <https://taslife.com.ua/blog/yak-insurtech-zminyuye-rynok-strahuvannya> (дата звернення: 28.05.2026).
5. Пшенична М. Технології штучного інтелекту в страховій індустрії України: аналіз тенденцій та перспективи розвитку. Цифрова економіка та економічна безпека. 2023. № 6 (06). С. 92-96. URL: <https://doi.org/10.32782/dees.6-17>. (дата звернення: 28.05.2026).
6. Angwin J., Larson J., Kirchner L., Mattu S. Minority Neighborhoods Pay Higher Car Insurance Premiums Than White Ones With the Same Risk: Methodology. ProPublica. 2017. URL: <https://www.propublica.org/article/minority-neighborhoods-higher-car-insurance-premiums-methodology>. (дата звернення: 28.05.2026).

MANAGEMENT, PUBLIC ADMINISTRATION AND GOVERNANCE

УДК 352.07:351.82(477)

Лясковець Юлія Русланівна

здобувачка вищої освіти

Національний технічний університет України

«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

м. Київ, Україна

ВРАХУВАННЯ РЕГУЛЯТОРНИХ РИЗИКІВ У ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Анотація. Обґрунтовано доцільність ризик-орієнтованого підходу до регуляторної діяльності органів місцевого самоврядування України. Акцентовано увагу на правових, процедурних, фінансових та комунікаційних ризиках, що виникають під час підготовки і реалізації місцевих регуляторних актів в умовах воєнного стану та майбутнього відновлення громад.

Ключові слова: регуляторні ризики, органи місцевого самоврядування, регуляторна політика, аналіз регуляторного впливу, територіальна громада, воєнний стан, публічне управління.

У сучасних умовах діяльність органів місцевого самоврядування України відбувається під одночасним впливом кількох чинників: воєнного стану, необхідності підтримання життєдіяльності територіальних громад, обмеженості

фінансових ресурсів, переміщення населення, зміни структури місцевого бізнесу та потреби в швидкому ухваленні управлінських рішень. За таких обставин регуляторні акти місцевого рівня вже не можуть розглядатися лише як формальні рішення ради чи виконавчого органу. Вони безпосередньо впливають на доступ суб'єктів господарювання до місцевих ресурсів, порядок надання послуг, благоустрій, місцеві податки і збори, використання комунального майна, правила розміщення об'єктів торгівлі та інші питання щоденного функціонування громади [1; 2].

Дотичність теми до дослідження регуляторних ризиків зумовлена тим, що саме місцевий рівень часто є першим середовищем практичної дії регуляторного рішення. Якщо на етапі підготовки акта не враховано можливих негативних наслідків, ризик проявляється не абстрактно, а через конкретні управлінські проблеми: оскарження рішення, зростання адміністративного навантаження на підприємців, нерівність доступу до послуг, втрату доходів місцевого бюджету або зниження довіри мешканців до органу влади. Тому регуляторний ризик доцільно розуміти як імовірність того, що зміст, процедура ухвалення або спосіб реалізації місцевого регуляторного акта призведуть до правових, економічних, соціальних чи репутаційних втрат для громади та її суб'єктів.

Законодавча основа регуляторної політики визначає низку принципів, які фактично можуть бути використані як критерії попереднього виявлення ризиків. До таких критеріїв належать доцільність, адекватність, ефективність, збалансованість, передбачуваність, прозорість та врахування громадської думки [1]. Для органів місцевого самоврядування ці принципи мають не декларативне, а практичне значення. Наприклад, порушення принципу передбачуваності створює ризик нестабільності для місцевого підприємництва, а формальне проведення консультацій із громадськістю посилює ризик неприйняття рішення мешканцями. У період воєнного стану ці ризики не зникають, а набувають більшої ваги, оскільки швидкість ухвалення рішень повинна поєднуватися з правовою визначеністю та обґрунтованістю [4].

У практиці діяльності місцевих рад можна виокремити кілька основних груп регуляторних ризиків. Перша група стосується компетенції: орган місцевого самоврядування може вийти за межі власних повноважень або застосувати норму без належного узгодження з актами вищої юридичної сили. Друга група є процедурною: проєкт рішення може бути підготовлений без повноцінного аналізу регуляторного впливу, без належного оприлюднення або без реального розгляду зауважень заінтересованих сторін. Третя група має фінансово-економічний характер, коли регуляторне рішення збільшує витрати бізнесу чи громади більше, ніж очікуваний суспільний ефект. Четверта група пов'язана з комунікацією, оскільки навіть юридично коректне рішення може викликати спротив, якщо його мета і наслідки не пояснені адресатам регулювання.

Методика проведення аналізу впливу регуляторного акта та відстеження його результативності вже містить інструменти, які дають змогу працювати з ризиками до ухвалення рішення і після початку його дії [3]. Проте на практиці аналіз регуляторного впливу часто сприймається як додаток до проєкту рішення, а не як управлінський інструмент. Саме тому доцільно посилити ризик-орієнтований зміст такого аналізу. Орган місцевого самоврядування має не лише описати проблему, мету і альтернативи, а й визначити, що може завадити досягненню мети, які групи можуть зазнати непропорційного впливу, які бюджетні витрати виникнуть під час реалізації рішення та які показники покажуть, що регулювання потребує перегляду.

Для практичного застосування в громадах можна запропонувати п'ятиетапний алгоритм урахування регуляторних ризиків. На першому етапі здійснюється ідентифікація ризику, тобто визначення потенційних правових, економічних, соціальних та адміністративних наслідків проєкту акта. На другому етапі ризик оцінюється за ймовірністю виникнення та рівнем впливу на громаду, бізнес і місцевий бюджет. На третьому етапі обираються заходи мінімізації, наприклад уточнення формулювань, зміна строків набрання чинності, запровадження перехідного періоду або спрощення процедури

виконання. На четвертому етапі проводиться консультація із заінтересованими сторонами. На п'ятому етапі організується відстеження результативності акта та приймається рішення про його збереження, зміну або скасування.

Важливим напрямом є регуляторний перегляд чинних місцевих актів. Державна регуляторна служба України у методичних рекомендаціях для органів місцевого самоврядування акцентує увагу на повноваженнях у частині проведення регіонального регуляторного перегляду [5]. Для громад це означає, що робота з ризиками не повинна обмежуватися новими проєктами рішень. Значна частина ризиків накопичується у вже чинних актах, які були прийняті за інших економічних і безпекових умов. У таких випадках проблемою стає не лише зміст окремої норми, а й відсутність системного моніторингу її фактичного впливу.

Отже, врахування регуляторних ризиків у діяльності органів місцевого самоврядування України є необхідною умовою якісного публічного управління на місцевому рівні. Ризик-орієнтований підхід дає змогу поєднати оперативність управлінських рішень із законністю, прозорістю та економічною обґрунтованістю. У межах подальшого дослідження доцільно розробити прикладну матрицю регуляторних ризиків для органів місцевого самоврядування, яка може використовуватися під час підготовки аналізу регуляторного впливу, перегляду чинних актів і планування місцевої регуляторної політики в умовах відновлення України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності : Закон України від 11.09.2003 № 1160-IV // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1160-15> (дата звернення: 03.06.2026).
2. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/280/97-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 03.06.2026).

3. Про затвердження методик проведення аналізу впливу та відстеження результативності регуляторного акта : Постанова Кабінету Міністрів України від 11.03.2004 № 308 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/308-2004-%D0%BF> (дата звернення: 03.06.2026).
4. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/389-19> (дата звернення: 03.06.2026).
5. Методичні рекомендації для органів місцевого самоврядування щодо повноважень в частині проведення регіонального регуляторного перегляду / Державна регуляторна служба України. 07.05.2021. URL: <https://drs.gov.ua/deregulation/metodychni-rekomendatsiyi-dlya-organiv-mistsevogo-samovryaduvannya-shhodo-povnovazhen-v-chastyni-provedennya-regionalnogo-regulyatornogo-pereglyadu/> (дата звернення: 03.06.2026).
6. OECD. Public Administration in Ukraine: Assessment against the Principles of Public Administration. SIGMA Monitoring Reports. Paris : OECD Publishing, 2024. DOI: <https://doi.org/10.1787/078d08d4-en>.

Цибулько Юрій Олександрович

PhD, асистент кафедри

Дніпровський державний аграрно-економічний університет

м. Дніпро, Україна

ДЕРЖАВНА ПРОГРАМА МІКРОГРАНТІВ ЯК ІНСТРУМЕНТ ПОДОЛАННЯ ДИСПРОПОРЦІЙ РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІЙ: ПРОБЛЕМА КРИТЕРІЇВ ОЦІНЮВАННЯ

Анотація. Проаналізовано вплив державної програми мікрогрантів на подолання соціально-економічних диспропорцій розвитку територій. Виявлено нормативну колізію в чинній системі оцінювання грантових заявок (зокрема, за типом населеного пункту), яка створює штучні конкурентні переваги для мегаполісів та повністю позбавляє балів сільські території. Обґрунтовано необхідність зміни критеріїв оцінювання для реального стимулювання бізнес-активності в малих громадах та підвищення ефективності державної інвестиційної політики.

Ключові слова: публічне управління, територіальні диспропорції, державна інвестиційна політика, сільські території, мікрогранти, стимулювання бізнесу, розвиток громад.

В умовах соціально-економічної нестабільності та необхідності повоєнного відновлення України, подолання просторових диспропорцій розвитку територій стає одним із ключових завдань публічного управління. Дієвим механізмом державної інвестиційної політики в цьому напрямку є стимулювання локальної бізнес-активності шляхом надання мікрогрантів на створення або розвиток власного бізнесу (зокрема, програма «Власна справа»). Проте ефективність

таких інструментів напряду залежить від прозорості та справедливості критеріїв відбору бенефіціарів.

Мета дослідження полягає в аналізі наявних механізмів оцінювання грантових заявок у контексті їхнього впливу на вирівнювання соціально-економічного розвитку громад та розробці пропозицій щодо їх удосконалення.

Досліджуючи механізми розподілу державної підтримки, ми звернули увагу на суттєву нормативно-правову колізію, яка не лише не сприяє подоланню територіальних диспропорцій, але й здатна їх поглиблювати. Мова йде про методику оцінювання бізнес-планів, затверджену Наказом Міністерства економіки України (зокрема, зміни від 06.07.2022 № 1959)[1].

Критичного перегляду потребує Критерій № 19 діючої системи оцінювання — «Тип населеного пункту» (ваговий коефіцієнт — 0,4). Відповідно до затвердженої шкали, бали розподіляються прямо пропорційно до кількості населення:

- до 20 тис. жителів — 0 балів;
- від 20 тис. до 200 тис. жителів — 3 бали;
- від 200 тис. до 500 тис. жителів — 5 балів;
- від 500 тис. до 1 млн жителів — 7 балів;
- понад 1 млн жителів — 7 балів;
- понад 2 млн жителів — 10 балів.

Нами виявлено системний парадокс: населені пункти з чисельністю до 20 тисяч осіб (що охоплює абсолютну більшість сільських територій та малих громад) отримують нуль балів. Натомість максимальну кількість балів отримують заявники з мегаполісів.

З позиції публічного управління такий підхід є нерелевантним меті подолання диспропорцій. Сільські території та малі громади традиційно є найбільш депресивними: вони потерпають від відтоку працездатного населення, низького рівня зайнятості та браку інвестиційного капіталу. Саме тут мікрогранти для малого підприємництва мають найвищий мультиплікативний ефект для місцевої економіки. Проте, закладена у Критерії № 19 логіка створює

штучну конкурентну перевагу для бізнесу у великих містах, де інфраструктура, купівельна спроможність та доступ до кредитних ресурсів і так знаходяться на значно вищому рівні. Це призводить до вимивання державного стимулюючого капіталу з периферії до центрів урбанізації.

Висновки. Підсумовуючи, ми наголошуємо, що діючий механізм державної інвестиційної політики у сфері мікрокредитування потребує негайного коригування. Для реального подолання диспропорцій розвитку територій ми пропонуємо:

Змінити логіку оцінювання за Критерієм № 19 на обернено пропорційну: надавати найвищі бали (або застосовувати підвищувальний коефіцієнт) проектам, що реалізуються в громадах з населенням до 20 тис. та від 20 до 200 тис. осіб.

Інтегрувати у систему оцінювання індекс спроможності територіальних громад, надаючи пріоритет територіям з низьким рівнем соціально-економічного розвитку.

Такі зміни дозволять перетворити державну програму мікрогрантів на дійсний інструмент регіонального вирівнювання та підтримки сільських і малих територій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про затвердження Порядку проведення оцінювання заяв, критеріїв оцінювання та необхідної кількості балів (оцінки) для прийняття Державним центром зайнятості рішень про надання мікрогрантів/грантів на створення або розвиток власного бізнесу, форми бізнес-плану, форми договору про надання мікрогранту, форми договору про надання гранту, а також кінцевих строків подання заяв на отримання мікрогрантів/грантів. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0751-22/ed20220706#Text>(дата звернення: 01.05.2026).

Яворська Анастасія Петрівна

здобувачка вищої освіти 4 курсу

спеціальності 281 «Публічне управління та адміністрування»

Національний технічний університет України

«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

м. Київ, Україна

ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ЛІСОПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ В УКРАЇНІ

Анотація. Досліджено особливості державного регулювання діяльності підприємств лісопромислової галузі в Україні. Визначено основні проблеми функціонування галузі, зокрема недосконалість нормативно-правового забезпечення, бюрократизацію дозвільних процедур, недостатню ефективність державного контролю та проблеми лісовідновлення. Обґрунтовано напрями вдосконалення державного регулювання в умовах сталого розвитку.

Ключові слова: державне регулювання, лісопромислова галузь, лісові ресурси, лісокористування, деревообробна промисловість, державний контроль, лісовідновлення, сталий розвиток.

Діяльність лісопромислових підприємств в Україні перебуває в полі зору держави не стільки через високу суспільну значущість лісових екосистем, скільки через історично усталену модель, за якою ліси залишаються виключно державною власністю. Така конструкція сама по собі не є аномалією – подібні підходи трапляються й в інших країнах, однак в Україні вона поєдналася з надзвичайно високим рівнем бюрократизації доступу до ресурсу та фактичним поєднанням регуляторних і господарських функцій в руках одних і тих самих органів. Головний парадокс полягає в тому, що держава виступає одночасно

власником лісового фонду, автором правил лісокористування та безпосереднім суб'єктом заготівельної діяльності через систему спеціалізованих лісгосподарських підприємств. У підсумку приватний лісопереробний бізнес опиняється в ситуації перманентної залежності не від ефективності власного виробництва чи інновацій, а від здатності налагоджувати відносини з державними лісгоспами, які контролюють виділення лісосічного фонду. Будь-яке державне регулювання в такій системі неминуче набуває рис ручного, вибіркового управління, де формальні приписи Лісового кодексу та підзаконних нормативних актів часто поступаються місцем неформальним домовленостям, а іноді й прямим корупційним схемам [1].

Якщо звернутися до реального стану правового забезпечення галузі, то виявиться, що нормативна база перенасичена дозвоільними процедурами, але водночас позбавлена дієвих механізмів контролю за виконанням цих процедур. Для отримання лісорубного квитка підприємство мусить погодити рубку з територіальним органом лісового агентства, отримати позитивний висновок екологічної інспекції, а в окремих випадках – також погодження з місцевою радою. Крім того, необхідно сплатити рентну плату за спеціальне використання лісових ресурсів, розмір якої встановлюється Податковим кодексом, але фактично обчислюється виходячи з обсягів заготівлі, визначених тим самим лісгоспом. На папері ця багатоступенева система покликана запобігати зловживанням і забезпечувати прозорість використання державного ресурсу. На практиці ж кожен дозвоільний крок стає точкою входу для корупційних схем: підприємство може прискорити видачу дозволу за додаткову винагороду, а може отримати відмову без формальних підстав, якщо не влаштовує посадових осіб лісгоспу. Особливо гостро ця проблема стоїть для малих і середніх підприємств, які не мають адміністративного ресурсу для тиску на чиновників. Вони змушені або купувати деревину на вторинному ринку за цінами, значно вищими від офіційних, або погоджуватися на завідомо невигідні умови відпрацювання лісосіки. Великі ж вертикально інтегровані компанії, навпаки, отримують можливість адміністративного тиску на розподільчі органи, що посилює

монополізацію галузі та концентрацію лісосічного фонду в руках кількох фінансово-промислових груп. Таким чином, регулювання виявляється спрямованим не на захист лісового фонду і не на створення рівних умов для всіх підприємств, а на формування бар'єрів, які дозволяють державним лісгоспам вибірково підтримувати одних гравців і витіснити інших [3, с. 10].

Окремої уваги заслуговує проблема контролю за дотриманням лісового законодавства. Формально цю функцію здійснює Державна екологічна інспекція, яка має право проводити перевірки на місцях рубок, виявляти порушення та накладати штрафи. Однак реальна ефективність цього органу залишається вкрай низькою з кількох причин. По-перше, інспекція хронічно недофінансовується, що позбавляє її можливості утримувати достатню кількість інспекторів для покриття всієї території лісового фонду. По-друге, технічне оснащення перевіряльників залишається на рівні 1990-х років – брак супутникового моніторингу, безпілотників та геоінформаційних систем робить виявлення порушень значною мірою випадковим. По-третє, інспекція не має реальних важелів впливу на державні лісгосподарські підприємства, які самі є об'єктами її контролю, але водночас перебувають у складних відносинах з обласними та районними адміністраціями. У результаті більшість порушень, особливо масові санітарні рубки під виглядом яких проводиться промислова заготівля, залишаються непоміченими. Лісопромислові підприємства навчилися маскувати нелегальну заготівлю, використовуючи прогалини в нормативній базі та створюючи ланцюги постачання тіньової деревини під виглядом законної. У підсумку держава втрачає не лише податки та рентні платежі, а й саму можливість достовірно оцінювати реальні обсяги використання лісових ресурсів [5].

Іншим важливим аспектом є те, що державне регулювання практично не стимулює вертикальну інтеграцію всередині галузі й не створює переваг для глибокої переробки деревини. Законодавство містить окремі податкові пільги для підприємств деревообробної промисловості, зокрема звільнення від сплати ввізного мита на обладнання, що не виробляється в Україні, та знижену ставку

податку на прибуток для окремих видів діяльності. Однак ці механізми залишаються розрізненими, недостатньо прописаними й не створюють системної конкурентної переваги для виробництва продукції з високою доданою вартістю порівняно з експортом сировини або напівфабрикатів. Підприємство, яке виробляє технологічну тріску або паливні пелети, отримує фактично ті самі умови оподаткування, що й підприємство, яке експортує пиловник або балансову деревину. Ситуація ускладнюється тим, що після часткового зняття ембарго на експорт необробленої деревини, запровадженого під тиском зобов'язань перед Світовою організацією торгівлі, вивезення круглого лісу за кордон знову стало економічно доцільним. У результаті на внутрішньому ринку домінують пропозиції необробленої або первинно обробленої деревини, а інвестиції в сучасні потужності з глибокої переробки – наприклад, целюлозно-паперові комбінати або виробництво меблевих плит високої щільності – залишаються мінімальними. Державне регулювання тут демонструє явну неспроможність: відсутність диференційованих ставок рентної плати залежно від кінцевого продукту переробки, брак митного захисту для внутрішнього ринку та нерозвиненість механізмів спільного фінансування інвестиційних проектів у деревообробці – усе це консервує сировинну модель галузі [2].

Критичним недоліком чинної системи є також майже повна відсутність реальної відповідальності підприємств за лісовідновлення. Лісовий кодекс формально зобов'язує лісокористувача проводити посадку нових насаджень на місці вирубаних ділянок, однак контроль за якістю цих робіт зведений до мінімуму. Державна екологічна інспекція перевіряє факт посадки, але не здатна оцінювати приживлюваність саджанців, їх відповідність породному складу або довгострокову перспективу вирощування продуктивного лісу. Підприємства, особливо ті, що працюють за договорами з державними лісгоспами, часто обмежуються мінімальним набором заходів: закупівля дешевих, неякісних саджанців, посадка без належної підготовки ґрунту та подальший покинутий догляд. У результаті значна частина лісовідновлювальних робіт виявляється

фіктивною – саджанці гинуть у перші ж два роки, а ділянка заростає бур'янами або малопродуктивними листяними породами. Державні лісогосподарські підприємства, які мали б перевіряти цю діяльність, самі є учасниками ринку заготівлі й не зацікавлені в створенні додаткових обтяжень для своїх контрагентів. Більше того, оскільки лісгоспи отримують фінансування з бюджету частково пропорційно обсягам заготівлі, вони схильні закривати очі на неякісне лісовідновлення, аби не ускладнювати відносини з підприємствами-заготівельниками. Фактично державне регулювання вичерпується адмініструванням рентної плати – надходженням до бюджету коштів за використану деревину, тоді як екологічна складова (відтворення ресурсу, збереження біорізноманіття, запобігання ерозії ґрунтів) залишається на периферії державних інтересів. Така політика неминуче веде до виснаження лісового фонду, адже темпи відновлення об'єктивно поступаються темпам заготівлі, а відповідальність за цей дисбаланс ніхто реально не несе [4, с. 98].

Таким чином, чинна система державного регулювання діяльності лісопромислових підприємств в Україні потребує не точкових змін або косметичних реформ, а глибокої інституційної перебудови. Без розмежування контрольних і господарських функцій державних лісогосподарських підприємств, без переходу від адміністративного розподілу лісосічного фонду до прозорих ринкових аукціонів із рівним доступом для всіх підприємств, без запровадження диференційованих ставок рентної плати залежно від глибини переробки та обов'язкової сертифікації сталого лісокористування будь-які реформи залишаться імітаційними. Держава мусить нарешті усвідомити, що спроба одночасно володіти лісовим ресурсом, регулювати його використання та виступати безпосереднім господарюючим суб'єктом призводить до системної неефективності, корупції та втрати контролю. Лісопромислова галузь продовжуватиме функціонувати як джерело ренти для вузького кола осіб, а не як сектор сталого розвитку територіальних громад, доти, доки державне регулювання не змінить своєї філософії – від контролю за формальним

дотриманням процедур до реального управління ресурсом на засадах прозорості, конкуренції та довгострокової екологічної відповідальності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Лісовий кодекс України : Закон України від 21.01.1994 № 3852-XII. – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3852-12>
2. Про особливості державного регулювання діяльності суб'єктів підприємницької діяльності, пов'язаної з реалізацією та експортом лісоматеріалів : Закон України від 09.04.2015 № 325-VIII. – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/325-19>
3. Голян В. А. Державне регулювання інституційних змін у лісовому секторі економіки України: теоретико-методологічний контекст / В. А. Голян // Економіка та держава. – 2018. – № 11. – С. 8–14. – URL: http://www.economy.in.ua/pdf/11_2018/4.pdf
4. Степаненко М. А. Напрямки структурної побудови розвитку лісоресурсного комплексу України : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.06 / Степаненко Микола Андрійович. – Київ, 2008. – 190 с.
5. Ковальчук С. В. Problems of environmental and economic security of forestry enterprises in the post-war period in Ukraine / С. В. Ковальчук // Baltic Journal of Economic Studies. – 2023. – Т. 9. – № 4. – URL: https://www.researchgate.net/publication/370110370_PROBLEMS_OF_ENVIRONMENTAL_AND_ECONOMIC_SECURITY_OF_FORESTRY_ENTERPRISES_IN_THE_POST-WAR_PERIOD_IN_UKRAINE

Гаркавий Валерій Васильович

кандидат економічних наук, доцент

Саранчук Ілона Вікторівна

студентка

Дніпровський державний аграрно-економічний університет

м. Дніпро, Україна

СТРАТЕГІЧНЕ УПРАВЛІННЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ

Ключові слова: стратегічне управління, менеджмент, аграрний менеджмент, аграрне підприємство, контроль, розвиток.

Останніми роками роль стратегічного управління в діяльності підприємств помітно зросла. Це пов'язано не лише зі змінами ринкового середовища, а й із необхідністю швидше реагувати на економічні, технологічні та соціальні виклики. Для аграрної сфери це питання набуває особливого значення, оскільки результати діяльності підприємств залежать від великої кількості факторів, частину з яких практично неможливо контролювати. Йдеться про погодні умови, коливання цін на аграрну продукцію, зміни вартості матеріально-технічних ресурсів та загальну економічну ситуацію. Саме тому стратегічне управління сьогодні дедалі частіше розглядають як один із головних механізмів забезпечення стабільного розвитку підприємства [4, с. 15–22].

Під час аналізу наукових джерел стало помітно, що єдиного підходу до трактування стратегічного управління не існує. Частина дослідників розглядає його як процес довгострокового планування, інші акцентують увагу на системі управлінських рішень. У навчальному посібнику М. П. Бутка, М. Ю. Дітковської та С. М. Задорожної стратегічний менеджмент характеризується як

безперервний процес визначення цілей розвитку підприємства та формування механізмів їх досягнення [4, с. 48–56]. Якщо пояснити це простіше, стратегія допомагає підприємству зрозуміти, куди воно рухається, яких результатів прагне досягти та за рахунок яких ресурсів це можна зробити.

Цікаво, що стратегічний менеджмент поступово перестає бути лише інструментом планування. З. І. Галушка зазначає, що стратегічне управління фактично перетворюється на нову управлінську філософію, яка змінює підходи до прийняття рішень і формування майбутнього підприємства [7, с. 20–24]. На практиці це часто виглядає так, що керівництво вже не концентрується виключно на поточних показниках прибутковості або обсягах виробництва. Значно більше уваги приділяється перспективам розвитку, оцінці ризиків, пошуку нових можливостей та адаптації до змін зовнішнього середовища.

Для аграрних підприємств стратегічне управління має свою специфіку. Якщо в промисловості багато процесів можна відносно точно прогнозувати, то в сільському господарстві ситуація значно складніша. Навіть за однакового рівня технологічного забезпечення результати діяльності можуть суттєво відрізнятися через погодні умови. У реальному житті це помітно через те, що врожайність окремих культур в окремі роки може змінюватися на 20–30 %, а іноді й більше. Відповідно, підприємства змушені враховувати додаткові ризики під час формування своїх стратегій.

На думку І. В. Горбачової, ефективне стратегічне планування дозволяє аграрним підприємствам більш раціонально використовувати виробничий потенціал, оптимізувати структуру посівних площ та підвищувати загальну ефективність господарювання [8]. Під час аналізу джерел стало зрозуміло, що стратегічне управління в аграрному секторі не обмежується лише плануванням виробництва. Воно охоплює питання інвестиційної діяльності, оновлення техніки, впровадження інноваційних технологій, розвитку персоналу та розширення ринків збуту продукції.

Ще одним важливим аспектом є здатність підприємства адаптуватися до змін. Частина керівників продовжує працювати за підходами, які були

ефективними десять або навіть двадцять років тому. Проте ситуація поступово змінюється. Конкуренція посилюється, вимоги споживачів зростають, а впровадження сучасних технологій стає необхідною умовою розвитку бізнесу. Саме тому стратегічне управління допомагає підприємствам не лише реагувати на зміни, а й формувати власні конкурентні переваги.

Підсумовуючи, можна сказати, що стратегічне управління виступає одним із ключових чинників забезпечення довгострокового розвитку аграрних підприємств. Воно дозволяє поєднувати поточні управлінські рішення з перспективними цілями розвитку, підвищувати ефективність використання ресурсів та створювати передумови для зміцнення конкурентних позицій підприємства на ринку. Саме тому впровадження стратегічного підходу до управління сьогодні розглядається не як додаткова перевага, а як необхідна умова успішного функціонування аграрного бізнесу [4, с. 15–22; 7, с. 20–24; 8].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бутко М. П., Дітковська М. Ю., Задорожна С. М. Стратегічний менеджмент : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2016. 376 с. URL:
https://shron1.chtyvo.org.ua/Butko_Mykola/Stratehichnyi_menedzhment.pdf
2. Галушка З. І. Стратегічний менеджмент як нова управлінська філософія. Маркетинг і менеджмент інновацій. 2011. № 3. С. 20–24. URL:
https://mmi.fem.sumdu.edu.ua/sites/default/files/mmi2011_3_1_20_24_0.pdf
3. Горбачова І. В. Механізми стратегічного планування аграрних підприємств. Ефективна економіка. 2016. № 4. URL:
<http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4891>

Косинський Ігор Ярославович

студент спеціальності

«Публічне управління і адміністрування»

освітнього ступеня «Бакалавр»

Поліський національний університет

м. Житомир, Україна

Науковий керівник:

Іванюк Ольга Володимирівна

доцент кафедри економічної теорії, інтелектуальної

власності та публічного управління

ІННОВАЦІЙНІ ІНСТРУМЕНТИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ НА МІСЦЕВОМУ РІВНІ: ВИКЛИКИ, СВІТОВИЙ ДОСВІД ТА АДАПТАЦІЯ ДЛЯ УКРАЇНИ

Анотація. У роботі досліджено теоретичні та прикладні аспекти впровадження інноваційних інструментів у діяльність органів місцевого самоврядування. Проаналізовано успішні світові кейси Туреччини, Бельгії та Німеччини щодо алгоритмізації рішень, програмно-цільового бюджетування та реінжинірингу бізнес-процесів. Виявлено ключові бар'єри цифровізації на рівні селищних рад України. Запропоновано покроковий план впровадження низькобюджетних інновацій (ЕДО, чат-боти, відкриті дані), що дозволяють підвищити прозорість та якість надання публічних послуг.

Ключові слова: публічне управління, інновації, цифрова трансформація, відкриті дані, світовий досвід, програмно-цільовий метод, селищна рада, ефективність.

Сучасний етап розвитку публічного управління в Україні характеризується стрімкою цифровізацією державних сервісів, проте на рівні невеликих територіальних громад спостерігається значна інерційність. Як засвідчує світовий досвід, проста автоматизація застарілих процедур («оцифровка хаосу») не призводить до зростання якості послуг. Справжня інноваційність полягає у трансформації бізнес-процесів, де технології складають лише 20% успіху, а решта 80% залежать від організаційної культури та кваліфікації персоналу [3].

Діагностика стану впровадження інновацій в українських громадах дозволяє виокремити критичну проблему — нерівномірність розвитку. У той час як великі міста демонструють високу цифрову зрілість, малі селищні ради стикаються з відсутністю інтеграції реєстрів через систему «Трембіта» та низькою якістю публікації даних. Замість машиночитаних форматів громади часто використовують статичні PDF-звіти, що робить автоматичний аналіз та громадський контроль неможливими [4].

Аналіз міжнародних кейсів пропонує дієві інструменти для адаптації в українських реаліях:

1. Алгоритмічне оцінювання та «Mystery Shopping» (досвід Туреччини): запровадження регулярних перевірок якості обслуговування в ЦНАП за допомогою волонтерів («таємних відвідувачів») дозволяє отримати об'єктивну оцінку сервісу без значних бюджетних витрат.

2. Бюджетування, орієнтоване на результат (досвід Бельгії): перехід від кошторисного підходу до програмно-цільового методу, де фінансування прив'язане до конкретних індикаторів (KPI), забезпечує економію видатків на рівні 12% та підвищує прозорість використання коштів.

3. Реінжиніринг процесів (досвід Німеччини): відмова від зайвих погоджень перед впровадженням ІТ-систем дозволяє підвищити ефективність управління на 25–30% порівняно зі звичайним перенесенням паперових форм у електронний вигляд.

Для подолання «цифрового розриву» та підвищення інституційної спроможності селищних рад пріоритетними напрямками мають стати:

трансформація ЦНАПів у цифрові «фронт-офіси» з безпаперовими робочими місцями, впровадження систем електронного документообігу (ЕДО) та створення муніципальних чат-ботів для автоматизації звернень громадян [2]. Важливо забезпечити перехід до публікації даних про бюджети та закупівлі у машиночитаних форматах (CSV, JSON), що дозволить громаді здійснювати реальний контроль за ресурсами.

Систематичне навчання персоналу за програмами «Цифровий чиновник» має поєднуватися із заходами кібербезпеки та використанням централізованих хмарних сервісів для захисту даних. Водночас необхідно забезпечити інклюзивність інновацій: цифрові інструменти повинні доповнювати традиційні офлайн-канали (паперові звернення, публічні консультації), щоб забезпечити рівний доступ до управління для людей старшого віку та мешканців зон із нестабільним інтернет-покриттям.

Узагальнюючи, можна стверджувати, що інноваційний розвиток громади є не технічним питанням, а стратегічною умовою формування довіри між владою та мешканцями. Подолання фінансових та правових обмежень можливе через використання рішень з відкритим кодом та участь у міжнародних грантових програмах, що дозволить навіть малим громадам стати частиною сучасної екосистеми цифрової держави [1].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР (зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр> (дата звернення: 20.04.2026).
2. Про звернення громадян : Закон України від 02.10.1996 № 393/96-ВР (зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/96-вр> (дата звернення: 20.04.2026).
3. Корнієвський О. А. Громадська участь у місцевому самоврядуванні: вітчизняний досвід та європейські стандарти. Київ : НІСД, 2021. 56 с.

4. Мартиненко А. П. Цифрова трансформація місцевого самоврядування: інструменти електронної демократії. Луцьк : Світ, 2025. 210 с.

LAW AND INTERNATIONAL LAW

УДК 347.9:343.296

Соляник Максим Олександрович

студент ЮР2301-1 ст 4 курсу

Сумський національний аграрний університет

м. Суми, Україна

ВІДШКОДУВАННЯ МОРАЛЬНОЇ ШКОДИ У ПЕРІОД ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ

Анотація. Автором досліджено проблематику відшкодування моральної шкоди в умовах збройної агресії РФ проти України. Проаналізовано нормативно-правові засади та судову практику щодо компенсації моральних страждань потерпілих у цивільному й кримінальному провадженнях. Визначено основні проблеми доказування моральної шкоди. Обґрунтовано необхідність удосконалення механізмів правового регулювання для забезпечення принципу правової визначеності та ефективного захисту прав потерпілих.

Ключові слова: доказування, кримінальне провадження, моральна шкода, потерпілий, цивільний позивач, цивільний позов.

Відшкодування моральної шкоди є найменш дослідженою темою у вітчизняній науці, при чому це стосується як цивільних, так і кримінальних проваджень. Але особливої актуальності тема набуває у період збройної агресії, коли законодавство розробляє і відпрацьовує механізми відшкодування збитків цивільному населенню, військовослужбовцям та членам їх сімей, що знаходить відображення у змінах до кодексів, введенням в дію реєстрів, пов'язаних із

такими відшкодуваннями, розширенням можливостей соціального захисту населення у випадку отримання мінно-вибухових поранень тощо.

Щодня кількість пошкодженого майна від проявів російської агресії зростає. Зростає також кількість поранених, вбитих та без вісті зниклих, що тягне за собою моральні страждання, тривале лікування, опрацювання травм із психологом, отримання психіатричної допомоги. Виплати, пов'язані із загибеллю військових під час виконання обов'язків, пов'язаних із несенням служби, частково компенсують втрату рідної людини для сім'ї, але моральна травма залишається на все життя і потребує опрацювання, незалежно від того, чи проводяться такі виплати. Виникає необхідність забезпечення не тільки покарання винних, а й відновлення прав потерпілих.

За оприлюдненими даними на сайті Офісу Генерального Прокурора України, станом на 30.05.2025 зареєстровано 237149 злочинів, пов'язаних з російською агресією (злочини агресії а воєнні злочини) [1]. Це може свідчити про той факт, що в Україні налічується не менше 237149 потерпілих, які мають право на відшкодування як матеріальних збитків, так і моральної шкоди.

Визначення моральної шкоди міститься в кількох джерелах правового характеру, серед яких і ЦК України: вона полягає у фізичному болю та стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку із каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я [2], що у період воєнного стану може бути пов'язано саме з пораненнями різного ступеню тяжкості, а також стресом. Сюди також відносяться страждання у зв'язку із знищенням чи пошкодженням майна особи, страждання внаслідок протиправних дій щодо самої особи, її рідних або близьких. Така шкода, у відповідності до ст. 23 ЦК України, відшкодовується одноразово, грошима, майном або у інший спосіб, та не залежить від покриття матеріальної шкоди.

Також поняття моральної шкоди визначається у Постанові ВС України від 31.03.1995 р. «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди» [3]. Це моральні переживання у зв'язку із ушкодженнями

здоров'я, порушення права власності, порушення нормальних життєвих зв'язків та інші негативні наслідки.

Навіть не зважаючи на особливий період, який проходить Україна, практика доказування моральної шкоди в цивільному провадженні мало розвинена. Щодо кримінальних проваджень, позови про моральне відшкодування заявляються за кожним фактом, пов'язаним із смертю або каліцтвом, але мають місце окремі проблеми, які варто розглянути.

Цивільний позов у кримінальному провадженні заявляється на підставі завданої майнової та/або моральної шкоди відповідно до ст. 128 КПК України [4]. Потерпілий під час судового розгляду набуває статусу цивільного позивача, а розгляд позовних вимог одночасно з вирішенням справи по суті є безкоштовним. Але тут єдиною суттєвою проблемою може виступати те, що слідчі у переважній більшості випадків не хочуть долучати цивільні позови до матеріалів провадження, що відправляються по закінченню провадження до суду, а налаштовують потерпілих на окремий процес. На нашу думку, це пов'язується із особливостями доказування моральної шкоди у кримінальному провадженні: механізм не прописаний в законодавстві. КПК України не посиляється на чіткі критерії оцінки моральної шкоди, відсутні вони і в цивільному законодавстві: кожен такий випадок носить суб'єктивний характер. Також можна говорити про складність визначення компенсації.

Відсутність законодавчо визначених критеріїв оцінки моральної шкоди у кримінальному провадженні призводить до суттєвої різниці в розмірах присудженого відшкодування за схожих обставин, що негативно впливає на принцип правової визначеності.

Для покриття моральної шкоди після загибелі близької людини внаслідок збройної агресії РФ після 2022 року судова практика демонструє значний діапазон сум. Так, рішенням Центрального районного суду м. Миколаїва вирішено було стягнути із країни-агресора 5,7 млн грн компенсації на користь сім'ї військовослужбовця, якого було вбито під час анексії Криму [5].

У справа № 686/14579/23 позивач звернувся з вимогою про відшкодування моральної шкоди, завданої російською агресією. Апеляційний суд прийняв рішення про призначення компенсації у 50000 грн, а Верховний Суд збільшив її до 150 000 грн [6].

Аналіз судової практики після 2022 року свідчить про відсутність єдиних підходів до визначення моральної шкоди. Така практика свідчить про домінування суддівської дискреції над нормативними критеріями оцінки моральної шкоди та ставить питання щодо дотримання принципу правової визначеності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Офіс Генерального Прокурора. URL: <https://gp.gov.ua/>. (дата посилання: 30.05.2026).
2. Цивільний кодекс. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, NN 40-44, ст.356. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15/ed20131011/find?text=%CC%EE%F0%E0%EB%FC%ED%E0+%F8%EA%EE%E4%E0>. (дата посилання: 30.05.2026).
3. Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди. Постанова Верховного суду України № 4 від 31.03.1995 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004700-95/ed20090227/find?text=%EC%EE%F0%E0%EB%FC%ED%E0+%F8%EA%EE%E4%E0#Text>. (дата посилання: 30.05.2026).
4. Кримінальний процесуальний кодекс України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2013, № 9-10, № 11-12, № 13, ст.88. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>. (дата посилання: 30.05.2026).
5. Суд вирішив стягнути з країни-агресора понад 5,7 млн грн компенсації моральної шкоди на користь сім'ї військовослужбовця, якого було вбито під час анексії Криму. Центральний районний суд м. Миколаєва від

28.05.2024 року. Судова влада.
URL:https://court.gov.ua/archive/1612441/?utm_source. (дата посилання: 30.05.2026).

6. Інформація для учасника справи: державі російська федерація, в особі посольства російської федерації. Верховний Суд. Судова влада. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pro_sud/info_vudshkod_agresor/2024_08_09_61_8229_24?utm_source. (дата посилання: 30.05.2026).

Басараб Віта Вікторівна

викладач правових дисциплін

Турчин Діана Олександрівна

студентка

Відокремлений структурний підрозділ

«Роменський фаховий коледж Київського національного
економічного університету імені Вадима Гетьмана»

м. Ромни, Сумська область, Україна

ДЕРЖАВНІСТЬ В УМОВАХ ОКУПАЦІЇ : МЕЖІ МІЖНАРОДНО- ПРАВОВОГО ІМУНІТЕТУ ТА ВИКЛИКИ ДЛЯ УКРАЇНИ

Анотація. У роботі здійснено комплексний аналіз міжнародно-правових аспектів збройної агресії російської федерації проти України та механізмів збереження державного суверенітету в умовах тимчасової окупації. Здійснено огляд національного законодавства, що регламентує правовий режим окупованих територій та визначає засади національного спротиву. Дослідження ключових джерел міжнародного права та інститутів перехідного правосуддя дало змогу окреслити функції глобальних юридичних механізмів у забезпеченні відповідальності за агресію та захисті основоположних прав людини. Здійснено компаративний аналіз підходів до правозастосування в Україні та державах Європейського Союзу з урахуванням сучасних поглядів національної правової доктрини. У підсумку обґрунтовано, що відновлення територіальної цілісності України та утвердження правової справедливості можливі лише за умови синергії внутрішньодержавних реформ, консолідованої дипломатії та дієвих міжнародних судових механізмів.

Ключові слова: державність, окупація, агресія, міжнародне право, національний спротив, права людини, територіальна цілісність, Україна.

Повномасштабна збройна агресія російської Федерації проти України стала не просто регіональним конфліктом, а безпрецедентним екзистенційним викликом для сучасної системи національної безпеки та фундаментальних засад міжнародного правопорядку. Дії агресора продемонстрували цинічне ігнорування суверенної рівності держав, перетворивши тимчасово окуповані території на зони системного правового вакууму, де нівелюються базові права людини, як наслідок цивільне населення опинилося в заручниках окупаційного режиму. За таких надскладних реалій проблема збереження інституційного каркаса української державності, забезпечення невідчужуваних прав громадян та пошук дієвих міжнародно-правових механізмів протидії агресору набувають критичного значення. Захист суверенітету сьогодні перетворився на питання фізичного та юридичного існування нації, що зумовлює нагальну потребу в критичній переоцінці ефективності глобальної архітектури безпеки.

Реалізація стратегії захисту державності України забезпечується за рахунок поєднання внутрішнього правотворчого механізму та активного зовнішньополітичного інструментарію. Система національних правових засобів реагування на окупацію базується на засадах збереження єдиного правового простору, соціально-економічного захисту громадян під окупаційним гнітом та законодавчого закріплення принципу територіальної цілісності [1]. Особливе місце посідає нормативне врегулювання засад організації всенародної відсічі, що легалізує та структурує механізми військового і цивільного спротиву [2]. Інституційну цілісність цієї політики завершує дипломатичний вектор, спрямований на фіксацію протиправних дій агресора на глобальному рівні та формування міжнародного консенсусу щодо невідворотності покарання за агресію [3].

Міжнародно-правовий вимір протидії агресії становить розгалужену систему стримувань і невідворотності юридичної відповідальності. Політико-правова концепція глобальної безпеки ґрунтується на засадах недоторканності кордонів [4] та легітимних інструментах кваліфікації протиправних дій на

найвищому міждержавному рівні [5]. Разом з тим, матеріальне та процесуальне міжнародне право забезпечує практичну сторону реалізації справедливості: через універсальні кримінально-судові інституції [6] та імперативні конвенційні стандарти захисту жертв війни [7]. Логіку дослідження цієї системи завершує її оцінка крізь призму національної правової думки. Сучасний доктринальний дискурс підтверджує спроможність наявних міжнародних інструментів, детально опрацьовуючи питання гуманітарної безпеки людини під час бойових дій [8], невідворотності кримінального покарання за агресію [9] та формування ефективних правових відповідей на системні виклики сьогодення [10].

Інструментарій міжнародного публічного права забезпечує легітимне підґрунтя для захисту української державності, збереження гуманітарних стандартів та юридичного покарання агресора. Комплексна інтеграція внутрішньодержавних нормативних засобів, консолідованого зовнішньополітичного тиску та універсальних міжнародних інститутів формує цілісний механізм відновлення територіальної цілісності країни.

Водночас національна практика правозастосування демонструє специфічні відмінності порівняно зі стандартами держав-членів Європейського Союзу. На відміну від європейського правового простору, де діють сталі судові інституції та розгалужені моніторингові системи контролю за дотриманням прав людини в умовах конфліктів, вітчизняна модель перебуває на етапі трансформації. В Україні все ще триває процес формування стійких алгоритмів імплементації (впровадження) міжнародно-правових норм у судову практику, а також відчувається брак незалежних правозахисних інститутів. Подолання цих викликів потребує системного реформування, адаптації законодавства до *acquis communautaire* (права ЄС) та якісного підвищення рівня національної правової культури.

Отже, хоча міжнародне право і надає універсальний інструментарій, ефективність його дії прямо залежить від спроможності національних інститутів. Для реального втілення цих норм в Україні пропонується впровадити наступні кроки: уніфікувати судову практику шляхом розробки

чітких роз'яснень Верховного Суду щодо прямого застосування норм міжнародного гуманітарного права; заснувати новий незалежний національний інституційний орган для моніторингу порушень прав людини в умовах конфлікту; прискорити гармонізацію кримінального законодавства із положеннями міжнародних стандартів. Для мільйонів українців в умовах окупації міжнародне право залишається лише далекою теорією. Щоб змінити це, Україна мусить перестати просто апелювати до світу — ми зобов'язані вибудувати настільки жорсткий внутрішній правовий каркас, який зможе реально захистити кожну людину та змусити агресора платити за кожен скоєний злочин проти української нації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України : Закон України від 15.04.2014 № 1207-VII : станом на 19 травня 2024 року. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text> (дата звернення: 04.06.2026).
2. Про основи національного спротиву : Закон України від 16.07.2021 № 1702-IX : станом на 12 квітня 2026 року. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-20#Text> (дата звернення: 04.06.2026).
3. Офіційні позиції МЗС України щодо окупації та агресії РФ. URL : <https://mfa.gov.ua> (дата звернення: 04.06.2026).
4. Статут Організації Об'єднаних Націй : Статут від 26.06.1945 : станом на 16 вересня 2005 року. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010#Text
5. (дата звернення: 04.06.2026).
6. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН № 3314 (1974). URL : <https://digitallibrary.un.org/record/540608> (дата звернення: 04.06.2026).
7. Римський статут Міжнародного кримінального суду (1998). URL:

<https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/RS-Eng.pdf> (дата звернення: 26.10.2025).

8. Женевські конвенції 1949 року та Додаткові протоколи. URL: <https://ihl-databases.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/vwTreaties1949.xsp>. (дата звернення: 04.06.2026).
9. Богів Я., Кондрецький І. Сучасні міжнародно-правові засоби захисту прав і свобод людини і громадянина під час повномасштабної війни на території України. *Вісник НУ «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки*. 2023. Т. 10, № 4 (40).
10. Куліш А. Міжнародно-правові аспекти відповідальності за агресію проти України. *Юридичний вісник України*. 2023. № 4 (82).
11. Потоцький М. М., Гранкіна В. І. Міжнародно-правові механізми забезпечення прав людини в умовах збройної агресії. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2024. Т. 4, № 86.

Кипич Інга Валеріївна

кандидат юридичних наук, доцент

Халілова Віра Ельчіївна

студентка

Київський національний університет технологій та дизайну

м. Київ, Україна

ЕЛЕКТРОННЕ СУДОЧИНСТВО В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ: ПЕРЕВАГИ ТА ПРОБЛЕМИ ВПРОВАДЖЕННЯ

Цифровізація судочинства є глобальним трендом, що суттєво прискорився після пандемії COVID-19 і набув нового виміру в умовах воєнного стану в Україні. Можливість подавати процесуальні документи, брати участь у засіданнях і отримувати судові рішення дистанційно перестала бути привілеєм технологічно розвинених юрисдикцій і стала нагальною потребою для країни, де значна частина судів і учасників провадження перебувають у різних географічних точках через вимушену евакуацію, мобілізацію та переміщення.

Електронне судочинство – це система організації і здійснення правосуддя, що ґрунтується на використанні цифрових технологій для реалізації процесуальних прав і обов’язків учасників провадження [3, с. 171].

Ключовою законодавчим зрушенням стало реформування Цивільного процесуального кодексу України (ЦПК) в редакції 2017 р., яким уперше на законодавчому рівні закріплено можливість подання процесуальних документів в електронній формі, участі у засіданнях у режимі відеоконференції та ведення Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи (ЄСІТС) [6].

Нормативно-правову основу електронного судочинства у цивільному процесі України утворює ЦПК в редакції Закону № 2147-VIII від 3 жовтня 2017

р. [6], доповнений Законом України «Про електронні документи та електронний документообіг» від 22 травня 2003 р. № 851-IV (з подальшими змінами) [4] та

Законом «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги» від 5 жовтня 2017 р. № 2155-VIII [5].

ЕСІТС – технологічна платформа, через яку реалізується електронне судочинство. Вона передбачає три основні модулі: електронний кабінет учасника провадження; підсистему документообігу суду (зокрема, автоматизований розподіл справ) і підсистему відеоконференцзв'язку.

Переваги електронного судочинства для цивільного процесу є суттєвими і різнобічними. По-перше, доступність правосуддя: учасник може подати позовну заяву або апеляційну скаргу, перебуваючи будь-де, без фізичного з'явлення до суду. Це особливо важливо для людей з обмеженими можливостями пересування, мешканців віддалених районів та учасників провадження, що перебувають за кордоном у зв'язку з воєнними подіями.

По-друге, прискорення і здешевлення провадження: скорочення часу на доставку документів, автоматизований розподіл справ і можливість проведення засідань у режимі відеоконференції суттєво скорочують строки розгляду справ.

По-третє, прозорість і підзвітність: автоматизована фіксація всіх процесуальних дій і їх хронологія унеможливають несанкціоновану зміну дат і строків.

По-четверте, зниження ризиків ревіктимізації: в справах домашнього насильства, дрібних спорів між приватними особами участь у засіданні дистанційно дозволяє уникнути особистої зустрічі сторін.

Статистичні дані підтверджують зростання реального застосування електронного судочинства. Восьмий апеляційний адміністративний суд звітував, що лише з 21 лютого по 31 грудня 2024 р. судьями у електронній та змішаній формах розглянуто понад 5590 справ і матеріалів, у тому числі 517 апеляційних проваджень, з них 115 у письмовому провадженні і 29 у відкритому засіданні [1].

Разом із тим впровадження електронного судочинства супроводжується серйозними системними проблемами, виявленими у наукових дослідженнях і підтвердженими практикою. Перша і найбільш фундаментальна – технологічна. Як зазначає А. Горішня, архітектуру ЄСІТС можна визначити як застарілу, що заважає стабільному функціонуванню системи, і вказує на критичне недофінансування судової системи [2, с. 311].

Технічні збої призводять до зриву судових засідань у режимі відеоконференції, безпосереднього порушення процесуального права учасників на розгляд справи в розумні строки.

Друга проблема – це цифрова нерівність і нерівний доступ до правосуддя. Відсутність обов'язкової реєстрації електронних кабінетів для фізичних осіб у поєднанні з недостатньою цифровою грамотністю частини населення означає, що переваги електронного судочинства доступні не всім у рівній мірі.

Третя проблема – доказова. ЦПК і Закон «Про електронні документи та електронний документообіг» недостатньо чітко регулюють порядок використання електронних доказів, їхню допустимість, автентичність і процедуру збереження, що породжує численні практичні суперечності.

Окремою і гострою проблемою є кібербезпека, тобто захист ЄСІТС від несанкціонованого доступу і ворожих кібератак. В умовах воєнного стану ця загроза набула нового, прямого виміру: судова система є об'єктом критичної інфраструктури і потенційною мішенню для кібератак з боку агресора.

Четверта проблема – євроінтеграційний розрив: рекомендації ЄС і стандарти e-Justice, закріплені у Плані дій ЄС з e-Justice (2019–2023, оновленому у 2023–2027), передбачають повну взаємодію між електронними судовими системами держав-членів. Для України на шляху до членства в ЄС наближення власних стандартів електронного судочинства до євростандартів є одночасно і вимогою, і стратегічною можливістю.

Таким чином, електронне судочинство в цивільному процесі України є безальтернативним напрямом розвитку правосуддя в умовах цифровізації і особливо – в умовах воєнного стану. Кількісне зростання використання ЄСІТС і

розширення нормативної бази свідчать про незворотній характер переходу. Водночас системні проблеми, технологічна застарілість архітектури ЄСІТС, хронічне недофінансування, цифрова нерівність, невідосконаленість доказового регулювання і кібербезпекові загрози потребують системних, а не точкових рішень.

Пріоритетними напрямками вдосконалення є: модернізація технологічної платформи ЄСІТС відповідно до стандартів ЄС; законодавче врегулювання статусу і допустимості електронних доказів; запровадження обов'язкової реєстрації електронних кабінетів для юридичних осіб і адвокатів; підвищення рівня фінансування судової системи до рівня, достатнього для стабільного функціонування цифрової інфраструктури.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Восьмим ААС у 2024 році в електронній формі розглянуто понад 17% судових справ та матеріалів. URL: <https://court.gov.ua/archive/1745591/> (дата звернення: 01.06.2026)
2. Горішня А. М. Електронне судочинство України: сучасний стан та тенденції розвитку. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. Т. 1, № 6. С. 308–312. URL: <https://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/346030/333128> (дата звернення: 01.06.2026)
3. Зубашков М. Проблема співвідношення понять «електронне правосуддя», «електронне судочинство» та «електронний суд» в цивільному процесі України. *Нове українське право*. 2024. № 3. С. 165–172. URL: <https://newukrainianlaw.in.ua/index.php/journal/article/view/630> (дата звернення: 01.06.2026)
4. Про електронні документи та електронний документообіг. Закон України від 22.05.2003 № 851-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-15#Text> (дата звернення: 01.06.2026)
5. Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги. Закон

України від 05.10.2017 № 2155-VIII. URL:

6. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-19#Text> (дата звернення: 01.06.2026)
7. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18.03.2004 р. № 1618-IV (у ред. Закону від 03.10.2017 р. № 2147-VIII). URL:
8. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15> (дата звернення: 01.06.2026)

Галяс Денис Олегович

здобувач вищої освіти

Навчально-наукового інституту права та інноваційної освіти

Дніпровський державний університет внутрішніх справ

Науковий керівник:

Шаповалова Катерина Геннадіївна

доцент кафедри цивільно-правових дисциплін

доктор філософії в галузі «Право», адвокат

Дніпровський державний університет внутрішніх справ

м. Дніпро, Україна

ЗАЛИШЕННЯ ПОЗОВУ БЕЗ РУХУ: ПРОБЛЕМИ ЗАСТОСУВАННЯ ТА НАСЛІДКИ ДЛЯ СТОРІН

Анотація. У тезах досліджується інститут залишення позовної заяви без руху в цивільному процесі України, його правова природа, підстави застосування та наслідки для сторін. Проаналізовано положення ст. 185 ЦПК України, судову практику Верховного Суду та проблеми надмірного формалізму при оцінці позовних заяв. Окрему увагу приділено впливу цифровізації судочинства та функціонуванню електронного кабінету на реалізацію права особи на доступ до правосуддя. Визначено основні проблеми практичного застосування цього інституту та запропоновано шляхи вдосконалення законодавства і судової практики.

Ключові слова: залишення позову без руху, цивільний процес, доступ до правосуддя, позовна заява, процесуальний формалізм, ЦПК України, судова практика, електронний кабінет.

Актуальність теми залишення позову без руху зумовлена частим застосуванням цього інституту в цивільному процесі України та його значним впливом на доступ до правосуддя. На практиці суди нерідко формально підходять до перевірки позовних заяв, що призводить до затягування розгляду справ і додаткових процесуальних витрат для сторін. В умовах реформування судової системи особливо важливим є забезпечення балансу між дотриманням процесуальних вимог і реалізацією права особи на судовий захист. Проблеми неоднакового застосування норм щодо залишення позову без руху також створюють правову невизначеність та можуть порушувати принцип правової визначеності.

Ст. 185 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України) встановлює процесуальний механізм реагування суду на подання позовної заяви з порушенням встановлених законодавством вимог, визначених, зокрема, у ст. 175 і 177 ЦПК України [1]. Залишення позовної заяви без руху виступає проміжною процесуальною дією, спрямованою на надання позивачу можливості усунути виявлені недоліки без відмови у доступі до правосуддя. Законодавець чітко регламентує обов’язок судді постановити відповідну ухвалу протягом п’яти днів з моменту надходження заяви, а також визначити конкретні недоліки, спосіб їх усунення та строк, який не може перевищувати десяти днів. Важливим нововведенням є врахування цифровізації судочинства, зокрема обов’язку окремих суб’єктів реєструвати електронний кабінет, невиконання якого також є підставою для залишення заяви без руху.

Водночас ст. 185 ЦПК України передбачає і наслідки невиконання вимог суду, зокрема повернення позовної заяви, що означає визнання її неподаною. Закон детально визначає підстави для повернення заяви, серед яких відсутність процесуальної дієздатності заявника, порушення правил об’єднання вимог, подання тотожного позову або недотримання обов’язкового досудового врегулювання спору [1]. Особливе значення має положення про збереження дати первісного подання позову у разі своєчасного усунення недоліків, що гарантує захист процесуальних прав позивача. Крім того, законодавець

встановлює можливість оскарження ухвали про повернення позовної заяви, що відповідає принципам змагальності та забезпечення права на апеляційний перегляд. У цілому зазначена норма має комплексний характер і спрямована на баланс між ефективністю судового провадження та гарантіями реалізації права на судовий захист.

У постанові Касаційного цивільного суду Верховного суду України від 04.12.2024 року у справі №297/1881/23, суд зазначив, що однією з ключових проблем застосування інституту залишення позовної заяви без руху є надмірний формалізм судів при оцінці відповідності заяви вимогам процесуального закону. На практиці судді нерідко вказують на незначні або технічні недоліки, які не впливають на сутність позовних вимог, але стають підставою для затримки відкриття провадження у справі. Такий підхід суперечить принципу доступу до правосуддя та може створювати штучні бар'єри для реалізації права на судовий захист. Наприклад, відсутність другорядних реквізитів або незначні помилки в оформленні документів інколи призводять до винесення ухвали про залишення позову без руху [2].

Показовими є судові рішення 2025–2026 років, які демонструють різні підходи до застосування відповідних норм. Так, у справі №278/6554/25 (ухвала Житомирського районного суду Житомирської області від 09.02.2026 року) суд застосував більш гнучкий підхід, продовживши позивачу строк для усунення недоліків позовної заяви на підставі ч. 2 ст. 127 ЦПК України [6]. Суд врахував обставини отримання ухвали та фактично забезпечив реалізацію права особи на доступ до правосуддя, надавши додатковий час для належного виконання процесуальних вимог. Такий підхід свідчить про орієнтацію суду на принцип пропорційності та недопущення надмірного формалізму.

Натомість у справі №362/1457/26 (ухвала Васильківського міськрайонного суду Київської області від 19.03.2026 року) простежується більш формалізований підхід. Суд встановив короткий п'ятиденний строк для усунення недоліків, а у зв'язку з їх частковим усуненням визнав позовну заяву неподаною та повернув її позивачеві [7]. При цьому навіть незначні

процесуальні недоліки, зокрема невідповідність кількості додатків або відсутність уточненої заяви, стали підставою для повернення позову. Така практика свідчить про суворе дотримання процесуальних приписів без належної оцінки можливості їх усунення в конкретних обставинах справи.

Клян А. звертає увагу на те, що серйозні практичні труднощі виникають також у зв'язку з цифровізацією судочинства, зокрема запровадженням обов'язку реєстрації електронного кабінету для окремих категорій осіб. Хоча така новація спрямована на спрощення комунікації із судом, її реалізація на практиці супроводжується технічними та організаційними проблемами. Наприклад, особи можуть не мати достатніх навичок або технічних можливостей для своєчасної реєстрації та використання електронного кабінету [3]. У таких випадках залишення позовної заяви без руху фактично стає санкцією за недотримання нових цифрових вимог. Що в свою чергу може призводити до дискримінації окремих категорій учасників процесу, зокрема осіб похилого віку або тих, хто проживає в умовах обмеженого доступу до інтернету. Таким чином, цифровізація, попри свої переваги, потребує додаткових гарантій для забезпечення рівного доступу до правосуддя.

Наслідки залишення позовної заяви без руху та її подальшого повернення мають як процесуальний, так і матеріально-правовий характер. Зокрема, у разі неусунення недоліків позовна заява вважається неподаною, що може вплинути на перебіг строків позовної давності (ст. 185 ЦПК України). Наприклад, у постанові Верховного Суду у складі колегії суддів Третьої судової палати Касаційного цивільного суду від 08 січня 2025 року у справі № 932/10906/23 суд зазначив, що якщо строк звернення до суду є обмеженим, повернення заяви може призвести до втрати можливості захисту порушеного права. Крім того, повторне подання позову пов'язане з додатковими витратами часу та ресурсів, а в окремих випадках і фінансовими витратами, зокрема щодо сплати судового збору [4]. Важливим є також психологічний аспект, оскільки затягування процесу може знижувати довіру громадян до судової системи. У сукупності зазначені наслідки свідчать про необхідність удосконалення механізму

застосування цього інституту з метою забезпечення балансу між процесуальною дисципліною та ефективним захистом прав особи.

Юнін О. переконаний, що вирішення зазначених проблем можливе шляхом комплексного вдосконалення як законодавчого регулювання, так і судової практики застосування інституту залишення позову без руху. Насамперед доцільно запровадити чіткі критерії розмежування істотних і неістотних недоліків позовної заяви, що дозволить уникнути надмірного формалізму та зменшить кількість безпідставних ухвал. Важливим є також забезпечення єдності судової практики через узагальнення позицій вищих судових інстанцій і надання відповідних роз'яснень. У контексті цифровізації необхідно передбачити перехідні механізми та додаткову підтримку для осіб, які не мають достатніх технічних можливостей, зокрема через альтернативні способи подання документів. Крім того, доцільно вдосконалити регулювання строків для усунення недоліків, надавши судам більшу гнучкість з урахуванням складності справи [5].

Узагальнюючи, інститут залишення позову без руху відіграє важливу роль у забезпеченні процесуальної дисципліни та дотримання вимог до позовної заяви в цивільному судочинстві. Водночас його практичне застосування супроводжується низкою проблем, зокрема надмірним формалізмом судів, неоднаковістю підходів та труднощами, пов'язаними з цифровізацією процесу. Такі недоліки можуть призводити до затягування розгляду справ, додаткових витрат для сторін і навіть обмеження доступу до правосуддя. Тому вдосконалення механізму застосування цього інституту є необхідною умовою підвищення ефективності судового захисту прав і свобод людини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18 березня 2004 р. № 1618-IV. База даних «Законодавство України» / ВР України. : веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#n6039> (дата

звернення: 24.04.2026).

2. Постанова Касаційний цивільний суд Верховного Суду від 04.12.2024 року по справі № 297/1881/23 (61-11725св24). Єдиний державний реєстр судових рішень : веб-сайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123567800> (дата звернення: 24.04.2026).
3. Клян А. Судочинство без електронного кабінету: до чого призводить ігнорування ЄСІТС. GOLAW. 2025 р. URL: <https://golaw.ua/ua/insights/publication/sudochinstvo-bez-elektronnogo-kabinetu-do-chogo-prizvodit-ignoruvannya-yesits/> (дата звернення: 24.04.2026).
4. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Третьої судової палати Касаційного цивільного суду від 08 січня 2025 року у справі № 932/10906/23 Єдиний державний реєстр судових рішень : веб-сайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124460092> (дата звернення: 24.04.2026).
5. Цивільний процес : навч. посіб. / кол. авт. : К. Р. Резворович, О. С. Юнін, М. П. Юніна та ін. Дніпро : ДДУВС, 2023. 224 с. URL: <https://er.dduvs.edu.ua/handle/123456789/12127> (дата звернення: 24.04.2026).
6. Ухвала Житомирського районного суду Житомирської області від 09.02.2026 у справі №278/6554/25. Єдиний державний реєстр судових рішень : веб-сайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/133923118> (дата звернення: 24.04.2026).
7. Ухвала Васильківського міськрайонного суду Київської області від 19.03.2026 у справі №362/1457/26. Єдиний державний реєстр судових рішень : веб-сайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/134973022> (дата звернення: 24.04.2026).

Семенов Ігор Віталійович

Аспірант

Національний університет водного господарства та природокористування

м. Рівне, Україна

КОМПЕНСАЦІЯ ВОЄННИХ ЗБИТКІВ: ДОСВІД БОСНІЇ І ГЕРЦЕГОВИНИ

Анотація. За результатами аналізу Дейтонської угоди та діяльності Комісії з реальних майнових претензій проаналізовано боснійську модель постконфліктної компенсації шкоди, завданої нерухомому майну. Сформульовано орієнтири для розбудови українських компенсаційних механізмів у частині міжвідомчої координації, інфраструктури виконання та розмежування реституції і компенсації за знищене майно.

Ключові слова: компенсація воєнних збитків, реституція, Боснія і Герцеговина, Дейтонська угода, Комісія з реальних майнових претензій, нерухоме майно, відшкодування шкоди, збройна агресія.

Війна 1992-1995 років у Боснії і Герцеговині (надалі – БіГ) призвела до однієї з найбільших гуманітарних катастроф у повоєнній Європі – понад 2 млн осіб були примусово переміщені або стали біженцями [1], а близько 459 тис. одиниць житлового фонду були повністю або частково зруйновані [2; 3]. У постконфліктний період БіГ розгорнула масштабну систему майнової реституції та компенсації, яка нині вважається одним із найбільш системних і практично дієвих зразків повоєнного відновлення майнових прав у європейській практиці.

Нормативною основою боснійської моделі стала Загальна рамкова угода про мир в БіГ (Дейтонська мирна угода) від 14 грудня 1995 року, а саме її

додаток 7 «Угода про біженців і переміщених осіб» (надалі – Додаток 7). Стаття І Додатку 7 встановила два взаємопов’язані суб’єктивні права: (1) право на вільне повернення до місць довоєнного проживання та (2) право на повернення майна, втраченого внаслідок ведення воєнних дій, або на справедливу компенсацію за майно, повернення якого є об’єктивно неможливим [4]. Така нормативна формула стала одним із ключових прецедентів для пізніших Принципів Організації Об’єднаних Націй щодо реституції житла та майна біженців і переміщених осіб (так звані Принципи Пінґейру) 2005 року й фактично заклала їх практичну основу [5]. Окремо варто наголосити, що Додаток 7 закріпив пріоритет фізичної реституції над грошовою компенсацією, що відповідає підходу, який згодом сформувався у практиці Європейського суду з прав людини (надалі – ЄСПЛ) у справах «Лоїзиду проти Туреччини» [6], «Доган та інші проти Туреччини» [7], «Чірагов та інші проти Вірменії» [8], «Саргсян проти Азербайджану» [9].

Інституційну основу боснійської моделі формувала Комісія з реальних майнових претензій переміщених осіб і біженців (надалі – Комісія), створена відповідно до глави II Додатку 7. Комісія мала статус міжнародного органу публічного права із дев’яти членів, з яких троє призначались Президентом ЄСПЛ й мали міжнародний статус, а шестеро – сторонами Дейтонської угоди на пропорційній етнічній основі (боснійці, серби, хорвати) [4; 10]. Мандат Комісії, закріплений статтею XI Додатку 7, охоплював прийняття та вирішення майнових претензій щодо нерухомого майна, що було залишене або примусово відчужене після 1 квітня 1992 року і на момент звернення перебувало у володінні іншої особи. Рішення Комісії були остаточними та обов’язковими, а їх примусове виконання покладалось на компетентні органи БіГ [4]. Такий нормативно-інституційний підхід сам по собі суттєво відрізняв боснійську модель від інших моделей, що залишались переважно національними.

Особливістю боснійської моделі стало те, що ухвалення нормативного акта і початок діяльності Комісії у 1996 році не забезпечили бажаних результатів. У перші роки роботи Комісія була перевантажена кількістю звернень, однак не

мала самостійних повноважень із примусового виконання своїх рішень [11]. В результаті зазначене створило розрив між формальним і фактичним виконанням – рішення Комісією ухвалювались, але повернення майна на практиці не здійснювалось через спротив місцевих органів влади.

Подоланню цього розриву сприяло прийняття Плану імплементації майнових законів (надалі – План) – міжвідомчого координаційного механізму, що об'єднав зусилля Офісу Високого представника, Управління Верховного комісара ООН у справах біженців, Місії ОБСЄ у БіГ, Місії ООН у БіГ та Комісії [12]. План передбачав уніфіковану систему звітності муніципалітетів, спільний моніторинг виконання майнових законів та поетапне підпорядкування діяльності місцевих житлових управлінь єдиному технічному стандарту. В результаті обсяг виконання рішень Комісії зріс із приблизно 21 % наприкінці першого року до 92 % станом на грудень 2003 року [13]. Загалом до закінчення основного етапу повернення близько 470-500 тис. осіб повернулись до місць довоєнного проживання або отримали реституцію свого нерухомого майна [2; 3]. Цей показник є одним із наймасштабніших результатів постконфліктної реституції в європейській практиці.

Поряд із цим боснійський досвід також виявив деякі обмеження та практичні складності. По-перше, фізичне повернення нерухомості не завжди супроводжувалось відновленням реального проживання, адже значна частина власників отримала формальну реституцію лише для подальшого відчуження майна, а фактичне повернення осіб залишалося у багатьох муніципалітетах проблематичним [2]. По-друге, реституція як інструмент не охоплювала шкоду, завдану зруйнованому майну, оскільки Комісія опрацьовувала лише ті випадки, в яких об'єкт ще зберігався, в той час як питання компенсації за втрачене майно фактично залишалося поза основним інституційним фокусом, переходячи в площину донорських програм реконструкції [2]. По-третє, навіть остаточні та обов'язкові рішення Комісії у деяких випадках не виконувались, що стало предметом розгляду ЄСПЛ у справі «Орлович та інші проти Боснії і Герцеговини» від 1 жовтня 2019 року, в якій суд констатував порушення статті 1

Протоколу № 1 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року у зв'язку з неспроможністю національних органів виконати рішення Комісії щодо повернення землі заявникам [14].

Водночас, боснійський досвід дає низку важливих орієнтирів для подальшої розбудови українських компенсаційних механізмів. По-перше, він підтверджує, що дієвий компенсаційний механізм у постконфліктних умовах потребує не лише ґрунтовної нормативної основи, а й сталого механізму міжвідомчої координації, що поєднує дії різнопрофільних інституцій. По-друге, він демонструє, що остаточність та обов'язковість рішень спеціального компенсаційного органу мають супроводжуватися реальною інфраструктурою виконання. По-третє, він наочно ілюструє, що реституція майна та компенсація за знищене майно є концептуально різними інструментами і не можуть бути об'єднані в межах одного механізму без втрати ефективності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. UNHCR Presents Bosnia Repatriation Plan : Press Release REF/1131, 17 January 1996. United Nations. URL: <https://press.un.org/en/1996/19960117.ref1131.html> (дата звернення: 07.05.2026).
2. Serrano M. Property rights and reconstruction in the Bosnian return process. Forced Migration Review. 2015. № 50. P. 18-20. URL: <https://www.fmreview.org/dayton20/serrano> (дата звернення: 07.05.2026).
3. Revised Strategy of Bosnia and Herzegovina for the Implementation of Annex VII of the Dayton Peace Agreement. Sarajevo : Ministry of Human Rights and Refugees, 2010. URL: <https://www.refworld.org/legal/decrees/natlegbod/2010/121052> (дата звернення: 07.05.2026).
4. General Framework Agreement for Peace in Bosnia and Herzegovina. Annex 7 : Agreement on Refugees and Displaced Persons, 14 December 1995. Office of

the High Representative. URL: <https://www.ohr.int/dayton-peace-agreement/annex-7-2> (дата звернення: 07.05.2026).

5. Pinheiro P. Principles on Housing and Property Restitution for Refugees and Displaced Persons. Housing and Property Restitution in the Context of the Return of Refugees and Internally Displaced Persons : Final Report of the Special Rapporteur. UN Doc. E/CN.4/Sub.2/2005/17. 28 June 2005. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/552535> (дата звернення: 07.05.2026).
6. Loizidou v. Turkey [GC] : judgment of the European Court of Human Rights, 18 December 1996, application no. 15318/89. HUDOC Database. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58007> (дата звернення: 07.05.2026).
7. Doğan and Others v. Turkey : judgment of the European Court of Human Rights, 29 June 2004, applications nos. 8803-8811/02, 8813/02, 8815-8819/02. HUDOC Database. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61854> (дата звернення: 07.05.2026).
8. Chiragov and Others v. Armenia [GC] : judgment of the European Court of Human Rights, 16 June 2015, application no. 13216/05. HUDOC Database. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-155353> (дата звернення: 07.05.2026).
9. Sargsyan v. Azerbaijan [GC] : judgment of the European Court of Human Rights, 16 June 2015, application no. 40167/06. HUDOC Database. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-155662> (дата звернення: 07.05.2026).
10. Garlick M. Protection for property rights: a partial solution? The Commission for Real Property Claims of Displaced Persons and Refugees (CRPC) in Bosnia and Herzegovina. Refugee Survey Quarterly. 2000. Vol. 19, No. 3. P. 64-85. DOI: <https://doi.org/10.1093/rsq/19.3.64>
11. Williams R. C. Post-Conflict Property Restitution in Bosnia : Balancing Reparations and Durable Solutions in the Aftermath of Displacement. The Brookings Institution. 2006. URL: <https://www.brookings.edu/articles/post-conflict-property-restitution-in-bosnia-balancing-reparations-and-durable-solutions-in-the-aftermath-of-displacement> (дата звернення: 07.05.2026).

12. PLIP Inter-Agency Framework Document. Office of the High Representative, UNHCR, OSCE Mission to Bosnia and Herzegovina, CRPC, UNMIBH. 15 October 2000. URL: https://www.ohr.int/ohr_archive/plip-inter-agency-framework-document-2/ (дата звернення: 07.05.2026).
13. Property Law Implementation in Bosnia and Herzegovina Nears Completion : joint statement of OHR, UNHCR and OSCE Mission to Bosnia and Herzegovina, 11 February 2004. Office of the High Representative. URL: <https://www.ohr.int/property-law-implementation-in-bosnia-and-herzegovina-nears-completion> (дата звернення: 07.05.2026).
14. Orlović and Others v. Bosnia and Herzegovina : judgment of the European Court of Human Rights, 1 October 2019, application no. 16332/18. HUDOC Database. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=002-12607> (дата звернення: 07.05.2026).

Антонова Юлія

здобувач вищої освіти

Національна академія Служби Безпеки України

Науковий керівник:

Ангелуца Наталія

доцент кафедри кримінального права та кримінології

Національна академія Служби Безпеки України

ОКРЕМІ ФОРМИ КОЛАБОРАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ПОСОБНИЦТВА ДЕРЖАВІ-АГРЕСОРУ : РОЗМЕЖУВАННЯ У СУДОВІЙ ПРАКТИЦІ

Анотація. Досліджено проблеми застосування статей 111-1 та 111-2 Кримінального кодексу України, окремі особливості цих складів та критерії їх розмежування, а також питання правозастосування в сучасній судовій практиці.

Ключові слова: колабораційна діяльність, пособництво державі-агресору, окупація, національна безпека.

Повномасштабна агресія Російської Федерації проти України зумовила необхідність оперативного оновлення кримінально-правових механізмів захисту державності [1,с.233]. Однією з найнебезпечніших внутрішніх загроз стало добровільне сприяння окупаційному режиму з боку осіб, які легітимізують владу агресора, забезпечують її ресурсами або виконують організаційні функції на тимчасово окупованих територіях.

Саме тому Законом України від 03 березня 2022 року № 2108-IX Кримінальний кодекс України (далі КК України) було доповнено статтями 111-1 «Колабораційна діяльність» та 111-2 «Пособництво державі-агресору» [2;3]. Їх поява стала закономірною реакцією держави на нові форми співпраці з ворогом,

які раніше не виокремлювались повною мірою традиційними складами злочинів проти основ національної безпеки і охоплювались першою і третьою формою державної зради, без урахування ступеню суспільної небезпечності та не передбачаючи диференціації відповідальності.

Стаття 111-1 КК України має складну конструкцію та об'єднує низку альтернативних форм суспільно небезпечної поведінки: - публічне заперечення збройної агресії проти України, встановлення та утвердження тимчасової окупації частини території України; - заклики до підтримки рішень та/або дій держави-агресора, збройних формувань та/або окупаційної адміністрації держави-агресора, до співпраці з державою-агресором, збройними формуваннями та/або окупаційною адміністрацією держави-агресора, до невизнання поширення державного суверенітету України на тимчасово окуповані території України; - добровільне зайняття посад у незаконних органах влади, судових або правоохоронних органах, створених на тимчасово окупованій території, а також добровільна участь громадянина України в незаконних збройних чи воєнізованих формуваннях, створених на тимчасово окупованій території, та/або в збройних формуваннях держави-агресора; - організація та проведення заходів політичного характеру, здійснення інформаційної діяльності у співпраці з державою-агресором та/або його окупаційною адміністрацією, спрямованих на підтримку держави-агресора, її окупаційної адміністрації чи збройних формувань та/або на уникнення нею відповідальності за збройну агресію проти України; - передача матеріальних ресурсів незаконним збройним чи воєнізованим формуванням, створеним на тимчасово окупованій території, та/або збройним чи воєнізованим формуванням держави-агресора, та/або провадження господарської діяльності у взаємодії з державою-агресором, незаконними органами влади, створеними на тимчасово окупованій території, у тому числі окупаційною адміністрацією держави-агресора; - Здійснення громадянином України пропаганди у закладах освіти незалежно від типів та форм власності з метою сприяння здійсненню збройної агресії проти України, встановленню та утвердженню тимчасової

окупації частини території України, уникненню відповідальності за здійснення державою-агресором збройної агресії проти України, а також дії громадян України, спрямовані на впровадження стандартів освіти держави-агресора у закладах освіти.

- Важливу роль у формуванні сталої практики відіграє Верховний Суд.

- У постанові від 03 грудня 2024 року у справі № 383/426/23 Касаційний кримінальний суд зазначив, що офіційне оприлюднення закону створює презумпцію його знання [4]. Тому посилення обвинуваченого на необізнаність щодо кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність не звільняє від відповідальності. Це рішення має вагоме значення для практики, оскільки спростовує поширену позицію захисту про «відсутність доступу до українського законодавства» на окупованих територіях.

Ключовими ознаками цього кримінального правопорушення в різних формах діяння є добровільність та особливий зміст вини у виді прямого умислу. Отже особа повинна усвідомлювати незаконний характер окупаційних структур і бажати сприяти їх функціонуванню. Оскільки в умовах окупації цивільне населення нерідко перебуває під примусом, тому, з урахуванням відсутності добровільності, кримінальна відповідальність не може наставати. Також однозначно виключається кримінальна відповідальність за умови дії особи в межах обставини, що виключає кримінальну протиправність - фізичного або психічного непереборного примусу (ст. 40 КК України). Якщо дії особи були наслідком погроз застосування насильства, незаконного позбавлення волі, переслідування членів сім'ї чи інших форм примусу, це має враховуватися під час правової оцінки.

Судова практика Верховного Суду свідчить, що сам факт добровільного входження громадянина України до системи окупаційного управління може утворювати закінчений склад злочину навіть за відсутності тривалого перебування на посаді, так само як і перебування добровільно в незаконно створеному органі, навіть без виконання чи вчинення конкретної діяльності є підставою для кваліфікації його дій як колабораційної діяльності (ч. 7 ст. 111-1

КК України) [5]. Такий підхід судової практика пояснює тим, що участь у незаконному органі вже сама по собі сприяє легітимації агресора і є суспільно небезпечною діяльністю.

- Не менш актуальним є розмежування ст. 111-1 та ст. 111-2 КК України.

- Стаття 111-2 передбачає відповідальність за умисну допомогу державі-агресору шляхом передачі матеріальних ресурсів, фінансування, організації постачання, забезпечення логістики, яке підсилює можливості ворога. На практиці до таких дій можуть належати передача транспортних засобів, пального, засобів зв'язку, будівельних матеріалів, житла, складів чи коштів. Якщо ж особа не лише передає майно, а й організовує системне забезпечення окупаційних сил, її дії становлять підвищену суспільну небезпеку. Розмежування зазначених складів правопорушення доцільно здійснювати за характером сприяння. Якщо поведінка спрямована на функціонування окупаційної адміністрації як інституції, переважно йдеться про колабораційну діяльність. Якщо ж основний зміст дій полягає у ресурсному забезпеченні агресора, має місце пособництво державі-агресору.

Показовою для практики є також справа щодо діяльності в окупаційній адміністрації Куп'янського району Харківської області, де Верховний Суд залишив у силі обвинувальний вирок особі, яка добровільно виконувала функції керівника комунального підприємства у структурі незаконної військово-цивільної адміністрації. Суд оцінив не лише формальну назву посади, а реальний зміст організаційно-розпорядчих повноважень та сприяння функціонуванню окупаційного режиму.

У постанові від 12 червня 2024 року у справі № 569/1908/23 Суд підтвердив законність вироку особі, яка брала участь у роботі незаконної виборчої комісії під час псевдореферендуму та одночасно працювала в окупаційній адміністрації. Особу засуджено за сукупністю злочинів, передбачених ч. 5 ст. 111-1 та ч. 1 ст. 111-2 КК. Це особливо важливо в умовах воєнного стану, оскільки навіть під час притягнення осіб до відповідальності за кримінальні правопорушення проти основ національної безпеки України

держава зобов'язана забезпечувати дотримання фундаментальних гарантій прав людини, зокрема права на справедливий судовий розгляд та заборони притягнення до кримінальної відповідальності без чіткого визначення складу злочину законом. України, до 12 років позбавлення волі з конфіскацією майна. Це рішення демонструє, що участь у псевдореферендумах розглядається судами як інструмент легітимації окупації, а не політична діяльність [6].

Не зайвим буде нагадати, що і під час розгляду таких проваджень необхідно дотримуватися стандартів ст. 6 та 7 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод: права на справедливий суд, принципу законності та передбачуваності кримінальної відповідальності [7].

Аналіз судової практики щодо кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність та свідчить, що це новий виклик для правозастосування, який пов'язаний з окупацією територій держави та потребою правового забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від кримінально-протиправних посягань на цих територіях. Включення до КК України ст.111-1, 111-2 дозволило підвести під кримінально-правову заборону різні форми сприяння державі-агресору, що раніше не мали однозначного нормативного визначення, при цьому керуючись принципами законності, правової визначеності та гарантій справедливого судового розгляду згідно практики Європейського суду з прав людини, що має особливе значення в умовах воєнного стану, як балансу між інтересами національної безпеки та дотримання прав людини.

Підсумовуючи, слід зазначити, що саме запровадження кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність та пособництво державі-агресору є критично важливим в умовах збройної агресії, при цьому ефективність застосування норм закону залежить від правильного розмежування суміжних складів кримінальних правопорушень колабораційної діяльності та пособництво державі-агресору, які попри спільну родову приналежність становлять два самостійні, юридично відокремлені склади.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Тацій В. Я., Борисов В. І. Кримінальне право України. Особлива частина : підручник. Харків : Право, 2023. С. 233–241.
2. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>(дата звернення: 20.05.2026).
3. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність : Закон України від 03.03.2022 № 2108-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2108-20> (дата звернення: 20.05.2026).
4. Постанова Верховного Суду від 03.12.2024 у справі № 383/426/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/> (дата звернення: 20.05.2026)
5. Постанова Верховного Суду від 20.06.24 в справі № 953/7182/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119961119> (дата звернення: 20.05.2026)
6. Постанова Верховного Суду від 12.06.2024 у справі № 569/1908/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/> (дата звернення: 20.05.2026)
7. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 20.05.2026)
8. Навроцький В. О. Кваліфікація злочинів : навчальний посібник. Київ : Юрінком Інтер, 2022. С. 95–103.

Чуєнко Анна Михайлівна

студентка 1 року навчання

другого освітнього рівня «магістр»

спеціальності «Право»

Київський національний університет

імені Тараса Шевченка

м. Київ, Україна

ПОНЯТТЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ

Анотація. У роботі досліджено поняття інформаційної безпеки як багатовимірної правової та міждисциплінарної категорії. Проаналізовано основні концептуальні підходи до її визначення, простежено генезу наукового осмислення проблеми, висвітлено співвідношення з суміжними категоріями, зокрема з кібербезпекою. Розглянуто національне законодавство України та міжнародно-правові акти у сфері інформаційної безпеки. Обґрунтовано необхідність комплексного підходу до визначення цього поняття та посилення цивільно-правового виміру правового регулювання.

Ключові слова: інформаційна безпека, національна безпека, кібербезпека, захист інформації, інформаційні права, цивільно-правовий захист, інформаційне законодавство.

У сучасному інформаційному суспільстві питання забезпечення інформаційної безпеки набуває дедалі більшої актуальності та правового значення. Стрімкий розвиток цифрових технологій, глобалізація інформаційного простору, масштабне поширення мережі Інтернет і соціальних медіа кардинально змінили характер суспільних відносин, породивши нові виклики для правової системи загалом і цивільного права зокрема.

Як зазначає М. О. Шевчук, існує багато доктринальних визначень інформаційної безпеки, але єдиної думки щодо її сутності досі немає [1, с. 134]. І. М. Шопіна пов'язує таку невизначеність із міждисциплінарністю цієї сфери: науковці вивчають інформаційну безпеку з технічного, правового, психологічного та соціального аспектів, наповнюючи термін власним змістом [4, с. 134].

Гене́за поняття інформаційної безпеки. М. О. Шевчук простежує початки наукового осмислення цієї теми від китайського філософа Сунь-Цзи, який у праці «Мистецтво війни» обґрунтував значення випереджувальної інформації для перемоги над ворогом. У XVI столітті Н. Макіавеллі сформулював інформаційно-психологічну концепцію державної влади. Т. Гоббс та І. Кант обґрунтували необхідність створення громадянського устрою, що забезпечував би безпеку особистості [1, с. 135].

Якісний переворот у формуванні наукових засад інформаційної безпеки відбувся в середині XX ст. Як зазначають М. Голда та В. Суп, одним із перших піонерів цієї галузі був американський математик К. Шеннон, який у 1948 році представив основні поняття теорії інформації [5, с. 38]. І. М. Шопіна вказує, що одне з перших визначень поняття інформаційної безпеки було сформульовано у 1980 році Л. Дж. Хоффманом, який розумів її як стан інформації, у якому забезпечується збереження визначених політикою безпеки властивостей інформації [4, с. 135]. Термін «інформаційна війна» вперше вжив Т. Рона у доповіді «Системи озброєння та інформаційної війни» (1976 р.), а офіційно у правовий обіг його ввів міністр оборони США у Директиві про інформаційну війну від 21.12.1992 р. [1].

Концептуальні підходи до визначення інформаційної безпеки. І. М. Шопіна виокремлює десять підходів до визначення поняття «інформаційна безпека»: статусний (стан захищеності інформації), диференційний (рівні розвитку безпеки), реляціоналістський (вид суспільних правовідносин), інструментальний (сукупність засобів), протекціоністський (захист інформації та від інформації), збережувально-забезпечувальний (збереження

конфіденційності, цілісності та доступності), процесуальний (процеси досягнення цілей публічного управління), концептуальний (спроможності систем), діяльнісний (комплекс дій) та екзистенційний (внутрішнє суб'єктивне сприйняття) [4, с. 136–138].

Принциповим є висновок дослідниці про відсутність серед існуючих підходів нормативного, що становить суттєву прогалину для створення належного правового підґрунтя [4, с. 138]. М. О. Шевчук, узагальнюючи концептуальні підходи, виокремлює статичний, діяльнісний та комплексний підходи, вважаючи останній найбільш вичерпним. За такого розуміння інформаційну безпеку України слід розглядати як стан, за якого в умовах протидії реальним та потенційним загрозам забезпечуються самозбереження, сталий і прогресивний розвиток інформаційної сфери [1, с. 137].

В. О. Котляров визначає інформаційну безпеку як здатність держави захистити всі сфери суспільного життя, свідомість та психіку громадян від негативного інформаційного впливу [2, с. 476]. На думку авторки, найбільш повним є підхід, що інтегрує стан захищеності (статусний вимір), процес його забезпечення (процесуальний вимір), захист людини (антропоцентричний вимір) та відповідність національним інтересам (стратегічний вимір).

Цивільно-правовий вимір інформаційної безпеки. О. В. Кохановська стверджує, що поняття особистої безпеки кожної фізичної особи потребує законодавчого закріплення на рівні ЦК України як стану захищеності фізичної особи, в тому числі і в інформаційному середовищі [3, с. 2]. Авторка пропонує поширити дію ст. 293 ЦК України «Право на безпечне для життя і здоров'я довкілля» на інформаційні відносини або доповнити ЦК України нормою «Право на безпечне інформаційне середовище фізичної особи» [3, с. 3].

Центральним у цьому підході є принцип балансу інтересів особи, суспільства і держави, який дозволяє найбільш повно врахувати інтереси кожного учасника інформаційних відносин [3, с. 3]. О. В. Кохановська критикує ситуацію, за якої держава розглядає людину переважно як об'єкт своєї діяльності і незначною мірою — як суб'єкта відносин у сфері суспільної і

особистої безпеки [3, с. 4]. На думку авторки, цивільно-правовий підхід є практично орієнтованим, оскільки переміщує акцент із держави на особу і робить систему захисту більш збалансованою.

Співвідношення з суміжними категоріями. А. О. Гріщенко вказує на тенденцію спростування ототожнення кібербезпеки, комп'ютерної та інформаційної безпеки. Зокрема, Ю. Є. Максименко вважає помилковим зведення інформаційної безпеки виключно до технічного захисту, оскільки це ігнорує її інформаційно-психологічну складову та захист прав і свобод людини [6]. Оптимальним видається підхід, за якого кібербезпека визнається невід'ємною, але лише складовою інформаційної безпеки [8, с. 134].

Нормативно-правова база України. Чинне законодавство України не містить єдиного уніфікованого тлумачення дефініції «інформаційна безпека», проте нормативні акти розглядають її в контексті більш загального поняття національної безпеки. Фундамент правового регулювання закладено в Конституції України: відповідно до ст. 17 забезпечення інформаційної безпеки є однією з найважливіших функцій держави та справою всього Українського народу.

Центральне місце посідає Закон України «Про національну безпеку України», який у ст. 3 закріплює інформаційну безпеку як один із напрямів державної політики у сферах національної безпеки і оборони. Стратегія інформаційної безпеки України, затверджена Указом Президента від 28.12.2021 № 685/2021, визначає інформаційну безпеку як складову національної безпеки – стан захищеності державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу, інших життєво важливих інтересів людини, суспільства і держави. Як зауважує О. О. Золотар, окремого Закону України «Про інформаційну безпеку України» не існує, попри об'єктивну потребу в такому акті в умовах гібридної війни [8, с. 102].

Міжнародно-правове та європейське регулювання. Міжнародно-правове регулювання розвивалося у напрямках захисту персональних даних, боротьби з кіберзлочинністю та забезпечення кібербезпеки. Будапештська

конвенція про кіберзлочинність (2001 р.), ратифікована Україною у 2006 р., є першим обов'язковим міжнародним договором у цій сфері. Конвенція Ради Європи № 108 (1981 р.) та її оновлена версія 108+ (2018 р.) встановлюють обов'язкові стандарти захисту персональних даних.

Правове регулювання в Європейському Союзі відзначається найбільшою у світі системністю. Загальний регламент захисту даних (GDPR) – Регламент (ЄС) 2016/679 – є найвпливовішим актом у сфері захисту персональних даних із принципом «privacy by design and by default», правом на забуття, обов'язком повідомлення про порушення безпеки даних протягом 72 годин та санкціями до 4 % річного глобального обороту. Кібербезпековий блок ЄС утворюють Директива (ЄС) 2022/2555 (NIS 2), Акт про кібербезпеку (Регламент (ЄС) 2019/881) та Акт про кіберстійкість (Регламент (ЄС) 2024/2847).

Базові моделі та принципи інформаційної безпеки. М. Голда та В. Суп наголошують, що інформаційна безпека базується на тріаді CIA: конфіденційності (доступ лише уповноважених осіб), цілісності (захист від несанкціонованої модифікації) та доступності (доступ у потрібний час) [5, с. 39]. В. О. Котляров підтверджує, що класична тріада CIA 1975 року залишається основною у міжнародному професійному співтоваристві [2, с. 478]. І. М. Шопіна доповнює перелік властивостей автентичністю, підзвітністю та невідмовністю [4, с. 137].

Висновки

По-перше, поняття «інформаційна безпека» є багатовимірним і міждисциплінарним: у науці співіснує щонайменше десять концептуальних підходів до його визначення, а відсутність серед них нормативного підходу залишається суттєвою прогалиною. Найбільш прийнятним видається комплексний підхід, що розуміє інформаційну безпеку одночасно як стан захищеності і як процес його забезпечення.

По-друге, інформаційна безпека посідає ключове місце в системі національної безпеки, будучи водночас її самостійною складовою і умовою

ефективності всіх інших компонентів. Кібербезпеку доцільно розглядати не як тотожне поняття, а лише як складову інформаційної безпеки.

По-третє, обґрунтованою є потреба у цивільно-правовому вимірі — законодавчому закріпленні права особи на безпечне інформаційне середовище в Цивільному кодексі України та послідовному застосуванні принципу балансу інтересів особи, суспільства і держави.

По-четверте, нормативно-правова база України потребує систематизації: закріплення єдиного визначення поняття та подолання фрагментарності законодавства у гармонізації з міжнародними та європейськими стандартами, що особливо актуально в умовах євроінтеграції та війни.

На думку автора, ключовою методологічною помилкою є зведення інформаційної безпеки до суто технічних заходів захисту даних. Інформаційна безпека — це насамперед безпека людини в інформаційному просторі: захист її свідомості від маніпуляцій, прав на достовірну інформацію, гідності та приватності. Саме ця антропоцентрична перспектива має стати методологічним орієнтиром для подальшого розвитку законодавства та доктрини у цій сфері.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Шевчук М. О. До питання генези поняття інформаційної безпеки як складової національної безпеки. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право. 2023. Вип. 78, ч. 2. С. 134–139.
2. Котляров В. О. Основні підходи у концепції інформаційної безпеки. Актуальні питання у сучасній науці. 2023. № 1 (7). С. 474–484.
3. Кохановська О. В. Цивільно-правові аспекти інформаційної безпеки. Київ : Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, 2023. С. 1–5.
4. Шопіна І. М. Поняття інформаційної безпеки: концептуальні підходи до визначення. Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. Серія : Право. 2022. Вип. 13 (25). С. 133–140.

5. Голда М., Суп В. До питання про поняття інформаційної безпеки. Безпека: право та держава : зб. матеріалів конф. / Західноукр. нац. ун-т. Тернопіль, 2024. С. 38–41.
6. Інформаційна безпека в системі національної безпеки. URL: https://ippi.org.ua/sites/default/files/15_16.pdf (дата звернення: 02.06.2026).
7. Ilyushyk O. et al. Legal Aspects of Information Security in Ukraine in the Conditions of European Integration and War. *Naukovyi Visnyk Natsionalnoho Hirnychoho Universytetu*. 2025. No. 5. P. 132–141.

Кутиріна Влада Володимирівна

здобувачка III курсу спеціальності 081 «Право»

Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

Науковий керівник:

Завертнева-Ярошенко Валерія Адольфівна

кандидат юридичних наук, доцент

кафедри цивільно-правових дисциплін

Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

ПРАВОВИЙ СТАТУС ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

Актуальність дослідження правового статусу штучного інтелекту за законодавством України зумовлена стрімким розвитком цифрових технологій та дедалі ширшим використанням систем штучного інтелекту в різних сферах суспільного життя. За таких умов дослідження правового статусу штучного інтелекту набуває особливого теоретичного та практичного значення, оскільки сприяє виробленню ефективних механізмів правового регулювання новітніх технологій.

У першу чергу слід зазначити на тому, що на даний момент відсутній спеціальний закон (нормативно-правовий документ), який би комплексно регулював питання створення, використання та відповідальності за функціонування систем штучного інтелекту. Єдиним нормативно-правовим актом (підзаконним), який безпосередньо стосується штучного інтелекту є Концепція розвитку штучного інтелекту в Україні, схваленою розпорядженням Кабінету Міністрів України від 2 грудня 2020 року № 1556-р.

Відповідно до даної концепції штучний інтелект — це організована сукупність інформаційних технологій, із застосуванням якої можливо

виконувати складні комплексні завдання шляхом використання системи наукових методів досліджень і алгоритмів обробки інформації, отриманої або самостійно створеної під час роботи, а також створювати та використовувати власні бази знань, моделі прийняття рішень, алгоритми роботи з інформацією та визначати способи досягнення поставлених завдань [1].

В юридичній науці штучний інтелект визначають як певну сукупність методів, способів, засобів та технологій, насамперед, комп'ютерних, що імітує (моделює) когнітивні функції, які мають критерії, характеристики та показники еквівалентні критеріям, характеристикам та показникам відповідних когнітивних функцій людини [2, с.104]. Завдяки цьому штучний інтелект здатний аналізувати інформацію, навчатися на основі отриманих даних, приймати рішення та виконувати завдання, які традиційно потребують інтелектуальної діяльності людини.

Важливим моментом є визначення питання, який саме статус слід надати ШІ: він є суб'єктом, об'єктом або чимось іншим. Але жоден нормативно-правовий акт не надає відповіді на це запитання. У науковій сфері активно точаться дискусії з приводу цієї теми і кожна із сторін має свої аргументи щодо статусу штучного інтелекту.

Існує три концептуальних підходи: об'єктний, суб'єктний та гібридний. Об'єктний підхід передбачає, що ШІ не може набувати правосуб'єктності, оскільки він є виключно технічним засобом, розробленим та контрольованим людиною. Згідно з цією доктриною, ШІ виконує функції інструменту, який, незалежно від ступеня автономності, не має внутрішніх суб'єктивних якостей, що є обов'язковими для набуття прав та обов'язків. [3, с.175].

Суб'єктний підхід ґрунтується на припущенні, що автономні системи ШІ можуть отримати обмежену правосуб'єктність, подібну до статусу юридичних осіб, що дозволяє їм виступати учасниками правовідносин. ШІ, який демонструє здатність до самонавчання та прийняття складних рішень, може бути прирівняний до суб'єкта права, здатного укласти договори та нести відповідальність за свої дії [3, с.175].

Гібридний підхід являє собою спробу поєднати переваги попередніх двох концепцій, забезпечуючи можливість участі автономних систем ШІ у правовідносинах без повного прирівняння їх до суб'єктів права [3, с.176].

На нашу думку, гібридний підхід є найбільш перспективним для вирішення проблеми, оскільки дозволяє збалансувати автономність технологій і потребу в людському контролі. Його перевага полягає в тому, що він не створює правових ілюзій щодо наявності у штучного інтелекту власної волі чи свідомості, але водночас адекватно реагує на високий рівень автономії сучасних систем, який уже неможливо описати в межах класичного розуміння ШІ як "простого інструменту".

Особливого значення набуває питання, щодо правового статусу ШІ набуває у контексті визначення юридичної відповідальності за шкоду, заподіяну внаслідок його функціонування. На сучасному етапі найбільш обґрунтованим є підхід, відповідно до якого відповідальність повинна покладатися на осіб, які створюють, впроваджують або використовують системи штучного інтелекту.

Однією з головних проблем цивільно-правової відповідальності ШІ є проблема визначення його вини у прийнятих ним рішеннях. Людина може порушувати встановлені правила, оскільки вони починають суперечити моральним засадам суспільства. Питання необхідності програмування такої поведінки в ШІ залишається відкритим [4, с.89]. На нашу думку, гібридний підхід і тут є найбільш реальним, адже за ним юридичну відповідальність за шкоду, заподіяну ШІ, несе не сам штучний інтелект, а особи, які пов'язані з його створенням, впровадженням або використанням. Залежно від конкретних обставин відповідальність може покладатися на розробника, власника, оператора чи користувача системи штучного інтелекту. Такий підхід пояснюється тим, що, незважаючи на певну автономність ШІ у прийнятті рішень, він не має правосуб'єктності, власної волі та здатності усвідомлювати правові наслідки своїх дій, а тому не може самостійно виступати суб'єктом юридичної відповідальності.

Важливим стимулом для модернізації національної правової бази в умовах європейської інтеграції України є імплементація стандартів ЄС. У 2024 році набув чинності Акт про штучний інтелект (AI Act), що встановив комплексний підхід до регулювання цих технологій. Зокрема, статтею 3 зазначеного Акту вперше запроваджено розгорнуте правове визначення поняття «система штучного інтелекту» на рівні ЄС [5]. На нашу думку, враховуючи те, що положення AI Act вже стають орієнтиром для міжнародної практики та враховуючи стратегічний курс України на адаптацію законодавства до права Європейського Союзу, цей документ є фундаментальною основою для розробки майбутнього українського регулювання у сфері штучного інтелекту, що дозволить гармонізувати наші стандарти з європейськими та забезпечити ефективний захист прав у цифровій сфері.

Отже, на сьогодні штучний інтелект не визнається самостійним суб'єктом права, що зумовлює необхідність пошуку нових підходів до визначення його правового статусу. Проведений аналіз свідчить, що найбільш обґрунтованим є гібридний підхід, який поєднує можливість використання автономних систем ШІ з належним людським контролем за їх функціонуванням. Водночас відповідальність за шкоду, заподіяну такими системами, доцільно покласти на осіб, пов'язаних із їх створенням, впровадженням або використанням. Подальший розвиток українського законодавства у цій сфері має здійснюватися з урахуванням європейського досвіду та сучасних викликів цифрової епохи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про схвалення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 02.12.2020 № 1556-р. URL: zakon.rada.gov.ua(дата звернення: 03.06.2026).
2. Омельчук О. Поняття та потенційний правовий статус штучного інтелекту: законодавчий та доктринальний підходи. Юридичний вісник. 2025. № 4. С. 102–108.

3. Матвєєв В. Ю. Штучний інтелект: суб'єкт чи об'єкт цивільних правовідносин? Правова держава. 2025. № 57. С. 173–179.
4. Колодін Д. О., Байталюк Д. Р. Щодо питання цивільно-правової відповідальності за шкоду, завдану роботизованими механізмами зі штучним інтелектом (роботами). Часопис цивілістики. Вип. 33. С. 87–91.
5. AI Act Explorer. URL: <https://artificialintelligenceact.eu/ai-act-explorer/> (дата звернення: 03.06.2026).

Богініч Ігор Олегович

кандидат технічних наук

доцент спеціальної кафедри

Навчально-науковий інститут державної безпеки

Національна академія Служби безпеки України

м. Київ, Україна

**ПРАВОВІ ОСНОВИ ТА ОБМЕЖЕННЯ ВИКОРИСТАННЯ ШІ
УПОВНОВАЖЕНИМИ ПІДРОЗДІЛАМИ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ,
ЯКІ ЗДІЙСНЮЮТЬ НЕГЛАСНІ СЛІДЧІ (РОЗШУКОВІ) ДІЇ**

Сучасна стратегія інформаційних технологій, зокрема систем штучного інтелекту (далі – ШІ), відкриває нові перспективи у забезпеченні ефективності правоохоронної діяльності та є пріоритетним напрямом розвитку цієї галузі. Використання ШІ під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій (далі – НС(Р)Д), які здійснюють оперативні та оперативно-технічні підрозділи правоохоронних органів України, може значно підвищити результативність боротьби з правопорушеннями, особливо в умовах правового режиму воєнного стану. Водночас застосування таких технологій потребує чіткого правового регулювання, яке б враховувало баланс між інтересами безпеки держави і захистом прав і свобод громадян.

Водночас, впровадження ШІ у практику оперативно-розшукової діяльності створює фундаментальні правові виклики, пов'язані з відсутністю чітких законодавчих меж застосування автоматизованих систем під час проведення НС(Р)Д, що передбачають втручання у конституційні права громадян, набуває особливої актуальності в умовах воєнного стану, коли розширення повноважень оперативних підрозділів має супроводжуватися дієвими процесуальними гарантіями захисту прав та свобод людини, дає науково обґрунтоване

визначення майбутніх тенденцій до проявів злочинності та криміногенних ситуацій.

Трансформація роботи правоохоронних органів в умовах правового режиму воєнного стану вимагає перегляду традиційних підходів до проведення НС(Р)Д оперативними та оперативно-технічними підрозділами.

На сьогодні в Україні відсутнє комплексне законодавство, що б прямо регулювало використання передових технологій ІІІ в правоохоронній діяльності, зокрема під час проведення НС(Р)Д. Однак низка нормативних актів закладають принципи та обмеження, які опосередковано впливають на це питання. Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» [1] визначає порядок і умови проведення оперативно-розшукових заходів. Зокрема, стаття 4 цього закону встановлює, що оперативно-розшукові заходи мають здійснюватися з дотриманням вимог Конституції України, чинного законодавства, принципів правової держави та прав і свобод людини. Застосування новітніх технологій, у тому числі ІІІ, повинно відповідати цим принципам. Кримінальний процесуальний кодекс України (далі – КПК України) [2] регламентує порядок проведення НС(Р)Д, передбачає отримання дозволу суду на їх проведення, а також контроль за законністю та доцільністю використання спеціальних технічних засобів. Наприклад, ст. 157 КПК України вимагає постанови слідчого судді для застосування технічних засобів негласного отримання інформації. Інтеграція ІІІ у такі засоби потребує додаткових юридичних гарантій. Використання ІІІ, який обробляє великі масиви персональних даних під час негласних дій, має відповідати вимогам Закону України «Про захист персональних даних» [3]. Зазначене означає, що збір, зберігання, обробка й передача даних уповноваженими підрозділами правоохоронних органів повинні бути виправданими, мінімально необхідними та забезпечувати належний рівень безпеки.

Отже, правові основи використання ІІІ оперативно-технічними підрозділами в процесі проведення НС(Р)Д в умовах воєнного стану відзначаються відсутністю нормативного регулювання. Чинне кримінальне

процесуальне законодавство не містить детальних положень щодо процедури застосування автоматизованих систем оперативними підрозділами правоохоронних органів. Конституційно-правові основи впровадження технологій ІІІ оперативними підрозділами базуються на статтях 31 та 32 Конституції України. Ці норми гарантують захист приватного життя, конфіденційність кореспонденції й листування, а також визначають, що обмеження таких прав дозволене виключно за умови наявності обґрунтованого судового рішення. Такі обмеження можуть застосовуватись лише законодавством визначених випадках, зокрема для попередження злочинів чи встановлення істини під час розслідування кримінальних проваджень. Процес цифровізації публічного управління потребує наявності належних правових гарантій, які зможуть унеможливити зловживання з боку оперативно-технічних підрозділів під час використання автоматизованих систем для обробки персональних даних у рамках проведення НС(Р)Д.

Особливості правового режиму воєнного стану створюють специфічні умови для функціонування оперативних і оперативно-технічних підрозділів правоохоронних органів. Це зумовлено розширенням їхніх повноважень щодо здійснення НС(Р)Д з метою забезпечення національної безпеки, протидії діяльності розвідувально-диверсійних груп і запобігання терористичним актам.

Систематизація критеріїв прийнятності використання технологій ІІІ оперативними підрозділами, призводить до висновку щодо важливості комплексного підходу до нормативного регулювання діяльності оперативно-технічних підрозділів правоохоронних органів під час здійснення НС(Р)Д із застосуванням автоматизованих систем обробки персональних даних. Такий підхід передбачає одночасне забезпечення законності використання ІІІ через формування чітких правових норм, пропорційності втручання в конституційні права громадян з урахуванням практики Європейського суду з прав людини, прозорості алгоритмічних рішень шляхом доступу до логіки роботи автоматизованих систем, а також «недискримінації за захищеними ознаками завдяки проведенню незалежного аудиту навчальних наборів даних, що

застосовуються для тренування моделей машинного навчання». Всі ці аспекти набувають особливої ваги в умовах правового режиму воєнного стану. Виникає необхідність законодавчого визначення правового статусу ШІ як інструменту, який використовується оперативними підрозділами у процесі проведення НС(Р)Д, та встановлення чітких критеріїв прийнятності автоматизованих систем, які опрацьовують персональну інформацію та функціонують у межах діяльності оперативно-технічних підрозділів правоохоронних органів.

У рамках правового режиму воєнного стану законодавство України передбачає розширення повноважень уповноважених підрозділів правоохоронних органів, дозволяючи здійснювати НС(Р)Д без попереднього судового дозволу у випадках, що становлять загрозу національній безпеці або пов'язані з протидією збройній агресії. Водночас, таке розширення, особливо щодо застосування технологій ШІ, повинно відбуватися з дотриманням принципу пропорційності та не допустити безконтрольного втручання в конституційні права громадян. При цьому ключовими ризиками впровадження ШІ в діяльність правоохоронних органів в умовах воєнного стану є: непрозорість автоматизованого прийняття рішень у роботі оперативно-технічних підрозділів, відсутність чітких механізмів оскарження результатів роботи алгоритмічних систем, а також можливість виникнення дискримінації. Європейський Союз активно розробляє спеціалізоване законодавство, у якому автоматизовані системи класифікуються за рівнем ризику. Особлива увага приділяється системам з високим рівнем ризику, які використовуються оперативними підрозділами для ідентифікації осіб та оцінки потенційних загроз скоєння злочинів.

В українському законодавстві відсутнє спеціальне визначення ШІ для потреб уповноважених підрозділів правоохоронних органів, а також бракує класифікації автоматизованих систем за рівнем ризику порушення прав і свобод громадян. Недостатньою є і регламентація вимог до прозорості алгоритмічних рішень, що приймаються оперативно-технічними підрозділами, а також механізмів судового контролю за обробкою персональних даних із

використанням цих технологій. Ці недоліки підкреслюють важливість імплементації європейських стандартів регулювання ІІІ в українське законодавство. Внесення відповідних змін до КПК України дозволить визначити правовий статус автоматизованих систем як високоризикових технологій, встановити вимоги до обов'язкового розкриття логіки роботи алгоритмів для захисту та створити механізм незалежної експертизи таких систем. Це особливо актуально в умовах правового режиму воєнного стану, коли забезпечення дотримання прав людини має залишатися одним із пріоритетів розвитку державної політики.

Концептуальні напрями впровадження ІІІ для потреб оперативних та оперативно-технічних підрозділів правоохоронних органів у рамках правового режиму воєнного стану передбачають системний підхід до модернізації нормативно-правової бази. Зокрема, це вимагає внесення змін до КПК України з метою встановлення спеціальних правил використання автоматизованих систем під час проведення НС(Р)Д оперативними підрозділами. Крім того, впровадження галузевих стандартів для застосування ІІІ в секторі безпеки та оборони, які б враховували специфіку діяльності цих підрозділів в умовах воєнного стану. Успішність цифрової трансформації правоохоронних органів значною мірою залежить від рівня довіри громадян і їх готовності сприйняти використання технологій ІІІ в роботі оперативних підрозділів. Це, у свою чергу, вимагає забезпечення прозорості процесів впровадження автоматизованих систем у діяльність оперативно-технічних підрозділів під час виконання НС(Р)Д.

На теперішній час європейська модель регулювання ІІІ в діяльності правоохоронних органів ґрунтується на принципі мінімізації можливих ризиків, що передбачає запровадження жорстких вимог до високоризикових систем, які застосовуються оперативними підрозділами. Необхідно впровадження технологій ІІІ у сфері забезпечення національної безпеки як під час, так і після припинення дії правового режиму воєнного стану. Цей процес має здійснюватися оперативно-технічними підрозділами правоохоронних органів із

врахуванням міжнародних зобов'язань України в контексті захисту прав людини. При цьому необхідно передбачити в процесуальному законодавстві вимоги щодо належного обґрунтування слідчим необхідності використання будь-якої конкретної системи ШІ оперативно-технічними підрозділами під час проведення НС(Р)Д. Формування державної політики в галузі ШІ має здійснюватися з використанням мультидисциплінарного підходу, який враховує особливості діяльності оперативних підрозділів правоохоронних органів. Готовність суспільства до впровадження ШІ в діяльність оперативних підрозділів правоохоронних органів значною мірою залежить від рівня довіри до державних інституцій. Вона також визначається переконанням у наявності дієвих механізмів, які забезпечують захист від можливих зловживань із боку оперативно-технічних підрозділів під час використання автоматизованих систем для виконання НС(Р)Д за умов правового режиму воєнного стану.

У сучасних умовах правового режиму воєнного стану та активної цифрової трансформації держави штучний інтелект (ШІ) може стати важливим інструментом для зміцнення обороноздатності та забезпечення правопорядку. Водночас його використання повинно базуватися на чітко визначених законодавчих нормах, щоб унеможливити зловживання чи порушення прав громадян. Інтеграція ШІ в роботу правоохоронної системи є одним із ключових етапів її цифровізації, що сприяє підвищенню ефективності, точності та швидкості виконання службових завдань. Утім, необхідно враховувати можливі правові ризики, які можуть виникати при застосуванні таких технологій. Штучний інтелект забезпечує можливість швидкого аналізу великих обсягів даних, виявлення закономірностей і прогнозування потенційних злочинів. Однак варто розглядати його лише як інструмент підтримки прийняття рішень працівниками оперативних і технічних підрозділів, а не як альтернативу їхньому професійному досвіду та інтуїції. Використання ШІ дозволяє більш ефективно обробляти інформацію щодо вже скоєних протиправних дій, прогнозуючи потенційні місця та часи нових правопорушень. Це, у свою чергу, створює можливості для оптимізації співпраці між різними підрозділами

правоохоронних органів. Крім того, застосування ІІІ здатне значно спростити обробку цифрових доказів і автоматизувати оформлення документації, що сприяє прискоренню рутинних процесів у діяльності правоохоронців. Таким чином, ефективне впровадження технологій ІІІ може стати важливим кроком на шляху до модернізації правоохоронної системи, за умови дотримання всіх необхідних правових і етичних норм.

Наразі в Україні актуальною потребою є необхідність удосконалення законодавства, яке б визначало межі допустимого використання ІІІ та забезпечувало дієвий захист прав і свобод громадян. Це особливо важливо, враховуючи ризик, що автоматизовані рішення програмних процесів можуть частково обмежувати ці права або становити загрозу державним чи приватним інтересам, якщо держава не забезпечить належний контроль у цій сфері. Аналіз нинішнього правового регулювання свідчить про відсутність норм кримінального процесуального законодавства України у контексті застосування ІІІ оперативними та оперативно-технічними підрозділами правоохоронних органів під час проведення НС(Р)Д у правовому режимі воєнного стану. Застосування ІІІ у правоохоронній діяльності вимагає внесення комплексних змін до КПК України. Зокрема, необхідно доповнити главу 21 КПК України спеціальними положеннями, які регулюватимуть процесуальний порядок використання автоматизованих систем. Ці нормативи повинні враховувати чіткі критерії допустимості використання ІІІ, засновані на принципах законності, пропорційності, прозорості та недискримінаційності. Також необхідно передбачити право сторони захисту на доступ до інформації про алгоритми, які використовують оперативні підрозділи під час проведення НС(Р)Д. Крім того, важливо забезпечити обов'язкову сертифікацію високоризикових систем за зразком європейського регуляторного підходу. Доцільним є створення міжвідомчих механізмів контролю за впровадженням автоматизованих технологій, а також базова розробка спеціальних процесуальних форм для документування результатів використання ІІІ в роботі оперативних підрозділів правоохоронних органів. Такий системний підхід сприятиме досягненню

балансу між ефективністю розслідування злочинів за умов воєнного стану та забезпеченням конституційних гарантій захисту прав громадян відповідно до стандартів Європейської конвенції з прав людини. Окремо слід підкреслити, що використання ІІІ в системі правоохоронних органів у межах НС(Р)Д може значно сприяти вирішенню складних оперативних завдань. Утім, важливо розуміти, що ці технології не замінюють людський фактор повністю, а лише доповнюють роботу співробітників уповноважених підрозділів. ІІІ бере на себе рутинні завдання, звільняючи час для виконання таких функцій, які потребують аналізу, критичного мислення та прийняття зважених рішень. Таке поєднання особливо важливе в умовах дії правового режиму воєнного стану.

Функціональне призначення та порядок застосування ІІІ у правоохоронній діяльності:

1. Правова база, що врегулює використання ІІІ в НС(Р)Д правоохоронними підрозділами в Україні, буде досить складною та мати багато обмежень.

2. Дослідники та практики повинні враховувати правові підстави перед впровадженням ІІІ в оперативних та оперативно-технічних підрозділах правоохоронних органів України.

3. Розуміння меж використання ІІІ під час проведення НС(Р)Д має вирішальне значення для забезпечення дотримання законодавства правоохоронними органами України.

4. Нормативні акти, що врегулюють використання ІІІ в НС(Р)Д уповноваженими підрозділами правоохоронних органів в Україні, є важливими для забезпечення прозорості та підзвітності.

5. Дослідження правових обмежень використання ІІІ в НС(Р)Д уповноваженими підрозділами в Україні є життєво важливим для забезпечення дотримання законів та нормативних актів.

Практичні аспекти застосування ІІІ під час проведення уповноваженими підрозділами правоохоронних органів НС(Р)Д:

6. Технологічні можливості ІІІ. Технології ІІІ здатні автоматизувати аналіз великих обсягів інформації, виявляти закономірності, у тому числі у поведінці підозрюваних, прогнозувати їхні дії, а також забезпечувати швидкий пошук та ідентифікацію осіб чи об'єктів, наприклад, об'єктів логістики й критичної інфраструктури, військових об'єктів держави-агресора. Це суттєво підвищує ефективність роботи оперативних підрозділів правоохоронних органів.

7. Ризики і загрози ІІІ. Разом із перевагами автоматизованого аналізу великих обсягів інформації існують ризики порушення прав людини: необґрунтоване втручання у приватне життя, можливість помилкових висновків через неповноту чи упередженість даних, недосконалість алгоритмів, а також недостатній рівень обов'язкового критичного контролю за використанням технологій. У якості прикладу негативної дії цих технологій розглядаються «галюцинації» – алгоритми ІІІ можуть вигадувати неіснуючі джерела або безпідставно спрощувати складні оперативні концепції; алгоритмічна необ'єктивність – ІІІ може спиратися на упередження, що закладені у даних, саме на яких він навчався. Тому, важливо, щоб застосування ІІІ здійснювалося виключно за наявності чітких діючих правових підстав і з урахуванням меж, визначених чинним законодавством.

8. Питання відповідальності за незаконне використання ІІІ. Виникає проблема визначення відповідальності за можливі порушення, пов'язані з використанням ІІІ, тобто, яка посадова особа буде нести відповідальність за неправильний висновок ІІІ: оператор, безпосередньо розробник програмного забезпечення чи співробітник оперативного підрозділу? Відсутність чітких юридичних норм ускладнює вирішення цього питання. На думку автора, саме співробітник уповноваженого підрозділу повинен нести відповідальність, у тому числі кримінальну, за кінцевий результат, навіть якщо роботу виконував ІІІ.

Межі використання ІІІ у контексті захисту прав і свобод людини:

9. Принцип законності і пропорційності. Використання ІІІ має бути строго законним, тобто ґрунтуватися на нормативних актах, що визначають порядок і

умови проведення НС(Р)Д. Крім того, застосування таких засобів повинно бути пропорційним ризику – не перевищувати необхідний ступінь втручання у права особи.

10. Забезпечення гарантій захисту персональних даних. При обробці персональних даних із застосуванням ШІ повинні забезпечуватися права суб'єктів, що обробляються з метою подальшого збору, ознайомлення, розкриття, використання, виправлення, вилучення, блокування інформації, а також механізми контролю за законністю їх обробки.

11. Судовий контроль і прозорість. Органи судової влади повинні мати доступ до інформації щодо застосування ШІ у НС(Р)Д для забезпечення контролю за дотриманням законності. Водночас, надання грифа секретності частині інформації є допустимим лише у випадках, визначених діючим законодавством.

Перспективи вдосконалення правового регулювання ШІ:

12. Необхідність нормативного врегулювання використання ШІ. В Україні доцільним є ухвалення спеціального закону або внесення змін до чинних нормативно-правових актів, які б визначали поняття ШІ, встановлювали конкретні правила застосування, вимоги до алгоритмів, критерії оцінки їх достовірності, а також механізми захисту прав і свобод громадян.

13. Розробка стандартів і етичних норм. Окрім нормативних вимог, потрібні галузеві стандарти та етичні кодекси, що регламентують використання ШІ в оперативній діяльності, забезпечуючи баланс між ефективністю роботи оперативних підрозділів і повагою до прав і свобод людини.

14. Підготовка кадрів і підвищення кваліфікації. Для належного використання ШІ необхідно запровадити спеціальну підготовку співробітників уповноважених підрозділів правоохоронних органів, які повинні розуміти особливості наявних розробок, обмеження застосування методів і методик, відповідальність за незаконне використання цих технологій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України (із змінами від 09.08.2024 № 3887-IX). URL: <https://www.zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text>.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 (із змінами № 4651-VI). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.
3. Про захист персональних даних : Закон України (із змінами від 20.11.2012 № 5491-VI). URL: <https://www.zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text>.

Кучинська Оксана Петрівна

науковий керівник, д.ю.н., професор

Зозуля Лілія Олегівна

студентка

Київський національний університет

імені Тараса Шевченка

м. Київ, Україна

ПРОВЕДЕННЯ ОБШУКУ У АДВОКАТА: БАЛАНС МІЖ ІНТЕРЕСАМИ СЛІДСТВА ТА ГАРАНТІЯМИ АДВОКАТСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Анотація. У статті досліджуються особливості проведення обшуку у адвоката та проблеми забезпечення балансу між інтересами слідства та гарантіями здійснення адвокатської діяльності. Проаналізовано норми кримінально-процесуального законодавства України, що регулюють порядок проведення обшуку у адвокатів, а також гарантії збереження адвокатської таємниці. Особлива увага приділяється практичним проблемам, що виникають під час проведення слідчих дій, зокрема, питанням вилучення документів та електронних носіїв інформації, участі представника ради адвокатів регіону та дотримання прав адвоката. Звернено увагу на практику ЄСПЛ, яка розкриває дозволені межі втручання в адвокатську діяльність.

Ключові слова: адвокат, обшук, адвокатська діяльність, адвокатська таємниця, гарантії.

Адвокатура – це інституційна гарантія прав людини, важливий інструмент правової держави, основним призначенням якого є забезпечення права особи на професійну правничу допомогу. У зв'язку з цим законодавство України передбачає особливі гарантії захисту адвокатської діяльності, оскільки

адвокати наділені окремими елементами імунітету спеціального суб'єкта у кримінальному провадженні, зокрема при проведенні слідчих (розшукових) дій. Однією з найбільш дискусійних дій є проведення обшуку у адвоката, оскільки така слідча дія пов'язана з ризиком порушення адвокатської таємниці та права клієнта на захист.

В українському законодавстві у різних нормативно-правових актах закріплюються гарантії здійснення адвокатської діяльності, насамперед в ЗУ «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» в статті 23, також в окремих положеннях Кримінально-процесуального кодексу, наприклад в ст.161, ч.6 ст.46. Однак в ст.161 не вказано чи мають містити ці речі та документи «адвокатську таємницю», щоб заборонити до них доступ, просто встановлюється імперативне правило щодо заборони доступу до будь-яких речей та документів такого роду [1]. Специфіка проведення обшуку відносно адвоката визначається, зокрема, і ч. 2 ст. 23 закону, положення якої, з одного боку, містять недолік щодо вказівки на можливість тимчасового доступу до речей і документів адвоката (певним чином суперечить ст. 161 КПК України), а з іншого – вимогу щодо необхідності зазначення слідчим суддею, судом у своєму рішенні про проведення такої слідчої дії, переліку речей, документів, що планується відшукати, виявити чи вилучити є однією з гарантій забезпечення додержання адвокатської таємниці[3] . Однак на практиці не завжди дотримано правило, щодо визначення переліку речей, які планується відшукати та вилучити, що в свою чергу дає необмежені можливості слідчому при здійсненні обшуку та часто вилучаються речі та документи, які не мають відношення до конкретної справи та містять відомості про інших клієнтів чим і порушуються гарантії адвокатської діяльності. На цьому аспекті часто акцентується увага в рішенні ЄСПЛ, зокрема у справі «Резнік проти України» від 23 січня 2025 року зазначається «адвокатська таємниця становить основу довірчих відносин між клієнтами та захисниками і органи державної влади повинні мати вагомі підстави для втручання в таємницю спілкування з адвокатом або в його робочі документи», зазначено саме проблему того що в ухвалі зазвичай не визначено

чіткий перелік того, що саме має бути вилучено «ухвала про обшук надала правоохоронним органам дуже широкі повноваження для відшукування будь-яких документів» [4].

Варто звернути увагу на те, що особливою гарантією є присутність представника ради адвокатів регіону, задля контролю дотримання прав адвоката, що передбачено ч.3 ст.23 ЗУ «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [2]. Проте на практиці ця законодавчо закріплена норма не завжди ефективно працює. Оскільки часто виникає ситуація коли представник присутній, проте зупини дії, що порушують гарантій адвокатської діяльності не може. На це теж зверталась увага у раніше зазначеному рішенні ЄСПЛ «представники Ради адвокатів не мали повноважень перешкодити працівникам міліції вилучати будь-які предмети, які ті вважали необхідними, а також не мали жодного контролю над подальшим аналізом документів на електронних носіях, які були вилучені з дому заявника» [2]. Таким чином бачимо відсутність механізмів, які могли використати представники ради адвокатів, щоб зупинити певні дії слідчих при проведенні обшуку.

На підставі досліджених матеріалів можемо дійти висновку, що в українському законодавстві передбачені гарантії захисту при здійсненні адвокатської діяльності та захисту адвокатської таємниці, однак не всі вони ефективно реалізуються на практиці. Насамперед проблемою є недотримання правил щодо зазначення в ухвалі переліку речей та документів, які підлягають вилученню та відсутність механізмів впливу представників ради адвокатів регіону на дії слідчих, які порушують права адвокатів. Тому необхідно удосконалювати питання ефективного судового контролю та чіткого дотримання вимог щодо недопущення порушення адвокатської таємниці.

СПИСОК ВИКОРИСТАВИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. Відомості Верховної Ради України. 2013. № 9-10, №

- 11-12, № 13. Ст. 88. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/conv#Text> (дата звернення 27.05.26)
2. Про адвокатуру та адвокатську діяльність. Закон України від 05.07.2012 № 5076-VI. Відомості Верховної Ради України. 2013. № 27. Ст. 282. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17/conv#Text> (дата звернення 27.05.26)
3. Заборовський В.В. Деякі практичні проблеми реалізації гарантій адвокатської діяльності в контексті проведення обшуку відносно адвоката. Науковий вісник Ужгородського Національного університету. Серія: Право. 2018. Вип. 50. Том 2 ст.152-156.
4. Рішення ЄСПЛ у справі «Резнік проти України» від 23.01.2025, заяву № 31175/14, URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-240192> (дата звернення: 27.05.26).

Усік Тетяна Олександрівна

здобувачка III курсу спеціальності 081 «Право»

Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

Науковий керівник:

Завертнева-Ярошенко Валерія Адольфівна

кандидат юридичних наук, доцент

кафедри цивільно-правових дисциплін

Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ЯКОСТІ МЕДИЧНИХ ПОСЛУГ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

Загалом правовідносини у сфері надання медичних послуг регламентуються низкою нормативно-правових актів: Цивільним кодексом України [1], профільним законодавством про охорону здоров'я [2], Законом України «Про захист прав споживачів» [3] і численними підзаконними актами. Утім, з огляду на унікальність медичної сфери, стандартних норм часто виявляється недостатньо, вона потребує спеціальних, адаптованих механізмів цивільно-правового регулювання, де абсолютним пріоритетом і головним суб'єктом є пацієнт.

У науковій доктрині слушно наголошується, що центральною фігурою цих правовідносин є пацієнт, тобто особа, яка потребує, наразі отримує або вже отримала медичну допомогу [4, с. 70]. Сама ж медична допомога розглядається як комплексний процес, що охоплює профілактику, лікування, управління перебігом захворювань, а також підтримку фізичного й ментального здоров'я. Це досягається завдяки зусиллям медичних працівників та інших фахівців, які діють під їхнім керівництвом [5, с. 325]. Натомість чинне законодавство оперує більш прагматичним терміном «медична послуга» (або послуга з медичного

обслуговування). Закон визначає її як платну послугу, що включає лікування, реабілітацію чи оцінювання функціонування особи. Вона надається пацієнтові ліцензованими суб'єктами (тобто закладами охорони здоров'я, реабілітаційними установами або ФОП) на замовлення держави, органів місцевого самоврядування, юридичних осіб або ж самого пацієнта [2].

Досліджуючи офіційну статистику українських судів за останні роки щодо справ, які пов'язані з неякісним наданням медичних послуг можемо пересвідчитися в тому, як поступово збільшується розмір компенсацій, що стягуються на користь пацієнтів [6]. Це свідчить не про що інше як про брак деталізації з боку законодавця. Зважаючи на те, що сфера медичних послуг, на жаль, досі не отримує належної правової опіки та недостатньо висвітлена в законодавстві, на перший план виходить потреба в самостійному врегулюванні ризиків. Це вимагає підвищення якості обслуговування та чіткого документального фіксування відносин із пацієнтами через деталізовані договори на надання послуг, коректно оформлені медичні картки, поінформовані згоди, тощо.

Критерії належної якості медичних послуг спираються на норми Закону України «Про захист прав споживачів» [3] та ЦК України [1]. Згідно з ними, якісна послуга має чітко відповідати умовам укладеного договору, встановленим нормативно-правовим стандартам, а також загальним вимогам, що зазвичай висуваються до послуг такого роду. Зважаючи на специфіку галузі, якість медичної допомоги додатково визначається відповідними положеннями про організацію роботи закладів охорони здоров'я, клінічними рекомендаціями, а також порядками та стандартами надання медичної допомоги. Відповідно, дії медичного закладу вважаються неправомірними, якщо під час обслуговування пацієнта персонал порушує не лише умови платного договору, а й згадані клінічні протоколи, стандарти чи організаційні вимоги. Зокрема, у Постанові Верховного Суду від 11 квітня 2023 року (справа № 443/284/19) роз'яснено, що під невиконанням або неналежним виконанням лікарем професійних обов'язків необхідно розуміти ставлення, що характеризується байдужістю, відсутністю

належної старанності, неухважністю та халатністю (наприклад, несвоєчасне проведення медичних оглядів, перев'язок чи інших процедур) [7].

Окремої уваги заслуговує проблема розмежування професійної недбалості та так званої «лікарської помилки». У законодавстві досі відсутнє чітке правове визначення цього терміна. Проте у науковій доктрині медична помилка розглядається як специфічний вид дефекту надання медичної допомоги. Вона полягає в неналежному виконанні професійних обов'язків через об'єктивні чи суб'єктивні причини, але принципово відрізняється тим, що не пов'язана з недбалістю чи несумлінним ставленням лікаря до своєї роботи.

Характерною рисою такої помилки є дуже тонка межа з професійними злочинами [8, с. 33]. Різниця полягає насамперед у добросовісності дій медика та відсутності халатності, а також в обсязі заподіяної шкоди. На практиці лікар може припуститися помилки через суб'єктивні чинники (недооцінка консультаційного висновку, низький рівень кваліфікації) або ж через об'єктивні обставини (тяжкість стану хворого, відсутність необхідного медичного обладнання). Зокрема, в ухвалі Апеляційного суду Дніпропетровської області від 2 лютого 2012 року суд визнав обґрунтованим висновок першої інстанції про те, що некваліфіковане розшифрування флюорографії, яке призвело до недіагностування об'ємного утворення у середостінні, є саме лікарською помилкою. У цій справі було підтверджено наявність причинно-наслідкового зв'язку між допущеною помилкою та моральними стражданнями пацієнтки, що стало підставою для застосування норм цивільно-правової відповідальності [9].

Цікавим є також рішення Апеляційного суду Одеської області від 16 червня 2015 року. Суд визначив лікарську помилку як сумлінну помилку лікаря в діагнозі, методах лікування чи виконанні операції. Було підкреслено, що така ситуація може виникнути внаслідок об'єктивних чи суб'єктивних причин, наприклад, через недосконалість медичних знань і техніки або ж недостатність досвіду роботи лікаря. Водночас суд наголосив, що відповідальність медичного закладу настає виключно за наявності загальних підстав цивільного

правопорушення: факт недотримання умов договору чи стандартів лікування, наявність шкоди здоров'ю, причинно-наслідкового зв'язку та вини [10].

Основним інструментом контролю та оцінювання якості надання медичної допомоги виступає клініко-експертна оцінка (КЕО), головне завдання якої полягає у встановленні відповідності наданої допомоги та її організації затвердженим стандартам у сфері охорони здоров'я. Такий контроль здійснюється клініко-експертними комісіями Міністерства охорони здоров'я України та відповідних управлінь на місцях. Суб'єктами, що підпадають під таку перевірку, є заклади охорони здоров'я незалежно від форми власності, а також фізичні особи-підприємці, які провадять господарську діяльність з медичної практики. Підставами для проведення клініко-експертної оцінки найчастіше стають смерть пацієнта, розбіжності у встановлених діагнозах, недотримання клінічних протоколів або скарги заявників. Водночас, у разі переходу спору щодо якості медичних послуг у судову площину, вирішальне значення для його вирішення, що також підтверджується практикою Європейського суду з прав людини, має висновок комісійної судово-медичної експертизи [11].

Підсумовуючи, варто зазначити, що сфера надання медичних послуг характеризується унікальною специфікою та недостатньою правовою опікою з боку держави, що проявляється, зокрема, у відсутності чіткого законодавчого розмежування між сумлінною лікарською помилкою та професійною недбалістю. Оскільки стовідсотковий результат медичного втручання неможливо гарантувати через об'єктивні біологічні чинники, ключовим критерієм належної якості виступає суворе дотримання лікарем клінічних протоколів, що підлягає клініко-експертному та судово-медичному контролю. З огляду на існуючі правові прогалини та зростання кількості судових спорів, головною гарантією мінімізації юридичних ризиків для обох сторін стає максимально ретельне документальне оформлення правовідносин: укладання деталізованого договору, підписання поінформованої згоди та коректне ведення первинної медичної документації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Цивільний кодекс України : Закон від 16.01.2003 № 435-IV. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.
2. Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України від 19.11.1992 № 2801-XII. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text>.
3. Про захист прав споживачів : Закон України від 12.05.1991 № 1023-XII. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12#Text>.
4. Ковальова О. М. Інформована згода: медичні, етичні та правові аспекти. Український терапевтичний журнал. 2020. № 2. С. 69–74. URL: <https://repo.knmu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/fb3ee473-68c1-4d57-a926-b227c266f09c/content>.
5. Коен Дж., Езер Т., МакАдамс П., Мілоф М. Охорона здоров'я і права людини: ресурсний посібник / за наук. ред. (укр. версія) І. Я. Сенюти. Львів : Медицина і право, 2011. 600 с.
6. Добірка судової практики стосовно спорів у сфері охорони здоров'я від Яни Бабенко. URL: <https://www.hsa.org.ua/blog/dobirkasudovoyi-praktiki-stosovno-sporiv-u-sferi-oxoroni-zdorovia-vid-iani-babenko>.
7. Постанова Верховного Суду у справі № 443/284/19 (провадження № 51-3361км22) від 11.04.2023. URL: <http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=110339314&red=1000038f527a5b561145d6c1933e1a8a1a5f6d&d=5>.
8. Антонов С. В. Цивільно-правова відповідальність у медичній практиці / С. В. Антонов. — К.: Юрінком Інтер, 2018.
9. Ухвала Апеляційного суду Дніпропетровської області від 02.02.2012 р. (справа № 22-ц/490/47 12). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/47653236>.
10. Ухвала Апеляційного суду Одеської області від 16.06.2015 р. (справа №

22-ц/785/5209/15).URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/45440468>.

11. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Бендерський проти України» від 15.11.2007 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_313

Чорна Марина Василівна

доктор філософії в галузі права

доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін

інституту права та безпеки

Одеського державного

університету внутрішніх справ

м. Одеса, Україна

ЦИФРОВІЗАЦІЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПОСЛУГ: ПРАВОВІ ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Анотація. Досліджено нормативно-правові засади цифровізації адміністративних послуг в Україні, її переваги та проблеми. Обґрунтовано необхідність уніфікації електронних адміністративних процедур, розвитку міжвідомчої взаємодії, цифрової ідентифікації та вдосконалення механізмів захисту персональних даних для підвищення ефективності публічного управління.

Ключові слова: цифровізація адміністративних послуг; електронне урядування; адміністративна процедура; цифрова ідентифікація; публічне управління.

Цифрова трансформація адміністративних послуг в Україні є одним із пріоритетних напрямів розвитку публічного управління, що істотно впливає на його результативність та рівень задоволення суспільних потреб. Зростання очікувань громадян щодо оперативності, зручності та доступності отримання послуг стимулює органи державної влади до впровадження інноваційних підходів у цій сфері. Використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій створює передумови для оптимізації процедур надання

адміністративних послуг, скорочення надмірних бюрократичних перепон та покращення якості взаємодії між державою і громадянами.

Поглиблюючи аналіз нормативно-правового забезпечення цифровізації адміністративних процедур в Україні, варто зазначити, що чинне законодавство формує загальні засади функціонування електронних послуг, однак не забезпечує їх достатньої процесуальної деталізації [1]. Зокрема, Закон України «Про адміністративні послуги» передбачає можливість подання документів і отримання послуг в електронній формі, проте не встановлює чіткого алгоритму реалізації відповідних процедур на кожному етапі та не містить уніфікованого процесуального стандарту для цифрового формату [2]. Водночас Закон України «Про електронні документи та електронний документообіг» визначає правовий статус електронного документа та закріплює його юридичну рівнозначність паперовому за умови використання електронного підпису, що створює базові передумови для розвитку електронної взаємодії [3].

Важливе значення у сфері цифровізації адміністративних процедур має також Закон України «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги», який регламентує застосування електронної ідентифікації, підпису, печаток та часових міток як ключових елементів електронної адміністративної процедур [4]. Поряд із цим суттєву роль відіграють підзаконні нормативно-правові акти, прийняті Кабінетом Міністрів України та центральними органами виконавчої влади, які конкретизують окремі аспекти надання адміністративних послуг у цифровій формі. Зокрема, нормативне закріплення функціонування Єдиного державного вебпорталу електронних послуг визначає платформу «Дія» як основний інструмент доступу до електронних сервісів, що свідчить про поступове формування інституційної основи цифрової трансформації [1].

Упровадження цифрових технологій сприяє підвищенню швидкості та якості надання адміністративних послуг, зниженню корупційних ризиків і формуванню більш високого рівня довіри громадян до органів державної влади, а також відкриває можливості для розвитку електронного документообігу та використання аналітичних інструментів, що підвищують ефективність

управлінських рішень і раціональність використання державних ресурсів. Водночас процес цифровізації супроводжується низкою системних проблем, зокрема відсутністю уніфікованих підходів до впровадження цифрових рішень, недостатнім рівнем професійної підготовки кадрів і фрагментарністю інформаційної взаємодії між органами влади, що свідчить про необхідність комплексного та узгодженого підходу до реформування відповідної сфери [5].

Слід зазначити, що будь-які зміни у сфері суспільних відносин мають як позитивні, так і проблемні аспекти, що повною мірою стосується і цифровізації адміністративних послуг в Україні. Незважаючи на те, що її впровадження спрямоване на спрощення взаємодії громадян з органами державної влади та місцевого самоврядування, на практиці виникає низка суттєвих викликів. Одним із ключових є проблема цифрової нерівності, яка проявляється у недостатньому рівні цифрової грамотності населення та нерівномірному доступі до інформаційних технологій, особливо між міськими та сільськими територіями. Це обмежує можливість повноцінного використання електронних адміністративних сервісів значною частиною громадян [6].

Важливим стримуючим чинником також є недостатня інтеграція державних інформаційних систем, що призводить до збереження бюрократичних процедур та необхідності повторного подання документів, попри наявність законодавчої заборони таких вимог. Додатково ускладнює ситуацію недосконалість механізмів захисту персональних даних та електронної ідентифікації, що підвищує ризики кіберзагроз у процесі надання послуг. При цьому електронні сервіси нерідко охоплюють лише окремі етапи процедури, а функціонування вебресурсів органів влади та центрів надання адміністративних послуг не завжди відповідає сучасним стандартам, що обмежує ефективність цифрової трансформації [6].

Поряд із технічними проблемами, суттєві недоліки спостерігаються і в правовому регулюванні. Зокрема, відсутня чітка нормативна визначеність щодо використання електронних форм заяв без застосування електронного підпису, а також не врегульовані належним чином питання міжвідомчої електронної

взаємодії, прав та обов'язків її учасників і відповідальності за неналежне надання послуг. У сукупності це свідчить про необхідність комплексного вдосконалення як нормативно-правової бази, так і організаційно-технічних механізмів реалізації цифровізації адміністративних послуг в Україні [6].

З урахуванням окреслених правових викликів, подальша цифровізація адміністративних послуг в Україні потребує комплексного вдосконалення нормативно-правового регулювання та організаційних механізмів її реалізації. Передусім актуальним є формування уніфікованого процесуального підходу до електронної адміністративної процедури, який би забезпечував чітку регламентацію всіх її стадій у цифровому форматі та усував наявну фрагментарність правового регулювання. Водночас перспективним є нормативне закріплення альтернативних способів електронної ідентифікації та впровадження повноцінної міжвідомчої електронної взаємодії на основі автоматизованого обміну даними між державними реєстрами, що дозволить мінімізувати бюрократичні бар'єри та підвищити ефективність надання послуг.

Поряд із цим, важливими напрямками розвитку залишаються подолання цифрової нерівності, підвищення рівня цифрової грамотності населення, а також удосконалення механізмів захисту персональних даних і відповідальності суб'єктів надання адміністративних послуг. Наукова новизна полягає у обґрунтуванні необхідності переходу до цілісної моделі електронної адміністративної процедури як самостійного правового інституту, що поєднує процесуальну уніфікацію, розвиток цифрової ідентифікації та інтеграцію державних інформаційних систем. Такий підхід створює передумови для формування ефективної, прозорої та орієнтованої на потреби громадян системи публічного управління.

Таким чином, цифровізація адміністративних послуг в Україні є важливим напрямом модернізації публічного управління, що сприяє підвищенню ефективності, доступності та прозорості взаємодії держави з громадянами, однак супроводжується низкою суттєвих правових і організаційно-технічних викликів. Серед них ключовими залишаються фрагментарність нормативного

регулювання, відсутність уніфікованої електронної адміністративної процедури, недостатній рівень міжвідомчої інтеграції, проблеми цифрової нерівності та недосконалість механізмів захисту даних і електронної ідентифікації. Подолання зазначених проблем можливе шляхом комплексного вдосконалення законодавства, запровадження єдиного процесуального стандарту цифрових процедур та розвитку інтегрованих електронних сервісів, що у перспективі забезпечить формування ефективної, безпечної та орієнтованої на потреби громадян системи електронного публічного управління.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Головка К. М. Цифровізація адміністративних процедур в Україні: правові виклики та перспективи. Правові новели : науковий юридичний журнал. 2025. № 26. С. 66–78. URL: https://legalnovels.in.ua/journal/26_2025/9.pdf
2. Про адміністративні послуги Закон України від 06.09.2012 № 5203-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5203-17#Text>
3. Про електронні документи та електронний документообіг Закон України від 22.05.2003 № 851-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-15#Text>
4. Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги Закон України від 05.10.2017 № 2155-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-19>
5. Прокопенко С. Л. Проблеми та перспективи цифровізації адміністративних послуг в Україні. Інвестиції: практика та досвід. 2024. № 12. С. 235-240. URL: <https://www.nayka.com.ua/index.php/investplan/article/download/3977/4012/9302>
6. Краковська А. Є., Бабик М. К. Цифровізація адміністративних послуг в Україні: проблеми та перспективи розвитку. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2022. Вип. 70.

C. 329–334. URL: <https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/258976/255701>

BIOLOGY AND BIOTECHNOLOGY

УДК 57 + 58

Мусич Олена Григорівна

кандидат біологічних наук

старший науковий співробітник

Зубко Олександр Вікторович

науковий співробітник

Державна установа

Інститут геохімії навколишнього середовища

Національної академії наук України

м. Київ, Україна

ПЕНИЦІЛІЇ В ҐРУНТІ КРИВБАСУ

Анотація. Розвиток екзогенних процесів у ґрунтах сприяє накопиченню техногенних відкладів які є найбільш небезпечними об'єктами забруднення довкілля. Найбільш поширений екомоніторинг – контроль за станом ґрунтової біоти. Протягом багаторічних досліджень встановлено, що мікроміцети найбільш адаптовані за фізіолого-біохімічним складом до забруднення ґрунтів. Мікроміцети роду *Penicillium* Link за критеріями чисельності та різноманіття мають високу конкурентну здатність порівняно з іншою ґрунтовою біотою. В межах кар'єрно-відвального ландшафту формуються нові групи пеніциліїв, які мають значний потенціал щодо екологічного моніторингу і є більш адаптованими до сучасних екологічних умов.

Ключові слова: мікроміцети, види роду *Penicillium* Link, техногенез.

Активний та безперервний розвиток гірничовидобувної промисловості у криворізькому залізорудному басейні призвів до формування потужної зони техногенезу який характеризується наразі високим ступенем ураженості ландшафтного середовища. За період у понад 100 років сформувалась генетично відокремлена група головних процесів і явищ, які визначають основні антропогенно-ландшафтні чинники кривбасу. Це літогенні зміни – геологічна будова, рельєф, ґрунт, рослини.

Початковий етап розвитку екзогенних процесів сприяє накопиченню техногенних відкладів, які залишаються одним з найбільш небезпечних об'єктів забруднення довкілля а саме ґрунту.

Для оцінки реальної загрози дії техногенезу на довкілля часто використовують екологічний моніторинг (контроль за станом ґрунтової біоти, а саме мікроміцетів як найбільш функціонального компонента ґрунтової біоти). Детально вивчались мікроміцети особливо рід *Penicillium Link* як найбільш розповсюджений в довкіллі займає 30% всієї мікробіоти за критеріями чисельності та різноманіття, характеризується високою біохімічною активністю, що надає грибам високу конкурентну стійкість у порівнянні з іншою ґрунтовою біотою.

В межах кар'єрно-відвального ландшафту формуються нові групи пеніциліїв, які мають значний потенціал щодо екологічного моніторингу і є більш адаптованими до сучасних екологічних умов. Так, велика групова кількість *Penicillium Sp.* зростає (частота трапляння 40,8 – 55,0%). Це означає формування різноманітних трофічних ланцюгів (симбіоз, паразитизм, мутуалізм тощо), що є важливим чинником для розуміння подальшого вивчення їх з еколого-фізіологічного погляду.

Секція *Monoverticillate Raper at Thome*

P. thomii

P. frequentans

P. spinulosum

Продукують різні біологічно активні метаболіти (ферменти, амінокислоти, вітаміни); легко адаптуються до різних субстратів та умов навколишнього середовища.

Секція *Biverticillate-symmetrica* Raper at Thome

P. funiculosum

P. purpurogenum

P. rugulosum

Характеризуються значною екологічною валентністю, здатні адаптуватись в промислових еконішах.

Секція *Asymetrica* Raper at Thome

P. citrinum

P. brevicompactum

P. chrysogenum

В умовах підвищеної вологи проявляють високу деструктивну активність до різних промислових матеріалів, активно трансформують рослинні та інші органічні залишки.

Подальше вивчення чисельної групи мікроміцетів роду *Penicillium* Link в умовах техногенезу надає можливість врахувати закономірності розвитку біоценозу з ретельним аналізом чинників, що зумовлюють їх безперервні зміни (техногенні, кліматичні, тощо). Але складність прогнозу може полягати в тому, що зазначені процеси відбуваються практично миттєво відносно геологічного часу та з подальшим розвитком в гірничодобувній галузі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Мусич О. Г., Верховцев В. Г., Зубко О. В. Геохімія техногенезу 2023 с. 12 – 27
2. Олішевська С. В., Захарченко В. О., Наконечна Л. Т. Мікробіологічний журнал 2009 т. 71, №4 с. 50 – 58
3. Коваль Е. З., Руденко А. В., Волощук Н. М. Пеніцилії. Посібник. Київ,

ННДРЦУ, 2016 407 с.

FOOD PRODUCTION AND TECHNOLOGIES

УДК 664.68

Станжицький Микола Олександрович

аспірант

Нєміріч Олександра Володимирівна

доктор технічних наук, професор

Силка Ірина Миколаївна

кандидат технічних наук, доцент

Польовик Володимир Вікторович

Старший викладач

Національний університет харчових технологій

м.Київ, Україна

ЗНАННЯ ПЕРСОНАЛУ ПРО ФУНКЦІОНАЛЬНІ ХАРЧОВІ ПРОДУКТИ ЯК СКЛADOVA ПРОФЕСІЙНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ У КОНЦЕПТУАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ РЕСТОРАННОГО ГОСПОДАРСТВА

Сучасні концептуальні заклади ресторанного господарства функціонують в умовах постійного зростання конкуренції та зміни споживчих вподобань. Серед ключових тенденцій, що визначають вимоги до персоналу, зростаючий попит на функціональні та здорові харчові продукти [1],[3]. Для успішного просування функціонального снекового батончика з нотропними інгредієнтами як продукту нового покоління важливу роль відіграє обізнаність персоналу закладу щодо його складу, властивостей і цільового призначення [2],[4].

Теоретичною основою роботи стали наукові підходи до визначення ключових складових професійної майстерності персоналу ресторанного господарства [1–3], а також власні дослідження щодо розроблення рецептури функціонального снекового батончика на основі вівсяної крупи, насіння чіа, матчі та магній бісгліцинату. Використано методи аналізу та узагальнення наукової й науково-методичної літератури, а також метод теоретичного моделювання.

Встановлено, що серед ключових складових професійної майстерності персоналу концептуальних закладів особливого значення набуває інноваційність та адаптивність — здатність персоналу орієнтуватися в сучасних гастрономічних трендах, зокрема у сфері здорового та функціонального харчування [1],[6–7]. Персонал, який розуміє функціональні властивості продуктів меню, здатний ефективніше презентувати їх споживачу, підвищуючи задоволеність клієнтів і лояльність до закладу [2–3],[5].

Розроблений функціональний снековий батончик холодного формування містить матчу як джерело L-теаніну та EGCG, насіння чіа як джерело омега-3 (ALA) та магній бісгліцинат із підвищеною біодоступністю. Такий продукт є прикладом функціонального снеку, для успішного впровадження якого в меню концептуального закладу персонал має володіти знаннями про його нутрієнтний склад, механізми дії інгредієнтів та цільову аудиторію споживачів [1–2],[4],[6].

Обізнаність персоналу щодо функціональних харчових продуктів є невід'ємною складовою сучасної професійної майстерності у концептуальних закладах ресторанного господарства [1],[3],[7]. Впровадження функціонального снекового батончика в меню потребує не лише технологічної підготовки, а й цілеспрямованого навчання персоналу щодо особливостей продукту, що сприятиме підвищенню якості обслуговування та конкурентоспроможності закладу [2],[5–6].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Архіпов В. В. Організація ресторанного господарства : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2019. 280 с.
2. П'ятницька Н. О., П'ятницька Г. Т. Організація обслуговування у підприємствах ресторанного господарства. Київ : Кондор, 2021. 416 с.
3. Мазаракі А. А., П'ятницька Н. О. Організація обслуговування в закладах ресторанного господарства. Київ : КНТЕУ, 2020. 632 с.
4. Капліна Т. В. Технологія продукції ресторанного господарства. Київ : Центр учбової літератури, 2018. 312 с.
5. Сало Я. М. Організація ресторанної справи. Львів : Новий Світ-2000, 2022. 336 с.
6. Walker J. R. Introduction to Hospitality Management. 8th ed. Boston : Pearson, 2021. 720 p.
7. Davis B., Lockwood A., Alcott P., Pantelidis I. Food and Beverage Management. 6th ed. London : Routledge, 2020. 520 p.

COMPUTER AND SOFTWARE ENGINEERING

УДК 004.93:355.4

Назарук Дмитро Сергійович

здобувач магістерського рівня вищої освіти

Ріппа Сергій Петрович

доктор економічних наук, професор

Київський національний економічний університет

імені Вадима Гетьмана

м. Київ, Україна

СУЧАСНІ ТЕХНОЛОГІЇ КОМП'ЮТЕРНОГО ЗОРУ В УМОВАХ БОЙОВИХ ДІЙ: АВТОМАТИЗАЦІЯ АЕРОРОЗВІДКИ ТА ВИЯВЛЕННЯ ЦІЛЕЙ

Анотація. У статті досліджуються можливості застосування систем комп'ютерного зору (Computer Vision) для обробки даних аеророзвідки в умовах російсько-української війни. Проаналізовано використання згорткових нейронних мереж для автоматизованого виявлення замаскованої техніки та живої сили противника з безпілотних літальних апаратів. Запропоновано підходи до оптимізації логічного виведення моделей на локальних мікрокомп'ютерах (edge-пристроях) для забезпечення автономної роботи БПЛА в умовах активної дії ворожих засобів радіоелектронної боротьби.

Ключові слова: комп'ютерний зір, штучний інтелект, аеророзвідка, БПЛА, нейронні мережі, YOLO, радіоелектронна боротьба.

Повномасштабна російсько-українська війна стала каталізатором стрімкого розвитку технологій безпілотних систем та алгоритмів штучного інтелекту у військовій сфері. Безпілотні літальні апарати (БПЛА) виконують критичну роль у забезпеченні ситуаційної обізнаності, коригуванні артилерійського вогню та нанесенні високоточних ударів. Однак масове використання дронів призвело до виникнення нової проблеми — інформаційного перенавантаження операторів. Людина фізично не здатна безперервно аналізувати десятки годин відеопотоку у пошуках ретельно замаскованих об'єктів противника. Саме тому впровадження систем комп'ютерного зору (Computer Vision, CV) для автоматизації виявлення цілей стало одним із найпріоритетніших завдань оборонних технологій [1, с. 42].

Ключовою вимогою до військових систем комп'ютерного зору є здатність працювати в умовах активної радіоелектронної боротьби (РЕБ). Системи РЕБ противника здатні пригнічувати канали передачі відеоданих та GPS-сигнали, що робить неможливою трансляцію відео на наземні станції для подальшого аналізу. Єдиним ефективним рішенням цієї проблеми є парадигма граничних обчислень (Edge Computing) — перенесення інтелектуального ядра безпосередньо на борт БПЛА. Інтеграція компактних обчислювальних модулів (наприклад, сімейства NVIDIA Jetson або спеціалізованих NPU) дозволяє дрону самостійно аналізувати відеопотік, розпізнавати цілі та приймати рішення про ураження навіть у разі повної втрати зв'язку з оператором [2, с. 115].

Основою математичного апарату таких систем є згорткові нейронні мережі (CNN), призначені для розпізнавання об'єктів у реальному часі (Real-Time Object Detection). Найбільшу ефективність в умовах обмежених обчислювальних ресурсів демонструють архітектури сімейства YOLO (зокрема, YOLOv8 та YOLOX). Завдяки своїй без'якірній (anchor-free) структурі та високій швидкості інференсу, ці моделі здатні обробляти відеопотік із частотою понад 30 кадрів на секунду безпосередньо на борту дрона. Алгоритми YOLO навчаються розпізнавати специфічні військові патерни: силуети бронетехніки, артилерійські розрахунки, системи ППО, бліндажі та окопні лінії [3, с. 88].

Особливим викликом є виявлення цілей у складних оптичних умовах: за наявності димових завіс, у густому лісі або вночі. Для вирішення цієї задачі сучасні системи комп'ютерного зору використовують мультисенсорний підхід (Sensor Fusion). Нейромережа одночасно аналізує дані з оптичної камери (RGB) та тепловізора (IR). Накладання інфрачервоних сигнатур живої сили та працюючих двигунів техніки на видимий спектр дозволяє нейромережі з високою ймовірністю ідентифікувати замасковані об'єкти, які злилися з ландшафтом [4].

Процес навчання таких моделей вимагає формування специфічних датасетів. На відміну від цивільних завдань, військові набори даних повинні містити зображення техніки під різними кутами (згори, під кутом, з тепловізора), в умовах часткового перекриття маскувальними сітками та в різних погодних умовах. Крім того, для оптимізації роботи мережі на бортових комп'ютерах застосовуються методи квантування (Quantization) — переведення вагових коефіцієнтів моделі з формату FP32 у INT8. Це дозволяє у кілька разів зменшити споживання оперативної пам'яті та енергії без суттєвої втрати точності виявлення [5, с. 102].

Висновки. Інтеграція систем комп'ютерного зору та алгоритмів штучного інтелекту в безпілотні платформи є визначальним фактором технологічної переваги на сучасному полі бою. Автоматизація розпізнавання цілей за допомогою оптимізованих архітектур згорткових нейронних мереж суттєво знижує когнітивне навантаження на операторів аеророзвідки. Локальна обробка даних безпосередньо на борту БПЛА нівелює загрозу з боку ворожих систем РЕБ, забезпечуючи високу автономність ударних та розвідувальних дронів. Подальший розвиток цього напрямку полягає у вдосконаленні алгоритмів злиття мультимодальних сенсорних даних та створенні систем колективного машинного зору для роїв безпілотників.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Горбулін В. П., Бадрак В. В. Безпілотні системи та штучний інтелект у сучасних збройних конфліктах: виклики для України. *Наука і оборона*. 2023. № 2. С. 40– 48.
2. Shi W., Cao J., Zhang Q., Li Y., Xu L. Edge Computing: Vision and Challenges. *IEEE Internet of Things Journal*. 2016. Vol. 3, no. 5. P. 637–646.
3. Ge Z., Liu S., Wang F., Li Z., Sun J. YOLOX: Exceeding YOLO Series in 2021. *arXiv preprint arXiv:2107.08430*. 2021.
4. Multi-Sensor Data Fusion for Autonomous Unmanned Aerial Vehicles / Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Інноваційні технології в оборонній сфері» // Збірник наукових праць. Київ, 2023. С. 85–89.
5. Gholami A., Kim S., Dong Z., Yao Z., Mahoney M. W., Keutzer K. A Survey of Quantization Methods for Efficient Neural Network Inference. *arXiv preprint arXiv:2103.13630*. 2021.

INFORMATION TECHNOLOGIES AND SYSTEMS

DOI: <https://doi.org/10.64828/conf-130-2026-6>

УДК 623.61:621.396.96:623.618

Клименко Віктор Володимирович

кандидат технічних наук, старший науковий співробітник

Сухін Олег Валерійович

здобувач

Бондаренко Олександр Олександрович

Ад'юнкт

Давлетов Айдер Рамазанович

Ад'юнкт

Закусило Олександр Петрович

здобувач

Військова академія (м. Одеса)

м. Одеса, Україна

ПРОБЛЕМАТИКА СТІЙКОГО УПРАВЛІННЯ НАЗЕМНИМИ РОБОТИЗОВАНИМИ КОМПЛЕКСАМИ В УМОВАХ АКТИВНОГО ВПЛИВУ ЗАСОБІВ РАДІОЕЛЕКТРОННОЇ БОРОТЬБИ

Анотація. На основі результатів системного аналізу архітектур зв'язку, у роботі сформульовано практичні принципи побудови гібридної архітектури, адаптованої до динамічних умов радіоелектронної боротьби та вимог ситуаційних сценаріїв застосування наземного роботизованого комплексу .

Ключові слова: інформаційно-керуюча система, наземний роботизований комплекс, радіоелектронна боротьба, гібридна система, адаптивний підхід.

Результати дослідження підтверджують [с. 209, 1], що жодна з сучасних технологій зв'язку в окремому вигляді не здатна забезпечити необхідний рівень стійкості управління наземного роботизованого комплексу (НРК) в умовах активного впливу засобів радіоелектронної боротьби. Єдино ефективним підходом є створення гібридних систем зв'язку з багатошаровою архітектурою, адаптивною топологією та інтегрованими інструментами інтелектуального керування.

Гібридна архітектура управління зв'язком передбачає поєднання різних технологій на рівні фізичного доступу, протоколів і логіки маршрутизації. Основними конструктивними принципами є:

1. багаторівнева структура каналів, що включає:

- основний канал (наприклад, DS-CDMA, FHSS, LTE *Tactical*, Silvus StreamCaster, Wi-Fi *Mesh*, OcuSync тощо) – для забезпечення високої завадостійкості;
- резервний канал (MANET на основі Wi-Fi 6, ExpressLRS, SDR) – для підтримки функціонування при пошкодженні основного;
- аварійний канал (оптоволоконний, LoRa, SATCOM) – для відновлення базової комунікації;

2) інтеграція SDR + MIMO + CR, що забезпечує динамічну адаптацію параметрів передавання (частота, тип модуляції, потужність, пріоритет);

3) використання адаптивних антенних систем типу ЦАР із рекурентними алгоритмами формування ДС (на платформах середнього й важкого класу), що дозволяє створювати вузькі спрямовані канали з підвищеною стійкістю до завад.

Для досягнення гарантованої стійкості функціонування ІКС НРК у мультимодальному бойовому середовищі, реалізація гібридної системи має базуватись на таких технологічних підходах:

– використання індексу ефективності каналу, який враховує ВСЗШ (SINR), затримку сигналу, рівень енергоспоживання, ступінь завадового навантаження, та ймовірність виявлення/експлуатації (LPI/LPE), як критерію для динамічного вибору комбінацій (наприклад, DS-CDMA + MANET + ЦАР);

– інтелектуальна система комутації, що базується на модулях штучного інтелекту (RL, DQN), здатна здійснювати автоматичне перемикання каналів зв'язку залежно від спектральної ситуації, QoS-вимог та сценарного контексту;

– мобільні ретранслятори з адаптивною ЦАР на базі БпЛА або щогл, які дозволяють оперативно відновлювати топологію мережі при втраті прямого каналу зв'язку внаслідок РЕБ-атаки.

Реалізація гібридної архітектури також супроводжується рядом викликів, які потребують інженерного врахування:

1) кумулятивна затримка при багатоканальній маршрутизації потребує оптимізації протоколів на фізичному (PHY) та каналному (MAC) рівнях. Доцільним є впровадження динамічного слотного доступу (*adaptive TDMA*), гнучкої пріоритезації та протоколів із контролем затримки;

2) енергоспоживання гібридної системи вимагає впровадження енергоефективної обробки даних – зокрема, реалізація обчислювальних алгоритмів на FPGA та застосування ML-алгоритмів з урахуванням енергопрофілю;

3) кіберзахист системи зв'язку має реалізовуватись як багаторівнева структура, що включає такі ключові компоненти:

– попередню аутентифікацію та перевірку цілісності платформи, яка здійснюється із застосуванням апаратного модуля TPM (*Trusted Platform Module*) – криптографічного процесора, що забезпечує захищене зберігання ключів, контроль цілісності завантаження та шифрування конфігурацій. Для ідентифікації та встановлення захищеного каналу використовується криптографія на основі еліптичних кривих (ECC, *Elliptic Curve Cryptography*), що забезпечує високий рівень безпеки при мінімальних обчислювальних витратах.

– резервування та ротація ключів шифрування, зокрема із використанням симетричного алгоритму AES-256 (*Advanced Encryption Standard* із довжиною ключа 256 біт), що відповідає сучасним стандартам безпеки. Ключі необхідно зберігати у захищеному середовищі – TPM або HSM (*Hardware Security Module*), що забезпечує апаратний захист від несанкціонованого доступу;

– моніторинг мережевого трафіку в реальному часі з використанням систем виявлення вторгнень (IDS, *Intrusion Detection System*), які доповнюються модулями штучного інтелекту (AI/ML – *Artificial Intelligence/Machine Learning*) для аналізу поведінкових шаблонів, виявлення аномальної активності, прихованих атак та ознак компрометації. Це дозволяє оперативно ідентифікувати підозрілу активність у комунікаційній інфраструктурі НРК, включаючи атаки на протоколи управління, ін'єкції команд або спроби зміни маршрутизації.

Критично важливою умовою живучості ІКС є наявність механізму адаптивної деградації – збереження базових функцій управління за втрати частини інфраструктури. При цьому:

– здійснюється автоматичне перемикання на аварійні канали з мінімально необхідною пропускну здатністю (наприклад, LoRa або SATCOM);

– модулі ШІ знижують частоту оновлення інформації та обмежують набір команд до критичних, необхідних для мінімального функціонування: руху, зупинки, повернення, активації автономного режиму, з метою зменшення навантаження на аварійний канал зв'язку;

– вбудовані сценарії автономізації забезпечують базову навігацію та стабілізацію навіть при повному розриві комунікацій.

Отже, гібридна система зв'язку, що поєднує адаптивні протоколи, ЦАР, SDR/CR-технології та інтелектуальні модулі керування, є технічно обґрунтованим шляхом досягнення стійкого управління НРК в умовах інтенсивної РЕБ. Її ефективна реалізація потребує комплексного проєктування, поетапного випробування із залученням *hardware-in-the-loop* стендів та

застосування алгоритмів, здатних підтримувати функціонування системи навіть при частковій втраті мережевих ресурсів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Чепкій В.В., Скачков В.В., Єфимчиков О.М., Набок В.К., Цуканов В.Н. Інтегрально-ергати́чний аспект оцінювання ефективності наземного роботизованого комплексу в операціях логістики. Збірник наукових праць Військової академії (м. Одеса). Одеса, 2024. Вип. 1(21). С. 208-217. DOI: <https://doi.org/10.37129/2313-7509.2024.21.196-208>.

TRANSPORT AND TRANSPORT TECHNOLOGIES

DOI: <https://doi.org/10.64828/conf-130-2026-13>

УДК 656.2.073.436:656.08

Ковальчук Христина Ігорівна

кандидат технічних наук, доцент

Назаровець Олег Богданович

кандидат технічних наук, доцент

Шевченко Василь Ігорович

студент

Львівський державний університет безпеки життєдіяльності

м. Львів, Україна

ПІДВИЩЕННЯ БЕЗПЕКИ ЗАЛІЗНИЧНИХ ПЕРЕВЕЗЕНЬ НЕБЕЗПЕЧНИХ ВАНТАЖІВ У СУЧАСНИХ УМОВАХ

Анотація. У статті досліджується критично важлива проблема підвищення рівня безпеки під час перевезень небезпечних вантажів залізничним транспортом в умовах зношеності інфраструктури та зростання зовнішніх загроз. Обґрунтовано, що найбільший ризик виникнення надзвичайних ситуацій із катастрофічними екологічними наслідками спостерігається не на перегонах, а безпосередньо під час маневрових робіт на сортувальних станціях, де рухомий склад зазнає максимальних динамічних навантажень. Метою роботи є розробка комплексу організаційно-технологічних рекомендацій на основі превентивного математичного моделювання ризиків, що дозволяє знаходити оптимальний

баланс між фінансовими витратами перевізника та прийнятним рівнем соціальної безпеки для населення при маршрутизації транспортних потоків.

Для мінімізації техногенних загроз запропоновано комплексний підхід, який включає впровадження наскрізних цифрових систем моніторингу з використанням телематичних датчиків, систем автоматизованого розпізнавання рухомого складу та перехід на криптографічні електронні реєстри замість паперового документообігу. Окремо наголошено на необхідності розширення методів неруйнівного контролю (ультразвукової та рентгівівської дефектоскопії) для своєчасного виявлення мікротріщин у котлах цистерн, а також використання 3D-тренажерів з віртуальною реальністю для підготовки персоналу. Доведено, що лише поєднання оновленої нормативної бази, інтелектуальних цифрових систем та суворої технологічної дисципліни всіх учасників логістичного ланцюга здатне звести ймовірність аварій до статистичного мінімуму.

Ключові слова: небезпечний вантаж, залізничний транспорт, управління ризиками, безпека перевезень, цифровізація логістики, телематичні датчики, неруйнівний контроль, надзвичайні ситуації

Постановка проблеми. Залізничний транспорт традиційно виконує функцію базового елемента логістичної архітектури промислово розвинених держав, забезпечуючи масове переміщення сировинних та енергетичних ресурсів. Значну частку в структурі загального вантажообігу становлять речовини, класифіковані як небезпечні (хімічні сполуки, легкозаймисті рідини, зріджені гази, вибухові та токсичні речовини). Транспортування зазначеної номенклатури вантажів характеризується високим рівнем латентної загрози та потенційною здатністю ініціювати великомасштабні надзвичайні ситуації техногенного та екологічного характеру.

На сучасному етапі розвитку транспортної системи України (станом на 2026 рік) спостерігається кумулятивний ефект накладання класичних техніко-експлуатаційних ризиків (граничний знос основних фондів, старіння колійної

інфраструктури та рухомого складу) та перманентних зовнішніх загрозоутворюючих чинників, зумовлених військово-політичними деструктивними впливами і цілеспрямованими ударами по вузлових станціях. Це вимагає докорінного перегляду існуючих методологічних підходів до забезпечення безпеки та стійкості логістичних ланцюгів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика безпеки транспортування небезпечних вантажів перебуває в центрі уваги багатьох вітчизняних та закордонних науковців. Науковцями проводиться аналіз загального стану перевезень небезпечних вантажів залізничним транспортом, їх значення для економіки та базові виклики [1, 2], дослідження оцінки ризиків та аналіз надзвичайних подій під час перевезень із дослідженням впливу аварійних ситуацій на техногенне навантаження регіонів [3-7], дослідження питання інжинірингу криз та управління ризиками під час надання транспортних послуг [8], аналіз світового досвіду оцінки ризиків у вантажних залізничних перевезеннях (Risk assessment) [9].

Окремим напрямом є безпосередній пошук організаційно-технічних шляхів підвищення безпеки, за допомогою акценту уваги на стратегічних підходах до покращення безпеки залізничного транспортування небезпечних вантажів. Науковцями запропоновано практичні рекомендації щодо підвищення ефективності взаємодії ключових складових системи «відправник – перевізник – одержувач» [10]. Нарешті, організація безпечного процесу неможлива без державного регулювання, яке спирається на актуальну нормативно-правову базу у цій сфері.

Незважаючи на значний обсяг досліджень, існуючі підходи потребують постійної адаптації до сучасних кризових умов функціонування залізниць. Зокрема, недостатньо вивченими залишаються питання комплексного оновлення механізмів взаємодії учасників перевізного процесу з урахуванням європейських практик превентивної оцінки ризиків.

Метою статті є розробка та наукове обґрунтування комплексу організаційно-технологічних рекомендацій, спрямованих на підвищення

безпеки перевезень небезпечних вантажів залізничним транспортом, на основі системного аналізу ризиків та оптимізації взаємодії ключових учасників транспортного процесу.

Викладення основного матеріалу дослідження. Залізнична мережа щодня пропускає тисячі тонн специфічних вантажів. Легкозаймисті рідини, зріджені гази, токсичні речовини та агресивні кислоти становлять основу промислового потенціалу багатьох країн. Згідно зі статистичними даними, частка небезпечних вантажів у загальному обсязі залізничних перевезень коливається в межах 8–15 відсотків залежно від рівня індустріалізації регіону [2]. Цей постійний трафік генерує приховану загрозу виникнення аварійних ситуацій. Будь-який витік аміаку чи розлив нафтопродуктів перетворює звичайну логістичну операцію на катастрофу локального або навіть регіонального масштабу. Специфіка залізниці полягає в тому, що один маршрут може містити до 50 цистерн із паливом. Аварія такого потягу поблизу населеного пункту здатна завдати колосальної шкоди екосистемі, забруднити підземні води та наразити на смертельну небезпеку місцевих жителів.

Техногенне навантаження територій напряду залежить від маршрутизації транспортних потоків. Промислові зони часто тісно переплітаються з густонаселеними житловими масивами. Аналіз надзвичайних подій підтверджує, що лівова частка інцидентів трапляється на сортувальних станціях та під'їзних коліях великих підприємств [3, с. 29]. Саме в межах сортувальних станцій акумулюються процеси безперервного маневрування, розпуску вагонів і формування нових поїздів, що підвищує їхню вразливість. Ризик пошкодження котла цистерни чи зсуву вантажу під час зіткнення вагонів зростає в десятки разів порівняно з рівномірним рухом на перегоні. Жорсткі удари під час маневрової роботи призводять до виникнення мікротріщин у зварних швах, які згодом під впливом постійної вібрації розростаються до критичних розмірів.

Законодавче регулювання цього процесу спирається на жорсткі міжнародні та національні регламенти. Базовим документом на європейському континенті є

Додаток С до Конвенції КОТИФ – Правила міжнародного перевезення небезпечних вантажів залізницями (RID). Цей документ ділить усі речовини на дев'ять класів небезпеки та висуває суворі вимоги до тари, пакування і маркування. В Україні діють відповідні національні правила, які спираються на профільний закон [11]. Нормативні акти детально прописують кожен крок: від нанесення знаків небезпеки у вигляді спеціальних ромбів до оформлення супровідних електронних накладних із зазначенням чотиризначного номера ООН (UN) конкретної хімічної сполуки. Вимоги регулярно оновлюються, реагуючи на появу нових матеріалів та технологій виробництва. Проте наявність ідеальних інструкцій на папері ніколи не гарантує їхнього бездоганного виконання на практиці.

Організація безпечного переміщення вимагає ідеальної координації між трьома основними ланками логістичного ланцюга: відправником, перевізником і одержувачем [10]. Відправник бере на себе відповідальність за правильну класифікацію речовини, вибір відповідного типу вагона та якісне герметичне пакування. Перевізник зобов'язується доставити вантаж без пошкоджень, суворо дотримуючись швидкісних режимів та правил безпеки під час сортувальних робіт. Одержувач має забезпечити своєчасне вивантаження, промивання та очищення рухомого складу. Збій на будь-якому з цих етапів миттєво провокує ланцюгову реакцію (табл. 1).

Таблиця 1.

Основні функції учасників процесу перевезення небезпечних вантажів та ризики у разі їх порушення

Учасник процесу	Основні функції	Потенційні ризики при порушенні вимог
Відправник	Класифікація вантажу, вибір вагона, пакування, маркування, оформлення документів	Витік речовини, неправильне маркування, помилки в документації
Перевізник	Забезпечення безпечного транспортування, контроль технічного стану рухомого складу, дотримання режимів руху	Аварії під час руху, пошкодження цистерн, порушення правил маневрових робіт
Одержувач	Приймання вантажу, вивантаження, очищення та підготовка рухомого складу до подальшої експлуатації	Залишки небезпечних речовин, забруднення території, вторинні аварійні ситуації

Одним із стратегічних напрямків розвитку залізничного транспорту в Україні є забезпечення безпеки залізничного транспорту для клієнтів, співробітників та третіх осіб [4]:

- задоволення потреб України в залізничних перевезеннях та логістиці відповідно до планів економічного розвитку країни та мобільності населення;
- забезпечення безпеки залізничного транспорту;
- збільшення привабливості компанії для споживачів та співробітників;
- запровадження сучасних та ефективних практик і принципів управління;
- збільшення прозорості і відповідність законодавству з метою усунення корупції та зловживань.

Обґрунтовано, що цільова модель інтегрованої системи управління ризиками залізничного оператора базується на адаптації провідних міжнародних стандартів (зокрема ISO 31000:2018) та архітектурній концепції «трьох ліній захисту»:

- **I лінія захисту (Операційний рівень): Первинний контур ризик-менеджменту:** безпосереднє ідентифікування, оцінювання та мінімізація експлуатаційних (техногенних) ризиків у процесі виконання маневрових та логістичних операцій.

• **II лінія захисту (Контрольно-моніторинговий рівень):** систематичний моніторинг дотримання екологічних регламентів, нормативно-правового комплаєнсу, адміністрування внутрішніх стандартів безпеки та розслідування деструктивних дій.

• **III лінія захисту (Аудиторський рівень):** ретроспективна та детермінована оцінка адекватності функціонування першої та другої ліній захисту на основі ризик-орієнтованого підходу з наданням рекомендацій вищому керівництву.

Аналіз інцидентів при залізничному перевезенні небезпечних вантажів показав значні коливання показників надзвичайних подій на різних залізницях (рис. 1. Розподіл інцидентів при залізничному перевезенні небезпечних вантажів) [13-15].

За характером подій інциденти розподілилися таким чином: найбільша частина – сходження вагонів або тепловоза з колії (72%); витікання вантажу – бензину або дизельного пального (11%); відчеплення вагонів і пожежа – по 6%; витікання агресивних хімічних речовин – 5%.

Ці дані наочно демонструють специфіку ризиків залізничного транспорту, де схід з рейок є домінуючою причиною надзвичайних подій.

Рис. 1. Розподіл інцидентів при залізничному перевезенні небезпечних вантажів [14]

Як наслідок, створюються умови для гнучкого превентивного реагування на динамічні зміни безпекового середовища та мінімізації наслідків матеріалізованих ризиків (кризових подій), забезпечуючи синергетичний ефект управління як на локальному рівні лінійних підприємств, так і в масштабах усієї транспортної мережі.

Сучасні телематичні датчики, встановлені безпосередньо на вагонах, здатні в режимі реального часу передавати на сервери дані про температуру всередині цистерни, тиск газів та точні GPS-координати потяга. Це має першорядне значення під час транспортування вибухонебезпечних сумішей, які можуть детонувати при перегріві на сонці. Диспетчер бачить відхилення від норми задовго до того, як ситуація перейде межу незворотності. Він отримує вікно часу, щоб зупинити поїзд на безпечній відстані від міської забудови та завчасно викликати підрозділи рятувальників.

Управління ризиками поступово еволюціонує від простого реагування на аварії до превентивного моделювання можливих загроз. Сучасний інжиніринг кризових ситуацій базується на математичному розрахунку ймовірностей. Аналітики оцінюють два базові параметри: частоту виникнення інциденту та руйнівну силу його наслідків. Сходження порожнього товарного вагона має високу ймовірність, але відносно легкі наслідки. Натомість вибух цистерни з рідким пропіленом трапляється вкрай рідко, проте зона суцільного руйнування сягає сотень метрів. Європейський підхід до оцінки ризиків передбачає побудову так званих «дерев відмов» та «дерев подій» [9]. Ці математичні інструменти дозволяють простежити всі можливі сценарії розвитку аварії від найдрібнішої першопричини, як-от злам бокової рами візка, до фінального результату у вигляді масштабної пожежі чи викиду токсичної хмари.

Технічний стан залізничної інфраструктури та рухомого складу залишається головним болем для багатьох країн. Парк спеціалізованих вагонів невпинно старіє. Метал втомлюється від нескінченних циклів навантаження, а агресивні хімічні речовини поступово роз'їдають стінки котлів зсередини.

Звичайні планові огляди в депо не завжди здатні виявити приховані внутрішні дефекти. Спеціалісти наполягають на ширшому використанні методів неруйнівного контролю: ультразвукової, магнітопорошкової та рентгенівської дефектоскопії [1]. Тільки застосування такого обладнання дозволяє знайти мікротріщини розміром у частки міліметра. При різкому гідравлічному ударі під час екстреного гальмування поїзда саме така невидима тріщина здатна розірвати сталеву цистерну навпіл. Оновлення парку вимагає мільярдних інвестицій, тому власники рухомого складу намагаються максимально подовжити термін експлуатації старих вагонів, провокуючи постійний конфлікт між економічною вигодою та реальною безпекою.

Інфраструктурні обмеження також вносять суворі корективи в логістику небезпечних вантажів. Стан залізничних колій на багатьох ділянках не дозволяє збільшувати швидкість руху важкоатлежних поїздів. Просідання земляного полотна, зношені дерев'яні шпали, дефекти рейок збільшують ризик сходження рухомого складу. Для мінімізації цих загроз логісти розробляють альтернативні алгоритми маршрутизації. Замість того, щоб пускати потяг з хлором найкоротшим шляхом через центри мегаполісів, диспетчери формують обхідні маршрути другорядними малодіяльними лініями [16, с. 54]. Це неминуче збільшує час доставки та витрати пального на тягу поїздів. Водночас такий крок кардинально знижує ймовірність масових людських жертв у разі раптового витoku отруйних речовин.

Людський фактор стабільно тримає першість серед головних причин катастроф на транспорті. Машиністи локомотивів, складачі поїздів, чергові по станціях працюють у вкрай напружених умовах позмінних графіків. Фізична втома, втрата концентрації уваги під ранок, ігнорування посадових інструкцій часто призводять до непоправних помилок. Проїзд локомотива на заборонний червоний сигнал світлофора є найтяжчим порушенням на залізниці. Якщо назустріч на великій швидкості рухається состав із авіаційним гасом, масштаб пожежі після лобового зіткнення буде катастрофічним. Запобігання таким трагедіям вимагає жорсткого психологічного відбору та безперервного навчання

персоналу. Застосування сучасних 3D-тренажерів з віртуальною реальністю дозволяє залізничникам відпрацьовувати дії в аварійних умовах до повного автоматизму [8, с. 142]. Працівник повинен мати навички миттєвого прийняття рішень: кому повідомити про витік, як правильно огородити місце події сигналами зупинки, які засоби індивідуального захисту дихання використовувати.

Ліквідація наслідків аварій – це окрема високотехнологічна галузь. Залізничні компанії утримують у режимі цілодобової готовності спеціальні пожежні та відбудовні поїзди. Ці формування оснащені важкими підймальними кранами, гусеничними бульдозерами, потужними насосними станціями для перекачування агресивних рідин з пошкоджених цистерн у цілі. Час прибуття такого рятувального поїзда на місце події суворо регламентований нормативами.

Кожна втрачена хвилина означає збільшення площі екологічного забруднення ґрунтів. Для різних класів хімікатів застосовуються абсолютно різні методи локалізації. Розлив азотної кислоти вимагає швидкого створення земляних валів та обробки ґрунту спеціальними лужними розчинами для реакції нейтралізації. Загоряння нафтобаз або цистерн з бензином гасять виключно за допомогою густої піни, яка щільним килимом перекриває доступ кисню до відкритого вогнища. Успіх рятувальної операції повністю залежить від злагодженості та швидкості спільних дій залізничників, підрозділів служби з надзвичайних ситуацій та місцевих органів влади [1].

Цифровізація перевізного процесу поступово змінює підходи до контролю за рухом. Паперові накладні з десятками печаток безповоротно відходять у минуле. Їм на зміну приходять криптографічно захищені електронні бази даних. Це унеможливорює свідому підробку інформації про справжній характер вантажу недобросовісними компаніями. У європейській практиці активно монтуються системи автоматизованого розпізнавання рухомого складу. Високошвидкісні камери, встановлені на вхідних горловинах станцій, зчитують номери цистерн та знаки небезпеки безпосередньо під час руху поїзда. Якщо

виявляється невідповідність правилам сумісності, автоматика блокує відправлення такого поїзда [9, с. 480]. Наприклад, категорично заборонено ставити вагон з вибуховими речовинами поруч із цистерною зі скрапленим газом. Диспетчер отримує звуковий сигнал тривоги і негайно дає команду на розформування рухомого складу.

Тарифи на перевезення небезпечних вантажів традиційно вищі за звичайні ставки на транспортування вугілля чи зерна. Залізниці мотивують це необхідністю покриття величезних додаткових витрат на воєнізовану охорону, спеціалізоване технічне обслуговування та підвищені страхові внески. Відправники, зі свого боку, прагнуть усіма силами мінімізувати логістичні витрати. Це іноді штовхає їх на злочин – спроби приховати справжній клас небезпеки, вказуючи в документах нейтральні аналоги. Неправильно класифікований вантаж обробляється працівниками станцій за звичайними спрощеними стандартами, його можуть необережно спустити з сортувальної гірки без увімкнення гальмівних башмаків [1].

Забезпечення безпеки вимагає постійного діалогу наукової спільноти та практиків. Нормативна база не повинна гальмувати розвиток транспортної галузі застарілими нормативними документами. Вимоги мають бути адекватними реаліям сьогодення та базуватися на глибоких лабораторних дослідженнях. Співпраця з науковими інститутами дозволяє розробляти нові вогнестійкі полімерні матеріали для обшивки вагонів, створювати надійніші конструкції запобіжних клапанів, інноваційних гальмівних систем, стійких до перегріву.

Аналіз пропускної здатності залізничних вузлів виявляє ще одну критичну проблему логістики. Скупчення десятків вагонів з різними класами небезпеки на вузькому просторі однієї сортувальної станції створює ідеальні умови для катастрофи. У разі виникнення пожежі в одному вагоні полум'я через теплове випромінювання миттєво перекидається на сусідні колії. Для запобігання цьому розробляються алгоритми жорсткого розосередження специфічних вантажів по віддалених станційних парках [2]. Вагони з амоніачною селітрою чи

вибухівкою відводять на ізольовані тупикові колії, подалі від транзитних складів з нафтопродуктами та пасажирських платформ. Їх охорона максимально посилюється, встановлюються додаткові системи тепловізійного контролю, які здатні зафіксувати найменші перепади температур на обшивці цистерни. Практика доводить, що профілактика надзвичайної ситуації та розведення небезпечних потоків обходиться в сотні разів дешевше, ніж ліквідація палаючих завалів з металу.

Висновки. У результаті проведеного дослідження щодо оптимізації системи безпеки при залізничному транспортуванні небезпечних вантажів сформульовано такі науково-практичні висновки:

- Аналіз статистики надзвичайних подій беззаперечно доводить, що критична концентрація аварійних ситуацій формується не під час транзитного руху перегонами, а безпосередньо у зонах маневрових і сортувальних робіт, де рухомий склад зазнає пікових динамічних навантажень. Для мінімізації впроваджують математичне моделювання, побудову індуктивних дерев подій та превентивної переорієнтації логістичних маршрутів в обхід густонаселених мегаполісів, навіть попри тимчасове зростання експлуатаційних витрат на тягу поїздів.

- Фізичне зношення спеціалізованого парку цистерн актуалізує негайне розширення методів дефектоскопії. Систематична ультразвукова та рентгенівська перевірка зварних швів дозволяє фіксувати субміліметрові мікротріщини металу до моменту критичного руйнування котла під робочим тиском, мінімізуючи ризики руйнування оболонки при гідроударах.

- Доведено необхідність повної ліквідації паперового документообігу на користь цифрових криптографічних реєстрів. Інтеграція бездротових телематичних датчиків на кожному вагоні забезпечує безперервний моніторинг температури та тиску газів у режимі реального часу, надаючи диспетчерському персоналу необхідний часовий резерв для екстреної зупинки потяга до перетину ситуацією межі незворотності.

- Оскільки помилки операторського персоналу залишаються першопричиною катастроф, обґрунтовано впровадження обов'язкового критерію допуску до роботи зі специфічною номенклатурою вантажів — попередню підготовку машиністів та складачів поїздів за допомогою інтерактивних тренажерів віртуальної реальності (VR), які імітують нестандартні техногенні сценарії.

- Вирішення суперечностей між комерційними інтересами бізнесу та безпековими вимогами держави лежить у площині жорсткого тарифоутворення та безкомпромісної фінансової відповідальності за приховування реального класу небезпеки хімікатів. Впровадження систем комп'ютерного зору для автоматизованого розпізнавання номерів вагонів та візуального сканування знаків небезпеки під час руху дозволяє інтелектуальній залізничній автоматичній миттєво блокувати відправлення неправильно сформованих рухомих складів.

- Спільна синергія наукових інститутів та залізничників відкриває шлях до створення нових вогнестійких полімерних матеріалів для обшивки котлів цистерн та підвищення надійності запірно-запобіжних клапанів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Семенов С. О., Гагаріна А. О. Аналіз перевезень небезпечних вантажів залізничним транспортом. 2023. С. 159 – 164. DOI: <https://doi.org/10.35546/kntu2078-4481.2023.4.18>.
2. Šolc M., Hovanec M. The Importance of Dangerous Goods Transport by Rail. Naše More. 2015. Vol. 62, Iss. 3. P. 181–186. DOI: <https://doi.org/10.17818/nm/2015/si17>.
3. Буц Ю. В., Крайнюк О. В., Козодой Д. С., Барбашин В. В. Оцінка надзвичайних подій під час перевезення небезпечних вантажів у контексті техногенного навантаження регіонів. Наука та прогрес транспорту. 2018. № 3 (75). С. 27–35. DOI: <https://doi.org/10.15802/stp2018/134347>.
4. Стрелко О.Г., Бердниченко Ю.А., Соловйова О.С., Альоша А.М.,

Манілевич Є.І. Підвищення рівня безпеки руху на залізничному транспорті за рахунок оптимізації роботи системи управління безпекою руху поїздів. Вісник ХНТУ: Інженерні науки. 2021. №2(77). С. 57-65. DOI: <https://doi.org/10.35546/kntu2078-4481.2021.2.7>

5. Булах М. О. Удосконалення методики оцінки стану безпеки руху поїздів на залізниці. Наука та прогрес транспорту. Вісник Дніпропетровського національного університету залізничного транспорту ім. акад. В. Лазаряна.. 2020. № (3 (87)). С. 138-146.
6. Панченко О. І. Класифікація ризиків на залізничному транспорті як основа формування системи економічної безпеки його функціонування. Збірник наукових праць ДЕТУТ. Серія “Економіка та управління”. 2012. № 19. С. 84–92.
7. Рачинська А. В. Сутність та класифікація ризиків на залізничному транспорті. Ефективна економіка. 2016. № 11. С. 2-5. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5267>
8. Інжиніринг криз та ризиків транспортних послуг : колективна монографія / В. М. Самсонкін, І. В. Ніколаєнко, Ю. В. Булгакова та ін. Київ : Талком, 2021. 312 с.
9. Szaciłło L., Jacyna M., Szczepański E., Izdebski M. Risk assessment for rail freight transport operations. Eksploatacja i Niezawodnosc. 2021. Vol. 23, Iss. 3. P. 476–488. DOI: <https://doi.org/10.17531/ein.2021.3.8>.
10. Зеленько Ю. В., Калимбет М. В. Розробка рекомендацій щодо підвищення ефективності взаємодії складових системи «відправник – перевізник – одержувач». Наука та прогрес транспорту. 2022. № 2 (98). С. 5–16. DOI: <https://doi.org/10.15802/stp2022/267937>.
11. Нормативно-правові акти у сфері перевезень небезпечних вантажів. Міністерство розвитку громад, територій та інфраструктури України. URL: <https://mindev.gov.ua/diialnist/bezpeka-na-transporti/perevezennia-nebezpechnykh-vantazhiv/normatyvno-pravovi-akty-u-sferi-perevezen-nebezpechnykh-vantazhiv> (дата звернення: 20.05.2026).

12. Чернецька-Білецька Н., Баранов І., Мірошникова М. Розробка систем контролю відповідальних параметрів руху поїздів. Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. 2020. Вип. 5(261). С. 81-85. DOI: <https://doi.org/10.33216/1998-7927-2020-261-5-81-85>.
13. Булах М. О. Удосконалення методики оцінки стану безпеки руху поїздів на залізниці. Наука та прогрес транспорту. Вісник Дніпропетровського національного університету залізничного транспорту ім. акад. В. Лазаряна. 2020. № (3 (87)). С. 138-146.
14. Лопатін А. О. Економічні та фінансові аспекти запобігання аварійним ситуаціям під час перевезення небезпечних вантажів автомобільним транспортом за використання інноваційних технологій. Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Економіка і управління. 2019. Т. 30 (69), № 5. С. 18–23. DOI: <https://doi.org/10.32838/2523-4803/69-5-32>.
15. Горобець В. Л., Козаченко Д. М., Вернигора Р. В. Інжиніринг криз та ризиків перевезення небезпечних речовин. Транспортні системи та технології перевезень. 2022. № 24. DOI: <https://doi.org/10.15802/tstt2022/272063>
16. Batarlienè N. Improving Safety of Transportation of Dangerous Goods by Railway Transport. Infrastructures. 2020. No. 5 (7). P. 54. DOI: <https://doi.org/10.3390/infrastructures5070054>

Чередниченко Євген Володимирович

здобувач

Панасюк Юрій Валерійович

здобувач

Салабай Сергій Романович

магістр

Мінігулов Вадим Сергійович

магістр

Адаменко Руслан Сергійович

магістр

Військова академія (м. Одеса)

м. Одеса, Україна

ПЕРСПЕКТИВИ ЗАСТОСУВАННЯ АСИСТЕНТА ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В СИСТЕМІ ЛОГІСТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Анотація. На основі результатів проведеного експерименту з застосуванням асистента штучного інтелекту в системі логістичного забезпечення проаналізовано перспективи його застосування для ремонту військової техніки фахівцями, які не мають спеціальних знань та навичок.

Ключові слова: штучний інтелект, логістичне забезпечення, військова техніка, ремонт, експлуатація.

Мультимодальний характер сучасного збройного конфлікту обумовлює фактичну зміну підходів щодо організації проведення ремонту зразків техніки, навіть зміни в керівних документах, наприклад введення такого терміну як «ремонт за технічним станом» [1, с. 3].

Під час організації експлуатації та ремонту зразків військової техніки ремонтні частини (особовий склад), ремонтні органи (підрозділи) керуються технічною документацією, яка постачається разом зі зразком згідно вимог ДСТУ [2, с.30]. Зазначені стандарти регламентують чітке поняття про технічну документацію та порядок її застосування.

Як правило, країни-партнери поставляють зразки з технічною документацією, (як в друкованому так і електронному вигляді) приведену до стандартів НАТО (англомовний варіант) або на мовах країн-партнерів. Процес перекладу займає тривалий час, а для швидкого перекладу при застосуванні сучасних технологій програмного забезпечення, наприклад, штучного інтелекту, процес перекладу здійснюється не завжди коректно, зокрема в технічних термінах, аббревіатурах, найменуваннях інструменту та обладнання. Зазначені факти впливають на час отримання техніки від країн-партнерів, її дослідження, а також збільшення терміну підготовки особового складу як користувачів так і фахівців з ремонту. Отже, відсутність технічної документації або не коректний її переклад, негативно впливає на якість виконання робіт з підтримки бойових можливостей зразка.

Питання щодо систематизації технічної документації та утворення єдиної електронної бази постійно перебуває як під безпосереднім контролем Центральних управлінь МО України так і різних інформаційно-цифрових платформ, небайдужими особами або благодійними організаціями. З початком повномасштабної агресії РФ в Україні це призвело до прискореного формування сайтів, програм, інформаційно-цифрових платформ таких як: Ukrainian Military Pages, Sprotyv G7, mil.gov.ua, Залізний полігон, Оборонні Технології України тощо.

Так, наприклад, американською компанією NeoLens розроблено програмне забезпечення, з допомогою якого триває цикл процесів щодо накопичення, систематизації, обробки офіційної інформації, яка надходить як від офіційних джерел, від виробників країн-партнерів, або перебуває у відкритому доступі. Зазначена інформація накопичується та систематизується, у відповідно

створеній електронній хмарі, яка дозволяє працювати особовому складу зі складною військовою технікою та швидко отримувати точну інформацію для діагностики, технічного обслуговування та ремонту, з відповідним посиланням на офіційні джерела, описи, креслення або посилання, які асистент штучного інтелекту знаходить в інформаційному просторі інших серверів. Програма також фіксує і накопичує інформацію, розподіляє та формує історію щодо відмов, характеру несправностей. Перевага цієї програми полягає в швидкому (до 2-3 сек.), пошуку релевантних рекомендацій, подій, запитів, алгоритмів, процесів технічного обслуговування або ремонтних робіт, відповідно до опису відмов, поломок та генерує чіткі та послідовні рекомендації з відповідними посиланнями на технічну документацію, навіть на аматорські відео, які існують в цифровому просторі. Відмінність цієї платформи від інших в тому, що вона адаптована під запити користувачів та не потребує спеціальної підготовки або знання термінології. Програма спрямована на зручне і швидке опрацювання питання без додаткової інформації, реклами, подібних термінів, слів або надання найбільш популярних інформативних контентів.

Слід зазначити, що під час дослідження питання ремонту, як складової системи логістичного забезпечення, невід'ємною частиною проблемних питань залишається відсутність технічної документації та навчених спеціалістів з проведення технічного обслуговування і ремонту новітньої військової автомобільної техніки [3, с.3].

Важливу роль у формуванні кваліфікації фахівця-ремонтника відіграє наявність відповідних підручників, відео або інформаційних матеріалів, електронних навчальних програм високого теоретичного і практичного рівня. Рівень підготовки фахівця-ремонтника визначається знаннями про об'єкт діагностування, закономірності зміни його технічного стану і типові несправності, їх діагностичні параметрів, методи, засоби і діагностичні моделі, алгоритми діагностування, прогнозування залишкового ресурсу тощо. Рівень таких знань за всіма системами автомобіля визначає кваліфікацію фахівця-ремонтника з діагностики будь-якого зразка озброєння та військової техніки

(далі – ОВТ). Час для підготовки кваліфікованого спеціаліста на окрему одиницю зразка ОВТ вимагає не аби якого часу, а з лінійними зростаннями парку ОВТ, поступовими розгортаннями навантаження на систему матеріально-технічного забезпечення, час стає найбільш критичним показником в ремонті автомобільної техніки.

Отже, використання асистента штучного інтелекту за умов наявної технічної документації дозволить формувати технічні умови на проведення різних видів ремонту, зменшуючи документообіг та накопичення інформації з відмов. Проведений під час практичної підготовки експеримент з застосуванням асистента штучного інтелекту від компанії NeoLens зі студентами, які не мали знань з ремонту вузлів та агрегатів новітніх зразків військової техніки свідчить про перспективність застосування таких асистентів в системі логістичного забезпечення.

Такий підхід підвищить ефективність функціонування системи логістичного забезпечення в частині організації обслуговування та ремонту військової техніки фахівцями з низьким рівнем кваліфікації і в той же час дозволить швидко підвищити рівень їх знань та навичок за рахунок самонавчання на основі спеціалізованого асистента штучного інтелекту від компанії NeoLens.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Збірник тактичних розрахунків з прикладами : навч. посіб. / колектив авторів. – К. : НУОУ ім. Івана Черняхівського, 2018. 96 с.
2. ДСТУ 15.501:2021 «Документи експлуатаційні і ремонтні на озброєння та військову техніку».
3. Володимир Дачковський, Ігор Кондратюк. Аналіз парку військової автомобільної техніки, яка потребуватиме відновлення рухомими засобами технічно обслуговування та ремонту. December 2020 Journal of Scientific Papers Social development & Security 10(6):216-228

Ковальчук Христина Ігорівна

кандидат технічних наук, доцент

Товарянський Володимир Ігорович

кандидат технічних наук, доцент

Байєр Даниїл Володимирович

студент

Львівський державний університет безпеки життєдіяльності

м. Львів, Україна

АДАПТАЦІЯ СКЛАДСЬКОЇ ЛОГІСТИКИ УКРАЇНИ ДО УМОВ ВОЄННОГО СТАНУ: ВИКЛИКИ ТА РІШЕННЯ

Анотація. У статті досліджено актуальні проблеми функціонування та стратегічного розвитку складської логістики в Україні в безпрецедентних умовах повномасштабного воєнного стану. Наголошено на тому, що вітчизняна складська інфраструктура зазнала значних фізичних руйнувань, що неминуче призвело до гострого дефіциту якісних складських площ, особливо у відносно безпечних західних та центральних регіонах країни, куди було масово релоковано значну частину національного бізнесу. Детально проаналізовано ключові виклики та загрози, з якими щоденно стикаються сучасні логістичні компанії: постійна небезпека ракетних обстрілів, систематичні перебої з електропостачанням, критичне руйнування звичних транспортних шляхів сполучення, а також надзвичайно гострий дефіцит кваліфікованого персоналу, спричинений активними мобілізаційними процесами та вимушеною міграцією населення. Встановлено, що глобальна трансформація логістичних ланцюгів безальтернативно вимагає швидкої та гнучкої адаптації підприємств до нових жорстких реалій, зокрема через активне впровадження інноваційних технологій

та передових цифрових рішень. У ході дослідження визначено основні пріоритетні напрями оптимізації складських процесів підприємств, серед яких виділяються: ефективна диверсифікація ризиків шляхом територіальної децентралізації складських запасів, поступовий перехід на використання професійних послуг 3PL-операторів, комплексна автоматизація процесів обліку, зберігання та сортування товарів, а також гарантоване забезпечення енергетичної автономності складських комплексів за допомогою альтернативних джерел генерації. Доведено, що ефективне антикризове стратегічне управління логістичною діяльністю під час війни гостро потребує адаптивного планування та використання сучасних інформаційних систем для моніторингу запасів у режимі реального часу. Запропоновані практичні рекомендації можуть бути успішно використані вітчизняними підприємствами для суттєвого підвищення стійкості їхньої операційної діяльності.

Ключові слова: складська логістика, воєнний стан, логістичні ланцюги, управління ризиками, інноваційні рішення, 3PL-оператори, релокація бізнесу.

Постановка проблеми. Складська логістика є невіддільною складовою забезпечення стійкості національної економіки, оскільки вона гарантує безперервність руху товарно-матеріальних цінностей від виробника до кінцевого споживача. Повномасштабна війна в Україні стала безпрецедентним шоком для всієї логістичної галузі. Цілеспрямоване знищення та пошкодження значної частини сучасних складських комплексів класу «А» і «В», особливо у східних, північних та південних регіонах, призвело до критичної втрати інфраструктурного потенціалу. Водночас масова релокація бізнесу в західні та центральні області країни спровокувала ажіотажний попит і гострий дефіцит складських площ. Ситуація додатково ускладнюється систематичними перебоями в енергопостачанні, які змушують операторів інвестувати колосальні кошти в енергетичну автономність складів, а також критичним відтоком кваліфікованих кадрів через мобілізацію та міграційні процеси. За таких умов традиційні моделі управління складськими запасами виявилися неефективними,

що зумовлює гостру необхідність швидкої трансформації логістичних процесів та пошуку нових механізмів виживання підприємств.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика функціонування логістичних систем в умовах кризових явищ та воєнного стану є предметом активних дискусій серед вітчизняних та іноземних науковців. У сучасних працях висвітлено базові інноваційні підходи до управління логістичними системами підприємств у кризових умовах [1], питання трансформації логістичних ланцюгів та загальній перебудові логістики в умовах воєнного стану [2 - 5], особливості стратегічного управління логістичною діяльністю та мінімізації ризиків підприємств під час війни [6 - 8], проблеми складської логістики, її стандартизації та адаптації під час війни [9 - 10], використання інноваційних рішень та цифрових технологій у логістиці [11 - 12], концепції адаптивного планування у воєнний час [13]. Разом з тим, незважаючи на значний масив наукових публікацій, питання комплексного антикризового управління безпосередньо складською інфраструктурою з урахуванням таких факторів, як тривалі блекауті, дефіцит лінійного персоналу та потреба в децентралізації запасів, потребують подальшого, більш детального дослідження.

Постановка завдання. Метою статті є комплексне дослідження ключових проблем функціонування складської логістики в Україні в умовах воєнного стану, а також розроблення науково обґрунтованих і практичних рекомендацій щодо оптимізації складських процесів, мінімізації безпекових ризиків та впровадження інноваційних рішень для забезпечення безперебійної діяльності вітчизняних підприємств.

Виклад основного матеріалу. До повномасштабного вторгнення ринок професійної складської нерухомості мав яскраво виражену моноцентричну структуру. Абсолютна більшість якісних площ класу «А» та «В» концентрувалася у Київському регіоні. Йшлося приблизно про 2,1 мільйона квадратних метрів критичної інфраструктури. Ритейлери, поштові оператори та дистриб'ютори будували свої ланцюги постачання навколо столичного хабу,

орієнтуючись на зручну розв'язку трас міжнародного значення. Західні регіони, зокрема Львівщина, Закарпаття чи Волинь, мали в рази менший обсяг пропозиції, який задовольняв переважно локальні потреби міст та обслуговував прикордонний транзитний трафік. Березень 2022 року фізично знищив цю просторову модель. Бойові дії на підступах до столиці призвели до втрати сотень тисяч квадратних метрів логістичної нерухомості.

Найбільших інфраструктурних втрат зазнав Житомирський логістичний напрямок (автошлях М-06), зокрема локуси Макарова, Стоянки та Бучі, де деструкції зазнали розподільчі центри продуктового, фармацевтичного, хімічного та технологічного секторів. Унаслідок бойових дій було повністю знищено близько 400 тис. кв. м складських площ, що перевищувало 20% сукупної пропозиції Київського регіону [9, с. 127], а ще 150 тис. кв. м зазнали критичних пошкоджень конструктивних елементів та докового обладнання [2]. Особливо деструктивним для ринку стало руйнування спеціалізованого сегмента — мультитемпературних і холодових комплексів. Гострий дефіцит площ та загроза втрати врятованих товарно-матеріальних цінностей ініціювали стихійну та масштабну релокацію суб'єктів господарювання до західних областей України, інфраструктурний базис яких виявився не готовим до профіциту попиту.

Трансформація географічної структури логістики України зумовила просторову переорієнтацію інфраструктури, що призвело до критичного дефіциту складів класу «А» у Львівському регіоні. Сформований ринок орендодавця спричинив асиметрію ціноутворення із випередженням київських орендних ставок західними у 1,5–2 рази, змушуючи суб'єктів господарювання приймати жорсткі фінансові умови задля мінімізації ризиків [8, с. 78].

Аналіз дефіциту складських площ в розрізі регіонів наведено на рис. 1 (Дефіцит складських площ по регіонах України, %), також можна побачити кількість втрачених площ та зростання попиту.

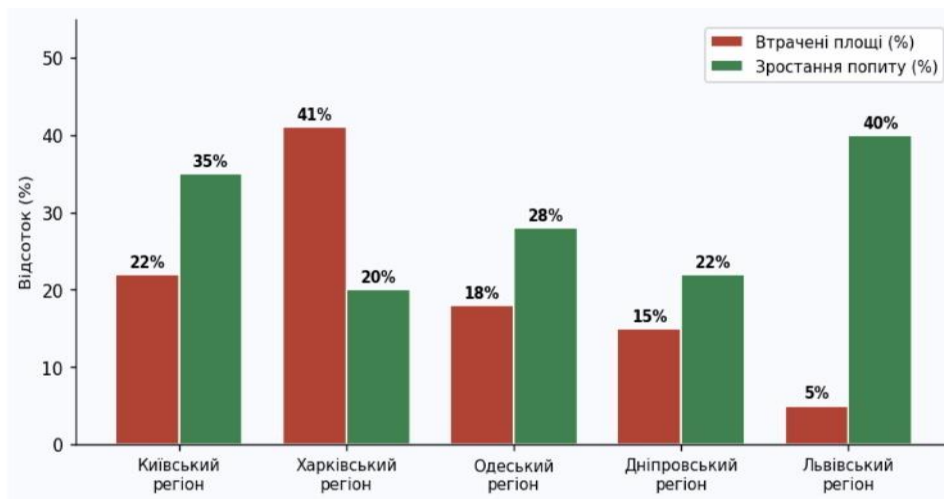

Рис. 1. Дефіцит складських площ по регіонах України(%) [14]

Найвищий показник зростання попиту на складські приміщення спостерігається у Львівському регіоні, а найменший – у Харківському; щодо втрачених складських площ, то найвищі вони у Харківському регіоні.

Трансформація логістики спричинила масовий попит на brownfield-об'єкти, змушуючи ритейлерів адаптувати застарілі промислові приміщення в Західній Україні, що супроводжувалося капітальними інвестиціями в модернізацію [3]. Географічна переорієнтація потоків перетворила регіональні вузли (Львів, Ужгород) на кінцеві хаби, що деформувало традиційні маршрути та підвищило навантаження на інфраструктуру [4, с. 46].

Криза девелопменту призвела до повної ліквідації спекулятивного будівництва та переходу до моделі build-to-suit, що зумовлено зростанням собівартості через імпортозалежність, обов'язковими витратами на захисні споруди (ДБН В.2.2-5:2023) (+15–20% до кошторису) та відсутністю банківського кредитування [10, с. 464]. Додатковими чинниками стагнації є інфраструктурні обмеження енергомереж, які потребують капіталовкладень інвесторів [10, с. 464].

Зростання вартості земельних активів промислового призначення вздовж стратегічних логістичних магістралей М-06 (Київ-Чоп) та М-09 (Львів-Рава-Руська) супроводжується тінізацією ринку землі та пролонгацією

бюрократичних процедур зміни цільового призначення через нестабільну роботу державних реєстрів [10, с. 465]. Додатковими деструктивними чинниками виступають дефіцит та рекордна вартість оренди будівельної техніки, логістичні збої через блокування кордонів та вимушений дистанційний шефмонтаж складського обладнання вітчизняними фахівцями.

Водночас у прифронтових регіонах (Харків, Запоріжжя, Дніпро, Миколаїв) відбулася кардинальна зміна структури попиту: вихід операторів високомаржинальних сегментів зумовив падіння орендних ставок до історичного мінімуму [11, с. 129]. Функціональне призначення складської інфраструктури Сходу та Півдня трансформувалося у формат короткострокового крос-докінгу для товарів сектору FMCG, фармацевтики та гуманітарних вантажів з метою мінімізації безпекових та фінансових ризиків.

Дефіцит площ на безпечних територіях змусив багатьох гравців переглянути алгоритми управління запасами. Раніше вигідніше було зберігати кількомісячний запас товару на величезному складі, оптимізуючи витрати на закупівлі великими партіями. Зараз компанії переходять на роботу «з коліс». Запас штучно скоротився до тижневого або навіть денного ліміту [13]. Це вимагає ювелірної точності від відділів закупівель та диспетчерів транспортної логістики. Найменша затримка вантажівки на кордоні через процедури митного контролю або страйки іноземних перевізників миттєво створює порожні полиці в супермаркетах. Склад перестав бути місцем довготривалого зберігання та замороження капіталу. Він трансформувався у високошвидкісний вузол сортування вантажу.

Нестача якісної інфраструктури стимулювала вимушену кооперацію між прямими конкурентами. Логістичні підприємства почали спільно орендувати великі ангари, розділяючи між собою операційні витрати на воєнізовану охорону, промислові генератори та обслуговування складської техніки. З'явилася практика шерінгу ресурсів. Коли в одного оператора є вільна розвантажувальна рампа на кілька годин, він здає її в суборенду іншому. Цей обмін ресурсами знімає напругу на перевантажених вузлах обробки вантажів.

Виникають імпровізовані логістичні кластери, «сухі порти», навколо вузлових залізничних станцій поблизу польського, словацького та румунського кордонів. У таких місцях товари прямо з вагонів вузької європейської колії швидко перевантажуються в автотранспорт без тривалого складування [5].

Повільні темпи реставрації логістичної інфраструктури Київського регіону детерміновані дефіцитом цільових державних чи міжнародних програм компенсації збитків, а також рестриктивною політикою банківського сектору, що змушує девелоперів фінансувати відновлювальні роботи виключно за рахунок власного оборотного капіталу.

Висока вразливість великих складських комплексів до термічних та конструктивних руйнувань внаслідок повітряних атак актуалізувала неефективність моноцентричної моделі концентрації активів. Це стимулювало перехід суб'єктів господарювання до стратегії просторової децентралізації зберігання через розподіл товарних запасів між 5–8 ізольованими регіональними локаціями [14, с. 68]. Попри диверсифікацію безпекових ризиків та забезпечення операційної безперервності підприємств, така перебудова логістичних ланцюгів супроводжується стрімким зростанням операційних витрат (ОРЕХ) через мультиплікацію витрат на адміністрування, персонал та автономне інженерне забезпечення кожної філії [11, с. 78]. Бізнес змушений платити п'ятьом різним орендодавцям, утримувати п'ять паралельних команд вантажників, начальників змін, охоронців, а також забезпечувати кожен локацію окремим промисловим генератором та резервним каналом зв'язку Starlink.

Імпортний вантаж більше не їде транзитом через усю територію країни до столиці. Він перетинає митний контроль і відразу розвантажується у безпечному буферному хабі на Закарпатті чи Львівщині (рис. 2. Структурна модель децентралізації товарних потоків підприємства в умовах воєнного стану). Там відбувається його первинне сортування, маркування та перепакування. Далі вантаж дробиться на дрібніші партії і відправляється на регіональні склади вглиб країни [3, с. 68].

Рис. 2. Структурна модель децентралізації товарних потоків підприємства в умовах воєнного стану.

Склади у прифронтових або підвищено небезпечних зонах (Дніпро, Запоріжжя, Миколаїв) припинили функціонувати як бази глибокого зберігання, перейшовши виключно у формат транзитних точок крос-докінгу. Товар не лежить там на полицях. Фура прибуває на рампах вночі або рано-вранці, палети миттєво розформовуються, вантаж переноситься у малотоннажні комерційні автомобілі і одразу розвозиться по магазинах. Час перебування товару на такому складі скорочено з кількох тижнів до 4-6 годин.

Реконфігурація логістичних мереж зумовила форсовану міграцію WMS-систем на хмарні платформи, переважно на західні платформи Amazon Web Services або Microsoft Azure, для захисту даних та забезпечення наскрізної видимості децентралізованих залишків [12, с. 97]. Водночас безпекові ризики актуалізували облаштування укриттів для персоналу, а комендантська година змусила перейти до ізольованого режиму роботи та ущільнення графіків постачання [4, с. 47]. Це ламає звичну ритмічність відвантажень і змушує ущільнювати графік прибуття магістральних тягачів у денний час.

Фінансове страхування товарних запасів від воєнних ризиків в Україні є переважно невирішеною проблемою, оскільки міжнародні перестраховальні синдикати виключили територію держави з покриття [8, с. 80]. Водночас,

диверсифікація складів та попит на середньотоннажний транспорт спричинили зростання логістичних витрат, які мінімізуються шляхом використання цифрових фрахтових бірж (Lardi-Trans, Della) для пошуку попутних вантажів [7].

Функціонування логістичних комплексів характеризується абсолютною залежністю від стабільного енергопостачання, оскільки дефіцит потужності паралізує операційні процеси та створює критичні ризики для температурних режимів зберігання фармацевтичної та FMCG-продукції [11, с. 128].

Для забезпечення безперервності бізнес-процесів оператори змушені впроваджувати стратегії автономізації:

- застосування дизель-генераторних установок, що призводить до мультиплікації OPEX через високу собівартість автономної генерації та додаткові витрати на сервісний персонал [15, с. 79].

- модернізація парку складської техніки шляхом переходу на літій-іонні акумулятори з технологією швидкого заряджання в умовах жорстких лімітів мережі [12, с. 98].

- інтеграція відновлюваних джерел енергії (дахових СЕС потужністю 1–2 МВт) для нівелювання пікових навантажень та компенсації базового енергоспоживання інфраструктури.

- диверсифікація телекомунікаційних каналів за допомогою супутникових терміналів Starlink для підтримання безперебійної синхронізації з хмарними WMS-платформами [1].

Паралельно з інфраструктурно-енергетичними деструкціями логістичний сектор зазнає значного антропогенного тиску через критичний дефіцит лінійного персоналу. Активізація мобілізаційних процесів та міграційні відтоки зумовили втрату вагомої частки чоловічої робочої сили, на яку традиційно спиралася складська інфраструктура (водії штабелерів, комплектувальники, механіки), сформувавши кадровий дефіцит на рівні 30–40% [5]. Наслідком цього стало зниження темпів обробки вантажопотоків та пролонгація простою магістрального транспорту на рампях.

Реагуючи на кадровий асиметризм, суб'єкти господарювання трансформують корпоративну політику найму шляхом мінімізації вікових цензів (залучення студентів та осіб передпенсійного віку) і диверсифікації гендерного балансу на вакансіях із високим рівнем фізичного навантаження [7, с. 45].

У площині операційного менеджменту спостерігається інтенсифікація цифрової трансформації через упровадження прямих API-інтеграцій та систем електронного документообігу (зокрема, е-ТТН) [7]. Цифровізація транспортного супроводу із застосуванням кваліфікованих електронних підписів мінімізувала часові витрати на документальне оформлення, оптимізувала оборотність магістрального парку та забезпечила автоматизацію рекламацийного моніторингу за допомогою інтегрованих медіаверифікацій.

Висновки. Керівництво логістичних компаній змушене більш гнучко реагувати на зовнішні виклики в умовах ведення бойових дій. Системний аналіз трансформації логістичного сектору в умовах геополітичної та макроекономічної дестабілізації дозволяє сформулювати такі узагальнені положення:

1. Просторова реконфігурація інфраструктури. Оптимізація логістичних ланцюгів зумовила зміну девелоперських пріоритетів: спостерігається інтенсифікація попиту на середньоформатні комплекси крос-докінгу (5–8 тис. кв. м) із високою пропускною здатністю. Формат «brownfield» втрачає актуальність через невідповідність сучасним стандартам безпеки, що стимулює перехід операторів до капіталомісткого будівництва терміналів під власні потреби, пролонгуючи період окупності інвестиційних проєктів до 12–15 років.

2. Енергетична автономізація та модернізація. Дестабілізація централізованого енергопостачання детермінувала перехід складської інфраструктури до абсолютної енергонезалежності. Забезпечення безперервності WMS-систем досягається шляхом інтеграції потужної дизельної генерації (від 400 кВт) та гібридних СЕС. Технологічна модернізація парку спецтехніки через упровадження літій-іонних акумуляторів зі швидкісним

циклом заряджання (до 70% за 40 хвилин) дозволила мінімізувати операційні простої.

3. Кадрова адаптація та діджиталізація ризиків. Мобілізаційні процеси спровокували реструктуризацію внутрішніх HR-стандартів, ініціювавши перенавчання близько 40% лінійного персоналу для суміжних спеціальностей. Задля нівелювання ризиків безповоротної втрати баз даних зафіксовано форсовану міграцію диспетчерських служб та е-ТТН на хмарні сервери (зокрема, AWS) із повним переходом на дистанційну диспетчеризацію операцій.

4. Трансформація фінансових моделей. З метою підтримання фінансової стійкості суб'єкти господарювання відмовляються від надлишкової прямої оренди на користь аутсорсингу фулфілменту професійним 3PL-операторам. Зазначений підхід трансформує фіксовані операційні витрати (OPEX) у гнучкі тарифи, прихильні до реальних обсягів вантажообігу, перекладаючи безпекові, кадрові та страхові ризики на логістичного провайдера.

Подальші науково-практичні пошуки будуть зорієнтовані на моделювання гнучких структур товарних потоків в умовах невизначеності, розроблення механізмів створення локальних державних гарантійних фондів та проектування ультрабюджетних хмарних SaaS-рішень (у форматі MVP) для автоматизації адресного обліку залишків транзитних складів класу «С» без значних капіталовкладень дрібних регіональних гравців.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Довбня С. В. Інноваційні підходи до управління логістичними системами підприємств в умовах криз. Економіка і держава. 2021. № 6. С. 112–116. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-61-105>
2. Гринів Н. Т., Равліковська А. А. Перебудова логістики в умовах воєнного стану в Україні. Академічні Візії. 2022. № 13. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.7411975>.
3. Демченко Б., Кононенко Ж. Трансформація логістичних ланцюгів України

- в умовах воєнного стану. Економіка та суспільство. 2025. Вип. 80. С. 68. DOI: 10.32782/2524-0072/2025-80-68.
4. Коваль І. В. Удосконалення логістичних процесів підприємства в умовах воєнного стану. Логістика: теорія і практика. 2022. № 3(35). С. 44–49. DOI: 10.32782/2524-0072/2023-55-13.
 5. Кирилюк І. М., Сокур А. В. Організація логістичних процесів підприємства в умовах війни: проблеми та рішення. Економіка та суспільство. 2024. Вип. 61. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-61-54>
 6. Корюгін А. Стратегічне управління логістичною діяльністю під час дії військового стану. № 1-2 (53) (2024): Фінансовий простір. № 1-2 (53) . 2024. С. 66–75. DOI: [https://doi.org/10.30970/fp.1-2\(53\).2024.667475](https://doi.org/10.30970/fp.1-2(53).2024.667475)
 7. Загорянська О., Зябрєв В., Кищик Д. Логістичне забезпечення діяльності підприємства в умовах воєнного стану: проблеми та шляхи оптимізації. Herald of Khmelnytskyi National University. Economic Sciences. 2025. Вип. 342(3(2)). С. 43–48. DOI: [https://doi.org/10.31891/2307-5740-2025-342-3\(2\)-6](https://doi.org/10.31891/2307-5740-2025-342-3(2)-6).
 8. Новоселецька А., Панасюк Т. Управління ризиками у комерційній діяльності логістичного підприємства в умовах воєнного стану на прикладі ТОВ «Нова пошта». 2025. Вип. 39(67). С. 76–82. DOI: [https://doi.org/10.25264/2311-5149-2025-39\(67\)-76-82](https://doi.org/10.25264/2311-5149-2025-39(67)-76-82).
 9. Чумаков А. Проблеми складської логістики під час війни. Інновації в підприємництві і торгівлі. Логістика та управління ланцюгами постачання: зб. наук. ст. Київ : ДТЕУ, 2023. С. 125–132. URL: <https://ur.knute.edu.ua/server/api/core/bitstreams/ca9c6b62-ae2a-4867-83d3-416b4cefbaa7/content>
 10. Рожко Н. Я., Ляшук О. Л., Вовк Ю. Я., Плекан У. М., Цьонь О. П. Інтеграція стандартизованої складської логістики в Україні в умовах структурного і когнітивного розвитку. Центральнотураїнський науковий вісник. Технічні науки. 2026. Вип. 13(44). С. 462–472. DOI: [https://doi.org/10.32515/2664-262X.2026.13\(44\).462-472](https://doi.org/10.32515/2664-262X.2026.13(44).462-472).
 11. Боковець В., Безсмертна О., Шварц І. Складська логістика України під час

- війни: проблеми та інноваційні рішення. *Innovation and Sustainability*. 2024. № 2. С. 127–133. DOI: <https://doi.org/10.31649/ins.2024.2.127.133>.
12. Семенова Т. М. Використання цифрових технологій в логістиці: досвід підприємств України. *Економічний простір*. 2023. № 182. С. 96–101.
13. Shchekhovska L. Adaptive planning of supply chains in wartime. *Electronic Scientific Journal Intellectualization of Logistics and Supply Chain Management*. 2026. № 1(36). DOI: 10.46783/smart-scm/2026-36-4.
14. Expandia. Склади та логістика/ URL: <https://expandia-ukraine.com/uk/logistics/>
15. Майбутні тренди ринку 3PL / PwC. 2026. URL: <https://www.pwc.com/ua/uk/press-room/2026/maibutni-trendy-rynku-3pl.html>.

Бережненко Дмитро Дмитрович

аспірант

Жукевич Аркадій Борисович

кандидат технічних наук, доцент

Джуглаков Віталій Георгійович

старший викладач

кафедра систем управління літальних апаратів

Національний аерокосмічний університет

"Харківський авіаційний інститут"

м. Харків, Україна

РОЗРОБЛЕННЯ МЕТОДІВ ДЕЦЕНТРАЛІЗОВАНОЇ КОМУНІКАЦІЇ ТА САМОКОНФІГУРАЦІЇ В АДАПТИВНИХ РОЯХ БЕЗПІЛОТНИХ ЛІТАЛЬНИХ АПАРАТІВ

Анотація. У роботі розглянуто методи організації децентралізованої комунікації та самоконфігурації в адаптивних ройових системах безпілотних літальних апаратів. Обґрунтовано переваги розподілених архітектур взаємодії на основі принципів ройового інтелекту порівняно з централізованими моделями управління. Розглянуто механізми mesh-мережевої комунікації, алгоритми консенсусу, динамічної кластеризації та перерозподілу функціональних ролей між агентами рою. Визначено перспективи інтеграції методів мультиагентного навчання з підкріпленням для підвищення адаптивності ройових систем у складних операційних середовищах, зокрема в умовах впливу засобів радіоелектронної боротьби.

Ключові слова: ройовий інтелект, безпілотні літальні апарати, децентралізована комунікація, самоконфігурація, mesh-мережі, мультиагентні системи, кластеризація, алгоритми консенсусу.

Сучасний етап розвитку безпілотних технологій характеризується переходом від використання окремих автономних платформ до формування колективних систем, здатних виконувати складні кооперативні завдання. Особливого значення набувають ройові системи безпілотних літальних апаратів, функціонування яких базується на принципах самоорганізації, локальної взаємодії та розподіленого прийняття рішень.

На відміну від традиційних централізованих моделей управління, ройові системи передбачають відсутність єдиного координуючого вузла. Кожен агент функціонує як автономний елемент, що аналізує локальну інформацію та взаємодіє із сусідніми апаратами. Такий підхід забезпечує високу масштабованість системи, підвищену живучість та можливість адаптації до змін зовнішнього середовища [3, с. 121].

Особливої актуальності проблема децентралізованої взаємодії набуває в умовах сучасних операційних середовищ, де функціонування безпілотних платформ супроводжується впливом засобів радіоелектронної боротьби, порушенням каналів зв'язку та динамічною зміною умов виконання місій. За таких умов централізовані архітектури демонструють низьку стійкість через критичну залежність від центрального вузла управління.

Теоретичною основою побудови ройових систем виступають принципи ройового інтелекту та мультиагентної взаємодії. Концепція ройового інтелекту сформувалася на основі дослідження колективної поведінки біологічних систем, зокрема зграй птахів, колоній мурах та косяків риб. Координація в таких системах досягається за рахунок простих локальних правил взаємодії без централізованого керування [1, с. 154].

Однією з базових моделей колективної поведінки є модель Boids, відповідно до якої узгоджений рух групи агентів забезпечується через дотримання трьох ключових принципів: вирівнювання напрямків руху, підтримання групової згуртованості та уникнення зіткнень. Саме ці підходи

стали основою для подальшого розвитку алгоритмів колективної навігації та кооперативного управління безпілотними системами.

Важливим елементом функціонування ройових систем є організація децентралізованої комунікації між агентами. У таких системах обмін інформацією реалізується через розподілені мережеві структури, де кожен апарат одночасно виконує функції вузла зв'язку та маршрутизатора. Найбільш поширеними архітектурами є ad-hoc та mesh-мережі, що дозволяють формувати динамічні топології залежно від положення агентів у просторі [4].

Використання mesh-мереж забезпечує підвищення надійності передачі інформації за рахунок наявності альтернативних маршрутів зв'язку між вузлами. Це дозволяє підтримувати працездатність рою навіть у разі втрати окремих елементів або часткового порушення каналів комунікації.

Для координації дій агентів у ройових системах застосовуються алгоритми консенсусу та розподіленого планування. У межах таких підходів кожен агент приймає рішення на основі локальної інформації про стан сусідніх елементів системи. Колективне узгодження дій досягається через багатоетапний обмін даними між агентами рою.

Важливою характеристикою адаптивних ройових систем є здатність до самоконфігурації. Самоконфігурація передбачає автоматичну зміну структури взаємодії між агентами відповідно до умов функціонування системи. Це включає динамічне формування кластерів, перебудову мережевої топології, перерозподіл функціональних ролей та механізми самовідновлення після втрати окремих елементів.

Кластеризація рою дозволяє формувати окремі підгрупи агентів для виконання спеціалізованих підзадач. Такий підхід сприяє зменшенню навантаження на комунікаційну інфраструктуру та підвищує ефективність координації в масштабних системах. У межах кластерів окремі апарати можуть виконувати функції локальних координаторів або ретрансляторів сигналу [2, с. 25-26].

Одночасно важливу роль відіграє динамічний перерозподіл ролей між елементами рою. Залежно від поточного стану системи безпілотні апарати можуть змінювати функціональне призначення, виконуючи завдання навігаційного забезпечення, збору інформації, ретрансляції даних або кооперативного виконання основної місії.

Сучасні підходи до управління ройовими системами активно інтегрують методи машинного навчання та адаптивного прийняття рішень. Значну перспективність демонструє використання мультиагентного навчання з підкріпленням, що дозволяє агентам формувати оптимальні стратегії взаємодії у складних та невизначених середовищах.

Окремого значення набуває забезпечення стійкості ройових систем до впливу засобів радіоелектронної боротьби. Основними загрозами залишаються глушіння каналів зв'язку, деградація супутникової навігації та порушення передачі даних між елементами рою. У таких умовах перспективними є альтернативні методи навігації, зокрема інерціальна та візуальна навігація, а також використання локальних мережевих структур і розподілених алгоритмів прийняття рішень [4].

Практичне застосування ройових систем охоплює широкий спектр завдань: моніторинг територій, динамічне картографування місцевості, пошук цілей, ретрансляцію зв'язку, кооперативне виконання місій та підтримку автономних робототехнічних комплексів. Використання роїв безпілотних літальних апаратів дозволяє суттєво підвищити ефективність виконання завдань порівняно з використанням окремих платформ.

Для оцінювання ефективності алгоритмів децентралізованої взаємодії доцільним є використання спеціалізованих середовищ комп'ютерного моделювання, зокрема Gazebo, ROS та AirSim. Проведення симуляцій дозволяє аналізувати поведінку рою у складних сценаріях функціонування, оцінювати стабільність мережевої взаємодії та визначати ефективність алгоритмів реконфігурації системи. Крім того, використання віртуального моделювання дає можливість досліджувати стійкість ройових систем до зміни топології мережі,

втрати окремих агентів та впливу зовнішніх перешкод без необхідності проведення дороговартісних натурних випробувань [3, с. 124].

Отже, ройові системи безпілотних літальних апаратів є перспективним напрямом розвитку автономних робототехнічних комплексів, здатних функціонувати у складних та динамічних середовищах. Використання децентралізованих комунікаційних архітектур забезпечує підвищення живучості, масштабованості та адаптивності системи.

Застосування механізмів самоконфігурації, кластеризації та розподіленого прийняття рішень дозволяє рою підтримувати працездатність навіть у разі зміни топології мережі або втрати окремих елементів. Перспективним напрямом подальших досліджень є інтеграція методів штучного інтелекту та мультиагентного навчання для формування високорівневих когнітивних ройових систем.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Арчакова О., Кізян Р. Застосування ройового інтелекту в безпілотній авіації. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Сер.: військові та технічні науки*. 2025. № 3 (100). С. 152–160. DOI: <https://doi.org/10.32453/3.v100i3.1904>
2. Бінько І., Шевель В., Крицький Д. Комплексний підхід до управління формуванням групи роботів. *Сучасний стан наукових досліджень та технологій в промисловості*. 2024. № 2 (28). С. 17–32. DOI: <https://doi.org/10.30837/2522-9818.2024.2.017>
3. Галінський Д. Метод навігації та позиціонування рою безпілотних літальних апаратів при виконанні спеціальних місій. *Випробування та сертифікація*. 2025. № 2 (8). С. 120–126. DOI: <https://doi.org/10.37701/ts.08.2025.13>
4. Tang R., Tang J., Talip M. S. A., et al. Enhanced multi agent coordination algorithm for drone swarm patrolling in durian orchards. *Scientific Reports*. 2025. Vol. 15. Article 9139. DOI: <https://doi.org/10.1038/s41598-025->

88145-7

PHILOLOGY AND JOURNALISM

UDC 81'272:316.77(477):355.01

Krisztián Váradi

lecturer; PhD student

Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian University

Berehove, Ukraine

University of Pannonia, Multilingualism Doctoral School

Veszprém, Hungary

THE EFFECTS OF THE RUSSO–UKRAINIAN WAR ON THE LINGUISTIC LANDSCAPE OF UKRAINIAN SETTLEMENTS

Abstract. The Russo–Ukrainian war has profoundly transformed the public visual space of Ukrainian settlements. Since the full-scale invasion of Ukraine in February 2022, linguistic landscapes have become important sites of political communication, national resistance, collective mourning, and identity construction. This paper examines the main effects of the war on the linguistic landscape of Ukrainian settlements, with particular attention to the increased visibility of the Ukrainian language, the spread of patriotic and military discourse, the commemoration of fallen soldiers, and the emergence of new visual and multilingual practices connected to humanitarian aid, displacement, and international solidarity. The study argues that the war has turned linguistic landscapes into visible arenas of wartime identity, memory, and geopolitical orientation.

Keywords: linguistic landscape, Russo–Ukrainian war, Ukraine, public space, language policy, identity.

Introduction. The linguistic landscape of a settlement includes the written signs visible in public space: street names, institutional nameplates, advertisements, shop signs, posters, memorial plaques, graffiti, banners, public notices, and digital or semi-digital displays [6]. According to the classic definition by Landry and Bourhis [8], the linguistic landscape refers to the visibility and salience of languages on public and commercial signs in a given territory. It is not merely a neutral reflection of language use; rather, it is also a symbolic field in which power relations, identity, ideology, and social change become visible [2].

In Ukraine, the linguistic landscape has long reflected the country's complex historical and sociolinguistic situation. Ukrainian and Russian, as well as minority languages such as Hungarian, Romanian, Polish, Crimean Tatar, Bulgarian, and others, have shaped the visual multilingualism of different regions. However, the Russo-Ukrainian War, especially after Russia's full-scale invasion on 24 February 2022, has radically altered the meaning of language in public space. Language has become not only a means of communication, but also a marker of political loyalty, national identity, resistance, trauma, and memory.

This paper examines how the war has affected the linguistic landscape of Ukrainian settlements. It focuses on the transformation of public signage, the symbolic status of Ukrainian and Russian, the appearance of new wartime signs, the commemorative function of public space, and the role of multilingual signs connected to international support. The central argument is that the war has intensified the symbolic value of the Ukrainian language and has transformed the linguistic landscape into an important visual expression of national resilience.

Theoretical background. Linguistic landscape research has shown that public signs are not simply practical tools for orientation. They also communicate social hierarchies, political ideologies, and collective identities [10]. Signs may be produced by state institutions, local authorities, businesses, schools, churches, activists, or ordinary citizens. Therefore, the linguistic landscape is often divided into top-down and bottom-up signs [1]. Top-down signs are created by official actors, such as state

institutions or municipalities, while bottom-up signs are produced by private individuals, companies, local communities, or civil society [3].

In times of conflict, the linguistic landscape becomes especially important. Wars, revolutions, regime changes, and border shifts often lead to the renaming of streets, the removal of monuments, the replacement of languages, and the appearance of new political slogans. Public space becomes a symbolic battlefield where competing historical narratives and political identities are represented. In the Ukrainian case, the war has given linguistic choices a particularly strong political meaning [4]. The use of Ukrainian in public space increasingly signals national unity and resistance, while Russian has become associated with the aggressor state and imperial domination [5].

This does not mean that language practices in Ukraine can be reduced to a simple Ukrainian–Russian opposition. The war has accelerated processes that had already begun after the Revolution of Dignity in 2014 and after the adoption of language legislation strengthening the position of Ukrainian as the state language.

The growing visibility of Ukrainian. One of the most visible effects of the war is the increased presence of Ukrainian in public space. Ukrainian has become more dominant on official signs, public notices, institutional communication, commercial advertising, and patriotic banners. This development is connected both to language policy and to spontaneous social change.

Before the full-scale invasion, many Ukrainian cities, especially in the south and east, still had a high proportion of Russian-language commercial signs, advertisements, informal notices, and everyday inscriptions. Since 2022, however, many businesses and institutions have switched to Ukrainian or have increased its visibility. This shift is not only administrative, but also symbolic. Choosing Ukrainian in public space has become a way of expressing solidarity with the state and distancing oneself from Russian political and cultural influence.

The growing visibility of Ukrainian can be observed in several domains. Municipal announcements, public transport notices, safety instructions, school signs, cultural posters, and local government communication increasingly use Ukrainian as

the primary or exclusive language. Commercial actors have also adapted to the new symbolic environment. Shop windows, cafés, restaurants, and service providers often use Ukrainian patriotic phrases or Ukrainian-language slogans to show their support for the country.

This process may be described as “wartime Ukrainisation” of the linguistic landscape. It is not simply a replacement of one language by another, but a broader symbolic reorientation of public space. Ukrainian becomes the language of defence, resilience, civic belonging, and statehood.

The marginalisation and removal of Russian. Another major effect of the war is the reduced visibility of Russian in public space. This process is closely connected to de-Russification and decolonisation debates in Ukraine. Russian-language signs, Soviet-era inscriptions, monuments, street names, and memorial plaques have increasingly been questioned, removed, replaced, or reinterpreted.

In many settlements, streets named after Russian or Soviet figures have been renamed after Ukrainian cultural figures, local heroes, soldiers, volunteers, or events connected to the struggle for independence. This renaming is a linguistic and symbolic act. It changes not only the practical address system of a settlement, but also its historical narrative. The public space is rewritten in accordance with a Ukrainian national and local memory framework.

The removal of Russian-language elements does not always occur uniformly. The pace and extent of change vary by region, settlement type, political leadership, and local community attitudes. In western and central Ukraine, the shift may be more advanced, while in eastern and southern regions, where Russian has historically had stronger everyday functions, the transformation can be more complex. Nevertheless, the general direction is clear: Russian has lost much of its former symbolic legitimacy in the public visual sphere.

It is important to note that the marginalisation of Russian in the linguistic landscape does not necessarily mean the disappearance of Russian from everyday spoken communication. Many citizens may continue to use Russian in private or interpersonal contexts. However, in the public and symbolic domain, the language

has increasingly become politically sensitive. Public space now tends to favour Ukrainian as the legitimate language of collective representation.

Wartime signs. The war has also introduced new types of signs into Ukrainian settlements. Air-raid shelter signs, evacuation instructions, curfew notices, military warnings, humanitarian information, and mine-risk education materials have become common elements of the linguistic landscape. These signs reflect the everyday realities of wartime life.

Air-raid shelter signs are among the most characteristic new visual elements. They often include arrows, pictograms, and Ukrainian-language instructions such as “*Укриття*” or “*Бомбосховище*”. In some areas, these signs may also appear in English or with universally understandable symbols, especially in places frequented by foreigners, humanitarian workers, or internally displaced persons.

Public notices about curfews, checkpoints, prohibited photography, military restrictions, and emergency behaviour also shape the wartime linguistic landscape. These signs are functional, but they also constantly remind residents that the settlement exists under conditions of threat. The ordinary urban or rural environment is transformed into a securitised space.

At the same time, signs of resistance have become highly visible. Patriotic slogans, murals, flags, stickers, posters, and graffiti communicate defiance and unity. Phrases such as “*Слава Україні!*”, “*Героям слава!*”, and “*Все буде Україна!*” appear in many forms and locations. These expressions function as visual acts of solidarity. They mark the public space as Ukrainian and communicate collective determination.

Memorialisation and the landscape of mourning. The war has also changed the commemorative function of public space. Many Ukrainian settlements now include memorial boards, portraits of fallen soldiers, flags, flower arrangements, temporary shrines, and renamed streets dedicated to local defenders. Schools, municipal buildings, churches, and central squares have become places where wartime loss is publicly represented.

This memorialisation creates a landscape of mourning. The names and faces of fallen soldiers appear in everyday spaces, reminding the community of the human cost of the war. These signs are usually in Ukrainian and often use highly emotional and patriotic language. They connect individual biographies to the national struggle.

Memorial signs also have an educational and identity-building role. They present fallen soldiers as heroes and integrate local communities into the broader national narrative of resistance. In smaller settlements, this process may be especially powerful because the commemorated individuals are personally known to many residents. The linguistic landscape thus becomes a space where private grief and public memory meet.

In addition to official memorials, spontaneous forms of commemoration are also important. Handwritten messages, candles, photographs, ribbons, flags, and children's drawings contribute to the emotional texture of the wartime landscape. These bottom-up signs show that public space is not controlled only by institutions; it is also shaped by local communities and individual acts of remembrance.

Multilingualism and international solidarity. Although the war has strengthened the role of Ukrainian, it has also produced new forms of multilingualism. English has become more visible in signs addressed to international audiences, journalists, volunteers, diplomats, and humanitarian organisations [7]. English-language slogans such as “*Stand with Ukraine*” often appear on posters, murals, banners, and social campaigns.

Humanitarian aid has also contributed to multilingual signage. Notices connected to aid distribution, refugee support, medical assistance, and international organisations may include Ukrainian, English, and sometimes other languages. In western border regions, signs in Hungarian, Romanian, Slovak, or Polish may also play a role, especially in areas with minority populations or cross-border mobility.

This wartime multilingualism differs from pre-war commercial multilingualism. It is less connected to tourism or consumer culture and more connected to survival, solidarity, diplomacy, and international visibility. English, in particular, functions as a

language of global communication. It helps communicate Ukraine's message to the outside world and connects local suffering to international political discourse.

At the same time, minority-language landscapes in Ukraine may be affected in complex ways. In regions with Hungarian, Romanian, or other minority communities, local multilingualism continues to exist, but it is increasingly embedded in a wartime state-language framework. Ukrainian often becomes more visible alongside minority languages, especially on official signs and school-related materials [11]. This may strengthen bilingual practices but may also create tensions if communities perceive language policy as overly centralised.

Commercial signs and patriotic branding. The commercial sphere has also adapted to the wartime context. Many businesses use patriotic colours, national symbols, military references, charity messages, or Ukrainian-language slogans in their public communication. Cafés, shops, banks, and service providers often display signs supporting the Armed Forces of Ukraine or announcing donations to the army.

This phenomenon can be called patriotic branding. Commercial actors use national symbols not only for marketing, but also to demonstrate moral and civic positioning. The boundary between advertising and political communication becomes blurred. A shop sign or advertisement may simultaneously sell a product, express solidarity, and participate in the symbolic defence of the country.

The colours blue and yellow have become especially prominent. Flags, ribbons, hearts, maps of Ukraine, tridents, and military motifs appear frequently. Such signs contribute to the visual nationalisation of public space. They create a shared emotional atmosphere in which everyday consumption is linked to wartime patriotism.

Digital extensions of the linguistic landscape. The wartime linguistic landscape is not limited to physical signs. Digital screens, QR codes, online maps, social media pages of municipalities, school websites, and Facebook groups extend public space into digital environments. In wartime Ukraine, digital communication has become crucial for safety information, mobilisation, fundraising, and community organisation.

Many settlements use social media to publish air-raid information, humanitarian announcements, memorial posts, and patriotic messages. These online texts interact with physical signs. For example, a QR code on a poster may lead to a donation page.

This means that the linguistic landscape should be studied as a hybrid phenomenon. The public visual environment now includes both material and digital layers. The war has intensified this hybridity because rapid communication often take place online before being materialised in physical space.

Regional differences. The effects of the war on the linguistic landscape are not identical across Ukraine. Regional differences remain significant. Western Ukrainian settlements may show stronger Ukrainian monolingual dominance and more established patterns of de-Russification. Central Ukrainian cities often display rapid symbolic transformation, especially in street renaming and public memorialisation. Eastern and southern settlements may show more complex language dynamics because of the historical presence of Russian in everyday life and public signage.

In areas directly affected by occupation, destruction, or liberation, the linguistic landscape may carry additional layers of meaning. Occupying forces often impose their own signs, symbols, flags, and language policies. After liberation, the removal of occupation signs and the restoration of Ukrainian symbols become acts of political and symbolic recovery. In such contexts, the linguistic landscape may visibly document the sequence of occupation, resistance, destruction, and reconstruction.

Settlements receiving large numbers of internally displaced persons may also develop specific signs connected to humanitarian aid, housing, education, and social services. These signs show how the war reshapes not only language ideologies but also the social functions of public communication.

Conclusion. The Russo–Ukrainian war has had a profound impact on the linguistic landscape of Ukrainian settlements. Public space has become more explicitly political, emotional, and symbolic. The Ukrainian language has gained visibility as the language of statehood, resistance, unity, and public legitimacy. Russian has been increasingly marginalised or removed from symbolic public domains, especially where it is associated with imperial or Soviet legacies [9]. At the

same time, new wartime signs have appeared: shelter signs, safety instructions, patriotic slogans, military warnings, memorial plaques, humanitarian notices, and international solidarity messages. The war has transformed the linguistic landscape into a space of national values and collective memory. Public signs now document not only language policy, but also trauma, resilience, mourning, and geopolitical orientation.

Further research should be based on systematic photographic data from different regions of Ukraine. Comparative studies between western, central, eastern, and southern settlements would make it possible to analyse how local histories and sociolinguistic conditions influence the transformation of wartime public space. Attention should also be paid to minority-language regions, liberated territories, and digital extensions of the linguistic landscape. Such research would contribute not only to linguistic landscape studies, but also to a broader understanding of how war reshapes language, identity, and public memory.

Acknowledgments. Project No. 2025-2.1.1-EKÖP-2025-00029 has been implemented with the support provided by the Ministry of Culture and Innovation of Hungary from the National Research, Development and Innovation Fund, financed under the 2025-2.1.1-EKÖP funding scheme. Contract ID: 2025-2.1.1-EKÖP-2025-00029/54.

REFERENCES:

1. Ben-Rafael, E., Shohamy, E., Amara, M. H., & Trumper-Hecht, N. Linguistic landscape as symbolic construction of the public space: The case of Israel. *International Journal of Multilingualism*, 2006. Vol. 3, no. 1, pp. 7–30. DOI: <https://doi.org/10.1080/14790710608668383>
2. Blommaert, J. *Ethnography, Superdiversity and Linguistic Landscapes: Chronicles of Complexity*. Bristol: Multilingual Matters, 2013. DOI: <https://doi.org/10.21832/9781783090419>
3. Cenoz, J., & Gorter, D. Linguistic landscape and minority languages.

- International Journal of Multilingualism*, 2006. Vol. 3, no. 1, pp. 67–80. DOI: <https://doi.org/10.1080/14790710608668386>
4. Demyanchuk, Yu. I. War linguistics as a new lingosynergetic field: responding to the challenges of our times. *Messenger of Kyiv National Linguistic University. Series Philology*, 2024. Vol. 27, no. 1, pp. 82–89. DOI: <https://doi.org/10.32589/2311-0821.1.2024.309607>
 5. Ferenčík, M., & Eddy, J. Linguistic landscape and geopolitics: Crisis signage as an index of the war in Ukraine. *Topics in Linguistics*, 2024. Vol. 25, no. 2, pp. 1–13. DOI: <https://doi.org/10.17846/topling-2024-0008>
 6. Gorter, D. Introduction: The study of the linguistic landscape as a new approach to multilingualism. *International Journal of Multilingualism*, 2006. Vol. 3, no. 1, pp. 1–6. DOI: <https://doi.org/10.1080/14790710608668382>
 7. Krouglov, A. The Russian invasion of Ukraine and the evolving linguistic landscape: the rising influence of English and other European languages. In: Shumytska, H., & Krouglov, A. (eds.), *Languages and cultures in times of war: collective monograph*. Uzhhorod: Uzhhorod National University, 2025, pp. 241–256. DOI: <https://doi.org/10.14324/000.ch.10206668>
 8. Landry, R., & Bourhis, R. Y. Linguistic landscape and ethnolinguistic vitality: An empirical study. *Journal of Language and Social Psychology*, 1997. Vol. 16, no. 1, pp. 23–49. DOI: <https://doi.org/10.1177/0261927X970161002>
 9. Pavlenko, A. Language conflict in post-Soviet linguistic landscapes. *Journal of Slavic Linguistics*, 2009. Vol. 17, no. 1–2, pp. 247–274. DOI: <https://doi.org/10.1353/jsl.0.0025>
 10. Shohamy, E. *Language Policy: Hidden Agendas and New Approaches*. London: Routledge, 2006. DOI: <https://doi.org/10.4324/9780203387962>
 11. Váradi, K., Hires-László, K., & Máté, R. Schoolscaping in a Multilingual Area: An Example of a Hungarian College in Western Ukraine. *Sustainable Multilingualism*, 2024. Vol. 25, pp. 165–195. DOI: <https://doi.org/10.2478/sm-2024-0016>

Супрунова Олена Миколаївна

заступник директора з навчально-виховної

роботи комунального закладу

«Харківський ліцей № 57 Харківської міської ради»

вчитель української мови та літератури

ПОЛІПАРАДИГМАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО ТРАКТУВАННЯ ПОНЯТТЯ «МОВА ВОРОЖНЕЧІ» В СУЧАСНОМУ НАУКОВОМУ ДИСКУРСІ

Анотація. У роботі досліджено поліпарадигмальні підходи до визначення поняття «мова ворожнечі» в сучасному лінгвістичному, соціологічному та правовому дискурсі. Проаналізовано наукові погляди вітчизняних і зарубіжних учених, виявлено спільні та відмінні риси інтерпретацій. На основі проведеного аналізу сформульовано авторське лінгвістично орієнтоване визначення мови ворожнечі. Підкреслено, що в умовах гібридної війни та цифрової комунікації мова ворожнечі виступає потужним інструментом соціальної дестабілізації та маніпуляції суспільною свідомістю.

Ключові слова: мова ворожнечі, лінгвістика, дискурс, вербальна агресія, соціальна дестабілізація, комунікативна маніпуляція, толерантність.

У сучасному цифровому світі, що характеризується швидким поширенням інформації, домінуванням соціальних мереж та активізацією гібридних інформаційних війн, мова ворожнечі (hate speech) перетворилася на один із найбільш небезпечних інструментів соціальної дестабілізації. Вона не лише відображає існуючі суспільні конфлікти, а й активно їх провокує, посилює поляризацію, сприяє дискримінації та може провокувати реальне фізичне насильство. Особливо актуальною ця проблема є для України в умовах повномасштабної війни, коли ворожа пропаганда активно використовує мову

ненависті для розколу суспільства, розпалювання міжетнічної чи релігійної ворожнечі та підриву національної безпеки.

Метою роботи є комплексне дослідження поліпарадигмальних наукових підходів до трактування поняття «мова ворожнечі» та формулювання оптимального лінгвістично орієнтованого визначення цього явища.

Актуальність дослідження зумовлена недостатньою вивченістю мовних механізмів та засобів вербалізації мови ворожнечі в українському науковому дискурсі, а також необхідністю вироблення чіткого лінгвістично орієнтованого визначення цього феномену в умовах глобального інформаційного протиборства.

Мова ворожнечі була об'єктом наукового аналізу вітчизняних і зарубіжних дослідників, зокрема А. Бойко, Т. Бондаренко, А. Вебер, О. Верховського, О. Горбачової, Дж. Джакобса, Т. Ісакової, Г. Кожевнікової, К. Поттера, В. Савончак тощо.

У лінгвістичному аспекті мову ворожнечі досліджували також М. Гречихін, О. Коробкова, Г. Колесник, Е. Понарін, Н. Сидоренко, Л. Ставицька, О. Тараненко, Г. Черненко та інші.

Поняття «мова ворожнечі» не має єдиного універсального визначення ні в міжнародному праві, ні у вітчизняній лінгвістичній науці. Воно інтерпретується залежно від контексту — правового, лінгвістичного, соціологічного чи психологічного. У цій роботі увагу сфокусовано на лінгвістичному аспекті, де відповідно, мова ворожнечі розглядається як специфічний феномен, що характеризується використанням певних лексичних, граматичних і стилістичних засобів, прагматичний потенціал яких використаний для вираження негативної оцінки, приниження гідності та стимулювання ворожнечі щодо певних соціальних груп.

На міжнародному рівні важливим є визначення Ради Європи (Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи № 97(20)), згідно з яким «мова ворожнечі» (англ. hate speech) розглядається як усі види висловлювань, котрі поширюють, розпалюють, підтримують або виправдовують расову ненависть, ксенофобію,

антисемітизм й інші форми ненависті, викликані нетерпимістю, зокрема такою, що виявляється у формі агресивного націоналізму та етноцентризму, дискримінації меншин і ворожого ставлення до них, а також іммігрантів та осіб, що за своїм походженням належать до іммігрантів [1].

У правовому полі поняття мови ворожнечі розглядається передусім як суспільно небезпечне явище, що пов'язане з дискримінацією та підбурюванням до насильства. Так, на думку правозахисників Дж. Джакобса та К. Поттера, «мова ворожнечі» – термін, який належить до низки негативних висловів, починаючи від підбурювання і закінчуючи ненавистю, зловживанням, дискредитацією, образливими словами та епітетами, і, можливо, надзвичайними прикладами упередження» [2].

Подібний підхід демонструє й О. Горбачова визначає мову ворожнечі як «будь-яку публічну «мовну» дію, прямо чи опосередковано засновану на ксенофобії, яка видозмінює, спотворює соціальні відносини, слугує причиною агресії, насилля, ворожнечі та конфліктів за принципом національного, релігійного, соціального чи іншого розрізнення» [4].

У лінгвістичному полі акцент зміщується на мовні засоби та механізми реалізації інтолерантності. Зокрема, Г. Колесник розглядає мову ворожнечі як висловлювання з «вкрай негативною конотацією щодо представників окремих соціальних груп за расовою, етнічною, мовною, релігійною, сексуальною приналежністю, людей із певними фізичними або розумовими вадами» [3]. Дослідниця акцентує увагу на лінгвальних та екстралінгвальних факторах (жести, меми, символи), які посилюють агресію в умовах соціально-політичної дестабілізації.

О. Коробкова визначає мову як «мовне вираження інтолерантності, або лінгвістично виражену нетолерантність». Цю думку підтримує М. Гречихін, що розглядає мову інтолерантності як «комунікативно-мовний механізм зниження соціокультурного статусу іншого» [4].

Таким чином, спільним для більшості визначень є акцент на дискримінаційному та принизливому характері комунікації, її спрямованості

проти груп за незмінними ознаками ідентичності та потенційній загрозі соціальній стабільності.

На нашу думку, мова ворожнечі — це будь-яка форма комунікації (вербальна, невербальна, візуальна чи поведінкова), яка свідомо або несвідомо принижує гідність особи чи групи людей за ознаками, що не залежать від їхнього вибору (раса, етнічне походження, національність, релігія, стать, сексуальна орієнтація, інвалідність тощо), поширює стереотипи, дискримінацію та підбурює до ворожнечі або насильства, порушуючи принципи рівності, толерантності й гідності людини.

Це визначення поєднує лінгвістичний, соціальний і правовий аспекти, підкреслюючи, що для виявлення та дослідження мови ворожнечі вкрай важливим є врахування мовних і позамовних чинників, не окремих мовних елементів, а всього комунікативного дискурсу.

Проведене дослідження підтвердило, що «мова ворожнечі» є складним поліпарадигмальним феноменом, який по-різному інтерпретується в правовому, соціологічному, психологічному та лінгвістичному дискурсах. Незважаючи на відсутність єдиного універсального визначення, більшість наукових підходів сходяться в тому, що мова ворожнечі характеризується дискримінаційним, принизливим характером і спрямованістю проти соціальних груп за ознаками, що не залежать від вибору особи.

У лінгвістичному аспекті мова ворожнечі постає як специфічний тип дискурсу, що реалізується через негативно-оцінні лексичні одиниці, стилістичні засоби, прагматичні стратегії маніпуляції та приниження. Важливим є врахування не лише вербальних, а й екстралінгвальних чинників (візуальних, символічних, контекстуальних), які суттєво посилюють її руйнівний потенціал.

Авторське визначення, запропоноване в роботі, поєднує лінгвістичний, соціальний і правовий виміри та розглядає мову ворожнечі як будь-яку форму комунікації, що свідомо чи несвідомо принижує гідність особи або групи за незмінними ознаками ідентичності, поширює стереотипи та підбурює до ворожнечі чи насильства.

Отримані результати засвідчують, що в умовах інформаційної війни ефективне протидіяння мові ворожнечі вимагає не лише правових механізмів, а й глибокого лінгвістичного аналізу. Перспективним напрямом подальших досліджень є аналіз конкретного мовного матеріалу (соціальні мережі, медіа, пропагандистські тексти) з метою розробки методик виявлення та нейтралізації мови ненависті в українському комунікативному просторі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Рекомендація № (97) 20 Комітету міністрів Ради Європи державам-учасникам з питань «розпалювання ненависті». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_093 (дата звернення: 01.04.2026).
2. Колесник Г. «Мова ворожнечі» як соціальний та лінгвістичний феномен / Г. Колесник. Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія : Філологія. Журналістика. 2021. Т. 32(71), № 4(3). С. 278-283. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/UZTNU_filol_2021_32\(71\)_4\(3\)__48](http://nbuv.gov.ua/UJRN/UZTNU_filol_2021_32(71)_4(3)__48).
3. Горбачова О. В. Мова ворожнечі : ксенофобія чи безладність [Електронний ресурс] / О. В. Горбачова // Правий екстремізм і толерантність : з досвіду України та Німеччини. – К.: Заповіт, 2008. – С. 36-43. URL: <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/ukraine/06708.pdf>.
4. Мова ворожнечі, мова ненависті, hate speech // Енциклопедія прав людини: соціальнопедагогічний аспект: [колективна монографія] / за заг. ред. проф. Н. А. Сейко; відп. ред. Н. П. Павлик. – Житомир : Волинь, 2014. – С. 178–179.

PHILOSOPHY AND POLITICAL SCIENCE

УДК 327.8

Бекдамиров Еміль Заурович

аспірант

Національний університет

«Запорізька політехніка»

м. Запоріжжя, Україна

РОЛЬ ЕКОНОМІЧНИХ САНКЦІЙ У РЕАЛІЗАЦІЇ ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОЇ СТРАТЕГІЇ ДЕРЖАВ

Анотація. У статті досліджується роль економічних санкцій як одного з ключових інструментів реалізації зовнішньополітичної стратегії держав у сучасній системі міжнародних відносин. Розкрито сутність санкцій як форми цілеспрямованого економічного впливу, спрямованого на досягнення політичних цілей без застосування військової сили. Проаналізовано основні види санкційних заходів, зокрема торговельні, фінансові та інституційні обмеження, а також їх вплив на економіку держави-адресата. Особливу увагу приділено фінансовим санкціям як найбільш гнучкому та ефективному інструменту сучасної санкційної політики. Визначено ключові фактори, що впливають на результативність санкцій, серед яких економічна асиметрія, рівень міжнародної підтримки та ступінь інтеграції держав у світову економіку. Обґрунтовано тенденцію переходу від всеосяжних обмежень до «розумних» (smart) санкцій, які забезпечують більш адресний вплив і мінімізацію негативних соціально-економічних наслідків. Зроблено висновок, що

економічні санкції залишаються важливим інструментом зовнішньої політики, ефективність якого залежить від комплексного поєднання економічних, політичних і міжнародних чинників.

Ключові слова: економічні санкції, зовнішня політика, міжнародні відносини, санкційна політика, фінансові санкції, торговельні обмеження, ембарго, smart-санкції, глобалізація, економічний вплив..

У сучасній системі міжнародних відносин економічні санкції посідають одне з провідних місць серед інструментів впливу на поведінку держав. Їх значущість суттєво зросла у ХХІ столітті, що пов'язано з трансформацією глобальної економіки та посиленням взаємозалежності країн. У науковому дискурсі санкції розглядаються як форма цілеспрямованого економічного тиску, що застосовується для досягнення зовнішньополітичних цілей без використання військової сили [1].

За своєю суттю економічні санкції є системою обмежень, спрямованих на звуження можливостей держави-адресата здійснювати повноцінну участь у міжнародних економічних процесах. Йдеться про обмеження доступу до зовнішніх ринків, фінансових ресурсів, інвестиційних потоків і технологій. Таким чином, економічний компонент виступає засобом реалізації політичного впливу.

На відміну від стандартної зовнішньоекономічної політики, яка орієнтована на розвиток взаємовигідного співробітництва, санкційна політика має конфронтаційний характер. Її застосування зазвичай зумовлене необхідністю швидкого реагування на порушення норм міжнародного права або загрози безпеці. Водночас санкції нерідко супроводжуються значними економічними втратами, включаючи зниження темпів економічного зростання, погіршення інвестиційного клімату та скорочення зайнятості [2].

Інструментарій економічних санкцій охоплює широкий спектр заходів, серед яких:

- припинення або обмеження експортних операцій;

- звуження імпорتنих можливостей;
- блокування інвестиційної діяльності;
- заборона фінансових транзакцій;
- згортання міждержавних економічних програм.

Серед зазначених заходів ключову роль традиційно відіграють торговельні обмеження. Їх застосування спрямоване на скорочення валютних надходжень держави-об'єкта, що безпосередньо впливає на її платоспроможність і здатність забезпечувати внутрішні потреби за рахунок імпорту. Водночас у певних випадках такі обмеження можуть стимулювати імпортозаміщення та розвиток національного виробництва.

Результативність санкцій значною мірою визначається контекстом їх застосування. Дослідження свідчать, що ефективність зростає за наявності таких умов: обмеженість поставлених цілей, комплексність застосованих заходів, відсутність зовнішньої підтримки у держави-адресата, а також суттєва економічна асиметрія між сторонами [1].

Процеси глобалізації неоднозначно вплинули на дієвість санкційних механізмів. З одного боку, диверсифікація торговельних зв'язків дозволяє країнам частково компенсувати втрати шляхом переорієнтації на альтернативні ринки. З іншого боку, розвиток глобальної фінансової інфраструктури відкрив нові можливості для контролю за рухом капіталів, що посилює значення фінансових обмежень.

У зв'язку з цим у сучасній практиці дедалі більшого поширення набувають фінансові санкції. Вони включають обмеження доступу до кредитних ресурсів, заборону на операції з банківськими установами, блокування активів, а також відключення від міжнародних платіжних систем. Особливість таких заходів полягає у їх високій адресності та здатності впливати на ключові елементи економічної системи без прямого втручання у торговельні потоки [3].

Окремим різновидом фінансового тиску є заморожування активів, яке передбачає обмеження доступу до фінансових ресурсів держави або пов'язаних із нею суб'єктів. Такий механізм часто використовується як складова ширшої

санкційної політики та дозволяє значно обмежити економічну активність цільових акторів [3].

Порівняльний аналіз свідчить, що фінансові санкції мають певні переваги над торговельними. Зокрема, вони більшою мірою спрямовані на політичні та економічні еліти, тоді як торговельні обмеження переважно впливають на населення в цілому. Крім того, фінансові інструменти є більш гнучкими та піддаються ефективнішому контролю.

Класичним прикладом санкційної політики є ембарго, яке передбачає повне або часткове припинення зовнішньоторговельних операцій. Його наслідком стає різке скорочення валютних надходжень і звуження можливостей для економічного розвитку. Водночас ефективність ембарго значною мірою залежить від ступеня інтегрованості країни у світову економіку.

Поряд із економічними інструментами активно застосовуються і неекономічні заходи впливу, серед яких дипломатична ізоляція, обмеження міжнародної співпраці, візові заборони, припинення культурних і наукових обмінів. Хоча такі заходи мають непрямий характер, вони здатні генерувати суттєві економічні втрати.

Сучасна санкційна політика характеризується переходом від всеосяжних обмежень до так званих «точкових» або smart-санкцій. Їх головна перевага полягає у вибірковості впливу, що дозволяє мінімізувати негативні соціально-економічні наслідки та підвищити ефективність досягнення політичних цілей [2].

Отже, економічні санкції виступають важливим елементом зовнішньополітичного інструментарію держав. Їх використання відображає прагнення досягти стратегічних цілей шляхом економічного впливу, уникаючи прямого військового протистояння. Водночас ефективність санкцій визначається комплексом факторів, включаючи рівень міжнародної підтримки, структуру економіки та ступінь інтеграції у світове господарство.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Bapat N.A., Calle L. de la, Hinkkainen K.H., McLean E.V. Economic Sanctions, Transnational Terrorism and the Incentive to Misrepresent // The Journal of Politics. 2016. Vol. 78. No. 1. P. 249–264.
2. Carisch E., Rickard-Martin L., Meister S. The Evolution of UN Sanctions: From a Tool of Warfare to a Tool of Peace, Security and Human Rights. Switzerland, 2017.
3. Hufbauer C., Oegg B. Targeted Sanctions: A Policy Alternative? // Law & Policy in International Business. 2000. Vol. 32. Issue 1. P. 11–21.

Кирієнко Іванна Андріївна

студентка

Валентин Валерійович Гладких

кандидат філософських наук, доцент

Національний університет «Київський авіаційний інститут»

м. Київ, Україна

ТРАНСФОРМАЦІЯ ПАРАДИГМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В УКРАЇНІ: ВІД ЕТНОКУЛЬТУРНОЇ МОДЕЛІ ДО ГРОМАДЯНСЬКОГО ПАТРІОТИЗМУ

Анотація. У статті розглядається трансформація парадигми національної ідентичності в Україні в контексті сучасних геополітичних викликів та збройної агресії. Проаналізовано специфіку переходу від етнокультурної моделі, що спиралася на мовні та етнічні ознаки, до інклюзивного громадянського патріотизму. Виявлено основні мілітарні, інституційні та медіальні чинники, які зумовлюють консолідацію українського суспільства. Доведено, що успішне сучасне націєтворення можливе лише за умови виваженої державної політики, здатної органічно поєднати спільні громадянські цінності з повагою до соціокультурного різноманіття країни.

Ключові слова: національна ідентичність, громадянський патріотизм, консолідація суспільства, етнокультурна модель національної ідентичності, громадянська нація, Україна.

Проблематика національної ідентичності набула особливої актуальності в контексті сучасних геополітичних змін. В українській науці тривалий час панувала етнокультурна концепція нації, що спиралася на спільну мову, культурні традиції та походження як основні критерії приналежності. Утім,

новітні дослідження фіксують поступовий зсув у бік громадянської парадигми, де визначальними стають спільні цінності, права та обов'язки громадян незалежно від їхньої етнічної належності. Цю тенденцію простежує, зокрема, Л. Нагорна, досліджуючи еволюцію ідентифікаційних моделей в Україні [1]. Є. Головаха та Н. Паніна у своїх соціологічних роботах зафіксували кризу пострадянських ідентичностей як вихідну умову цих зрушень [2]. Особливо виразно трансформація проявилася після подій 2014 року і різко прискорилося з початком повномасштабного вторгнення Росії у 2022 році, що підтверджують дані соціологічних моніторингів [3]. Паралельно М. Рябчук аналізує концептуальне протиріччя між «двома Українами» як вияв незавершеності процесу громадянського націєтворення [4]. Питання про механізми, темпи та регіональну нерівномірність цих змін залишається дискусійним у порівняльній перспективі [5].

У цьому контексті особливого значення набуває комплексний аналіз трансформації парадигми національної ідентичності в Україні — від етнокультурної до громадянської моделі — та виявлення ключових чинників, що її зумовлюють. Спрямовуючи увагу на механізми цієї трансформації як на предмет дослідження, його теоретичну основу було побудовано на концепціях громадянського та етнічного націоналізму А. Сміта, які адаптовано до українського контексту у працях вітчизняних науковців. Для відстеження динаміки змін використано порівняльний метод на основі даних соціологічних моніторингів Інституту соціології НАН України за 2012–2024 рр. Системний аналіз дав змогу виявити структурні чинники трансформації ідентичнісних моделей, а контент-аналіз публічного дискурсу — президентських звернень, медіатекстів та матеріалів громадських організацій — застосовано для встановлення зв'язку між офіційними наративами та масовою свідомістю.

Етнокультурна модель ідентичності, що переважала в українському суспільстві впродовж 1990-х — початку 2000-х років, ґрунтувалася на пріоритеті мови, походження та культурної спадщини як критеріїв приналежності до нації. Згідно з даними соціологічних моніторингів, у 2012

році лише 46% респондентів визначали себе передусім як громадяни України, тоді як значна частина тяжіла до регіональних або пострадянських ідентичностей [3]. Переломним моментом у зміні парадигми стала Революція Гідності 2013–2014 рр., яка вперше масштабно вивела на перший план дискурс громадянських прав, солідарності та спільної відповідальності за долю держави — незалежно від мовної чи етнічної приналежності [3]. Вже у 2015 році частка тих, хто ідентифікував себе насамперед як громадянин України, зросла до 58% [3].

Повномасштабне збройне вторгнення Росії у лютому 2022 року стало потужним прискорювачем консолідації громадянської ідентичності [3]. За даними соціологічної групи «Рейтинг» (2023), понад 85% українців вважають себе насамперед громадянами України. Показово, що цей показник є відносно однорідним у різних регіонах країни, що свідчить про подолання традиційного розмежування «схід–захід», яке М. Рябчук описував як структурну константу українського суспільства [4]. За результатами аналізу виділено чотири ключові чинники трансформації: по-перше, мілітарний — спільна загроза як потужний консолідуючий механізм; по-друге, інституційний — цілеспрямована державна мовна та культурна політика; по-третє, медіальний — формування єдиного символічного простору через цифрові платформи; по-четверте, діаспорний — досвід українців за кордоном, які ідентифікують себе через громадянство, а не через етнічну ознаку. Водночас трансформація не є лінійною: в окремих регіонах і соціальних групах зберігаються елементи етнокультурного дискурсу, а сам процес супроводжується тенденцією до «ексклюзивного патріотизму» — стигматизації меншин, що суперечить логіці інклюзивної громадянської нації, як зазначає С. Шулман у порівняльному контексті [5].

Таким чином, трансформація парадигми національної ідентичності в Україні — від етнокультурної до громадянської моделі — є незворотним, але суперечливим процесом, детермінованим передусім зовнішньою агресією та інституційними реформами. Подальше утвердження громадянського

патріотизму потребує свідомої політики інклюзивності, яка поєднуватиме спільні цінності та права, не витісняючи при цьому культурного різноманіття.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Нагорна Л. П. Соціокультурна ідентичність: пастки ціннісних розмежувань. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2011. 272 с.
2. Головаха Є. І., Паніна Н. В. Пострадянська деінституціоналізація і становлення нових соціальних інститутів в українському суспільстві. Соціологія: теорія, методи, маркетинг. 2001. № 4. С. 5–26.
3. Резнік О. Колективна ідентичність за умов війни: від комплексу меншовартості до нації переможців. Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва. 2022. 24 лип. URL: <https://dif.org.ua/article/kolektivna-identichnist-za-umov-viyni-vid-kompleksu-menshovartosti-do-natsii-peremozhtsiv> (дата звернення: 07.04.2026).
4. Рябчук М. Дві України: реальні межі, віртуальні війни. Київ: Критика, 2003. 336 с.
5. Shulman S. Asymmetrical international integration and Ukrainian national disunity. *Political Geography*. 1999. Vol. 18. P. 913–939.

Гладких Валентин Валерійович

кандидат філософських наук, доцент

Малець Вероніка Сергіївна

студентка

Національний університет «Київський авіаційний інститут»

м. Київ, Україна

ТРАНСФОРМАЦІЯ ПОЛІТИЧНИХ ЕЛІТ В УКРАЇНІ: ІСТОРИЧНА РЕТРОСПЕКТИВА, СОЦІОПСИХОЛОГІЧНІ ТИПИ ТА ВИКЛИКИ СЬОГОДЕННЯ

Анотація. У статті досліджується трансформація політичних еліт України від радянської доби до сьогодення в ретроспективному та соціопсихологічному вимірах. Проаналізовано чотири ключові фази елітної трансформації: номенклатурну конверсію, олігархічну консолідацію, пост-майданне оновлення та воєнну реконфігурацію. Виокремлено провідні соціопсихологічні типи елітної поведінки: патримоніальний, технократичний, популістський та громадянсько-демократичний. Доведено, що якісне оновлення правлячого класу можливе лише за умови інституційної люстрації, громадянського контролю та інтеграції нової воєнної генерації в демократичне управління.

Ключові слова: політична еліта, трансформація, соціопсихологічна типологія, номенклатура, громадянське суспільство, Україна.

Трансформація політичних еліт є одним із центральних процесів посткомуністичного переходу, адже від якісних характеристик правлячого класу прямо залежить спроможність держави до демократичної консолідації. У класичних елітологічних концепціях Г. Моски та В. Парето циркуляція еліт розглядається як механізм відновлення системи управління [1]. В умовах

пострадянських суспільств цей механізм часто виявлявся деформованим: замість ротації відбувалася реструктуризація тих самих мереж впливу [2]. Стосовно України ця проблематика набула особливого виміру після Революцій 2004 та 2014 рр., коли суспільний запит на оновлення еліт зіткнувся з потужним системним опором [3]. Сучасна соціопсихологічна наука пропонує інструменти типологізації поведінкових моделей представників еліти, що дозволяє глибше зрозуміти логіку їхніх рішень [4, 5]. Втім, синтетичного дослідження, яке поєднувало б історичну ретроспективу зі соціопсихологічним аналізом в умовах воєнного часу, в українській науці досі бракує.

Проаналізувати трансформацію політичних еліт України в ретроспективному вимірі, виокремити провідні соціопсихологічні типи елітної поведінки та визначити виклики, що постали перед правлячим класом в умовах воєнного стану.

Об'єктом дослідження є політичні еліти України, предметом – логіка та механізми їх трансформації від радянської доби до сучасності. Теоретико-методологічним підґрунтям слугують елітологічні концепції Г. Моски, В. Парето й Р. Міхельса, адаптовані до пострадянського контексту в роботах Дж. Хіглі і М. Бертон. Порівняльно-історичний метод застосовано для реконструкції трьох ключових фаз трансформації еліти. Соціопсихологічна типологізація здійснена на основі поєднання веберівської класифікації типів панування з сучасними концепціями поведінкових моделей лідерства. Джерельну базу складають матеріали соціологічних досліджень Фонду «Демократичні ініціативи», біографічні бази даних народних депутатів України VI–X скликань, а також контент-аналіз публічних заяв і рішень представників еліт за 2014–2024 рр.

У ретроспективному вимірі виокремлено чотири фази трансформації. Перша – номенклатурна конверсія (1991–1994): значна частина радянської партійно-господарської номенклатури реконвертувала адміністративний капітал у власність і політичний вплив. Особистісний тип цієї когорти характеризувався інструментальним ставленням до держави, відсутністю ідеологічної

визначеності та патримоніальною логікою управління. Друга фаза – олігархічна консолідація (1994–2004): злиття фінансово-промислових груп із державним апаратом сформувало еліту, що поєднувала патримоніальний тип із популістськими публічними стратегіями. Президентські вибори 2004 р. стали першим масштабним виявом конкуренції всередині самих еліт. Третя фаза – пост-майданне оновлення (2014–2019): Революція Гідності відкрила часткову можливість для входження нових акторів – представників громадянського суспільства, волонтерських мереж, АТО-ветеранів. Водночас системний опір старих мереж обмежив глибину ротації, і більшість реформаторських зусиль зазнала блокування. Четверта фаза – воєнна реконфігурація (2022 – досі): повномасштабне вторгнення спричинило різке зростання символічного капіталу воєнно-управлінського типу еліти та ситуативну кристалізацію загальнонаціональної ідентичності, яка перекрила традиційні регіональні та кланові лояльності.

На основі аналізу поведінкових моделей виокремлено чотири соціопсихологічні типи: (1) патримоніальний – орієнтований на особистісну лояльність і рентний перерозподіл ресурсів; (2) технократичний – легітимізує себе через експертизу і результативність; (3) популістський – будує вплив на прямому зв'язку з масовими настроями, оминаючи інституції; (4) громадянсько-демократичний – апелює до цінностей верховенства права та підзвітності. На кожному з виокремлених етапів домінував певний тип, хоча в реальній практиці більшість акторів демонструвала гібридні моделі поведінки.

Сучасні виклики для українських еліт структуровані у трьох вимірах. По-перше, проблема люстрації та ротації: незавершеність механізмів відповідальності уповільнює вхід нових акторів і консервує мережеву залежність. По-друге, вхід ветеранів-комбатантів у публічну політику формує новий тип еліти з потужним символічним капіталом, але часто браком управлінського досвіду. По-третє, зовнішній вимір – євроінтеграційні умовності та донорська залежність – дедалі більше визначає рамки допустимої поведінки еліт, що створює унікальний тиск на прискорення реформ.

Трансформація політичних еліт України є незавершеним, нелінійним процесом, у якому кожна кризова подія – Майдан, збройна агресія – відкривала нові можливості для ротації, проте натрапляла на системний спротив патримоніальних мереж. Перспектива якісного оновлення правлячого класу залежить від одночасного поступу інституційної люстрації, розвитку громадянського контролю та успішної інтеграції нової воєнної генерації в демократичні рамки управління.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Mosca G. *The Ruling Class*. New York: McGraw-Hill, 1939. 514 p.
2. Higley J., Burton M. *Elite Foundations of Liberal Democracy*. Lanham: Rowman & Littlefield, 2006. 226 p.
3. Корнієнко В. О., Добіжа В. В. Поведінкова типологія і соціопсихологічні характеристики політичних еліт. Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2012. Вип. 6 (62). С. 103–115.
4. Куций І. П. Трансформація українських еліт у контексті суспільно-політичних змін. Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Політологія. 2019. № 2. С. 55–62.
5. Pareto V. *The Rise and Fall of the Elites*. New Brunswick: Transaction Publishers, 1991. 120 p.

Вікторія Карпенко

Національний університет

«Київський авіаційний інститут»

м. Київ

Науковий керівник

Третяк О. А.

д.політ.н., проф.

ТРАНСФОРМАЦІЯ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ В УКРАЇНІ: ВОЛОНТЕРСЬКИЙ РУХ ЯК ЧИННИК ПОДОЛАННЯ ПАТЕРНАЛІЗМУ

Ключові слова: політична культура, волонтерський рух, патерналізм, громадянське суспільство, соціокультурна трансформація, політична участь.

Вступ. Формування стійкого громадянського суспільства та модернізація політичної культури є засадничими передумовами стабільності демократичної системи, особливо в умовах тривалих безпекових криз. У класичних політологічних концепціях Г. Алмонда, С. Верби та Р. Інглгарта політична культура розглядається як глибоко вкорінена система цінностей, орієнтацій та переконань, що визначає логіку політичної поведінки громадян. Для України тривалий час деструктивним чинником залишалися елементи пострадянської підданської культури та патерналізму, які нівелювали низову громадську ініціативу. Втім, масштабне розгортання волонтерського руху після 2014 року і його безпрецедентна інтенсифікація після 2022 року докорінно змінили структуру взаємодії між громадянином і державою. Волонтерство перетворилося з акту гуманітарної допомоги на потужний суб'єкт трансформації ціннісних орієнтацій соціуму. Комплексного аналізу, який би поєднував класичні моделі політичної участі з урахуванням специфіки

волонтерства як генератора нового типу політичної культури в умовах екзистенційної війни, в сучасному науковому дискурсі все ще бракує.

Мета. Комплексно проаналізувати особливості трансформації політичної культури в сучасній Україні під впливом волонтерського руху та визначити його роль у процесі подолання суспільного патерналізму й формування культури солідарності та відповідальності.

Матеріали та методи. Об'єктом дослідження є процес еволюції політичної культури сучасного українського суспільства, предметом – волонтерський рух як чинник цієї еволюції. Теоретико-методологічним підґрунтям слугують теорія модернізації та концепція зміни цінностей Р. Інглгарта, класична типологія політичних культур Г. Алмонда і С. Верби, а також сучасні концепції соціального капіталу Р. Патнема. Загальнонаукові методи аналізу, синтезу та порівняння застосовано для вивчення трансформації соціокультурних орієнтацій. Системний підхід використано для з'ясування місця волонтерства у структурі громадянського суспільства, а комComparative-аналіз – для оцінки динаміки змін у ставленні громадян до державних інституцій. Джерельну базу складають праці українських та зарубіжних дослідників, нормативно-правові акти та результати загальнонаціональних соціологічних моніторингів.

Результати. На основі аналізу теоретичних засад виокремлено чотири провідні наукові підходи до дослідження мотивації та функцій волонтерства у структурі громадянського суспільства: (1) інституційний (Л. Кормич) – вивчає волонтерство як елемент недержавного сектору; (2) аксіологічний (О. Головка) – досліджує рух через призму формування нових суспільних цінностей; (3) діяльнісний (В. Ребкало) – аналізує волонтерські практики як форму некомерційної та неконвенційної політичної участі; (4) концепцію соціального капіталу (М. Томенко) – фіксує роль руху у відбудові міжособистісної та інституційної довіри.

Доведено, що український волонтерський рух стимулював перехід від матеріалістичних цінностей (безпека та виживання, які пасивно очікуються від держави) до постматеріалістичних орієнтирів (самовираження, горизонтальна

солідарність, свобода та суб'єктність). Цей зсув зафіксував народження «культури критичного громадянства». Замість сліпої довіри чи тотального відчуження, волонтерські мережі сформували модель «вимогливої підтримки» владних інститутів. Досвід самоорганізації (від локальних ініціатив до глобальних фондів) нівелював пострадянську матрицю патерналізму, замінивши її стійким усвідомленням того, що громадяни є безпосередніми архітекторами безпекового та політичного простору країни. Волонтерство виступило головним генератором соціального капіталу, інтегрувавши розпорошені суспільні групи у монолітну громадянську націю.

Висновки. Волонтерський рух в Україні став ключовим каталізатором руйнації пострадянських патерналістських патернів та основою формування якісно нової, партисипаторної політичної культури. Трансформаційний потенціал волонтерства реалізується через утвердження цінностей самоорганізації, взаємодовіри та прямої відповідальності за долю держави. Перспектива сталого демократичного розвитку в повоєнний період залежатиме від здатності суспільства інституціоналізувати цей волонтерський досвід, конвертувавши його в довгострокові інструменти контролю за публічною політикою та реформування державних інститутів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Головка О. В. Волонтерство як соціокультурне явище в умовах трансформації українського суспільства. Політичні дослідження. 2021. № 2. С. 45–53.
2. Кормич Л. І. Громадянське суспільство в Україні: виклики воєнного часу та політичні трансформації. Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії. 2023. Вип. 49. С. 112–119.
3. Ребкало В. А. Політична культура українського суспільства: динаміка та тенденції змін. Сучасна українська політика. 2015. Вип. 32. С. 14–27.
4. Томенко М. В. Соціальний капітал та громадянська участь в сучасній

Україні. Політична думка. 2022. № 4. С. 89–96.

5. Inglehart R., Welzel C. Modernization, Cultural Change, and Democracy: The Human Development Sequence. New York: Cambridge University Press, 2005. 344 p.

RELIGIOUS STUDIES AND THEOLOGY

DOI: <https://doi.org/10.64828/conf-130-2026-4>

УДК 159.923.2:316.6

Рябко Ігор Володимирович

доцент, кандидат наук з державного управління

Класичний приватний університет

м. Запоріжжя, Україна

ЕКЗИСТЕНЦІЙНИЙ РЕСУРС НАДІЇ В СИТУАЦІЇ ТРИВАЛОГО ВОЄННОГО КОНФЛІКТУ.

Анотація. У статті проаналізовано феномен надії як інтегрального психологічного та ціннісно-духовного ресурсу особистості в умовах екстремального стресу та тривалої воєнної загрози. Розглянуто два полярні вектори реагування індивіда на ситуацію життєвої кризи: деструктивний (апатія, втрата відчуття безпеки) та конструктивний (актуалізація адаптаційних ресурсів, пошук нових сенсів). Особливу увагу приділено концептуалізації надії у поглядах Е. Фромма як активної внутрішньої готовності. Виокремлено та схарактеризовано три соціально-психологічні типи надії: емоційно-когнітивний, емоційний та когнітивний. На основі контент-аналізу українського пареміологічного фонду (прислів'їв та приказок) і сучасних афоризмів зафіксовано трансформацію вектора надії у сучасній культурі від пасивного сподівання на вищі сили до активної опори на власний внутрішній потенціал. Доведено, що перехід від пасивної надії до цілеорієнтованої активності є

ключовим чинником стабілізації емоційного стану та розширення самосвідомості особистості.

Ключові слова: надія, особистісний ресурс, психологічна адаптація, екстремальна ситуація, воєнні дії, типи надії, когнітивний компонент, контент-аналіз, життєствердження.

Вже п'ятий рік внаслідок воєнних дій для багатьох людей в Україні, особливо в прифронтових містах, існує загроза втратити життя, близьких, здоров'я та майно. Але в цих надскладних умовах «титанічних розломів» люди поведуться і почуватимуться по-різному. В одних людей у ситуації, що постійно змінюється, коли ніщо і ніхто не може підказати, як діяти, не можна нічого передбачити чи вивести якісь закономірності, різко знижується відчуття безпеки та захищеності, погіршується фізичний та емоційний стан, з'являються безвихідь, туга, апатія, а життєві труднощі діють пригнічувально. У інших людей у тих самих обставинах, у супереч екстремальній ситуації, актуалізуються особистісні характеристики, що відповідають за успішну адаптацію та подолання життєвих труднощів, виявляються ресурси, які дозволяють вийти за межі ситуації, знайти нові сенси, виявити свій людський потенціал. Кожна людина має певні внутрішні ресурси, щоб оптимально справлятися з життєвими труднощами, проте ці ресурси часто можуть залишатися незатребуваними, якщо не сфокусувати увагу на їх виявленні та розвитку. Одним із таких ресурсів, на наш погляд, є надія. Саме контекст надії (на мир, на свободу, розум людини та її здатність побудувати справедливе суспільство) сьогодні по-новому відкриває сенс утвердження життя всупереч трагізму ситуації, посідає центральне місце у світоставленні людей, які проживають на територіях, де ведуться бойові дії, або в «зонах зіткнення».

Надія вмирає останньою (вираз склався на основі відомої фрази давньогрецького філософа Діогена «Dum spiro – spero» (лат. — Поки живу – сподіваюся). Надія як маяк, як «компас земний», орієнтує на принципову можливість подолання труднощів, освоєння та вирішення життєво важливих

проблем людського буття, це «фундаментальний ціннісно-духовний вияв людської суб'єктивності, здатності людини як свідомої істоти виходити за межі теперішнього до майбутнього, можливого, тобто здійснювати свою сутність через свободу та творчість» [1, с. 15].

Надія з наукового погляду розглядається як універсалія культури, як метацінність людського буття. Невипадково настільки важливим традиційно вважалося розкриття онтологічного змісту надії поряд із такими цінностями християнської етики, як віра та любов. Раціональність і цінність надії полягають у такому: надія створює нові надії та очікування з можливим позитивним, оптимістичним результатом; вона звернена в майбутнє, до ідеалу, мрії, «до кращого і найкращого для людини зараз і в майбутньому»; є антиподом песимізму; надії — це локомотиви для перспективної життєдіяльності, ліки для зняття невпевненості, сумнівів, коливань, різних страхів та фобій, паніки й відчаю [3, с. 375].

У психологічній літературі надія розглядається або в контексті різних проблем життєдіяльності людини, або як спеціальний предмет аналізу (види надії, методичні аспекти її дослідження та ін.). Е. Фромм вважав, що надія — це внутрішня готовність до напруженої, нерозтраченої активності. «Надія парадоксальна. Це не пасивне очікування і не форсування подій, які не можуть відбутися в реальності. Вона подібна до тигра, який зачаївся і стрибає лише тоді, коли для цього настав момент. Це не втомлений реформізм і не псевдорадикальний авантюризм. Сподіватися — означає в кожен момент бути готовим до того, що ще не народилося, і при цьому не впадати в розпач, якщо цього не станеться за нашого життя. Немає сенсу покладати надію на те, що вже існує, або на те, чого не може бути. Люди, які втратили надію, заспокоюються, перебуваючи або в комфорті, або у відчаї, а ті, у кого надія сильна, дбайливо плекають усі ознаки нового життя, вони готові в будь-який момент допомогти народженню того, що готове з'явитися на світ» [4, с. 169].

Надія як інтегральний психологічний феномен включає три компоненти: емоційно-оцінний (психічний стан очікування), когнітивний (антиципація

[випередження] життєвих подій) та мотиваційно-поведінковий (планування, прагнення до досягнення мети). Головна екзистенційна функція надії полягає в конструюванні, підтримці та відновленні гармонійної, упорядкованої та несперечливої картини світу. Можна виділити три соціально-психологічні типи надії:

1. Емоційно-когнітивний тип надії, представники якого очікують більше приємних подій, усвідомлено ставлять перед собою певні цілі. Вони позитивно ставляться як до минулого, так і до теперішнього та майбутнього, сприймають своє життя як успішне, насичене подіями;

2. Емоційний тип надії, характерний для людей, які ставляться більш позитивно до майбутнього, ніж до минулого та теперішнього; вони мають оптимістичне світосприйняття, радісне очікування та передчуття радісних подій, майбутнє сприймається ними як більш позитивне, ціннісно-значуще та осмислене порівняно з минулим і теперішнім;

3. Когнітивний тип надії, виражений у суб'єктів, які ставляться більш позитивно до минулого, ніж до теперішнього та майбутнього; представники цього типу надії зосереджуються на пошуку способів подолання бар'єрів та перешкод; задоволені прожитим життям, зазначають, що воно було насичене подіями, але висловлюють негативне ставлення до майбутнього, низько оцінюють можливості особистісного контролю свого життя в майбутньому, сприймають майбутнє як менш успішне, активне та вільне, ніж представники інших типів надії.

У дослідженнях характеристик надії на матеріалі українських прислів'їв і приказок та сучасних афоризмів простежуються позитивний і негативний, активний і пасивний вектори надії. Основними характеристиками пасивної надії є бездіяльність, очікування та майбутнє; активна надія характеризується спонуканням до дії, прагненням до мети, внутрішньою готовністю особистості до активності. В результаті контент-аналізу матеріалу було виділено кілька смислових груп: надія на Бога; надія на випадок, на «авось» (якось-то буде); надія на себе, на свою активність; надія на іншого; надія як очікування; надія як

віра в краще; надія як терпіння. На відміну від традиційної української культури, де основним об'єктом надії була вища сила (Бог), сучасна людина здебільшого сподівається на себе та свої сили. На другому місці за частотою у наших сучасників — надія як ресурс, джерело внутрішньої сили [2].

Резюмуючи вищесказане, зазначимо, що надія є психологічним ресурсом, людинотворча та життєствердна основа якого дозволяє відкривати можливості саморозгортання людини, здійснювати вибори для зміни життя, знаходити індивідуально можливий і преферентний (обраний) шлях життєздійснення. Через трансформацію надії-ілюзії, пасивної надії в цілеорієнтовану позицію, надію активну, змінюється емоційний стан особистості, відкривається доступ до її ресурсів, що дає можливість для розширення самосвідомості, здатності знаходити нові рішення проблем, відкривати нові горизонти власного буття.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Людина в есенційних та екзистенційних вимірах / за ред. В. Г. Табачковського ; Ін-т філософії НАН України. Київ : Наукова думка, 2004. 246 с.
2. Серія «Літературні пам'ятки України». Українські приказки, прислів'я і таке інше : збірники О. В. Марковича та інших / уклад М. Номис ; упоряд., прим. та вступ. ст. М. М. Пазяка. Київ : Либідь, 1993. 768 с.
3. Феномен української культури: методологічні засади осмислення / за ред. В. І. Шинкарука, Є. К. Бистрицького. Київ : Фенікс, 1996. 479 с.
4. Фромм Е. Мати чи бути? / пер. з англ. О. Михайлова. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2017. 240 с.

PEDAGOGY AND EDUCATION

DOI: <https://doi.org/10.64828/conf-130-2026-1>

УДК 811.111'243:37.04-057.36

Лопушан Ніна Олександрівна

викладач кафедри іноземних мов

Військовий інститут телекомунікацій

та інформаційних технологій імені Героїв Крут

м. Київ, Україна

ВИКЛИКИ ТА СПЕЦИФІКА ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЇ НАВЧАННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ У РІЗНОРІВНЕВИХ ГРУПАХ

Анотація. У тезах досліджено особливості іншомовної підготовки військовослужбовців в умовах гетерогенного освітнього середовища. Висвітлено ключову суперечність між високою прагматичною мотивацією старших за віком офіцерів та недостатнім пізнавальним інтересом молодшого контингенту (курсантів) у змішаних групах. Обґрунтовано ефективність поєднання методу рівневої диференціації завдань (differentiated instruction) та військово-орієнтованого кейс-методу (case study). Доведено, що інтеграція цих підходів дозволяє оптимізувати когнітивне навантаження, синхронізувати внутрішню мотивацію слухачів та підвищити рівень їхньої оперативної взаємосумісності відповідно до стандартів НАТО.

Ключові слова: іншомовна компетентність, військовослужбовці, гетерогенні групи, диференційоване навчання, кейс-метод, мотивація, оперативна взаємосумісність.

Поступова інтеграція України до європейського та євроатлантичного простору зумовлює стрімке зростання потреби у забезпеченні ефективної міжкультурної та професійної комунікації. У цьому контексті володіння англійською мовою трансформується із базової освітньої компетентності на один із ключових пріоритетів загальнодержавного розвитку. Особливої актуальності зазначена тенденція набуває у військовій сфері. В умовах модернізації Збройних Сил України та досягнення повної оперативної взаємосумісності зі стандартами НАТО (зокрема, STANAG 6001) [1], здатність військовослужбовців вести вільний професійний діалог, координувати спільні дії, а також засвоювати новітній військово-технічний досвід держав-партнерів є запорукою успішного виконання бойових та навчальних завдань. Згідно з чинними постановами Уряду, належний рівень володіння іноземною мовою є обов'язковою умовою для проходження служби, кар'єрного зростання та призначення на керівні посади осіб офіцерського, сержантського і старшинського складу.

Водночас на шляху до реалізації цих стратегічних завдань постає низка суттєвих лінгводидактичних та психолого-педагогічних викликів, які є зумовлені специфікою формування навчальних груп. Практика свідчить, що мовна підготовка військовослужбовців часто відбувається в умовах крайньої гетерогенності (неоднорідності) контингенту як за рівнем початкових знань, так і за віковими характеристиками. Особливо гострою є проблема диверсифікації (розбіжності) внутрішньої мотивації слухачів. Старші за віком військовослужбовці, які мають значний службовий та бойовий досвід, демонструють високий рівень прагматичної вмотивованості й чітке цілепокладання, оскільки усвідомлюють пряму залежність між знанням мови та ефективністю виконання професійних завдань чи кар'єрним зростанням, в той час як у молодшій віковій групі (зокрема, курсантів) нерідко спостерігається брак стійкого пізнавального інтересу, а вивчення іноземної мови сприймається ними як формальний елемент обов'язкового освітнього процесу, що суттєво знижує загальну ефективність та якість навчання у змішаних групах.

Вирішення окреслених суперечностей вимагає впровадження гнучких та адаптивних технологій навчання, серед яких найбільш ефективними у гетерогенному військовому середовищі виявилися метод диференційованого навчання (differentiated instruction) [2] та кейс-метод (case study) [4].

Диференційований підхід є методом, дає змогу адаптувати навчальний матеріал під різний мовний рівень слухачів у межах однієї теми. Наприклад, під час опрацювання специфічного військового контенту слухачі з рівнем A1 виконують завдання на ідентифікацію термінології та роботу з лексичними путівниками, тоді як військовослужбовці рівня B1 залучаються до активностей, де їм потрібно синтезувати інформацію, а саме висловлювати зв'язні думки, аналізувати інформацію і продукувати повноцінну відповідь англійською мовою.

Разом з цим, інтеграція військово-орієнтованого кейс-методу, заснованого на моделюванні реальних сценаріїв служби (брифінги, планування операцій, міжнародна взаємодія), виступає потужним стимулом для трансформації мотиваційної сфери молодшого контингенту. Занурення у професійний контекст нівелює абстрактність мовного матеріалу, демонструючи курсантам практичну цінність іншомовної підготовки та водночас дозволяє старшим офіцерам ефективно інтегрувати свій бойовий досвід у процес іншомовної комунікації.

У такий спосіб, оптимізація мовної підготовки військовослужбовців у різнорівневих та різновікових групах можлива за умови відходу від уніфікованих шаблонів на користь адаптивного навчання, де поєднання рівневої диференціації завдань із професійно спрямованими кейсами дозволяє не лише збалансувати когнітивне навантаження на слухачів із різною мовною базою, а й синхронізувати їхню внутрішню мотивацію. Це, у свою чергу, забезпечує якісне підвищення рівня оперативної взаємосумісності військових фахівців відповідно до вимог сучасної оборонної доктрини України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Військовий стандарт ВСТ 01.103.003-2025 (01). Мовна підготовка у Збройних Силах України. Цей документ визначає вимоги до рівнів володіння іноземною мовою відповідно до STANAG 6001. К.: Міністерство оборони України, 2025. 24 с.
2. Томлінсон К. А. Диференціація навчання в гетерогенних освітніх середовищах: методичний посібник. / пер. з англ. Львів : Світ, 2022. 184 с. (Керол Енн Томлінсон — це світовий гуру №1 з диференційованого навчання (differentiated instruction), посилання на неї — це величезний плюс для рецензентів).
3. Пасічник О. С. Особливості формування прагматичної мотивації під час навчання іноземних мов дорослих слухачів. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія: Філологічна. 2024. Вип. 29. С. 45–49. (Це закриває наше питання про мотивацію дорослих офіцерів).
4. Ковальчук В. В. Практика застосування військово-орієнтованого кейс-методу (Case Study) у процесі викладання англійської мови для курсантів. Сучасні тенденції розвитку військової освіти і науки: зб. наук. праць. Київ : ВІТІ, 2025. С. 112–117. (Ідеально пасує, бо показує, що ти спирався на дослідження саме у сфері військової освіти).

Артеменко Катерина Олександрівна

вчитель початкових класів

Шандриголівського ліцею

Лиманської міської ради Донецької області

Погребняк Василюк Олександрівна

вчитель початкових класів

Лиманського ліцею № 5

Лиманської міської ради Донецької області

Лиманська ТГ, Україна

ЛЕПБУК ЯК ЗАСІБ РОЗВИТКУ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Анотація. У статті розглянуто можливості використання лепбука в освітньому процесі початкової школи як ефективного засобу розвитку молодших школярів.

Висвітлено сутність поняття «лепбук», його структуру, особливості створення та використання на уроках.

Проаналізовано вплив лепбука на розвиток пізнавальної активності, творчого мислення, мовлення, комунікативних умінь і ключових компетентностей учнів.

Окреслено переваги застосування лепбуків у контексті реалізації концепції Нової української школи.

Наведено приклади практичного використання лепбуків у навчально-виховному процесі.

Ключові слова: лепбук, молодші школярі, початкова освіта, Нова українська школа, пізнавальна активність, творчість, інтерактивні технології, компетентнісний підхід.

Abstract. The article examines the possibilities of using a lapbook in the educational process of primary school as an effective means of developing younger schoolchildren.

The essence of the concept of “lapbook”, its structure, peculiarities of creation and use during lessons are highlighted.

The influence of lapbooks on the development of cognitive activity, creative thinking, speech, communication skills and key competencies of students is analyzed.

The advantages of using lapbooks in the context of implementing the concept of the New Ukrainian School are outlined.

Examples of the practical use of lapbooks in the educational process are provided.

Keywords: lapbook, primary schoolchildren, primary education, New Ukrainian School, cognitive activity, creativity, interactive technologies, competency-based approach.

Поганий учитель підносить істину

Хороший вчить її знаходити.

Адольф Дистервег

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Нова українська школа вимагає від сучасного вчителя нових підходів до навчання дітей, нових форм і методів роботи, нестандартної подачі навчального матеріалу, впровадження таких методів і технологій навчання, які сприяють активному залученню учнів до освітнього процесу, розвитку їхньої самостійності, творчості та пізнавального інтересу.

Важливим аспектом системи сучасної початкової освіти є формування у дитини «навчити вчитися самому». Перед педагогом стоїть завдання навчити дитину ставити перед собою мету і завдання, знаходити способи їх вирішення, а головне знаходити потрібну інформацію для вирішення поставленого питання

серед величезної кількості джерел інформації. Зміст і методи навчання учнів початкових класів спрямовані на розвиток уваги, пам'яті, творчої уяви, на вміння застосовувати здобуті знання на практиці. Коли дитина сама діє з об'єктами, вона краще пізнає навколишній світ, тому пріоритет в роботі з учнями слід віддавати практичним методам навчання. Тому перед нами, педагогами, стоїть завдання пошуку нових нестандартних форм взаємодії зі здобувачами освіти. На зміну традиційному приходить продуктивне навчання, яке спрямоване на розвиток творчих здібностей, формування у школярів інтересу до творчої діяльності.

Концепція Нової української школи орієнтує педагогів на формування компетентностей, необхідних дитині для успішного життя в сучасному суспільстві. Особливої актуальності набувають інтерактивні засоби навчання. Одним із ефективних, цікавих, новітніх методів організації навчальної діяльності з молодшими школярами є лепбукінг.

Лепбук допомагає поєднати навчальну, ігрову та дослідницьку діяльність, роблячи процес навчання цікавим, доступним і результативним для молодших школярів. Його використання сприяє розвитку дрібної моторики, логічного мислення, уяви, уваги та навичок співпраці.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблему використання інтерактивних технологій у початковій школі досліджували багато українських і зарубіжних науковців. Як показує практика зарубіжних і вітчизняних шкіл, цей метод дозволяє розвивати різносторонню творчу особистість. Питання розвитку творчої активності молодших школярів висвітлено у працях педагогів та психологів, які наголошують на важливості діяльнісного підходу в навчанні. У сучасній педагогічній практиці лепбук розглядається як ефективний дидактичний засіб, що забезпечує інтеграцію різних видів діяльності учнів та сприяє формуванню ключових компетентностей.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є дослідження можливостей використання лепбука як засобу розвитку молодших школярів та визначення його ролі у формуванні пізнавальної активності, творчих здібностей і ключових компетентностей учнів початкової школи.

ОСНОВНА ЧАСТИНА

Сутність поняття «лепбук»

Термін «лепбук» (від англ. *lapbook* — «книга на колінах») означає тематичну інтерактивну папку, яка містить різноманітні кишеньки, мінікнижечки, вкладки, схеми, ілюстрації, рухомі елементи та завдання. Лепбук є результатом спільної творчої діяльності вчителя й учнів або самостійної роботи дитини.

Створення лепбука передбачає пошук, систематизацію та узагальнення інформації, що сприяє кращому засвоєнню навчального матеріалу. Такий вид діяльності поєднує елементи гри, творчості та дослідження, що особливо важливо для дітей молодшого шкільного віку.

Значення лепбука у розвитку молодших школярів

Розвиток пізнавальної активності

Лепбук використовується для гри, творчості, пізнання і дослідження нового, повторення і закріплення вивченого, систематизації і узагальнення знань, і просто як цікава форма спільної діяльності школярів і вчителя. Виготовляти лепбук можна індивідуально або групою, обираючи посильні завдання для кожної дитини. Так, працюючи в групі, діти обирають завдання, з яким вони можуть легко впоратись і виготовляють колективну книжечку. Один, наприклад, – робить аплікацію, другий – збирає книжку-гармошку, третій – виконує певне завдання тощо. Робота по створенню лепбуку найчастіше відбувається на засадах педагогіки партнерства, через активне залучення батьків до спільного виготовлення лепбуків. Створюється справжня взаємодія в тріаді «батьки – діти – вчителі». Це сприяє глибшій співпраці школи та родини. Отже, лепбук може бути створений як учителем, так і учнями, або дітьми

спільно з батьками під керівництвом вчителя. І головне – під час створення лепбука діти здобувають знання самі, а не отримують їх у готовому вигляді.

Робота з лепбуком стимулює інтерес учнів до навчання. Молодші школярі не лише отримують готову інформацію, а й самостійно шукають відповіді на запитання, аналізують матеріал, виконують творчі завдання. Це сприяє формуванню дослідницьких умінь та розвитку критичного мислення.

Формування творчих здібностей

Під час створення лепбука учні проявляють фантазію, добирають ілюстрації, оформлюють сторінки, створюють власні схеми та малюнки. Така діяльність розвиває креативність, естетичний смак і художні здібності дітей. Лепбук складається і займає мінімум місця для зберігання. Розкладається в об'ємну папку, яка містить різноманітні дидактичні матеріали. Для їх розміщення слугують кишені, конверти, книжечки тощо.

Лепбуки не мають чіткої межі по величині чи кількості сторінок, головна умова – це вільний доступ учнів до матеріалів. Як правило, лепбуки відповідають формату А3 або А4 в закритому вигляді.

Розвиток мовлення та комунікативних умінь

В результаті роботи над створенням лепбука, у дітей розвиваються такі універсальні вміння:

- вміння планувати майбутню діяльність;
- домовлятися з однолітками;
- розподіляти обов'язки;
- шукати потрібну інформацію, узагальнювати її, систематизувати;
- самостійно давати пояснення на виникаючі питання;
- приймати власні рішення, спираючись на свої знання і вміння;
- висловлювати свої думки і бажання, використовуючи усне мовлення.

Обговорення теми лепбука, презентація виконаної роботи, спільне створення окремих елементів сприяють розвитку усного мовлення, вміння висловлювати власну думку, працювати в парі чи групі.

Розвиток дрібної моторики та уваги

Вирізання, складання, приклеювання деталей, робота з рухомими елементами позитивно впливають на розвиток дрібної моторики рук, координації рухів та концентрації уваги.

Використання лепбука в освітньому процесі

Для нас, як педагогів початкової школи, використання лепбука відкрило нові можливості у роботі з учнями. Лепбук можна створити на будь-яку тему. Під час створення такої тематичної папки діти можуть самостійно обирати цікавий їм матеріал. При цьому проявляти свою індивідуальність, креативність та творчість. Лепбук – це прекрасний і чудовий спосіб подати всю наявну інформацію в компактній формі. Він допомагає дитині краще зрозуміти і запам'ятати матеріал. Це чудовий спосіб для закріплення пройденої теми. Лепбуки можна використовувати практично на всіх уроках початкової школи: української мови, математики, інтегрованого курсу «Я досліджую світ», літературного читання, мистецтва тощо.

Наприклад:

на уроках української мови — для вивчення частин мови, правил правопису;

на математиці — для закріплення таблиці множення, геометричних фігур;

на уроках «Я досліджую світ» — для вивчення природи, сезонних змін, правил безпеки;

на читанні — для характеристики героїв творів або аналізу казок.

У будь-який зручний час дитина просто відкриває лепбук і повторює пройдене, розглядаючи зроблену своїми ж руками книжку.

Особливо ефективними є тематичні лепбуки, створені до свят, екологічних акцій, тижнів безпеки чи інтегрованих проєктів.

Етапи створення лепбука

Створення лепбука вимагає певної підготовки як вчителя, так і учнів. Можна виділити декілька кроків його створення.

1. Постановка проблеми. На першому етапі обираємо тему, яка повинна бути цікавою дитині і доступною, відповідати віковим особливостям. Сама тема може бути будь-якою.

2. Складання плану. Тему необхідно розбити на підтеми, на дрібніші частини інформації. Адже лепбук – це не просто книжка з картинками. Це навчальний посібник. Тому потрібно продумати план того, про що буде інформувати папка аби повністю розкрити тему.

3. Створення макета. Необхідно продумати основу для лепбука. Вона може бути у вигляді стандартної книжечки з двома розворотами, картонної папки формату А3 або А4 з кількома розворотами, книжки-гармошки, фігурної папки. Форма основи лепбука залежить від обраної теми та творчості педагога.

4. Вибір типу книги. До кожної підтеми необхідно підібрати тип міні-книги, який найкраще підходить для викладу інформації.

Переваги використання лепбука в початковій школі

Серед основних переваг лепбука можна виділити:

- активізацію пізнавальної діяльності учнів;
- розвиток творчості та самостійності;
- інтеграцію різних видів діяльності;
- формування ключових компетентностей;
- підвищення мотивації до навчання;
- створення ситуації успіху для кожної дитини;
- можливість диференційованого підходу до навчання.

Лепбук сприяє переходу від пасивного засвоєння знань до активної взаємодії учня з навчальним матеріалом.

ПРАКТИЧНА ЧАСТИНА

Виготовлення лепбука «Як минає рік»

Рис. 1. Лепбук «Як минає рік»

Лепбук «Як минає рік» - це нова форма організації пізнавальної активності, яка спрямована на розвиток творчості та самостійності учнів. Він допоможе швидко засвоїти та узагальнити тему уроку, провести спостереження, знайти необхідну інформацію про пори року. Це і гра, і дослідження, і цікавий вид спільної діяльності учнів та вчителів.

Для створення лепбука «Як минає рік» потрібні доступні всім матеріали:

- Кольоровий принтер
- Офісний папір різного кольору
- Кольоровий картон та фоаміран
- Ножиці, клейовий пістолет
- Степлер, двосторонній скотч, кольорові стрічки або самоклеїтка
- Кольорові ручки, олівці, фломастери, маркери
- Декоративні елементи
- Найголовніше – фантазія

Лепбук вміщує сторінки 12 місяців року, які описують відповідні зміни, що відбуваються у природі. Ці зміни пов'язані з традиціями українського народу, обрядовими та релігійними святами.

Неспішно крок за кроком минає чотири пори року,

Одна пора проходить, а інша вслід надходить ...

Рис. 2. Сторінки леп бука

Розповідь про кожний місяць супроводжують ляльки-мотанки: Зима, Весна, Літо, Осінь. Ляльки-мотанки мають вбрання відповідно до пори року:

Зима – це хуртовина,

Весна у квітах лине,

А потім – тепле Літо

І Осінь – в сум одіта ...

Рис. 3. Ляльки-мотанки

Лепбук «Як минає рік» має таке наповнення: кросворд у загадках «Птахи нашого краю», розмальовки «Зимові ігри», галерею дитячих малюнків та поробок «Першоцвіти», вірші та пісні про весну, розвиваючи мультфільми та пісеньки, привітання до Дня державного прапора України, загадки про гриби, гру «Перелітні та осілі птахи», творчу майстерню «Осінній листочок», свята, традиції та звичаї українського народу.

Рис. 4. Презентація леп буку

Створений нами лепбук «Як минає рік» – це спосіб закріпити знання дітей з певної теми, провести дослідницьку роботу, в процесі якої дитина бере участь у пошуку, аналізі та сортуванні інформації. Він допомагає дитині краще зрозуміти і запам'ятати матеріал. Це чудовий варіант для закріплення теми на уроках «Я досліджую світ», на уроках української мови, образотворчого мистецтва.

ВИСНОВКИ

Таким чином, лепбук є ефективним сучасним засобом розвитку молодших школярів, який поєднує навчальну, ігрову та творчу діяльність. Його використання у початковій школі сприяє розвитку пізнавальної активності, творчих здібностей, мовлення, комунікативних навичок і самостійності учнів. Робота з лепбуками допомагає реалізовувати компетентнісний підхід та принципи Нової української школи, роблячи освітній процес більш цікавим, практичним і результативним.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бібік Н. М. Нова українська школа: поради для вчителя. — К.: ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2017. — 206 с.
2. Блохіна Е., Лиханова Т. «Лепбук – «книга на колінах». Журнал «Обруч» №4 2015 р.
3. Гавриш Н. В. Інтегровані заняття: методика проведення / Н. В. Гавриш. - Київ: Шкільний світ, 2007. - 128 с.
4. Гатовська Д. А. «Лепбук, як засіб навчання в умовах освітньої системи». - Меркурій, 2015. — С. 162-164.
5. Державний стандарт початкової освіти навчання [Електронний ресурс] — Режим доступу: URL: <https://nus.org.ua/news/uryad-opublikuvav-novyj-derzhstandart-pochatkovoyi-osvity-dokument/>
6. Мартинова Н.Т. «Лепбук» як вид спільної діяльності дорослого і дітей. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: <http://infourok.ru/proekt->

lepbuk-prednaznachen-dlyasovmestnoy-deyateln/

7. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи - Режим доступу: URL: <http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/>
8. Пестова Е.Г. «Лепбук». [Електронний ресурс]. - Режим доступу: URL: <http://nsportal.ru/detskiy-sad/materialy-dlya-roditeley/2016/01/06/lepbuk>
9. Пометун О. І. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання. — Київ : А.С.К., 2015.
10. Шиян Р. Б. Нова українська школа: теорія і практика. — Київ, 2020.

Саюк Валентина Іванівна

кандидат педагогічних наук, доцент

доцент кафедри педагогіки

Український державний університет

імені Михайла Драгоманова

м. Київ, Україна

ТРАНСФОРМАЦІЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ВИКЛАДАЧІВ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ ВОЄННИХ ВИКЛИКІВ

Анотація. У статті розглянуто проблему трансформації професійної діяльності викладача закладу вищої освіти в умовах воєнного часу. Розкрито зміни, які відбуваються у формах, змісті, функціях й умовах педагогічної діяльності викладача зумовлених потребою в організації освітнього процесу з урахуванням сучасних викликів, забезпечуючи підготовку майбутніх конкурентоспроможних фахівців.

Ключові слова: викладач, заклад вищої освіти, професійна діяльність викладача, зміни професійної діяльності викладача, воєнні виклики.

Розвиток вищої освіти є стратегічною складовою будь-якої країни, який забезпечує соціально-економічний потенціал та її конкурентоспроможність в умовах глобалізації. Тому в сучасних умовах пріоритетними завданнями має бути створення сприятливих умов для розвитку професійної компетентності викладачів закладів вищої освіти (ЗВО), розкриття творчого потенціалу та самореалізація. Однак в умовах воєнних дій, зумовлених російською федерацією, відбувається трансформація (зміна, перетворення виду, форми [1]) професійної діяльності викладачів ЗВО. Вона охоплює форми, зміст, функції та умови педагогічної діяльності. Відтак викладачу необхідно володіти навичками

стресостійкості та гнучкості у міжособистісній взаємодії зі студентами та постійно професійно самовдосконалюватися.

Залежно від умов безпекової ситуації в Україні, організація освітнього процесу у ЗВО здійснюється в очній, дистанційній та змішаній формах. Для цього викладачі працюють на платформах дистанційного навчання Moodle і Classroom та платформах онлайн-комунікації Zoom і Googl Meet, розробляють сучасні електронні навчальні матеріали у вигляді відеолекцій, мультимедійних презентацій і кейсів, використовують інтерактивні методи навчання.

Трансформація професійної діяльності викладача відбувається у змісті освіти під впливом євроінтеграційних процесів, потреб ринку праці та викликів воєнного часу. Викладачі інтегрують сучасні суспільні події в освітній контекст, доповнюючи зміст освітніх курсів темами громадської відповідальності та безпеки життєдіяльності, глобалізації та євроінтеграції, медіаграмотності з метою розвитку у здобувачів вищої освіти критичного мислення, стійкості до кризових ситуацій, формуванню національної ідентичності, поваги до демократичних цінностей, готовності до постійних суспільно-економічних змін і відбудови держави. Зміст освіти у ЗВО систематично оновлюється відповідно до сучасних наукових досягнень, інновацій, міжнародних стандартів і потреб роботодавців. Розроблення сучасного змісту освіти потребує від викладача створення міждисциплінарних курсів через інтеграцію різних наукових знань. Важливого значення набуває підсилення практичної спрямованості освітніх курсів. Навчальний матеріал розробляється із врахуванням реальних професійних завдань, практичних кейсів та здійснення проєктної діяльності.

В умовах військового часу трансформації зазнають і професійні функції викладача. Окрім наявних традиційних функцій він виконує ще роль наставника, психолога, коуча і фасилітатора. В умовах воєнних викликів особливо важливо враховувати психологічний контекст професійної діяльності викладачів. Саме через війну здобувачі вищої освіти часто-густо переживають стреси через бомбардування території України і постійні сигнали повітряної тривоги; вимушене переміщення із зони, наближеної до лінії фронту; втрати і

розлуку з рідними та потребують особливої уваги з боку викладачів до їхнього емоційного стану та психосоціальної підтримки, а також мотивації до навчання. Відтак викладачі повинні дбати про безпеку студентів і діяти за відповідними алгоритмами у надзвичайних ситуаціях, формувати у них культуру безпечного середовища ЗВО. Багато із викладачів особисто переживають наслідки війни, тому також потребують відновлення свого психофізичного здоров'я.

Змінюються умови проведення наукових досліджень викладачів. Частина наукових проєктів була призупинена або переорієнтована на проблеми воєнних викликів, а частина наукових досліджень проводяться спільно із зарубіжними партнерами. Зростають можливості викладачів щодо участі у грантових програмах і академічній мобільності. Це сприяє інтеграції української науки до міжнародного наукового простору та відкриває нові перспективні напрями у професійному розвитку викладачів.

Суттєву трансформацію професійної діяльності викладачів ми спостерігаємо у соціальній сфері. Вони активно долучаються до волонтерської допомоги Збройним Силам України, здійснюють реалізацію різних соціальних проєктів із підтримки внутрішньо-переміщених осіб і безлічі гуманітарних ініціатив.

Отже, війна в Україні суттєво змінила умови професійної діяльності викладачів ЗВО. Трансформації охоплюють різні її напрями: від організації освітнього процесу до гуманітарних ініціатив. Попри численні труднощі, викладачі демонструють високий рівень професіоналізму і компетентності, громадської відповідальності, здатності швидко переорієнтовуватися і працювати в умовах соціально-економічних і воєнних викликів, забезпечуючи безперервність освітнього процесу та сприяючи розвитку людського потенціалу України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Тлумачний словник української мови. URL :
<https://slovnyk.ua/index.php?swrd> (дата звернення 28.05. 2026 р.).

Жукова Анна Робертівна

професор кафедри іноземних мов

Національна академія сухопутних військ

імені гетьмана Петра Сагайдачного

м. Львів, Україна

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-7292-1605>

ФОРМУВАННЯ ЛІНГВІСТИЧНОЇ КАРТИНИ СВІТУ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ: ПСИХОЛОГІЧНІ ТА ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ

Анотація. У статті здійснено комплексний теоретичний аналіз феномену лінгвістичної картини світу (ЛКС) в аспекті її формування у процесі вивчення іноземної мови. Розглянуто провідні концепції мовної відносності, когнітивної семантики та концептуальної метафори у їх проекції на психологічні та педагогічні механізми засвоєння іншомовної концептосфери. Обґрунтовано рівневу модель сформованості ЛКС як діагностичний інструмент оцінювання концептуальної компетентності студентів. Проаналізовано роль міжкультурної компетенції, аксіологічного компонента та металінгвістичної свідомості у процесі формування вторинної мовної особистості.

Ключові слова: лінгвістична картина світу, концептосфера, вторинна мовна особистість, концептуальна метафора, міжкультурна компетенція, ментальний лексикон, лінгвістична відносність, аксіологічна підсистема, металінгвістична свідомість, концептуальна інтеграція.

Постановка проблеми та актуальність дослідження

Проблема формування лінгвістичної картини світу (ЛКС) у процесі вивчення іноземної мови перебуває на перетині когнітивної лінгвістики, психолінгвістики та лінгводидактики і є однією з найбільш актуальних у

сучасній педагогічній науці. Опанування іноземної мови не зводиться до накопичення вокабуляру або засвоєння граматичних правил — воно передбачає формування принципово іншої системи концептуалізації дійсності, іншої ієрархії цінностей і категорій, закодovаних у структурах цільової мови. Цей процес глибоко психологічний за своєю природою: він вимагає від студента здатності одночасно утримувати дві концептуальні системи і вибудовувати між ними динамічну рефлексивну відстань.

Актуальність дослідження зумовлена кількома взаємопов'язаними чинниками. По-перше, глобалізація комунікативного простору підвищує вимоги до концептуальної, а не лише лінгвістичної компетентності мовців. По-друге, зростаючий вплив нейронаук і когнітивної психології на освітню практику відкриває нові можливості для розуміння механізмів формування ЛКС. По-третє, відсутність цілісної педагогічної моделі, яка б систематично враховувала когнітивно-концептуальний вимір навчання іноземних мов, є суттєвим методичним дефіцитом, що потребує заповнення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічну основу дослідження складають: гіпотеза лінгвістичної відносності Е. Сепіра і Б. Ворфа, концепція мовної картини світу В. фон Гумбольдта, теорія концептуальної метафори Дж. Лакоффа і М. Джонсона (Lakoff & Johnson, 1980), теорія концептуальної інтеграції Ж. Фоконьє і М. Тернера (Fauconnier & Turner, 2002), а також концепція вторинної мовної особистості Ю. М. Караулова (1987). У вітчизняній науці проблематику мовної картини світу в освітньому контексті розробляли О. О. Селіванова, В. В. Жайворон, Л. А. Лисиченко. Психолінгвістичні аспекти засвоєння іншомовної концептосфери висвітлено у дослідженнях О. Б. Тарнопольського та С. Ю. Ніколаєвої.

Мета статті — на основі синтезу положень когнітивної лінгвістики, психолінгвістики та лінгводидактики обґрунтувати теоретичну модель формування лінгвістичної картини світу у процесі вивчення іноземної мови та визначити психологічні й педагогічні умови її реалізації.

Теоретичні засади дослідження лінгвістичної картини світу

Поняття лінгвістичної картини світу (ЛКС) є ключовим концептом когнітивної лінгвістики і позначає сукупність уявлень про дійсність, закріплених у мові конкретного народу у вигляді концептів, категорій, семантичних полів та граматичних структур. ЛКС є не простою сукупністю значень, а системою з ієрархічною організацією, в якій окремі концепти пов'язані між собою через концептуальні метафори, фрейми та когнітивні схеми. Ця система функціонує як фільтр між людиною та об'єктивною реальністю і великою мірою визначає способи категоризації, оцінювання та переживання дійсності.

Центральною для педагогічних імплікацій ЛКС є гіпотеза лінгвістичної відносності, що у своїй сильній версії (Б. Ворф) постулює детермінованість мислення мовними структурами, а у слабкій — вплив мовних категорій на когнітивні преференції та звичні способи мислення. Сучасна когнітивна наука підтримує помірний варіант гіпотези: мова не визначає мислення жорстко, але надає перевагу певним способам концептуалізації (Boroditsky, 2011). З дидактичної точки зору це означає, що засвоєння іноземної мови неминуче потягне за собою певну трансформацію наявних когнітивних схем — і саме ця трансформація є показником справжнього мовного розвитку, а не лише накопичення словникового запасу.

Таблиця 1.

**Теоретичні концепції лінгвістичної картини світу та їх педагогічні
імплікації**

Концепція / Автор	Ключове положення	Лінгвістичний феномен	Педагогічна імплікація
Гіпотеза лінгвістичної відносності (Сепір–Ворф, 1929–1956)	Мова детермінує категоризацію досвіду та когнітивні схеми носія	Граматична категоризація (час, вид, число, рід)	Зіставний аналіз граматичних категорій L1 і L2 для подолання мовної інтерференції
Теорія мовної картини світу (В. фон Гумбольдт)	Мова є «проміжним світом» між суб'єктом і об'єктивною реальністю	Внутрішня форма слова, мовний геній народу	Культурно-маркована лексика як ключ до іншомовної КС
Когнітивна семантика (Дж. Лакофф, М. Джонсон, 1980)	Концептуальна метафора структурує сприйняття і мислення	Метафоричні моделі, концептуальні домени SOURCE → TARGET	Метафорний аналіз як інструмент розкриття іншомовної КС
Прототипова семантика (Е. Рош, 1975)	Категорія будується навколо прототипу — найбільш типового представника	Прототипові ефекти, радіальні категорії, базовий рівень	Навчання лексики від прототипу до периферії категорії
Теорія концептуальної інтеграції (Ж. Фоконьє, М. Тернер, 2002)	Ментальні простори інтегруються у нову концептуальну структуру (бленд)	Концептуальний бленд, мережа ментальних просторів	Аналіз ідіоматики та гумору як зони концептуальної інтеграції

Для лінгводидактики особливо продуктивною є теорія концептуальної метафори Лакоффа і Джонсона, яка демонструє, що абстрактні концепти (час, емоції, ідеї, аргументи) структуруються через метафоричне відображення конкретних тілесних або просторових досвідів. Наприклад, у англійській мові концепт ARGUMENT структурується через метафору ARGUMENT IS WAR (We demolished his arguments; His claims are indefensible), тоді як у деяких інших культурах той самий концепт метафорично організований через домен танцю

або спільної подорожі. Ця культурна специфіка метафоричних моделей є потужним педагогічним ресурсом: аналіз концептуальних метафор відкриває студентам «внутрішню логіку» іншомовної концептосфери і пояснює численні ідіоматичні вирази, які інакше здаються довільними.

Компоненти лінгвістичної картини світу та механізми їх засвоєння

Лінгвістична картина світу як об'єкт педагогічного формування є складним, багатовимірним конструктом. Для методичних цілей доцільно виокремити її основні компоненти і відповідні психологічні механізми засвоєння, що уможлиблює цілеспрямований добір навчальних технологій для кожного рівня концептуальної організації іншомовного досвіду.

Центральним конструктом ЛКС є концептосфера — ієрархічно організована сукупність концептів, між якими встановлено асоціативні, ієрархічні та метафоричні зв'язки. Концепт у когнітивній лінгвістиці розуміється як ментальне утворення, що поєднує поняттєве ядро, образно-перцептивний шар і ціннісний компонент. Засвоєння іншомовного концепту передбачає не лише знання відповідного слова або виразу, але й інтеріоризацію всіх трьох шарів — включно з їх культурно специфічними конотаціями. Так, концепт HOME в англійській мові несе в собі значення приватності, автономії та особистого простору, що суттєво відрізняється від концептуального змісту слова «дім» в українській культурній традиції.

Таблиця 2.

**Компоненти лінгвістичної картини світу, механізми їх засвоєння та
методичні підходи**

Компонент ЛКС	Мовні засоби репрезентації	Психологічний механізм засвоєння	Методичний підхід
Концептосфера (сукупність концептів)	Лексичні поля, тематичні групи, семантичні мережі	Семантична активація, асоціативне розгортання концепту	Концептний аналіз, Mind-mapping, семантичне картування
Аксіологічна підсистема (цінності та оцінки)	Оцінна лексика, модальні дієслова, аксіологічні предикати	Ціннісна атрибуція, емоційне маркування лексичних одиниць	Аксіологічний аналіз текстів, дискусійні техніки
Темпоральна підсистема (концепт ЧАСУ)	Видо-часові форми, темпоральна лексика, темпоральні метафори	Порівняльна концептуалізація часу в L1 і L2	Зіставний граматичний аналіз, наративні вправи
Просторова підсистема (концепт ПРОСТОРУ)	Прийменники, просторова лексика, дейктичні елементи	Тілесне пізнання (embodied cognition), сенсомоторне закріплення	TPR, просторово орієнтовані рольові ігри, відеоконтент
Культурний код (лакуни та безеквіваленти)	Реалії, прецедентні феномени, фразеологізми	Зіставний аналіз, виявлення лакунарності в L1	Лінгвокраїнознавство, робота з автентичними текстами

Особливу педагогічну значущість має аксіологічна підсистема ЛКС, що репрезентує систему цінностей і оцінних категорій, заcodeваних у мові. Аксіологічні концепти реалізуються через оцінну лексику, модальні оператори та прагматичні імплікатури. Студентам, які навчаються іноземної мови, необхідно не лише знати денотативне значення оцінних слів, але й розуміти їх конотативний діапазон і соціальні умови вживання — інакше виникає ризик прагматичної неуспішності, коли висловлювання є граматично коректним, але комунікативно неадекватним.

Культурний код іншомовної ЛКС реалізується через лексичні лакуни, безеквівалентну лексику і прецедентні феномени. Лакуна — це «порожнє

місце» в концептосфері однієї мови там, де в іншій мові існує лексично закріплений концепт. Наприклад, англійський концепт *privacy* або португальський *saudade* не мають точних відповідників в українській мові, що відображає різницю у відповідних культурних матрицях. Робота з лакунами у навчальному процесі є ефективним засобом розвитку концептуальної гнучкості і формування справжньої міжкультурної компетенції.

Рівнева модель сформованості лінгвістичної картини світу

Для педагогічної діагностики і проектування навчальних траєкторій важливо мати операціоналізовану модель рівнів сформованості ЛКС, яка б корелювала з психолінгвістичними показниками мовного розвитку студента. Запропонована нижче п'ятирівнева модель ґрунтується на концепції вторинної мовної особистості Ю. М. Караулова (1987) і доповнена положеннями сучасної когнітивної лінгвістики.

Поняття вторинної мовної особистості (ВМО) позначає сукупність здатностей і готовностей людини здійснювати іншомовну мовленнєву діяльність на різних рівнях: від відтворення засвоєних формул до вільного оперування концептами цільової культури і рефлексивного зіставлення двох концептосфер. Формування ВМО є кінцевою метою навчання іноземної мови і включає три рівні, виокремлені Карауловим: вербально-семантичний, лінгвокогнітивний та мотиваційно-прагматичний. Запропонована нами рівнева модель деталізує цю тріаду з урахуванням психолінгвістичних і педагогічних критеріїв.

Таблиця 3

. Рівнева модель сформованості лінгвістичної картини світу у студентів

Рівень сформованості ЛКС	Діагностичні індикатори	Психолінгвістичний корелят	Типові труднощі
Нульовий / рецептивний	Розпізнавання знайомих концептів у знайомому контексті	Активация прямих перекладних еквівалентів у L1	Буквальний переклад, концептуальна інтерференція з L1
Репродуктивний	Відтворення засвоєних мовних кліше у знайомих ситуаціях	Відтворення за зразком, обмежений обсяг активного словника	Формульне мовлення, слабка адаптація до нових контекстів
Продуктивно- операційний	Самостійне варіювання мовних засобів у нових ситуаціях	Розвинений ментальний лексикон L2, часткова концептуальна автономія	Надмірна генералізація, помилки вживання колокацій
Концептуально- інтегрований	Вільне оперування культурно маркованими концептами L2	Бікультурна концептуальна компетентність, автономний ментальний лексикон L2	Ризик «змішування» концептосфер у спонтанному мовленні
Рефлексивно- критичний	Метакогнітивний аналіз розбіжностей між ЛКС L1 і L2	Металінгвістична свідомість, концептуальна гнучкість	Когнітивне навантаження при одночасній активації двох ЛКС

Рівнева модель, подана у таблиці 3, має двояке педагогічне застосування. З одного боку, вона слугує діагностичним інструментом: спостерігаючи за індикаторами кожного рівня, викладач може визначити актуальну зону концептуального розвитку студента і спроектувати відповідний навчальний маршрут. З іншого боку, модель є нормативною: вона окреслює ціль навчання — формування рефлексивно-критичного рівня, на якому студент здатний не лише вільно оперувати іншомовною ЛКС, але й усвідомлено аналізувати

розбіжності між концептосферами L1 і L2, що є ознакою справжньої металінгвістичної свідомості.

Психологічні умови формування лінгвістичної картини світу

Формування іншомовної ЛКС є психологічно складним процесом, оскільки воно передбачає не доповнення, а певну реструктуризацію наявної концептуальної системи. З позицій теорії пластичності нейронних мереж (neuroplasticity), ефективне засвоєння нових концептуальних схем відбувається через механізм конструктивної інтерференції: вже наявні концептуальні структури L1 виступають як «леса» (scaffolding) для побудови нових структур L2, але водночас можуть створювати резистентність до засвоєння концептів, що суперечать усталеним категоріям рідної мови.

Ключовою психологічною умовою ефективного формування ЛКС є розвиток металінгвістичної свідомості — здатності дистанціюватися від власних мовних категорій і спостерігати за ними як за предметом рефлексії. Ця здатність дозволяє студентові усвідомити відносність власної концептуальної системи і відкритися до альтернативних способів категоризації дійсності. Дослідження (Bialystok, 2001) свідчать, що білінгви демонструють вищий рівень металінгвістичної свідомості і когнітивної гнучкості порівняно з монолінгвами, що підтверджує розвивальний потенціал іншомовної освіти за умови відповідної педагогічної організації.

Важливою психологічною умовою є також мотиваційна інтегрованість — прагнення студента не лише оволодіти мовним кодом, але й долучитися до культурної спільноти носіїв мови. Дослідження Р. Гарднера і В. Ламберта (Gardner & Lambert, 1972) показали, що інтегративна мотивація є значно потужнішим предиктором успішності засвоєння іноземної мови, ніж інструментальна. Це пояснюється тим, що інтегративно мотивований студент готовий до більш глибокого когнітивного залучення, необхідного для засвоєння концептуального, а не лише лексико-граматичного рівня мови.

Висновки

Проведений теоретичний аналіз дозволяє сформулювати такі висновки. По-перше, лінгвістична картина світу є системним концептуальним утворенням, формування якого в процесі вивчення іноземної мови відбувається на кількох взаємопов'язаних рівнях: від засвоєння вербально-семантичних зв'язків до інтеріоризації культурно специфічних концептів і ціннісних систем. Кінцевою педагогічною метою є формування вторинної мовної особистості зі стійкою, рефлексивно усвідомленою концептуальною компетентністю.

По-друге, психологічні механізми формування ЛКС включають семантичну активацію, концептуальну інтеграцію, метафоричне відображення та аксіологічну атрибуцію. Ефективне педагогічне керівництво цими процесами передбачає цілеспрямований вибір навчальних технологій, що стимулюють глибоку концептуальну обробку іншомовного матеріалу, а не лише його поверхнєве відтворення.

По-третє, запропонована п'ятирівнева модель сформованості ЛКС (від нульового/рецептивного до рефлексивно-критичного) є операціональним інструментом для педагогічної діагностики та проектування індивідуальних навчальних траєкторій. Ключовим маркером просунутого рівня виступає металінгвістична свідомість і здатність до рефлексивного зіставлення концептосфер L1 і L2.

По-четверте, розвиток міжкультурної компетенції і інтегративної мотивації студентів є необхідними педагогічними умовами формування іншомовної ЛКС. Навчальний процес має бути спрямований не лише на мовну, але й на концептуальну і аксіологічну «зустріч» із культурою цільової мови, що передбачає широке використання автентичних текстів, лінгвокраїнознавчого матеріалу та міжкультурних зіставних вправ.

Перспективи подальших досліджень полягають у розробці та емпіричній верифікації діагностичного інструментарію для оцінювання рівнів сформованості ЛКС, а також у проектуванні навчальних програм, орієнтованих

на системне формування концептуальної компетентності студентів різних спеціальностей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Колбіна Т. В. Формування у студентів «картини світу» іншої культури в процесі вивчення іноземної мови / Т. В. Колбіна // Наукові записки. Серія: Філологічні науки. — 2023. — Вип. 193. — С. 306–312.
2. Лук'яненко О. В. Лінгвістична картина світу як основа міжкультурної освіти / О. В. Лук'яненко. — К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2022. — 256 с.
3. Мельник І. М. Психолого-педагогічні основи формування міжкультурної компетентності при вивченні іноземної мови / І. М. Мельник // Психологія та педагогіка. — 2023. — № 3. — С. 72–80.
4. Основи лінгвокультурології: навчальний посібник / уклад. Н. В. Кравченко. — Л.: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2021. — 212 с.
5. Павличко Н. О. Лінгвістична картина світу іншомовного тексту як об'єкт мовленнєвої діяльності студентів / Н. О. Павличко // Вісник Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут». Серія «Педагогіка та психологія». — 2023. — № 1. — С. 89–97.
6. Петренко В. М. Психологічні фактори формування лінгвістичної картини світу при вивченні іноземної мови / В. М. Петренко // Психологія та педагогіка. — 2022. — № 4. — С. 45–53.
7. Психологічні та педагогічні аспекти використання іноземних мов у навчальному процесі / авторський колектив. — Вінниця: ВНТУ, 2025. — Вип. 80, ч. 1. — С. 178–185.
8. Степаненко І. М. Лінгвістична та культурна компетентність як результат формування лінгвістичної картини світу / І. М. Степаненко // Педагогічні та психологічні проблеми навчання іноземних мов. — 2024. — Вип. 11. —

С. 123–132.

9. Трофімчук Л. В. Психолого-педагогічні основи навчання іноземної мови дітей: між культурою, мисленням і мовою / Л. В. Трофімчук // Вісник ягілонського університету. Серія педагогічна. — 2021. — № 1. — С. 102–110.
10. Федорчук О. В. Лінгвістична картина світу у міжкультурній комунікації: психолого-педагогічний аспект / О. В. Федорчук // Педагогіка та психологія іноземних мов. — 2022. — Вип. 7. — С. 66–74.
11. Чичановська І. В. Лінгводидактичні та психолого-педагогічні аспекти підготовки вчителів іноземних мов до формування лінгвістичної картини світу учнів / І. В. Чичановська // Полісся. — 2023. — № 2. — С. 1333–1342.
12. Яремчук Н. В. Методичні та психолого-педагогічні проблеми реалізації міжкультурного компоненту при вивченні іноземної мови / Н. В. Яремчук. — Х.: Видавничий дім «Кондор», 2022. — 184 с.

Салогуб Ольга Олександрівна

аспірантка

Харківська гуманітарно-педагогічна академія

м. Харків, Україна

ФОРМУВАННЯ НАВИЧОК СОЦІАЛЬНОЇ ВЗАЄМОДІЇ У ДІТЕЙ З РОЗЛАДАМИ АУТИСТИЧНОГО СПЕКТРА В УМОВАХ ІНКЛЮЗИВНОГО НАВЧАННЯ

Анотація. У статті досліджено проблему формування навичок соціальної взаємодії у дітей з розладами аутистичного спектра (РАС) в умовах інклюзивного навчання. Проаналізовано сучасні наукові підходи до розвитку соціальної компетентності дітей з аутизмом. Визначено основні труднощі соціальної взаємодії, характерні для дітей з РАС. Обґрунтовано педагогічні умови формування соціальних навичок із використанням структурованого навчання ТЕАССН та поведінкових методик АВА. Представлено результати експериментального дослідження, які підтверджують ефективність комплексного педагогічного впливу на розвиток соціальної взаємодії дітей з РАС.

Ключові слова: розлади аутистичного спектра, соціальна взаємодія, інклюзивне навчання, ТЕАССН, АВА, соціально-комунікативні навички, педагогічні умови.

Вступ

Сучасна система освіти України спрямована на забезпечення рівного доступу до якісної освіти для всіх дітей, зокрема дітей з особливими освітніми потребами. Однією з найбільш чисельних категорій у системі інклюзивної

освіти є діти з розладами аутистичного спектра (РАС), для яких характерними є порушення соціальної взаємодії, комунікації та поведінкової регуляції [1, с. 46].

Саме дефіцит соціальної взаємодії визначається як одна з основних характеристик аутизму та суттєво впливає на процес соціалізації дитини [2, с. 81]. Діти з РАС часто мають труднощі у встановленні емоційного контакту, розумінні соціальних сигналів, підтриманні діалогу та взаємодії з однолітками.

У зв'язку з цим проблема формування соціальної взаємодії набуває особливої актуальності у сучасній педагогічній науці та практиці.

Аналіз наукових досліджень

Проблема розвитку соціальної взаємодії дітей з РАС досліджується у працях вітчизняних та зарубіжних учених. Дослідники наголошують, що ефективність соціалізації дітей з аутизмом залежить від раннього педагогічного втручання та правильно організованого освітнього середовища [3, с. 114].

У сучасній корекційній педагогіці значного поширення набули методики ТЕАССН та АВА, які забезпечують системний підхід до розвитку соціальних навичок [4, с. 96].

Водночас аналіз наукової літератури свідчить, що проблема формування навичок соціальної взаємодії в умовах інклюзивного навчання потребує подальшого дослідження.

Мета статті

Метою статті є теоретичне обґрунтування та експериментальна перевірка педагогічних умов формування навичок соціальної взаємодії у дітей з розладами аутистичного спектра в умовах інклюзивного навчання.

Теоретичні засади формування соціальної взаємодії

Соціальна взаємодія розглядається як процес встановлення та підтримання контактів між людьми, що передбачає обмін інформацією, емоціями та спільну діяльність [5, с. 68].

Для дітей з РАС характерними є:

- труднощі встановлення контакту;
- уникнення соціальної взаємодії;

- порушення емоційного реагування;
- обмеженість соціальних моделей поведінки [2, с. 85].

Дослідження свідчать, що розвиток соціальної взаємодії потребує систематичного педагогічного впливу та використання спеціальних методик [3, с. 118].

Методика ТЕАССН у формуванні соціальної взаємодії

Методика ТЕАССН базується на принципах структурованого навчання та передбачає організацію адаптованого освітнього середовища [3, с. 120].

Основними компонентами ТЕАССН є:

- структурованість простору;
- візуальна підтримка;
- передбачуваність діяльності;
- індивідуалізація навчання.

Застосування методики дозволяє знизити рівень тривожності у дітей та створити умови для ефективної взаємодії з педагогами й однолітками.

Використання АВА-технологій

АВА-технології спрямовані на формування поведінкових моделей через систему позитивного підкріплення [4, с. 102].

У процесі розвитку соціальної взаємодії АВА дозволяє:

- формувати навички звернення;
- розвивати ініціацію контакту;
- формувати здатність до спільної діяльності;
- закріплювати соціально прийнятну поведінку.

Поведінкові методики є особливо ефективними у формуванні базових соціальних навичок у дітей раннього віку.

Педагогічні умови формування соціальної взаємодії

У процесі дослідження визначено такі педагогічні умови:

1. Індивідуалізація освітнього процесу [5, с. 72];
2. Використання візуальної підтримки;
3. Структурованість середовища [3, с. 124];

4. Позитивне поведінкове підкріплення [4, с. 108];
5. Організація спільної діяльності дітей;
6. Взаємодія педагогів та батьків.

Експериментальне дослідження

Дослідження проводилося на базі закладів інклюзивної освіти.

Було сформовано:

- експериментальну групу;
- контрольну групу.

Критерії оцінювання:

- рівень ініціації контакту;
- здатність до взаємодії;
- комунікативна активність;
- поведінкова адаптація.

Результати дослідження

Таблиця 1.

Динаміка розвитку навичок соціальної взаємодії

Рівень	До експерименту (%)	Після експерименту (%)
Високий	10	40
Середній	35	47
Низький	55	13

Результати свідчать про суттєве покращення показників соціальної взаємодії у дітей експериментальної групи.

Обговорення результатів

Отримані результати підтверджують ефективність комплексного використання ТЕАССН та АВА у формуванні соціальної взаємодії дітей з РАС.

Найбільш ефективними виявилися:

- візуальна підтримка;
- структурованість діяльності;
- систематичне підкріплення;

- організація спільної діяльності дітей.

Поєднання структурованого та поведінкового підходів забезпечує комплексний розвиток дитини [3, с. 126].

Висновки

Формування навичок соціальної взаємодії є важливою умовою соціалізації дітей з розладами аутистичного спектра.

Результати дослідження підтверджують, що використання ТЕАССН та АВА сприяє:

- розвитку соціальної активності;
- покращенню комунікативної взаємодії;
- зниженню поведінкових труднощів;
- підвищенню рівня адаптації дітей до освітнього середовища.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з розробкою інтегрованих моделей розвитку соціальної компетентності дітей з РАС.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Лапшина І. М. Корекційна педагогіка. Київ : Академвидав, 2018. 320 с.
2. American Psychiatric Association. Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders (DSM-5). Washington, 2013. 947 p.
3. Mesibov G., Shea V., Schopler E. The TEACCH Approach to Autism Spectrum Disorders. New York : Springer, 2005. 210 p.
4. Cooper J. O., Heron T. E., Heward W. L. Applied Behavior Analysis. 3rd ed. Pearson, 2020. 720 p.
5. Колупасєва А. А. Інклюзивна освіта: досвід і перспективи. Київ : А.С.К., 2019. 312 с.

Барабаш Любов Миколаївна
вчитель-методист біології
вищої кваліфікаційної категорії
Ліцей № 191 імені П.Г. Тичини
Дніпровського району міста Києва
м. Київ, Україна

ІНТЕГРАЦІЯ В БІОЛОГІЇ ЯК ОСОБЛИВА ФОРМА НАСКРІЗНОЇ STEM-ОСВІТИ ДЛЯ ЦІЛСНОГО СПРИЙНЯТТЯ СВІТУ

Анотація. У статті розглянуто застосування ідей STEM-освіти, як інноваційного підходу до викладання біології, шляхом інтеграції шкільних предметів, висвітлено основні завдання на шляху реалізації цих принципів у навчальному процесі Нової української школи. Здійснено короткий огляд нормативно-правових документів, які спрямовані на активне впровадження STEM-освіти в Україні, яка є одним з головних трендів інноваційної освіти.

Акцентовано увагу на те, що впровадження STEM в епоху диджиталізації освіти сприяє розвитку критичного мислення здобувачів освіти та дає можливість вчителю інтегрувати знання відразу у декількох предметних областях, сприяє підготовці вчителів, оновлення матеріально-технічного та навчально-методичного забезпечення, організацію педагогічного процесу на основі партнерства педагогічної спільноти, учнівства і батьківської громадськості.

Наведено можливі варіанти інтеграції окремих тем та приклад фрагменту інтегрованого уроку біології, хімії, географії, математики, літератури, з теми «Дихання», який пройшов у формі біологічно-літературного салону.

Ключові слова: sTEM-освіта; концепція STEM-освіти; Нова українська школа (НУШ); інтеграція шкільних предметів; критичне мислення; компетентність.

Abstract. The article examines the application of STEM education ideas as an innovative approach to teaching biology through the integration of school subjects and highlights the main tasks in the implementation of these principles within the educational process of the New Ukrainian School. A brief review of regulatory and legal documents aimed at the active implementation of STEM education in Ukraine, which is one of the main trends in innovative education, is presented.

Attention is focused on the fact that the implementation of STEM in the era of digitalization of education contributes to the development of critical thinking skills of students and provides teachers with the opportunity to integrate knowledge across several subject areas simultaneously. It also promotes teacher training, modernization of material, technical, educational and methodological support, and the organization of the pedagogical process based on partnership among the teaching community, students, and parents.

Possible options for integrating individual topics and an example of a fragment of an integrated lesson in biology, chemistry, geography, mathematics, and literature on the topic “Respiration,” conducted in the form of a biological-literary salon, are presented.

Keywords: sTEM education; STEM education concept; New Ukrainian School (NUS); integration of school subjects; critical thinking; competence.

"Великі проблеми, які стоять перед нами, не можна вирішити на тому ж рівні мислення, на якому ми були, коли вони виникали".

А. Ейнштейн

Концепція розвитку освіти в Україні в умовах переходу до Нової Української Школи ставить нові вимоги до сучасного уроку та потребує від

учителя вироблення власної системи навчальних методів та прийомів. Одне з основних завдань сучасної школи – створити умови для різнобічного розвитку підростаючого покоління, забезпечити активізацію і розвиток інтелекту, інтуїції, легкої продуктивності, творчого мислення, рефлексії, аналітико-синтетичних умінь та навичок з урахуванням можливостей кожної дитини.

Сучасна система освіти спрямована на формування високоосвіченої, інтелектуально розвиненої особистості з цілісним уявленням картини світу, з розумінням глибини зв'язків, явищ і процесів в оточуючій дійсності. Предметна роз'єднаність стає однією з причин фрагментарності світогляду випускника школи, в той час як у сучасному світі переважають тенденції до економічної, політичної, культурної, інформаційної інтеграції. Новий Державний стандарт передбачає створення умов під час освітнього процесу для становлення випускника чи випускниці, які здатні займати активну життєву позицію, працювати в команді, можливість відчувати себе у ролі справжнього фахівця чи фахівчині, формувати своє безпечне життєве середовище, обирати якісні продукти харчування, вести здоровий спосіб життя.

Міністерство освіти і науки України одним із пріоритетів своєї діяльності назвало розвиток STEM-освіти, що орієнтована на природничі науки, технології та математику. STEM – це акронім, утворений від слів природничі науки (Science), технологія (Technology), інженерія (Engineering) та математика (Mathematics).

Для нашого часу характерна інтеграція наук, прагнення отримати якомога більш точне уявлення про загальну картину світу. STEM-освіта зосереджується передусім саме на цих дисциплінах, але пропонує вивчати їх не окремо одну від одної, а інтегровано, а також максимально практично.

STEM-освіта передбачає формування компетентностей особистості, її здатності до творчого, креативного, критичного мислення та навичок дослідницької діяльності.

STEM-освіта сприяє опануванню «навичок XXI століття», вміння ефективно вирішувати складні проблеми власної життєдіяльності, що визначає

конкурентоспроможність особистості у сучасних економічних умовах та створює фундамент для професій майбутнього.

STEM-освіта допомагає долати гендерні стереотипи, адже «гендерна чутливість» – це здатність виявляти, помічати, усвідомлювати і реагувати на стереотипи і прояви дискримінації, діяти згідно принципів гендерної рівності. Ці ідеї знаходять відображення в концепції сучасної шкільної освіти. Але вирішити таке завдання не можливо в рамках одного навчального предмета. Тому в теорії та практиці навчання спостерігається тенденція до інтеграції навчальних дисциплін, яка дозволяє учням досягати міжпредметних узагальнень і кращого засвоєння навчального матеріалу.

Особливою формою наскрізної STEM-освіти є інтегровані уроки, які спрямовані на встановлення міжпредметних зв'язків і сприяють формуванню в учнів цілісного, системного світогляду, актуалізації особистісного ставлення до питань, що розглядаються на уроці. Інтегровані уроки можуть проводитися шляхом об'єднання схожої тематики кількох навчальних предметів, які об'єднує чітке визначення мети і їх планування для забезпечення різнобічного розгляду учнями певного об'єкта, поняття, явища, що вивчаються на різних предметах.

Інтеграція – одна з найперспективніших інновацій. Диференціація і інтеграція навчання – необхідні умови розкриття творчої індивідуальності особистості учня та вчителя в контексті нової української школи. Актуальність інтеграції полягає в тому, що у сучасному світі одним з критеріїв випускника школи є високий рівень знань, що включає в себе достатнє підґрунтя для продовження освіти. А щоб випускник відповідав цим вимогам, потрібно у школі закласти учням основи цілісного підходу до вивчення процесів, що відбуваються у навколишньому світі. Це особливо важливо для викладання біології, вивчення якої дає можливість використовувати знання учнів майже із усіх шкільних дисциплін, тобто у біології має місце інтегративний характер навчання. Для розкриття теми уроку необхідно, щоб поняття учнів спиралися на інші базові предмети.

Інтеграція в біології дає можливість розглядати природні явища під іншим кутом зору, тобто з погляду інших предметів, повніше і глибше розкрити зв'язки між біологією та іншими шкільними предметами, тобто забезпечити підпорядкування окремого загальному. А для цього не можна обійтися без пізнавального інтересу і творчого підходу учнів.

Використовуючи елементи STEM-технології вчитель створює для дітей такі можливості, які дозволяють їм бути більш активними, зацікавленими у власній освіті. Працюючи в сучасній школі вчитель повинен чітко усвідомлювати, що STEM-освіта об'єднує в собі міждисциплінарний та проектний підходи, основа якого є інтеграція природничих наук в технології, інженерну майстерність та математику. Вивчення навчального матеріалу по темам, які інтегрують декілька предметів, матеріал яких тісно пов'язаний між собою та мають практичне застосування – запорука виховання успішного конкурентноспроможного випускника, здатного до правильного вибору майбутньої професії. Метою інтегрованих STEM-уроків є:

- Формування міжпредметних знань та цілісного уявлення про навколишній світ.
- Активне пізнання оточуючого світу, розвиток логічного мислення, комунікативних здібностей.
- Використання значних резервів окремих предметів у їх поєднанні, забезпечення глибини та взаємоперетворення різних навчальних тем.
- Встановлення причинно-наслідкових зв'язків.
- Розвиток пізнавальної активності та творчої самостійності учнів.
- Можливість безпосереднього включення випускників в побутову й соціальну виробничу діяльність, формування практичних умінь і навичок.

Формування загальної системи знань учнів про реальний світ, які відображають взаємозв'язки різних форм руху матерії – одна з головних освітніх функцій інтеграції предметів.

Інтеграції предметів повинен передувати:

- глибоко продуманий аналіз програм з різних предметів;

- аналіз річного календарного планування;
- зіставлення матеріалу різних предметів для виділення тем, близьких за змістом або метою використання;

- визначення завдань уроку;
- «конструювання» уроку.

Інтегровані уроки, на мій погляд, мають значні переваги над звичайною подачею матеріалу.

1. Світ, що оточує дітей, пізнається ними в різноманітності й єдності, а предмети природничого циклу, спрямовані на вивчення окремих явищ цієї єдності, не дають уяви про ціле явище, поділяють його на розрізнені фрагменти.

2. Інтегровані уроки розвивають потенціал самих учнів, спонукають до активного пізнання навколишньої дійсності, до осмислення й пошуку причиново-наслідкових зв'язків, до розвитку логіки, мислення, комунікативних здібностей.

3. Більшою мірою, ніж звичайні, інтегровані уроки сприяють розвитку мови, формуванню вміння порівнювати, узагальнювати, робити висновки.

4. Форма проведення інтегрованих уроків нестандартна, захоплююча.

Виходячи з вищезазначеного можна зробити висновок, що необхідно планувати викладання біології таким чином, щоб здійснювати цілісне вивчення оточуючого світу як єдності та гармонії складових частин природи.

Під час вивчення біології інтеграцію можна прослідкувати у наступних темах:

«Клітина», «Рослини» (хімія «Хімічні реакції та явища, що їх супроводжують»);

«Органи рослин» (математика «Симетрія тіла»);

«Мінеральне та повітряне живлення» (хімія «Хімічні елементи, їх назви і символи»);

«Основні функції пагона (фотосинтез, газообмін, випаровування)» (природознавство «Світло»);

«Квітка» (хімія «Хімічні реакції та явища, що їх супроводжують», фізика «Дифузія газів», природознавство «Рослини – символи України»).

«Молюски (різноманітність, роль у природі та значення в житті людини)» (фізика «Реактивний рух»);

«Два типи симетрії як відображення способу життя.» (математика «Симетрія тіла»).

«Людина»

«Профілактика захворювань дихальної системи» (хімія «Повітря, його склад», математика «Пропорції та відсотки», українська та зарубіжна література);

«Будова та функції кровоносних судин. Рух крові.» (фізика «Тиск», математика «Пропорції та відсотки»).

«Будова і функції мембран» (фізика «Швидкість руху молекул і температура тіла»);

«Білки – складні біополімери. Будова і властивості білків.» (хімія «Білки: склад і будова. Гідроліз, денатурація, кольорові реакції білків. Біологічна роль амінокислот і білків»);

«Потоки речовини та енергії. Ланцюги травлення та трофічні рівні.» (хімія «Закон збереження маси речовини»);

«Розмноження та індивідуальний розвиток живих організмів» (математика «Геометрична прогресія»).

«Хімічний вміст клітини» поглиблюють знання з хімії та математики, розв'язуючи задачі на визначення масової частки хімічних елементів у клітині.

Як один із прикладів інтеграції предметів в процесі вивчення біології, я хочу запропонувати урок з теми «Дихання», з інтригуючою назвою «Зумій земні спокуси побороть!», який пройшов у формі біологічно-літературного салону. Цей урок інтегрував такі шкільні дисципліни, як біологія, хімія, географія, математика, література.

Інтеграція з хімією:

Під час проведення дослідів було доведено, що в результаті дихання виділяється вуглекислий газ і вода.

Дослід 1. Легені – органи виділення вуглекислого газу.

У пробірку налити вапняну воду та подихати через скляну трубочку, занурену у пробірку. (Вміст пробірки стає каламутним внаслідок утворення нерозчинної солі – вуглекислого кальцію.)

Дослід 2. Легені – органи виділення води.

Взяти холодну пробірку і подихати в неї. (На стінках пробірки з'являються краплини води.)

Розглянуто склад тютюнових цигарок за наявністю в них хімічних речовин.

Інтеграція з географією:

Повідомлення про подорож Христофора Колумба та історію походження тютюну, його батьківщину та шляхи надходження до Європи.

Інтеграція з математикою:

Під час повідомлення про склад та чистоту повітря розраховуємо задачі:

1. У чистому житловому приміщенні в 1 м^2 повітря нараховується 20 тис. мікробів, у шкільному класі до початку уроків 260 тис. мікробів. У класі, після уроків у 5 разів більш, ніж до занять, а на вулиці – у 4 рази менше, ніж у житловому приміщенні. Скільки мікробів у класі та на вулиці?

2. Який об'єм повітря використає клас із 35 осіб за 45 хвилин уроку, якщо один учень в середньому робить 16 вдихів за хвилину по 500 см^3 повітря?

Крім цього, під час розгляду складу тютюну, розраховуємо, скільки коштує шкідлива звичка, якщо людина палить за день 1 цигарку, 10 цигарок, 1 пачку цигарок. І скільки витрачається коштів на цю спокусу протягом тижня, місяця, року.

Інтеграція з літературою:

Протягом всього уроку відбувається збагачення теми літературними творами – це легенди, приказки та прислів'я, вірші про шкоду паління, наприклад:

Шкода куріння для дитини розкрита у вірші Надії Красоткіної

Дитя цигарку витягає,
бо хочеться дорослим стать.
Та сильним, гарним він не стане!
Бо зріст вповільнюватись став.
Усе, що в світі є погане, хлопчина в організм запхав.
Та щей в залежність від цигарки
Потрапив хлопець, як в капкан!
Під час проведення тесту «Моє ставлення до паління» використано вірш
Тоненька паличка у теплих, юних пальцях,
Що пахне гірко, димом і золою...
Хтось каже: «Стиль» в яскравих сонця гляnciaх,
А я вважаю: це не гра з собою.
Це не дорослість і не модна звичка,
Це просто шлях у темряву і дим.
Де за хвилину радості чи трішки,
Ми платимо здоров'ям дорогим.
Вдихати отруту — це хіба свобода?
Коли легені просять чистоти,
Я обираю чисту насолоду:
Спорт, небо, мрії і нові путі!
Хай кажуть десь, що це крута розвага,
Я посміхнусь і гордо промовчу.
Моє життя — це світла, ясна справа,
Я свій вогонь у серці збережу.
Нехай ніхто не витрачає сили,
На те, щоб димом світ свій застилять.
Хай розправляють молодість і крила,
Щоб жити повно, вільно і літять!

Особливість планування і проведення інтегрованих, бінарних уроків полягає в тому, що вони можуть проводитись як одним учителем, який викладає

предмети, що інтегруються, так і декількома. Реалізація інтегрованого підходу створює умови для підвищення інтересу до предметів, всебічного розвитку творчого потенціалу учнів, становлення духовної культури особистості громадянина України та європейського співтовариства.

Отже, ідея інтегрованого STEM-навчання сьогодні є надзвичайно актуальною, оскільки з її успішною методичною реалізацією передбачається досягнення мети якісної освіти, тобто освіти конкурентоздатної, спроможної забезпечити кожній людині самостійно досягти тієї чи іншої життєвої мети, творчо самостверджуватися в різних соціальних сферах. Ще багато років тому відомий педагог Я. Коменський відзначав: "Усе, що перебуває у взаємному зв'язку, повинно викладатися у такому зв'язку". А К.Д. Ушинський наголошував, що доки різні предмети викладатимуться незалежно один від одного, навчання не матиме ніякого суттєвого впливу на духовний розвиток дитини.

Тому інтеграція шкільних предметів, як особлива форма наскрізної STEM-освіти – це потреба часу, об'єктивна необхідність віддзеркалення в навчальному пізнанні реальних взаємозв'язків об'єктів і явищ природи та суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Браже, Т.Г. Інтеграція предметів у сучасній школі / Т.Г. Браже // Література в школі. - 2004. - № 5. - С. 150-154.
2. Гін А.О. Прийоми педагогічної техніки: Свобода вибору. Діяльність. Зворотний зв'язок. Ідеальність: посібник для вчителя / А. О. Гін. – 13-е видан-ня. – Х. : Вид. група «Основа», 2019. – 112 с.
3. Гончаренко С., Мальований Ю. Інтегроване навчання: за і проти // Освіта. - 1994.
4. Гусак Т. Нестандартні уроки: формування відповідального ставлення школярів до учіння. // Рідна школа. – 1999. - № 9. – С.49 – 50.

5. Колток Л., Іваник Н. (2020). Упровадження STEM-освіти в освітній процес Нової української школи. Науковий збірник «Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка», Том 3, № 27, с. 133-136.
6. Зверєв, І.Д. Інтеграція та "інтегрований предмет" / І.Д. Зверєв // Біологія в школі. - 2004. - № 50 - С. 46-49.
7. Наволокова Н.П. Енциклопедія педагогічних технологій та інновацій. Харків. Вид. група «Основа». 2011 – 23 с.
8. Степанюк А.В. Нові підходи до визначення мети і змісту біологічної освіти школярів // Педагогіка і психологія. - 2000. - №2.
9. Сухаревська Є.Ю. Технологія інтегрованого уроку. Практичний посібник для вчителів / 2-е вид. - Ростов на Дону: РПІ, 2007. - С. 165-173.

Соловйов Олег Володимирович

Hon. PhD, Заслужений діяч естрадного мистецтва України,

заступник голови правління

ГО «Український інститут наукових стратегій»,

член національної спілки журналістів України,

член національної всеукраїнської музичної спілки

<https://orcid.org/0009-0005-7848-4943>

Галенко Віталій Олександрович

Почесний професор УІНС, голова правління

ГО «Український інститут наукових стратегій»

<https://orcid.org/0009-0009-4259-6467>

Дебрецені Олександр Олександрович

Керівник науково-технічного відділу

ГО «Український інститут наукових стратегій»

**СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО СТВОРЕННЯ МЕТОДИЧНИХ ПОСІБНИКІВ
В УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ ОСВІТИ**

Анотація. У статті обґрунтовано сучасні підходи до створення методичних посібників в умовах цифровізації освіти. Визначено, що методичний посібник у цифровому освітньому середовищі має розглядатися не лише як текстовий або електронний документ, а як комплексний навчально-методичний продукт, який поєднує науково обґрунтований зміст, практичні завдання, цифрові додатки, інтерактивні ресурси, інструменти самооцінювання та можливість регулярного оновлення. На основі аналізу сучасних українських і зарубіжних досліджень розкрито трансформацію функцій методичного посібника, визначено принципи його проектування, запропоновано структурно-функціональну модель сучасного

методичного посібника та критерії оцінювання його якості. Окрему увагу приділено використанню штучного інтелекту як допоміжного інструменту для підготовки навчально-методичних матеріалів, а також ризикам, пов'язаним із академічною доброчесністю, достовірністю інформації та педагогічною доцільністю цифрового контенту. Практичне значення статті полягає у можливості використання запропонованої моделі авторами методичних посібників, викладачами, вчителями, методистами та закладами освіти під час підготовки друкованих, електронних і гібридних навчально-методичних видань.

Ключові слова: методичний посібник; цифровізація освіти; цифрове освітнє середовище; навчально-методичне забезпечення; відкриті освітні ресурси; штучний інтелект; інтерактивність; змішане навчання.

MODERN APPROACHES TO CREATING METHODOLOGICAL MANUALS IN THE CONTEXT OF EDUCATION DIGITALIZATION

Abstract. The article substantiates modern approaches to creating methodological manuals in the context of education digitalization. It is determined that a methodological manual in a digital educational environment should be considered not only as a printed or electronic text, but also as an integrated educational and methodological product that combines scientifically grounded content, practical tasks, digital supplements, interactive resources, self-assessment tools and the possibility of regular updating. Based on the analysis of contemporary Ukrainian and international research, the article describes the transformation of the functions of methodological manuals, identifies the principles of their design, proposes a structural and functional model of a modern methodological manual, and defines criteria for evaluating its quality. Particular attention is paid to artificial intelligence as an auxiliary tool for developing educational and methodological materials and to the risks related to academic integrity, reliability of information and pedagogical relevance of digital content.

Keywords: methodological manual; digitalization of education; digital educational environment; educational and methodological support; open educational resources; artificial intelligence; interactivity; blended learning.

Постановка проблеми

Цифровізація освіти стала одним із ключових чинників оновлення освітнього процесу, змісту навчання, форм взаємодії між учасниками освітнього середовища та способів створення навчально-методичного забезпечення. Вона змінює не тільки інструменти комунікації або формат подання навчального матеріалу, а й саму логіку педагогічного проєктування. У таких умовах методичний посібник перестає бути лише допоміжною друкованою працею, що містить рекомендації, теоретичні пояснення й окремі практичні завдання. Він поступово набуває ознак багатокомпонентного освітнього продукту, який має забезпечувати зв'язок між науковим змістом, педагогічною практикою, цифровими інструментами та потребами конкретної цільової аудиторії.

Актуальність проблеми посилюється тим, що значна частина сучасних методичних посібників формально існує в електронному форматі, однак за своєю структурою залишається традиційною. Перенесення друкованого тексту у PDF не означає повноцінної цифровізації методичного забезпечення. Сучасний посібник має не тільки містити якісний текст, а й створювати умови для активної взаємодії користувача з матеріалом: самоперевірки, роботи з цифровими ресурсами, перегляду відеоконтенту, виконання інтерактивних вправ, використання QR-кодів, шаблонів, чеклистів, електронних тестів і додаткових онлайн-матеріалів.

Особливої ваги ця проблема набуває в умовах дистанційного та змішаного навчання, коли викладач або вчитель повинен не лише передати знання, а й організувати освітню діяльність у цифровому середовищі. Методичний посібник у такій ситуації має виконувати навігаційну, організаційну, оцінювальну, інтерактивну та рефлексивну функції. Саме тому виникає потреба в науковому обґрунтуванні підходів до створення методичних посібників нового

покоління, які відповідали б сучасним вимогам освіти, технологічним можливостям і принципам академічної доброчесності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблематика цифрової трансформації освіти активно досліджується в українському та міжнародному науковому просторі. У працях В. Кременя та О. Спіріна підкреслюється роль науково-методичного супроводу цифрової трансформації освіти і науки, а також необхідність осмислення нових технологічних рішень у педагогічній практиці [1, с. 1–3]. Ці положення є важливими для розуміння того, що створення сучасного методичного посібника має спиратися не лише на авторський досвід, а й на системне бачення цифровізації освіти як комплексного процесу.

У дослідженні О. Ляшенка, О. Спіріна, С. Литвинової, О. Пінчук, О. Овчарук та А. Сухих розкрито концептуальні засади цифровізації освітнього середовища закладу загальної середньої освіти. Автори акцентують увагу на цифровій компетентності, цифровій безпеці, доступі до ресурсів, персоналізації та технологічній підтримці освітнього процесу [2, с. 1–4]. Для теми цієї статті особливо важливо, що цифрове освітнє середовище розглядається не як сукупність окремих інструментів, а як інтегрована система, у якій навчально-методичні матеріали мають бути функціонально пов'язані з освітніми цілями.

О. Гриценчук аналізує теорію і практику моніторингу цифрового освітнього середовища, підкреслюючи значення критеріїв оцінювання, освітньої аналітики та вивчення ефективності цифрових інструментів [3, с. 50–61]. Цей напрям є важливим для розроблення критеріїв якості сучасного методичного посібника, адже цифрові компоненти потребують не лише технічного додавання, а й педагогічної оцінки їхньої доцільності.

У колективних монографіях, присвячених цифровій трансформації відкритих науково-освітніх середовищ та теоретико-методичним засадам цифрової трансформації освіти, цифровізація розглядається як багатовимірний процес, що охоплює управління, навчання, оцінювання, цифрові платформи, відкриті ресурси та інноваційні практики [4; 5]. Ці дослідження дають змогу

розглядати методичний посібник як частину відкритого освітнього середовища, здатну до оновлення й адаптації.

Міжнародний контекст проблеми репрезентовано матеріалами OECD. У Digital Education Outlook 2023 цифрові навчальні ресурси аналізуються як елемент ширшої освітньої екосистеми, де важливими є якість контенту, доступність, управління даними та роль педагогів [8]. Окреме дослідження OECD 2025 року наголошує, що ефективне використання цифрових ресурсів у класі потребує не тільки технічного забезпечення, а й політик підтримки вчителів, методичної підготовки та педагогічно обґрунтованих сценаріїв [7].

Дослідження L. Sousa, L. Pedro та C. Santos, присвячене відкритим освітнім ресурсам, показує, що відкритість має не лише правовий, а й технічний вимір: важливими є можливість адаптації, повторного використання, модифікації та підтримки ресурсу [9]. Для сучасного методичного посібника це означає, що його якість визначається не тільки змістом, а й можливістю інтеграції в різні освітні середовища, редагування та оновлення.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є обґрунтування сучасних підходів до створення методичних посібників в умовах цифровізації освіти та розроблення структурно-функціональної моделі цифрово орієнтованого методичного посібника.

Досягнення мети передбачає розв'язання таких завдань: проаналізувати сучасні підходи до цифровізації освіти та навчально-методичного забезпечення; визначити зміни у функціях методичного посібника; охарактеризувати його ключові структурні компоненти; запропонувати критерії якості цифрово орієнтованого методичного посібника; окреслити можливості та обмеження використання штучного інтелекту у процесі створення навчально-методичних матеріалів.

Методологічну основу дослідження становлять аналіз наукової літератури, порівняльний аналіз, систематизація, узагальнення, структурно-функціональне моделювання та метод педагогічного проєктування. Застосування цих методів

дало змогу перейти від опису окремих цифрових інструментів до побудови цілісної моделі сучасного методичного посібника.

Виклад основного матеріалу дослідження

1. Трансформація методичного посібника в умовах цифровізації освіти

Традиційно методичний посібник розглядався як навчально-методичне видання, що містить рекомендації щодо організації освітнього процесу, пояснення окремих тем, приклади завдань, контрольні питання та список джерел. Така модель була ефективною в умовах стабільного аудиторного навчання, однак в умовах цифровізації вона потребує переосмислення. Сучасний користувач очікує від посібника не лише тексту, а й зрозумілої навігації, прикладів застосування цифрових інструментів, можливості самостійної перевірки, доступу до мультимедійних матеріалів та варіативності завдань.

Цифровізація не заперечує цінності друкованого видання. Навпаки, друкований або PDF-посібник може залишатися стабільною основою, у якій подано теоретичний зміст, методичну логіку, структуру тем і основні завдання. Однак ця основа має бути доповнена цифровими компонентами, що забезпечують гнучкість, інтерактивність і оновлюваність. Найбільш перспективною є гібридна модель, у якій друкований текст, електронна версія та онлайн-супровід утворюють єдину систему.

Важливо розрізняти електронний і цифрово орієнтований методичний посібник. Електронний посібник може бути лише файлом, який відтворює друкований текст на екрані. Цифрово орієнтований посібник передбачає іншу логіку побудови: модульність, інтерактивні завдання, гіперпосилання, QR-коди, мультимедіа, інструменти самоперевірки, хмарні додатки, можливість доповнення матеріалів та використання в різних освітніх форматах.

Таблиця 1.

Трансформація методичного посібника в умовах цифровізації освіти

Критерій	Традиційний методичний посібник	Сучасний цифрово орієнтований методичний посібник
Формат	Друкований текст або статичний PDF	Друкована, електронна й інтерактивна версії з цифровим супроводом
Структура	Лінійна побудова розділів	Модульна структура з навігацією, цифровими додатками та варіативними маршрутами
Зміст	Теорія, рекомендації, завдання	Теорія, кейси, алгоритми, QR-коди, відео, тести, шаблони, цифрові сценарії
Роль користувача	Читаць або виконавець завдань	Активний учасник, який взаємодіє з матеріалом і цифровими ресурсами
Оновлення	Через нове видання або перевидання	Через онлайн-додатки, хмарні матеріали, змінювані тести й актуалізовані посилання
Зворотний зв'язок	Переважно відкладений	Може бути оперативним завдяки цифровим тестам, формам і платформам

2. Принципи створення сучасного методичного посібника

Створення сучасного методичного посібника має спиратися на систему принципів, які поєднують класичні вимоги до навчально-методичних видань і нові вимоги цифрового освітнього середовища. Першим принципом є науковість. Матеріал посібника повинен відповідати сучасному стану наукового знання, містити коректну термінологію, спиратися на актуальні джерела та уникати поверхового копіїлювання інформації.

Другим принципом є практична орієнтованість. Методичний посібник не повинен перетворюватися на теоретичну монографію. Його цінність полягає в

тому, що він допомагає організувати навчальну діяльність: пропонує алгоритми, кейси, завдання, приклади, сценарії занять, критерії оцінювання, шаблони документів і рекомендації щодо самостійної роботи.

Третім принципом є цифрова інтегрованість. Йдеться не про механічне додавання посилань або QR-кодів, а про осмислене включення цифрових компонентів у структуру посібника. Кожен цифровий елемент має виконувати конкретну педагогічну функцію: пояснювати складний матеріал, організовувати самоперевірку, забезпечувати тренування, демонструвати приклад, поглиблювати тему або підтримувати комунікацію.

Четвертим принципом є модульність. Сучасний посібник має складатися з відносно завершених блоків, які можна використовувати окремо або комбінувати залежно від освітньої ситуації. Це особливо важливо для змішаного й дистанційного навчання, коли викладач адаптує матеріал до темпу групи, рівня підготовки здобувачів освіти та доступних цифрових інструментів.

П'ятим принципом є відкритість і оновлюваність. У цифровому середовищі навчально-методичні матеріали швидко втрачають актуальність, якщо не передбачено механізм їх доповнення. Тому доцільно створювати онлайн-додатки, електронні бібліотеки, хмарні папки, сторінки з оновленнями, інтерактивні банки завдань або QR-коди, які ведуть до актуальної версії матеріалів.

Таблиця 2.

Принципи проєктування сучасного методичного посібника

Принцип	Зміст принципу	Практична реалізація
Науковість	Опора на сучасні дослідження, точність понять, перевірені джерела	Список актуальних джерел, посилання в тексті, наукова редакція
Практична орієнтованість	Спрямованість на реальне використання в освітньому процесі	Кейси, алгоритми, сценарії занять, практичні завдання
Цифрова інтегрованість	Функціональне включення цифрових ресурсів у структуру посібника	QR-коди, відео, тести, інтерактивні вправи, хмарні додатки
Модульність	Можливість використання окремих блоків незалежно один від одного	Тематичні модулі, варіативні маршрути, блоки для самостійної роботи
Адаптивність	Орієнтація на різні рівні підготовки та формати навчання	Завдання базового й поглибленого рівня, очний/дистанційний/змішаний формат
Доброчесність	Коректне використання джерел, авторських матеріалів і цифрового контенту	Посилання, ліцензування, перевірка ШІ-згенерованих матеріалів

3. Структурно-функціональна модель сучасного методичного посібника

На основі аналізу сучасних підходів до цифровізації освіти можна запропонувати структурно-функціональну модель методичного посібника, у якій поєднано сім взаємопов'язаних блоків: науково-теоретичний, методичний, практико-орієнтований, цифровий, інтерактивний, оцінювально-рефлексивний та блок онлайн-супроводу. Така модель дозволяє розглядати посібник не як набір текстових розділів, а як цілісну систему підтримки освітньої діяльності.

Науково-теоретичний блок забезпечує змістову основу посібника. Він містить ключові поняття, теоретичні положення, наукові підходи, короткий огляд джерел і пояснення базових категорій. Методичний блок перетворює

теоретичний матеріал на педагогічно організований процес: містить рекомендації для викладача або вчителя, алгоритми проведення занять, поради щодо використання цифрових інструментів, варіанти організації аудиторної та самостійної роботи.

Практико-орієнтований блок має забезпечувати активне застосування знань. До нього доцільно включати практичні завдання, кейси, проблемні ситуації, вправи для групової роботи, завдання для проєктної діяльності, приклади виконання робіт та типові помилки. Цифровий блок містить QR-коди, посилання, відео, інтерактивні ресурси, електронні тести, презентації, онлайн-дошки, хмарні документи та інші матеріали, які розширюють можливості посібника.

Інтерактивний блок відповідає за активізацію взаємодії користувача з матеріалом. Він може включати завдання для обговорення, самоаналізу, рефлексії, створення власних продуктів, виконання мініпроєктів. Оцінювально-рефлексивний блок містить тести, чеклисти, критерії оцінювання, рубрики, питання для самоперевірки та завдання для підсумкової рефлексії. Блок онлайн- супроводу забезпечує оновлення матеріалів і продовження роботи з посібником після його публікації.

Рис. 1. Структурно-функціональна модель сучасного методичного посібника

Таблиця 3.**Змістові блоки сучасного методичного посібника**

Блок	Основне призначення	Приклади наповнення
Науково-теоретичний	Забезпечує концептуальну основу матеріалу	Поняття, теорії, сучасні підходи, огляд джерел
Методичний	Допомагає організувати освітній процес	Рекомендації, сценарії занять, алгоритми, методичні поради
Практико-орієнтований	Спрямовує користувача до застосування знань	Завдання, кейси, приклади, проблемні ситуації
Цифровий	Інтегрує посібник у цифрове освітнє середовище	QR-коди, відео, тести, онлайн-додатки, презентації
Інтерактивний	Активізує взаємодію з матеріалом	Дискусії, проекти, групові завдання, інтерактивні вправи
Оцінювально-рефлексивний	Забезпечує контроль і самооцінювання	Чеклисти, рубрики, тести, питання для рефлексії
Онлайн-супровід	Підтримує оновлення й розширення матеріалів	Хмарні папки, електронна бібліотека, банк завдань

4. Цифрові компоненти як інструмент підвищення якості посібника

Цифрові компоненти не повинні бути декоративним елементом методичного посібника. Їхня функція полягає в тому, щоб розширювати можливості навчання, забезпечувати доступ до додаткових матеріалів, підтримувати самостійну роботу, створювати умови для персоналізації та оперативного зворотного зв'язку. Найпростішим і водночас ефективним інструментом є QR-код, який може вести до відеолекції, електронного тесту, інтерактивної вправи, презентації, шаблону або оновлюваного ресурсу.

Відеоматеріали доцільні тоді, коли тема потребує демонстрації процесу, візуалізації складних понять або покрокового пояснення. Онлайн-тести та форми дозволяють організувати самоперевірку й формувальне оцінювання. Інтерактивні вправи можуть підтримувати тренування, закріплення термінів,

роботу з картами, схемами, класифікаціями або послідовностями. Хмарні документи зручні для групової роботи, спільного редагування, створення проєктів і портфоліо.

Однак інтеграція цифрових компонентів має бути педагогічно обґрунтованою. Якщо QR-код веде до випадкового ресурсу, який не пов'язаний із завданням, він не підвищує якість посібника. Якщо тест перевіряє лише механічне запам'ятовування, він не забезпечує глибокого навчання. Якщо відео дублює текст без додаткової цінності, воно не виконує методичної функції. Тому кожен цифровий елемент має бути включений у логіку теми, пов'язаний із очікуваними результатами навчання та супроводжений зрозумілою інструкцією для користувача.

Таблиця 4.

Цифрові компоненти сучасного методичного посібника

Компонент	Методична функція	Приклад використання
QR-коди	Швидкий доступ до додаткових матеріалів	Перехід до відео, тесту, презентації, електронного додатку
Відеоматеріали	Візуалізація складного змісту	Демонстрація алгоритму, досліду, практичної дії
Онлайн-тести	Самоперевірка та формувальне оцінювання	Google Forms, Moodle, Classtime, інші платформи
Інтерактивні вправи	Активізація засвоєння матеріалу	Вправи на відповідність, класифікацію, послідовність
Хмарні документи	Підтримка спільної роботи	Групові таблиці, плани, шаблони, проєктні файли
Електронний глосарій	Систематизація термінів	Словник понять із прикладами та посиланнями
Чеклисти	Організація самостійної роботи	Контроль виконання проєкту, практичного завдання або дослідження
Онлайн-бібліотека	Розширення джерельної бази	Добірка статей, нормативних документів, відео й відкритих ресурсів

5. Штучний інтелект у створенні методичних посібників: можливості та ризики

Одним із найактуальніших напрямів оновлення методичного забезпечення є використання інструментів штучного інтелекту. В інформаційно-аналітичних матеріалах НАПН України 2025 року штучний інтелект розглядається як чинник цифрової трансформації сучасного освітнього простору, що відкриває нові можливості для персоналізації, автоматизації окремих процесів і підтримки педагогічної діяльності [6]. У сфері створення методичних посібників ШІ може допомагати на різних етапах: від проектування структури до підготовки завдань, тестів, прикладів, глосаріїв і сценаріїв занять.

Використання ШІ може бути особливо корисним під час створення варіативних завдань різного рівня складності, формулювання питань для самоперевірки, адаптації пояснень до різних цільових аудиторій, підготовки чернеток кейсів або візуалізацій. Водночас ШІ не може бути автономним автором методичного посібника, оскільки він не гарантує достовірності фактів, педагогічної доцільності, відповідності освітній програмі та коректності джерельної бази.

У науковому й методичному контексті ШІ доцільно розглядати як інструмент підтримки автора, а не як заміну фахівця. Остаточне рішення щодо змісту, структури, методики, джерел, прикладів і висновків має ухвалювати людина. Особливо важливо перевіряти фактичну точність ШІ-згенерованого матеріалу, уникати некоректного цитування, дотримуватися академічної доброчесності та прозора визначати межі використання цифрових інструментів.

Таблиця 5.

Можливості та обмеження використання ШІ у створенні методичних посібників

Напрямок використання	Потенціал	Основні ризики
Проектування структури	Швидке формування логіки розділів і підрозділів	Шаблонність, недостатня прив'язаність до програми
Генерація завдань	Створення варіантів вправ різного рівня складності	Можливі помилки, поверховість, повторюваність
Адаптація тексту	Спрощення або ускладнення пояснень для різної аудиторії	Втрата точності або наукової строгості
Підготовка тестів	Швидке формування питань для самоперевірки	Некоректні відповіді або нечіткі формулювання
Редагування стилю	Покращення логіки викладу та мовної якості	Уніфікація стилю без збереження авторської позиції
Створення ідей для візуалізацій	Допомога у проектуванні схем, таблиць, моделей	Потреба в методичній і дизайнерській експертизі

6. Критерії якості сучасного методичного посібника

Якість сучасного методичного посібника не може оцінюватися лише за обсягом тексту, кількістю використаних джерел або наявністю електронної версії. В умовах цифровізації важливо враховувати комплекс критеріїв, що охоплюють наукову, методичну, структурну, цифрову, інтерактивну, доступнісну й етичну складові. Такий підхід узгоджується з ідеєю моніторингу цифрового освітнього середовища, де оцінюється не лише наявність цифрових засобів, а й ефективність їх застосування [3, с. 50–61].

Першим критерієм є наукова обґрунтованість. Посібник має містити актуальні джерела, коректну термінологію, логічно побудовану аргументацію та відповідність сучасному стану галузі. Другим критерієм є методична доцільність: матеріал має бути не просто правильним, а придатним для організації навчання. Третім критерієм є структурна цілісність, тобто наявність зрозумілої логіки розділів, модулів, завдань і цифрових компонентів.

Окремо слід виділити цифрову інтегрованість. Сучасний посібник має містити цифрові ресурси, але вони повинні бути функціональними, доступними, перевіреними й пов'язаними з навчальними результатами. Інтерактивність передбачає активну роботу користувача з матеріалом. Адаптивність означає можливість використання посібника в різних умовах: очному, дистанційному, змішаному навчанні, для здобувачів освіти з різним рівнем підготовки. Академічна доброчесність охоплює коректне цитування, дотримання авторських прав, прозорість джерел і відповідальне використання ІІІ.

Таблиця 6.

Критерії оцінювання якості сучасного методичного посібника

Критерій	Показники якості
Наукова обґрунтованість	Актуальні джерела, точність термінів, відповідність сучасним дослідженням
Методична доцільність	Зв'язок із цілями навчання, практична цінність, педагогічна логіка
Структурна цілісність	Модульність, послідовність, зрозуміла навігація
Практична спрямованість	Завдання, кейси, алгоритми, приклади, шаблони
Цифрова інтегрованість	QR-коди, онлайн-ресурси, інтерактивні вправи, електронні тести
Інтерактивність	Завдання для взаємодії, самоперевірки, групової роботи, проєктної діяльності
Адаптивність	Варіативність завдань, різні рівні складності, гнучкість використання
Доступність	Зручність для різних пристроїв, читабельність, логічна структура
Академічна доброчесність	Коректні посилання, авторство матеріалів, відповідальне використання ІІІ
Оновлюваність	Можливість доповнення, редагування та актуалізації цифрових матеріалів

7. Алгоритм створення сучасного методичного посібника

Розроблення сучасного методичного посібника доцільно організовувати як послідовний, але водночас циклічний процес. Першим етапом є визначення цільової аудиторії: здобувачі освіти, педагоги, методисти, слухачі курсів підвищення кваліфікації або інші користувачі. На цьому етапі потрібно врахувати рівень підготовки аудиторії, освітні потреби, формат навчання, цифрову компетентність і технічні умови.

Другим етапом є аналіз освітньої програми, навчальної дисципліни, стандартів, очікуваних результатів навчання та змістових модулів. Третій етап передбачає проєктування структури посібника: визначення розділів, модулів, практичних блоків, цифрових додатків і системи оцінювання. Четвертим етапом є добір наукового й методичного матеріалу, перевірка джерел, формування понятійного апарату та побудова логіки викладу.

П'ятий етап пов'язаний із розробленням практичних завдань, кейсів, алгоритмів, прикладів, інструкцій і шаблонів. Шостий етап передбачає цифрову інтеграцію: створення QR-кодів, підготовку відео, тестів, презентацій, інтерактивних вправ, онлайн-бібліотеки або хмарних додатків. Сьомий етап – експертиза й апробація. Важливо перевірити не лише текст, а й працездатність усіх цифрових посилань, доступність ресурсів, коректність тестів, відповідність завдань цілям навчання.

Останнім, але не завершальним у змістовому сенсі, є етап оновлення. Методичний посібник у цифровому середовищі має залишатися відкритим до доповнення. Саме тому доцільно передбачити онлайн-канал для актуалізації матеріалів, виправлення помилок, додавання нових прикладів, оновлення джерел і розширення банку завдань.

Рис. 2. Алгоритм створення сучасного методичного посібника

Таблиця 7.

Етапи розроблення сучасного методичного посібника

Етап	Зміст роботи	Очікуваний результат
Аналітичний	Вивчення аудиторії, програми, стандартів і умов використання	Визначені мета, користувачі й освітні результати
Проектувальний	Побудова структури, модулів, практичних і цифрових блоків	Сформована модель майбутнього посібника
Змістовий	Добір теорії, джерел, понять, прикладів	Підготовлена науково-методична основа
Практичний	Створення завдань, кейсів, алгоритмів, шаблонів	Розроблений практико-орієнтований блок
Цифровий	Додавання QR-кодів, відео, тестів, інтерактивних ресурсів	Сформований цифровий супровід
Експертний	Рецензування, перевірка джерел, редагування, тестування посилань	Підвищена якість і надійність матеріалів
Апробаційний	Використання посібника в освітньому процесі	Виявлені сильні сторони та напрями доопрацювання

Оновлювальний	Актуалізація джерел, завдань, онлайн-матеріалів	Забезпечена життєздатність посібника
---------------	---	--------------------------------------

Обговорення результатів

Запропонована модель дозволяє розглядати методичний посібник як інструмент, що поєднує стабільність наукового тексту та гнучкість цифрового освітнього середовища. У цьому полягає головна відмінність сучасного підходу від традиційного. Якщо класичний посібник переважно фіксував методичний досвід автора, то сучасний має бути здатним підтримувати активну освітню діяльність, адаптуватися до різних форматів навчання та забезпечувати користувача не лише інформацією, а й інструментами дії.

Важливо підкреслити, що цифровізація не повинна зводитися до технологічної демонстративності. Наявність великої кількості посилань, QR-кодів або мультимедійних елементів не гарантує якості. Навпаки, надмірне перевантаження цифровими компонентами може ускладнювати сприйняття матеріалу. Тому основним критерієм має бути педагогічна доцільність: кожен цифровий елемент повинен мати зрозумілу функцію в навчальному процесі.

Перспективною є ідея “живого” методичного посібника. Його друкована або PDF-частина може залишатися стабільною, а цифровий супровід – постійно оновлюватися. Така модель особливо важлива для галузей, де швидко змінюються технології, нормативні документи, наукові підходи або практичні інструменти. Вона також відповідає логіці відкритих освітніх ресурсів, де значення мають не тільки доступність, а й можливість адаптації та повторного використання матеріалів [9].

Водночас упровадження цифрово орієнтованих посібників потребує підвищення цифрової компетентності авторів і педагогів. Не кожен якісний викладач автоматично є розробником ефективного цифрового ресурсу. Тому створення сучасного методичного посібника має бути міждисциплінарним процесом, у якому поєднуються педагогічна експертиза, наукова редакція, цифровий дизайн, методична апробація та технічна перевірка.

Висновки

У процесі дослідження встановлено, що в умовах цифровізації освіти методичний посібник трансформується з традиційного текстового документа в комплексний цифрово орієнтований навчально-методичний продукт. Його основними характеристиками мають бути науковість, практична спрямованість, модульність, цифрова інтегрованість, інтерактивність, адаптивність, доступність, академічна доброчесність і оновлюваність.

Сучасний методичний посібник повинен містити не лише теоретичні положення й методичні рекомендації, а й практичні завдання, кейси, алгоритми, цифрові додатки, QR-коди, відеоматеріали, онлайн-тести, чеклисти, критерії оцінювання та інструменти рефлексії. Такий підхід дає змогу використовувати посібник у різних форматах навчання: очному, дистанційному, змішаному та самостійному.

Запропонована структурно-функціональна модель сучасного методичного посібника охоплює сім взаємопов'язаних блоків: науково-теоретичний, методичний, практико-орієнтований, цифровий, інтерактивний, оцінювально-рефлексивний та блок онлайн-супроводу. Ця модель може бути використана як основа для розроблення друкованих, електронних і гібридних навчально-методичних видань.

Штучний інтелект відкриває нові можливості для авторів методичних посібників, зокрема у створенні завдань, адаптації текстів, підготовці тестів, формуванні прикладів і редагуванні матеріалів. Водночас його використання потребує фахової перевірки, дотримання академічної доброчесності, контролю достовірності інформації та збереження педагогічної відповідальності автора.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з емпіричною перевіркою ефективності цифрово орієнтованих методичних посібників, розробленням галузевих моделей таких видань, створенням критеріїв експертизи цифрових додатків і вивченням впливу інтерактивних компонентів на результати навчання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кремень В. Г., Спірін О. М. Роль Національної академії педагогічних наук України в цифровій трансформації освіти і науки. Вісник Національної академії педагогічних наук України. 2024. Т. 6, № 2. DOI: 10.37472/v.naes.2024.6228.
2. Ляшенко О. І., Спірін О. М., Литвинова С. Г., Пінчук О. П., Овчарук О. В., Сухіх А. С. Концептуальні засади цифровізації освітнього середовища закладу загальної середньої освіти. Інформаційні технології і засоби навчання. 2024. Т. 102, № 4. DOI: 10.33407/itlt.v102i4.5829.
3. Гриценчук О. О. Теорія і практика моніторингу цифрового освітнього середовища: вітчизняний і закордонний досвід. Науковий часопис Українського державного університету імені Михайла Драгоманова. Серія 2. Комп'ютерно-орієнтовані системи навчання. 2024. № 23(30). С. 50–61. DOI: 10.31392/UDU-nc.series2.2024.23(30).05.
4. Цифрова трансформація відкритих науково-освітніх середовищ : монографія / Ін-т цифровізації освіти НАПН України ; за ред. О. М. Спіріна, О. П. Пінчук. Київ, 2024. 308 с.
5. Цифрова трансформація освіти: теоретико-методичні засади : монографія / за заг. ред. В. П. Сергієнка ; за наук. ред. Н. П. Франчук. Київ : Вид-во УДУ імені Михайла Драгоманова, 2024. 382 с.
6. Радкевич В. О., Пригодій М. А., Лупаренко Л. А., Кравець С. Г., Герлянд Т. М., Кручек В. А. Цифрова трансформація освіти: штучний інтелект в сучасному освітньому просторі : інформаційно-аналітичні матеріали до загальних зборів НАПН України. Київ : Інститут професійної освіти НАПН України, 2025. 17 с.
7. OECD. Teacher policies to support the use of digital resources in the classroom. OECD Education Policy Perspectives. Paris : OECD Publishing, 2025.

8. OECD. Digital teaching and learning resources. In: OECD Digital Education Outlook 2023: Towards an Effective Digital Education Ecosystem. Paris : OECD Publishing, 2023. DOI: 10.1787/c74f03de-en.
9. Sousa L., Pedro L., Santos C. A Systematic Review of Systematic Reviews on Open Educational Resources: An Analysis of the Legal and Technical Openness. The International Review of Research in Open and Distributed Learning. 2023. Vol. 24, № 3.
10. UNESCO. Guidance for generative AI in education and research. Paris : UNESCO, 2023.

PSYCHOLOGY AND PSYCHIATRY

DOI: <https://doi.org/10.64828/conf-130-2026-14>

УДК 159.9

Лукіна Наталія Борисівна

кандидат психологічних наук

старший викладач кафедри психології

Чорноморський національний університет

імені Петра Могили

м. Миколаїв, Україна

Борисова Анна Вячеславівна

студентка

Чорноморський національний університет

імені Петра Могили

м. Миколаїв, Україна

ХАРАКТЕРОЛОГІЧНИЙ ПРОФІЛЬ ОСІБ З ТІЛЕСНИМИ МОДИФІКАЦІЯМИ РАНЬОГО ДОРОСЛОГО ВІКУ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню характерологічних особливостей осіб з тілесними модифікаціями (татуювання, пірсинг, шрамування тощо) у віковому діапазоні ранньої дорослості (20–40 років). Систематизовано психологічні функції та значення тілесних модифікацій у формуванні характеру особистості. Розглянуто результати досліджень зарубіжних та вітчизняних науковців, які висвітлюють зв'язок між тілесними модифікаціями та такими рисами характеру, як самооцінка, самоставлення,

акцентуації характеру, відкритість до нового досвіду та імпульсивність. Представлено результати проведеного емпіричного дослідження. Встановлено, що за рівнем самооцінки та локусу контролю експериментальна та контрольна група статистично не відрізняються, тоді як за шкалою пошуку відчуттів особи з тілесними модифікаціями демонструють вищі бали. Виявлено, що власники тілесних модифікацій частіше мають гіпертимний, екзальтований, емотивний та циклотимний типи. Сформовано характерологічний профіль представника раннього дорослого віку з тілесними модифікаціями: активний, емоційно насичений, відкритий до нового досвіду, схильний до яскравого самовираження.

Ключові слова: тілесні модифікації, риси характеру, акцентуації характеру, самооцінка, локус контролю, пошук відчуттів, ранній дорослий вік.

Постановка проблеми. Тілесні модифікації – татуювання, пірсинг, шрамування та інші форми цілеспрямованого перетворення власного тіла – упродовж тривалого часу розглядалися переважно у контексті маргінальності та девіантності. Така позиція дедалі більше розходиться з реальністю: у сучасному суспільстві модифікації тіла поширилися далеко за межі традиційно приписуваних їм груп і стали доступними й прийнятними для широкого кола людей різного соціального статусу, освіти та способу життя. При цьому сучасна психологічна наука накопичує свідчення того, що особи з тілесними модифікаціями мають відмінності за певними характерологічними параметрами.

Актуальність проблеми має й виражений практичний вимір. Розуміння характерологічних особливостей цієї категорії людей, без стигматизації і патологізації, є необхідною передумовою для побудови ефективного терапевтичного альянсу і диференційованого підходу до консультування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У зарубіжному науковому просторі ця тематика представлена працями Н. Пандей, М. Тігтеманна, Л. Гопкінса, Д. Дж. Робертса та інших дослідників, серед українських науковців

тема тілесних модифікацій як соціально-психологічного феномену розглядається у роботах В. Пугач, Н. Артюхіної, П. Козири та Н. Кальки. Проте в українському науковому просторі комплексні розвідки, які б інтегрували різні психологічні виміри цього явища сьогодні є недостатньо представленими. Незважаючи на зростаючий інтерес до теми, залишається відкритим питання про те, чи існує специфічний та відносно стійкий характерологічний профіль осіб із тілесними модифікаціями раннього дорослого віку, і якою мірою він відрізняється від профілю осіб без таких модифікацій.

Мета статті – теоретично обґрунтувати та емпірично дослідити характерологічні особливості осіб з тілесними модифікаціями раннього дорослого віку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Тілесні модифікації охоплюють широкий спектр практик цілеспрямованої зміни зовнішності тіла – від поширених до радикальних. Найбільш масовими серед них залишаються татуювання (нанесення стійких зображень шляхом введення пігменту під шкіру) та пірсинг (проколювання різних ділянок тіла з метою носіння прикрас). Поряд із ними існують практики, що передбачають більш суттєве фізичне втручання: шрамування (скарифікація), спліт язика, імплантати під шкіру, тунелі та розтягування мочок вух, субдермальні прикраси, депігментація та інші форми трансформації тіла, що різняться за ступенем незворотності й соціальної видимості. Усі вони є свідомими перетвореннями тіла, що несуть символічне, естетичне або психологічне навантаження.

Сучасна психологічна наука розглядає тілесні модифікації як феномен на перетині самоідентифікації, мотивації до змін тілесного образу, емоційної регуляції та соціальної взаємодії. Українські науковці акцентують увагу на тому, що перманентність тілесних модифікацій підсилює значимість такого самовираження через тіло: на відміну від одягу або зачіски, вони мають відносно незмінний, часто незворотний характер, що формує особливий психологічний зв'язок між людиною та її модифікаціями як невід'ємною частиною тілесного та психологічного образу [1].

Для глибшого розуміння характеру осіб з тілесними модифікаціями доцільно звернути увагу насамперед на значення, яких ці модифікації набувають у процесі формування їхнього характеру. Врахування причин та ролі тілесних змін допомагає краще зрозуміти, як вони впливають на психологічний стан і особистісні риси індивіда.

Функція самовираження сьогодні є однією з центральних у системі значень тілесних модифікацій. Зокрема, татуювання стають унікальним способом вираження глибинних аспектів особистості, які складно артикулювати вербально. Часто людям важко висловити свою точку зору усно, і саме через тілесні модифікації відбувається вираження емоцій без використання слів – це забезпечує непрямий спосіб передати власну історію та призводить до відчуття визволення й полегшення. Водночас важливим є те, що такі модифікації як засіб самовираження мають подвійну орієнтацію: з одного боку, вони можуть бути формою самокомунікації, призначеною насамперед для власника, а з іншого - передбачає елемент публічної демонстрації та соціальної взаємодії [2].

Із самовираженням пов'язаний також наративний вимір модифікацій тіла. Дослідники зазначають, що багато власників татуювань сприймають своє тіло як «книгу», на сторінках якої записана їхня біографія: за допомогою символів та образів особистість відображає ключові цінності, переконання та життєві уроки [3]. Також за татуюваннями часто може історія про те, якою людиною була чи хоче бути, і такі зображення говорять про особистість власника раніше, ніж він сам розповість про себе. Водночас отримання тілесних модифікацій нерідко маркує важливі переходи та трансформації – завершення певного етапу, набуття нового статусу, подолання кризи тощо.

Паралельно тілесні модифікації виконують функцію самоприйняття: в сучасних реаліях багато людей використовують шрами, пірсинг, татуювання та інше як спосіб прийняти себе та знайти внутрішню гармонію. Незалежно від того, чи це відображає особистісне зростання, символізує певну боротьбу або знаменує важливу віху в житті – все це стає частиною

ідентичності особистості, постійним нагадуванням і чинником підвищення самооцінки [4].

Важливим є також аспект приналежності та диференціації. Парадокс тілесних модифікацій полягає в тому, що вони одночасно дозволяють людині відчувати свою приналежність до певної групи чи субкультури і водночас підкреслювати свою унікальність. Цей дуалізм відображає фундаментальну психологічну потребу в балансі між соціальною інтеграцією та індивідуалізацією. Набуваючи тілесну модифікацію, особа природно стає частиною відповідної спільноти, що дає можливість побудувати зв'язки, знайти однодумців та усвідомити власну невідчуженість [5].

Науковці зазначають, що значимою є також функція контролю над тілесністю. У світі, де тіло дедалі більше стає об'єктом зовнішніх норм і приписів, тілесні модифікації можуть бути формою повернення контролю над власним тілом, актом самовизначення [6]. Особливо актуальною ця функція є для людей, які мають видимі шрами або труднощі зі сприйняттям власного тіла: дослідження підтверджують, що татуювання шрамів сприяє зміні сприйняття тіла, подоланню психологічного дискомфорту та поверненню впевненості в собі. Основні психологічні ефекти таких татуювань включають зниження тривожності, підвищення самооцінки та формування гармонії між зовнішнім виглядом і внутрішнім станом [7].

Таким чином, аналізуючи психологічне значення та функції тілесних модифікацій, бачимо їхній вплив на формування особистості. Сам досвід отримання модифікації може впливати на самооцінку, сприйняття образу тіла та відчуття суб'єктності. Тому логічно припускати, що рішення про тілесну модифікацію може відображати стійкі характерологічні тенденції: рівень емоційної зрілості, типи акцентуацій, потребу в символізмі тощо. При цьому важливо зауважити, що на думку науковців, тілесні модифікації та характер особистості пов'язані кореляційними, а не причинно-наслідковими зв'язками, тому їх варто розглядати як взаємопов'язані прояви глибших особистісних настанов, а не як односторонній вплив одного явища на інше [8].

Характерологічний профіль осіб із тілесними модифікаціями привертає увагу дослідників упродовж останніх десятиліть, проте наявні результати досліджень часто є неоднорідними та суперечливими. Самооцінка є одним із ключових показників у цій галузі. За результатами вітчизняного дослідження, рівень самооцінки в осіб без тілесних модифікацій та з ними є загалом подібним: переважна кількість респондентів обох груп демонструє середню адекватну самооцінку. При цьому особи без тілесних модифікацій частіше потрапляли в зону неадекватно завищеної самооцінки, тоді як особи з тілесними модифікаціями – до зони адекватно високої [9]. Зарубіжні дослідження доповнюють дану характеристику: з одного боку, особи з тілесними модифікаціями характеризуються вищою самооцінкою стосовно компетентності та лідерських якостей [10], а з іншого – у молодих жінок з татуваннями виявлено суттєво більшу відстань між теперішнім та ідеальним «Я», що свідчить про нижчу самооцінку та її вищу внутрішню варіабельність. Проте в цьому ж дослідженні було виявлено, що відстань між образом «жінка з татуванням» і «ідеальним Я» є значно меншою саме у власниць татувань. Тобто саме татування підвищує самооцінку в цій групі, через зміни образу тіла [11]. Таким чином, самооцінка осіб із тілесними модифікаціями – складний, неоднозначний конструкт, а її загальний рівень й окремі складові можуть суттєво різнитися між особами.

Показники самоставлення в осіб із тілесними модифікаціями також мають свою специфіку. Дані вітчизняних учених свідчать, що за шкалами внутрішньої конфліктності та самозвинувачення особи з тілесними модифікаціями демонструють вищі результати, ніж особи без них. Проте такі показники не є суто негативними: це може інтерпретуватися як прояв більш розвиненої внутрішньої рефлексії та критичного самоставлення, а не як патологія [9].

Відкритість до нового досвіду – одна з найпослідовніших характеристик осіб із тілесними модифікаціями. Норвезькі науковці встановили, що вищий рівень відкритості пов'язаний із більшою готовністю до тілесних модифікацій: татування, пірсинг та інші модифікації є нетиповими практиками, природно

привабливими для осіб із широким горизонтом інтересів і схильністю до пошуку нових вражень. нижчий рівень доброзичливості [12].

Щодо імпульсивності, то татуйовані дорослі виявляють дещо вищу моторну імпульсивність і більшу готовність до ризику в деяких сферах, однак розміри ефекту є незначними, а загальний висновок більше вказує на подібність між двома групами, ніж на розбіжності [13].

У сфері акцентуацій характеру, українські вчені засвідчують, що в осіб із тілесними модифікаціями в зоні високих та наднормових балів представлені демонстративність, гіпертимність, екзальтованість і циклотимність. Водночас примітним є показник тривожності: шкала розподіляється майже порівну між підвищеним і низьким рівнем. Дослідники інтерпретують цю неоднорідність як свідчення того, що тілесні модифікації можуть виконувати різні психологічні функції для різних людей – для одних вони є інструментом стабілізації та зниження тривоги, для інших можуть бути пов'язані з підвищеною тривожністю як рисою характеру [9].

Отже, з огляду на наявні дослідження, бачимо, що характерологічні риси осіб з тілесними модифікаціями мають певні особливості, порівняно з особами без них. Проте більшість наявної теоретичної бази є зарубіжного походження. Зважаючи на брак наукових робіт із даної тематики в українському науковому просторі, доречно провести власне дослідження.

Результати дослідження. Для емпіричного дослідження характеру осіб з тілесними модифікаціями раннього дорослого віку було сформовано дві групи: експериментальну (n=25, особи з тілесними модифікаціями) та контрольну (n=25, особи без тілесних модифікацій). Вікова група – 20–40 років. Склад учасників обох груп сформовано за допомогою стратифікованого випадкового відбору. У складі обох груп переважали жінки, що відповідає реальній структурі генеральної сукупності. Дослідження проводилося в дистанційному форматі за допомогою анкетування через Google Forms. Для комплексного охоплення характерологічних показників застосовано чотири психодіагностичні методики: шкалу самооцінки Розенберга, шкалу локусу контролю Роттера,

шкалу пошуку відчуттів Цукермана та опитувальник акцентуацій характеру Леонгарда-Шмішека. Статистичне порівняння груп здійснювалося за допомогою U-критерію Манна-Уїтні.

За результатами шкали самооцінки Розенберга обидві групи продемонстрували переважно високий рівень самооцінки: 92% в експериментальній та 80% у контрольній групі. Середній бал в експериментальній групі становив $M=30,72$, у контрольній – $M=31,80$. Статистично значущих відмінностей між групами виявлено не було ($U=260$). Таким чином, особи з тілесними модифікаціями, як і особи без них, характеризуються позитивним ставленням до себе, відчуттям власної цінності та компетентності, що узгоджується із результатами вітчизняних та зарубіжних дослідників.

За шкалою локусу контролю Роттера виявлено, що жоден із респондентів експериментальної групи не належить до суто інтернального типу, в той час в контрольній групі цей тип виявлено у 24% респондентів. Середній бал за шкалою екстернальності в групі з тілесними модифікаціями – 12, а у контрольній – 10,56. При цьому 80% осіб з тілесними модифікаціями демонструють змішаний тип локусу контролю, а 20% – екстернальний, тоді як у контрольній групі змішаний тип зафіксовано у 64% респондентів, а екстернальний – лише у 12%. Відмінності між групами не досягли рівня статистичної значущості ($U=247$), однак відсутність суто інтернального типу в групі осіб з модифікаціями є змістовно цікавим результатом, що може бути уточнено в майбутньому з більшим числом вибірки. При цьому в інтерпретації отриманих результатів варто враховувати, що сам акт тілесної модифікації нерідко є актом повернення контролю над власним тілом і образом «Я», що може бути пов'язаним із переважанням серед респондентів змішаного типу.

Найбільш значущим в нашому дослідженні виявився результат за шкалою пошуку відчуттів Цукермана: особи з тілесними модифікаціями продемонстрували статистично значиму вищу потребу в нових, різноманітних та інтенсивних відчуттях ($U=157$, $p \leq 0,01$). Середній бал в експериментальній

групі – $M=8,56$, у контрольній – $M=6,40$. У розподілі за рівнями виявлені суттєві відмінності: низький рівень пошуку відчуттів значно частіше зустрічається в контрольній групі (32%) порівняно з експериментальною (4%); натомість високий рівень властивий 20% осіб з тілесними модифікаціями та лише 4% без них. Цей результат підтверджує, що схильність до пошуку нових відчуттів є суттєвою характерологічною рисою, пов'язаною зі схильністю до тілесних модифікацій, і що рішення про тілесну модифікацію частково детерміноване особистісною схильністю до поведінки, спрямованої на задоволення цієї потреби.

Аналіз акцентуацій характеру за опитувальником Леонгарда-Шмішека виявив змістовно важливі відмінності між групами (рис. 1. Результати розподілу кількості виражених акцентуацій в контрольній та експериментальній групі). В осіб з тілесними модифікаціями найчастіше виявляються такі типи: гіпертимність (52%) – підвищена активність, ініціативність, схильність до ризику та нових вражень; екзальтованість (48%) – яскраві емоційні реакції, схильність до захоплення та натхнення; емотивність (40%) – глибоке переживання подій, чутливість; циклотимність (32%) – чергування піднесених і знижених настроїв. Найменш вираженими в цій групі є педантичність (4%), тривожність (8%) та дистимність (8%) – типи, пов'язані з обережністю та уникненням ризику. Такий характерологічний профіль узгоджується з образом людини відкритої, емоційно насиченої, яка активно шукає нових переживань і виражає себе через яскраві зовнішні засоби, зокрема через тілесні модифікації.

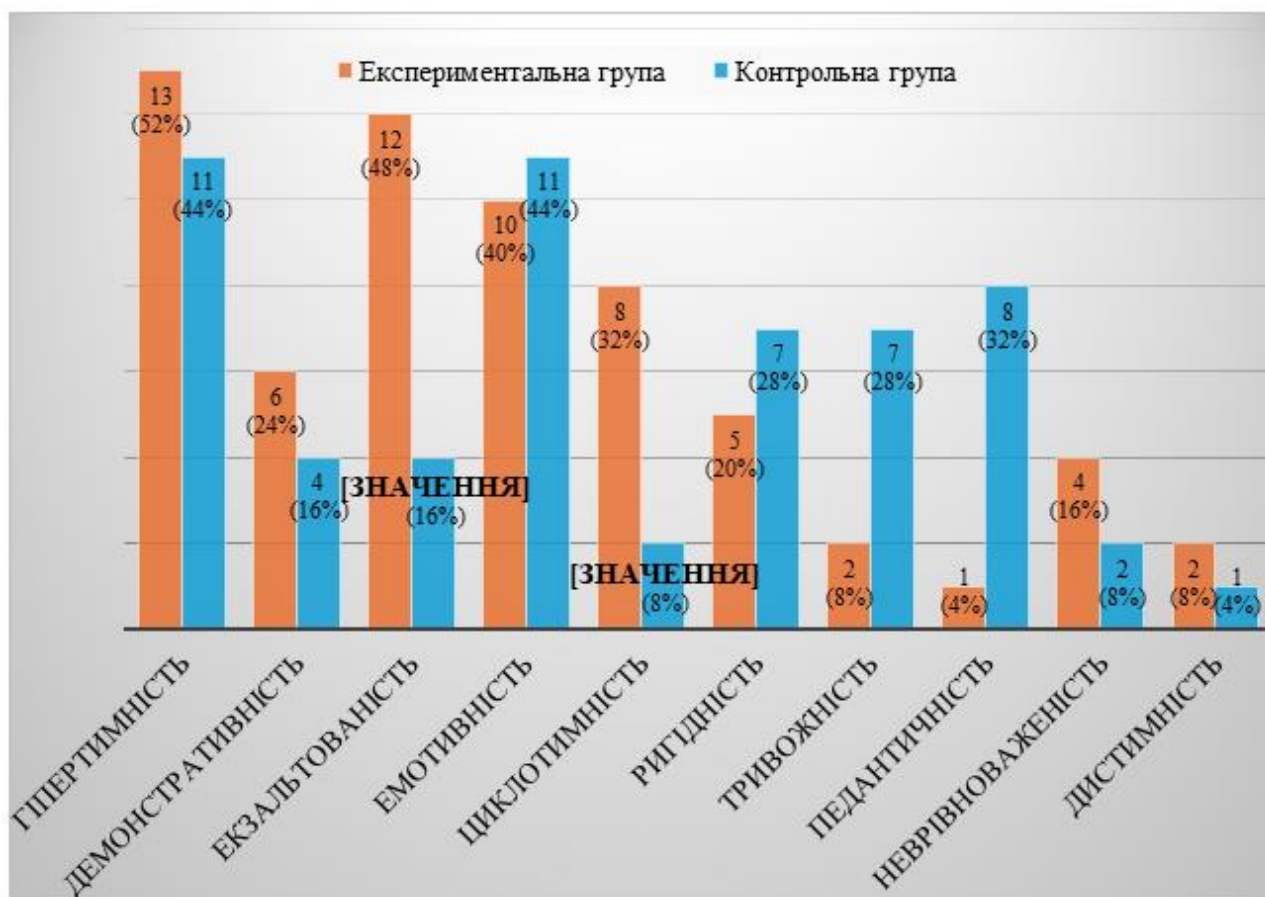

Рис. 1. Результати розподілу кількості виражених акцентуацій в контрольній та експериментальній групі

Для осіб без тілесних модифікацій провідними типами є гіпертимність (44%) та емотивність (44%) – спільні з експериментальною групою, проте з меншою частотою; педантичність (32%) – схильність до порядку та уникнення ризику; ригідність (28%) та тривожність (28%) – стійкість установок, уникнення невизначеності. Найбільш значущими міжгруповими відмінностями виявились екзальтованість (48% проти 16%) та циклотимність (32% проти 8%) в осіб з тілесними модифікаціями і педантичність (32% проти 4%) та тривожність (28% проти 8%) – у контрольній групі. Педантичні та тривожні особи характеризуються акцентованою увагою до норм, обережністю та схильністю до уникнення невизначеності, що психологічно суперечить мотивації до незворотніх тілесних змін. Екзальтовані особи, натомість, схильні до яскравих, інтенсивних емоційних реакцій, що відповідає психологічному портрету

людини, яка прагне до насичених переживань, у тому числі через тілесні трансформації.

Отже отримані результати більшою мірою узгоджуються із наявними вітчизняними та зарубіжними дослідженнями та доповнюють їх: характерологічний профіль осіб із тілесними модифікаціями включає підвищену активність та ініціативність, емоційну насиченість, схильність до яскравого самовираження та відкритість до нового досвіду. При цьому за основними показниками психологічного благополуччя – самооцінкою та локусом контролю – обидві групи виявились значною мірою подібними, що свідчить про загальну психологічну нормативність осіб із тілесними модифікаціями.

Висновки. Проведене теоретико-емпіричне дослідження дозволило визначити характерологічний профіль осіб з тілесними модифікаціями раннього дорослого віку та простежити відмінності між ними та особами без модифікацій за ключовими психологічними показниками.

На теоретичному рівні встановлено, що тілесні модифікації є психологічно насиченим феноменом, що виконує широкий спектр функцій: самовираження, ідентифікації, самоприйняття, контролю над тілесністю та маркування значущих подій. Рішення про тілесну модифікацію нерідко відображає стійкі характерологічні тенденції: потребу в символізмі, рівень емоційної зрілості та специфіку акцентуацій характеру.

На емпіричному рівні ключовою характерологічною відмінністю осіб із тілесними модифікаціями виявилася значно вища потреба у пошуку нових відчуттів ($U=157$, $p \leq 0,01$), що органічно поєднується з акцентуаційними тенденціями до гіпертимності, екзальтованості та циклотимності. Відсутність значущих відмінностей між групами у самооцінці та локусі контролю свідчить про загальну психологічну нормативність осіб із тілесними модифікаціями. Ці результати спростовують стереотипні уявлення про зв'язок тілесних модифікацій із психологічним неблагополуччям чи маргінальністю.

Отримані дані мають практичне значення для психологів, що працюють з особами раннього дорослого віку: вони дозволяють будувати більш диференційований підхід до консультування, спираючись на виявлений характерологічний профіль клієнтів з тілесними модифікаціями, уникати стереотипних оцінок та розпізнавати ситуації, де тілесні модифікації можуть бути цінним матеріалом у психологічній роботі.

Перспективами подальших розвідок у даному напрямі є розширення вибірки дослідження, вивчення гендерних і культурних відмінностей у характерологічному профілі осіб із тілесними модифікаціями, а також дослідження динаміки характерологічних змін у зв'язку з отриманням тілесних модифікацій у різних вікових групах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Калька Н., Козира П., Гапчич К. Особливості психологічного профілю осіб з татуюваннями. *Молодий вчений*. 2021. № 1 (89). С. 152-157.
2. Neerja P. Motivation and Psychological Well-Being of Young Adults with Body Tattoos. *International Journal of Indian Psychology*. 2023. Vol. 11, № 4. P. 110-116.
3. Roberts D. J. Secret ink: Tattoo's place in contemporary American culture. *The Journal of American Culture*. 2012. Vol. 35, № 2. P. 153-165.
4. Roggenkamp H., Nicholls A., Pierre M. J. Tattoos as a window to the psyche: How talking about skin art can inform psychiatric practice. *World Journal of Psychiatry*. 2017. Vol.7, № 3. P. 148-158.
5. Tiggemann M., Hopkins L. Tattoos and piercings: Bodily expressions of uniqueness. *Body Image*. 2011. Vol. 8, № 3. P.245-250.
6. Dnyaneshwari D., Shivani P. Psychological Impact of Tattoos: Review Article. *Iconic Research And Engineering Journals*. 2024. Vol. 7, № 10. P. 189-192.
7. Пугач В. Мистецтво татуювання та його роль у подоланні психологічних бар'єрів, пов'язаних зі шрамами. *Молодий вчений*. 2023. № 11(123). С. 45-

50.

8. Kangni O. The Relationship Between the Level of Openness and Body Arts. *Journal of Education Humanities and Social Sciences*. 2023. № 9. P. 100-104.
9. Артюхіна Н., Козинець В. Тілесні модифікації як відображення психологічних особливостей особистості. *Габітус*. 2023. № 50. С. 63-68.
10. Pajor A. J., Broniarczyk-Dyła G., Świtalska J. Satisfaction with life, self-esteem and evaluation of mental health in people with tattoos or piercings. *Psychiatr. Pol.* 2015. Vol. 49, № 3. P. 559-573.
11. Kertzman S., Kagan A., Hegedish O., Lapidus R., Weizman A. Do young women with tattoos have lower self-esteem and body image than their peers without tattoos? A non-verbal repertory grid technique approach. *PloS ONE*. 2019. Vol. 14, № 1: e0206411.
12. Breivik G., Sagoe D., Loland S. Personality and willingness towards performance enhancement and body modification: A cross-sectional survey of a nationally representative sample of Norwegians. *Frontiers in Sports and Active Living*. 2022. № 4: 906634.
13. Swami V., Tran U. S., Kuhlmann T., Stieger S., Gaughan H., Voracek M. More similar than different: Tattooed adults are only slightly more impulsive and willing to take risks than Non-tattooed adults. *Personality and Individual Differences*. 2015. № 88. P. 40-44.

Береженна Олена Юріївна
здобувачка ступеня доктора філософії (PhD)
спеціальності «Психологія»
Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана
м. Київ, Україна

ЦІННІСТЬ ЖИТТЯ ЯК ПСИХОЛОГІЧНИЙ ЧИННИК ПРОФІЛАКТИКИ БОЙОВОЇ ВТОМИ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ В УМОВАХ ВІЙНИ

Анотація. У роботі здійснено теоретичний аналіз феномену цінності життя та його ролі у профілактиці бойової втоми військовослужбовців в умовах війни. Розглянуто основні наукові підходи до розуміння поняття «цінність життя», його зв'язок із сенсом життя, життєвими цілями, психологічним благополуччям та стресостійкістю особистості. Проаналізовано сучасні підходи до визначення бойової втоми як наслідку тривалого впливу бойового стресу. Обґрунтовано, що переживання цінності власного життя може виступати важливим психологічним ресурсом та чинником профілактики бойової втоми, оскільки сприяє збереженню внутрішньої мотивації, психологічної стійкості, віри в майбутнє та здатності ефективно долати труднощі військової служби.

Ключові слова: цінність життя, бойова втома, військовослужбовці, бойовий стрес, психологічні ресурси, психологічна стійкість, сенс життя, психологічне благополуччя, профілактика, війна.

Сучасні умови війни висувають надзвичайно високі вимоги до психологічних ресурсів військовослужбовців. Постійна загроза життю, участь у бойових діях, тривале перебування в умовах невизначеності, втрати побратимів, фізичне та психічне перенавантаження негативно впливають на психологічний

стан особистості. Одним із наслідків такого впливу є розвиток бойової втоми, яка поступово виснажує внутрішні ресурси людини та може призводити до погіршення її психологічного благополуччя. У зв'язку з цим особливо актуальним є пошук психологічних чинників, які можуть допомагати військовослужбовцям зберігати стійкість до бойового стресу та запобігати розвитку бойової втоми. Одним із таких чинників, на нашу думку, є переживання цінності власного життя.

Поняття «цінність життя» (life significance) визначається як надання значущості певним цілям, стосункам або аспектам життєвого досвіду, які людина має зараз або прагне реалізувати в майбутньому [1]. Іншими словами, йдеться про те, наскільки людина сприймає власне життя як важливе, значуще та варте того, щоб його проживати й розвивати.

М. Армур розглядала цінність життя як діяльнісний прояв сенсу життя. На її думку, коли людина говорить про те, що щось має для неї особливе значення, вона фактично демонструє те, що становить основу її життєвих цінностей та переконань. Такі цінності допомагають людині зберігати внутрішню опору навіть у складних життєвих ситуаціях [2].

Важливе місце у розумінні цінності життя посідає концепція А. Антоновського. Учений вважав, що відчуття життєвої значущості є одним із ключових компонентів психологічного благополуччя та проявляється у готовності людини вкладати свої сили й енергію в подолання труднощів. На його думку, людина легше справляється зі стресом тоді, коли бачить сенс у власній діяльності та сприймає життєві труднощі як виклик, а не як безвихідну проблему [3].

Тісно пов'язане з цінністю життя поняття життєвої мети. За В. Франклом, саме усвідомлення особистісно значущих цілей допомагає людині знаходити сенс навіть у найважчих обставинах життя [4]. Особливо актуальним це положення є для військовослужбовців, які змушені діяти в умовах постійної небезпеки та невизначеності. Усвідомлення значущості власної місії,

відповідальності перед родиною, побратимами та державою може виступати потужним внутрішнім джерелом психологічної стійкості.

Сучасні дослідники підкреслюють, що осмислене життя полягає не лише в наявності певних життєвих цілей чи внутрішньої узгодженості особистості. На думку Мартела, важливим є також саме переживання цінності життя, тобто переконаність людини в тому, що її життя є важливим і має значення [5].

У моделі Дж. Ван де Гур та співавторів «цінність життя» розглядається як один із компонентів процесу пошуку та відкриття сенсу життя поряд із життєвими цілями, узгодженістю світогляду та самотрансцендентністю [6]. Автори наголошують, що саме через усвідомлення життєвих цінностей людина здатна віднайти нові смисли навіть після переживання складних життєвих подій.

На особливу увагу заслуговують дослідження Савченко О., Колесніченко Л., Чужикової В. та Береженної О., які розглядають цінність життя як інтегративний психологічний конструкт. Науковці зазначають, що переживання цінності життя формується через відкриття нових смислів, створення власних життєвих орієнтирів та відновлення внутрішніх ресурсів після кризових подій. Водночас протилежним переживанням є знецінення життя, яке супроводжується відчуттям безглуздості, марності та втрати життєвих перспектив. Автори підкреслюють, що переживання цінності власного життя є важливим чинником успішного подолання стресу та ефективності психологічної реабілітації [7].

У контексті військової служби особливого значення набуває проблема бойової втоми. На думку В. Стасюка, бойова втома є психоемоційною реакцією військовослужбовців на тривалі бойові дії, яка проявляється через тривожність, страх, емоційне виснаження, пригнічений настрій та зниження концентрації уваги [8]. О. Кокун та його колеги визначають бойову втому як закономірну реакцію на надмірний вплив бойового стресу, що виникає внаслідок постійного фізичного та психологічного напруження [9].

М. Фрідман зазначає, що бойова втома є природною реакцією організму на тривалі небезпечні та травматичні переживання. Вона відображає поступове виснаження фізичних і психологічних ресурсів людини внаслідок участі в інтенсивних бойових операціях [10]. Подібної думки дотримуються й К. Кеннеді з колегами, які наголошують, що накопичення виснаження негативно впливає на фізичне, емоційне та психологічне функціонування військовослужбовця [11].

На нашу думку, цінність життя може виступати важливим психологічним чинником профілактики бойової втоми. Насамперед це пов'язано з тим, що усвідомлення значущості власного життя допомагає людині зберігати внутрішню мотивацію навіть в умовах тривалого стресу. Якщо військовослужбовець розуміє, заради чого він виконує свої завдання, бачить перспективи майбутнього та відчуває власну цінність як особистості, то він має більше психологічних ресурсів для подолання труднощів.

Переживання цінності життя може проявлятися через наявність життєвих планів після завершення війни, прагнення зберегти власне життя та здоров'я, підтримання близьких стосунків із родиною, відчуття відповідальності перед близькими людьми, віру в майбутнє та усвідомлення важливості своєї діяльності. Також важливим проявом є відчуття причетності до захисту держави та усвідомлення значущості власного внеску у спільну справу.

Людина, яка високо оцінює цінність свого життя, зазвичай демонструє більшу психологічну стійкість, краще справляється зі стресом, швидше відновлюється після складних переживань та рідше втрачає мотивацію до діяльності. Натомість знецінення життя може супроводжуватися почуттям безнадійності, емоційним виснаженням, втратою життєвих орієнтирів і, як наслідок, посиленням проявів бойової втоми.

Таким чином, цінність життя можна розглядати як важливий внутрішній ресурс особистості військовослужбовця, який сприяє збереженню психологічного благополуччя та підвищує здатність протистояти негативним наслідкам бойового стресу. Усвідомлення значущості власного життя, наявність

життєвих цілей, смислів та позитивного бачення майбутнього можуть виконувати профілактичну функцію щодо розвитку бойової втоми. Саме тому вивчення взаємозв'язку між переживанням цінності життя та проявами бойової втоми є перспективним напрямом сучасних психологічних досліджень і може бути корисним для розроблення програм психологічної підтримки та реабілітації військовослужбовців.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Hibberd, R. Meaning reconstruction in bereavement: Sense and significance. *Death Studies*. 2013. № 37(7). P. 670-692. DOI: <https://doi.org/10.1080/07481187.2012.692453>
2. Armour, M. Meaning-making in the aftermath of homicide. *Death Studies*. 2003. № 27. P. 519-540. DOI: <https://doi.org/10.1080/07481180302884>
3. Antonovsky, A. *Unraveling the Mystery of Health: How People Manage Stress and Stay Well*. San Francisco: Jossey-Bass. 1987. 235 p. DOI: [10.1017/S0714980800007133](https://doi.org/10.1017/S0714980800007133)
4. Frankl, V.E. *Man's search for meaning: An introduction to logotherapy*. Simon & Schuster, 1962. 189 p.
5. Martela, F., Steger, M.F. The three meanings of meaning in life: Distinguishing coherence, purpose, and significance. *Journal of Positive Psychology*. 2016. №11(5). P. 531-545. DOI: <https://doi.org/10.1080/17439760.2015.1137623>
6. van de Goor, J., Sools, A.M., Westerhof, G.J. The Emergence of Meaning From Meaningful Moments in Life. *Journal of Humanistic Psychology*. 2020. 0(0). DOI: <https://doi.org/10.1177/0022167820967779>
7. Савченко О., Колесніченко Л., Чужикова В., Береженна О. Цінність власного життя в підтримці резильєнтності військових: побудова медіаторної моделі. Інсайт: психологічні виміри суспільства. . 12. 2024. С. 66-95. URL: <https://doi.org/10.32999/2663-970X/2024-12-21> SCOPUS.
8. Стасюк В. В. Основні негативні емоційні стани військовослужбовця у

процесі військово-професійної діяльності // Військово-спеціальні науки. 2012. № 27. С. 15–19.

9. Кокун О. М., Агаєв Н. А., Пішко І. О., Лозінська Н. С. Основи психологічної допомоги військовослужбовцям в умовах бойових дій : методичний посібник. Київ : НДЦ ГП ЗСУ, 2015. 170 с.
10. Friedman M. J. Posttraumatic stress disorder among military returnees from Afghanistan and Iraq // The American Journal of Psychiatry. 2006. Vol. 163(4). P. 586–593. DOI: <https://doi.org/10.1176/appi.ajp.163.4.586>.
11. Kennedy C. H., Zillmer E. A. Military psychology: Clinical and operational applications / eds. C. H. Kennedy, E. A. Zillmer. New York : Guilford Press, 2006. 462 p.

Марина Кирилюк

аспірантка ОНП «Психологія»

Київський національний університет

імені Тараса Шевченка

м. Київ, Україна

ІНТОЛЕРАНТНІСТЬ ДО НЕВИЗНАЧЕНОСТІ ЯК ПРЕДИКТОР СТРЕСУ В ПРОЦЕСІ ПРИЙНЯТТЯ МОЛОДДЮ КАР'ЄРНИХ РІШЕНЬ

Сучасний ринок праці характеризується динамічністю та непередбачуваністю, що перетворює прийняття кар'єрних рішень на один із найбільш стресогенних процесів у житті молоді. Воєнний час суттєво підсилює загальну соціальну невизначеність, ускладнює планування майбутнього та створює додаткове емоційне навантаження на молодь у процесі прийняття кар'єрних рішень. Особливого значення в цьому контексті набуває індивідуальна чутливість до ситуацій невизначеності – інтолерантність до невизначеності (ІН), яка визначається як широкий конструкт, що охоплює когнітивні, емоційні та поведінкові реакції на невизначеність у повсякденних ситуаціях [1]. ІН визначається як «диспозиційна нездатність витримувати аверсивну реакцію на сприйняту відсутність значущої інформації», що може відігравати трансдіагностичну причинну роль у розвитку тривоги та депресії (Carleton, 2016) [2]. Дослідження показують, що ІН пов'язана зі зростанням кар'єрної тривожності та зниженням готовності до професійних змін, оскільки люди з високою чутливістю до неоднозначності прагнуть уникати ситуацій з непередбачуваним результатом [3]. У період переходу від освіти до професійної діяльності це підсилює відчуття нестабільності майбутнього і тривожність щодо працевлаштування [4]. Невизначеність перспектив може викликати страх,

тривожність і депресивні переживання, що ускладнює процес прийняття кар'єрних рішень [5].

Метою представленого дослідження було вивчення зв'язку між інтолерантністю до невизначеності та рівнем суб'єктивного стресу в ситуації прийняття кар'єрних рішень у молоді. Вибірку склали 228 осіб віком 18–40 років ($M=23,13$; $SD=6,57$), з них 38 чоловічої та 190 жіночої статі. Для вимірювання рівня суб'єктивного стресу застосовано п'ятибальну самооціночну шкалу, де 5 відповідає високому рівню напруження, а 1 – низькому. Інтюлерантність до невизначеності діагностувалась за допомогою шкали IUS-12, що містить дві субшкали: прогностичної тривоги (когнітивна схильність очікувати негативні наслідки невизначених подій) та гнітючої тривоги (поведінкове уникнення невизначених ситуацій). Кар'єрні орієнтації досліджувались за методикою «Якорі кар'єри». Обробку даних здійснено методами описової статистики та кореляційного аналізу Пірсона у програмі SPSS Statistics 23.0.

Встановлено, що рівень суб'єктивного стресу в ситуації прийняття кар'єрних рішень в середньому є помірним ($M=2,96$; $SD=1,28$), однак висока варіативність показників свідчить про суттєві міжіндивідуальні відмінності у переживанні кар'єрного вибору серед української молоді. Інтюлерантність до невизначеності також перебуває на помірному рівні, при цьому прогностична тривога є більш вираженою порівняно з гнітючою, що відображає переважання когнітивного компоненту ІН над поведінковим у досліджуваній вибірці.

Кореляційний аналіз виявив статистично значущі зв'язки між рівнем суб'єктивного стресу та показниками інтолерантності до невизначеності (табл. 1).

Таблиця 1.

Результати кореляційного аналізу суб'єктивного стресу з показниками IUS-

12

Змінні	r-Pearson	p-value
Прогностична тривога	0,354***	0,001
Гнітюча тривога	0,283**	0,006
Інтолерантність до невизначеності	0,337***	0,001

Примітка. ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$.

Прогностична тривога демонструє найбільш виражений зв'язок із рівнем стресу ($r=0,354$; $p < 0,001$), що є закономірним, оскільки прийняття кар'єрних рішень за своєю природою пов'язане з орієнтацією на майбутнє та оцінкою його непередбачуваності. Гнітюча тривога також корелює зі стресом значуще, однак із меншою силою зв'язку ($r=0,283$; $p < 0,01$), що може бути пов'язано з її більш конкретним поведінковим характером порівняно з когнітивною спрямованістю прогностичної тривоги.

Аналіз зв'язків між рівнем стресу та кар'єрними орієнтаціями представлено у таблиці 2.

Таблиця 2.

Результати кореляційного аналізу суб'єктивного стресу зі шкалами методики «Якорі кар'єри»

Змінні	r-Pearson	p-value
Професійна компетентність	0,101	0,988
Менеджмент	0,190	0,174
Автономія	0,120	0,763
Стабільність роботи	0,315***	0,001
Стабільність місця проживання	-0,187	0,190
Служіння	0,160	0,369
Виклик	0,171	0,287
Інтеграція стилів життя	-0,166	0,319
Підприємництво	0,123	0,732

Примітка. *** $p < 0,001$.

Серед кар'єрних орієнтацій статистично значущий зв'язок зі стресом виявлено лише для орієнтації на стабільність роботи ($r=0,315$; $p<0,001$). Цей результат узгоджується з роллю ІН: обидва конструкти відображають чутливість до непередбачуваності та прагнення до визначеності у професійній сфері. Інші кар'єрні орієнтації демонструють слабкі та статистично незначущі зв'язки.

Отримані результати узгоджуються з даними зарубіжних досліджень, що демонструють стійкий зв'язок між ІН та кар'єрною тривогою. Зокрема, Bozkurt (2023) встановив, що ІН є значущим предиктором кар'єрної тривожності та наміру змінити професію [3], а Zhao et al. (2023) показали, що ІН опосередковує зв'язок між невизначеністю та тривогою у процесі пошуку роботи [4]. Виражений зв'язок прогностичної тривоги зі стресом пояснюється тим, що кар'єрні рішення за своєю природою орієнтовані на майбутнє: людина з високим рівнем ІН схильна інтерпретувати непередбачуваність професійних перспектив як загрозу, що посилює суб'єктивне напруження. Зв'язок орієнтації на стабільність роботи зі стресом вказує на те, що висока цінність передбачуваності у професійній сфері в умовах невизначеності може ставати додатковим джерелом напруження.

Отже, схильність сприймати невизначені ситуації як загрозові є вагомим психологічним чинником, що посилює переживання стресу у процесі прийняття кар'єрних рішень молоддю. В умовах воєнного часу, коли соціальна невизначеність є особливо вираженою, цей зв'язок набуває додаткової актуальності. Практичне значення отриманих результатів полягає в доцільності включення технік зниження ІН до програм психологічного супроводу прийняття кар'єрних рішень, зокрема через розвиток толерантності до невизначеності та навичок прийняття рішень в умовах неповної інформації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Freeston M. H., Rhéaume J., Letarte H., Dugas M. J., Ladouceur R. Why do people worry? *Personality and Individual Differences*. 1994. Vol. 17, No. 6. P. 791–802. DOI: [https://doi.org/10.1016/0191-8869\(94\)90048-5](https://doi.org/10.1016/0191-8869(94)90048-5)
2. Carleton R. N. Into the unknown: A review and synthesis of contemporary models involving uncertainty. *Journal of Anxiety Disorders*. 2016. Vol. 39. P. 30–43. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.janxdis.2016.02.007>
3. Bozkurt H. The Effect of Uncertainty Intolerance on Career Anxiety and Career Change Intention. *Journal of Business Research – Turk*. 2023. Vol. 15. P. 2084–2095. DOI: <https://doi.org/10.20491/isarder.2023.1699>
4. Zhao S., Yi W., Ye B., Zeng Y., Yang Y. The Association Between Intolerance of Uncertainty and Job-Seeking Anxiety. *Journal of Career Development*. 2023. Vol. 51. P. 106–124. DOI: <https://doi.org/10.1177/08948453231213634>
5. Abdelwahed N., Ramish M. COVID-19's Psychological Threats and Future Career Anxiety among University Students. *OBM Neurobiology*. 2024. Vol. 8. P. 1–17. DOI: <https://doi.org/10.21926/obm.neurobiol.2403234>

MEDICAL SCIENCES AND PUBLIC HEALTH

УДК 614.253:005.336:159.944.4:355.48(477)

Ходош Едуард Михайлович

Професор,

професор кафедри інфекційних хвороб,

дитячих інфекційних хвороб,

паразитології, фтизіатрії та пульмонології

Харківського національного медичного університету

Клименко Тетяна Георгіївна

магістр психології

м. Харків, Україна

ВІЙНА ЯК ЧИННИК ПРОФЕСІЙНОГО РОЗВИТКУ МЕДИЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ

Анотація. У статті проаналізовано вплив війни на професійну діяльність медичних працівників лікарень в Україні. Розглянуто специфіку функціонування медичної сфери в умовах кадрової кризи, дефіциту ресурсів, масового надходження військовослужбовців із тяжкими пораненнями та зростання психоемоційного навантаження на медичний персонал. Особливу увагу приділено морально-етичним викликам професійної діяльності лікарів та середнього медичного персоналу.

Ключові слова: війна, медичні працівники, професійний розвиток, морально-етичні виклики, стресостійкість, професійна компетентність.

Вступ. В історії людської цивілізації навряд чи існує проблема, що викликала б таке глибоке занепокоєння людства, як проблема війни [6]. Війна на території України триває п'ятий рік. Науковець Панок В.Г. розглядає війну як «специфічну надзвичайну ситуацію, що має масовий характер» [4]. З точки зору психологічного та фізіологічного функціонування організму цікава думка Харківського професора-терапевта С.Я. Штейнберга, висловлена на початку 2-ої світової війни: «Війна різко змінює умови праці та побуту мільйонів людей, обрушивши на них тягар важких психічних переживань, які змінюють і самих людей, змінюють реактивність людського організму». Безумовно, різні негативні умови війни діють для цивільного населення, насамперед, як психосоціальна інтервенція, та як наслідок фундаментальні властивості живого організму людини відповідають змінами своєї життєдіяльності (обміну речовин, функції та структури) на різні впливи навколишнього середовища. Ця змінена основа пристосування організму до мінливих умов навколишнього середовища призводить до розвитку різних захворювань.

Майже щоденно українці відчують на собі незвичайні для мирного життя умови: вибухи, обстріли, численні руйнації житлових будинків та критичної інфраструктури, багаторазові повітряні тривоги протягом дня, стреси, невпевненість у завтрашньому дні, перебування в укриттях, людські втрати, втрати житла, роботи, внутрішні та зовнішні переміщення, падіння доходів та інше – за вказаний період всі ці елементи стали невід'ємною частиною життя українців. Але що насправді відбувається в українському суспільстві? В умовах війни в Україні люди переважно перебувають у нересурсному емоційному стані, стикаються з екзистенційними переживаннями, пов'язаними з руйнуванням базового почуття безпеки, втратою джерел доходу, вимушеною міграцією, втратою зв'язків, майна та членів сім'ї [8]. Всі без винятків верстви населення так чи інакше виявилися втягнутими в процес адаптації чи дезадаптації [5]. Цей процес не оминув й медичну сферу. Масова еміграція населення спричинили в ній глибоку кадрову кризу. Особливо потерпають від цієї кризи лікарні, які

опинилися під додатковим навантаженням у зв'язку з постійним потоком пацієнтів-військових та пацієнтів з більш важкими станами.

Негативний вплив війни на здоров'я населення частково зумовлений прямими факторами, такими як травми та психологічні потрясіння. Непрямі фактори, як-от зростання захворюваності, аліментарний дефіцит та ситуаційно обмежений доступ до медичної допомоги, тестувань, ліків та предметів першої необхідності, також роблять свій внесок. Ці непрямі фактори посилюються пошкодженням або знеструмленням медичних установ, можливими тимчасовими порушеннями надання медичної допомоги, зменшенням профілактичних та лікувальних програм. Через велику кількість поранених, ускладнення санітарних і соціально-економічних умов життя багатьох українців створюються ризики зростання соціально небезпечних хвороб, особливо безпосередньо у районі проведення бойових дій [7]. Позбавлення медичних працівників базових умов праці, зокрема, безпеки, зв'язку, електроенергії, опалення, а також психологічне навантаження через постійні обстріли, роботу в умовах невизначеності та взаємодію з емоційно вразливими або нестабільними категоріями пацієнтів знижує їхню професійну мотивацію, викликає емоційні переживання, проблеми з пам'яттю та іншими когнітивними процесами. Війна тимчасово може порушувати доступ до медичної допомоги для постраждалого населення, а також негативно позначається на місцевих системах освіти, які готують майбутніх медичних працівників

Разом з негативними війна виявляє й позитивні аспекти впливу на систему охорони здоров'я, як-от посилення ролі кризового управління, підвищення стандартів якості та розробку нових механізмів забезпечення стійкості системи охорони здоров'я у надзвичайних ситуаціях.

У нормативних поглядах на роль медичних працівників у війнах, геноциді та насильницьких конфліктах лежить ідея про те, що медичні працівники повинні діяти як моральні представники та вживати дій, які етично та професійно правильні.

Основний матеріал. Війна як соціально-політичний феномен ще з античних часів перебувала в центрі філософських роздумів, над проблемами війни та миру замислювались Демокріт, Сократ, Платон, Арістотель, Цицерон та ін. Старогрецький філософ Геракліт говорив, що "...війна є батько всього, цар всього" [6]. Але таке явище як війна як будь-яку кризову ситуацію або хворобу можна розглядати з різних боків. Значний внесок в осмислення проблематики війни і миру належить геніальному німецькому філософу Г. В. Ф. Гегелю (1770–1831). Розвиваючи ідеї Канта, Фіхте та Шіллінга, він дійшов висновку, що війна породжується суперечністю. Існуючи як в природі так і в суспільстві війна є джерелом руху та розвитку [6]. У параграфі 324 свого філософського трактату «Основи філософії права, або Природне право і державознавство» Гегель вказує: «... високе значення війни полягає в тому, що завдяки їй зберігається моральне здоров'я народів, проходить їхня байдужість до затвердіння скінченних визначенностей; так само як от рух вітрів не дає озеру загнивати, що з ним, безперечно, сталося б при тривалому безвітрі, так і війна оберігає народи від загнивання, яке, безперечно, стало б наслідком тривалого, а тим більше вічного миру» [2]. Отже, до війни можна ставитися як до явища, яке дає новий імпульс для зростання, в тому числі й професійного. Дивлячись з цього погляду на діяльність лікарів та медичного персоналу лікарень, можна стверджувати, що на тлі навантаження на потенціал як фізичної так і психологічної стійкості лікарів, у них з'явилася можливість розширити рамки своєї професійної активності.

Збройний конфлікт суттєво трансформував професійну діяльність медичних працівників, ставлячи перед ними низку складних завдань. В умовах масового надходження поранених, дефіциту ресурсів, загрози безпеці та емоційному перевантаженню лікарі та середній медичний персонал змушені приймати рішення, які у мирний час зустрічаються значно рідше. Екстремальні умови воєнного часу, незважаючи на високий рівень загроз та психологічного навантаження, можуть бути фактором інтенсифікації професійного розвитку медичних працівників, сприяючи прискореному накопиченню клінічного

досвіду, розвитку адаптивності, професійної автономії та кризової компетентності. Загалом морально-етичні виклики, що виникають у діяльності медичних працівників під час війни, пов'язані з необхідністю прийняття рішень в умовах невизначеності, дефіциту ресурсів та високого емоційного навантаження, що потребує не лише професійної компетентності, а й високої моральної стійкості. Серед основних морально-етичних питань можна виокремити питання прийняття складних клінічних рішень. Військові травми вимагають швидких та іноді радикальних медичних втручань. Необхідність прийняття складних клінічних рішень у свою чергу актуалізує у медичних працівників питання професійної відповідальності, допустимого ризику та вибору оптимальної тактики лікування. Також в умовах війни порушуються питання недискримінації у наданні медичної допомоги, оскільки істотним морально-етичним питанням є надання медичної допомоги всім пацієнтам незалежно від їхнього військового статусу, національної належності чи участі у конфлікті. До того ж медичні працівники стикаються з етично складними питаннями повідомлення про несприятливий прогноз, інвалідизацію або смерть близьких. Ба більше, постійний контакт із тяжкими пораненнями, смертями, пацієнтами з ПТСР та іншими психічними розладами може призводити до розвитку морального дистресу, почуття провини, емоційного вигорання та вторинної травматизації медичних працівників.

Незважаючи на виражене психологічне навантаження та морально-етичні виклики, професійна діяльність медичних працівників в умовах війни може супроводжуватись розвитком професійних компетенцій. Робота в екстремальних умовах та в умовах поширеності захворювань з більш тяжкими перебігами сприяє вдосконаленню клінічного мислення, прискореному накопиченню практичного досвіду, розвитку стресостійкості, навичок кризової комунікації, здатності приймати рішення в умовах невизначеності та посиленню відчуття професійної місії.

Війна суттєво вплинула на життєві установки, ціннісні орієнтації населення та загальну переоцінку пріоритетів [3]. Відбувалася переоцінка

цінностей, пов'язаних із роботою, кар'єрою, сім'єю, міжособистісними відносинами [1]. На перший план в ієрархії цінностей в молодих фахівців вийшло ефективне формування професійної ідентичності та розвиток професійних навичок. Під час війни особливої актуальності набула цифровізація освітнього простору. Вона надає можливість медичним працівникам дистанційно здобувати післядипломну освіту, змінювати спеціалізацію, розширювати професійні компетенції та набувати нові знання, безкоштовно навчаючись на різноманітних онлайн платформах, беручи участь у професійних онлайн заходах та відеоконференціях.

Висновок. Отже, війна стала для медичних працівників не лише періодом надзвичайних професійних випробувань, а й чинником глибокої професійної консолідації та переосмислення місії медичної професії. Саме в таких умовах медична діяльність набуває особливого суспільного значення, перетворюючись із професії на місію зі збереження життя, здоров'я та людської гідності, що стає важливим підґрунтям для подальшого розвитку системи охорони здоров'я України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Брусакова О. В. Екзистенційна безпека особистості в умовах війни. *Особистість, суспільство, війна* : тези доп. учасників міжнар. психол. форуму (м. Харків, 15 квіт. 2022 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ, Нац. поліція України та ін. Харків : ХНУВС, 2022. С. 32–34.
2. Гегель Г. В. Ф. Основи філософії права, або Природне право і державознавство / пер. з нім. Р. Осадчука та М. Кушніра. Київ : Юніверс, 2000. 336 с.
3. Жуленьова О. Вплив війни на ціннісні пріоритети// Українське суспільство в умовах війни. Рік 2022 : колект. монографія / за ред. Є. Головахи. Київ : Інститут соціології НАН України, 2022. С. 326–336.
4. Панок В. Г. Психологічні дослідження в умовах війни: проблеми і

- завдання. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*, 2023. 5(1), 1–12. DOI: <https://doi.org/10.37472/v.naes.2023.5133>
5. Прохоренко Л. І. Наука і освіта в умовах війни: інститут спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка НАПН України. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*. 2022. 4(1). DOI: <https://doi.org/10.37472/v.naes.2022.4133>
 6. Ряшко О. В. Проблеми війни і миру у філософії Канта, Гегеля, Фіхте / О. В. Ряшко, Л. О. Остапенко. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Серія : Юридичні науки*. 2016. № 845. С. 490-495. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnulpurn_2016_845_77.
 7. Чепурко Г. І. Ризики поширення соціально-небезпечних хвороб // Українське суспільство в умовах війни. Рік 2022 : колект. монографія / за ред. Є. Головахи. Київ : Інститут соціології НАН України, 2022. С. 98–108.
 8. Шахова О. Г. Екзистенція в умовах війни. Особистість, суспільство, війна: тези доп. учасників міжнар. психол. форуму (15 квіт. 2023 р., м. Харків, Україна) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків. 2023. С.123-126.

Дроботенко Володимир Анатолійович

кандидат медичних наук

завідувач кафедри соціальної медицини
громадського здоров'я та медицини праці

Сівак Ольга Анатоліївна

викладач кафедри соціальної медицини
громадського здоров'я та медицини праці

Білик Яна Вадимівна

Синільник Віталій Сергійович

здобувачі вищої освіти
Черкаська медична академія
м. Черкаси, Україна

ФОРМУВАННЯ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ МАЙБУТНІХ ЛІКАРІВ, ТРАНСФОРМАЦІЯ ПІДХОДІВ ПІД ЧАС ВІЙНИ

Анотація. Формування професійних компетентностей майбутніх лікарів завжди було ключовим завданням медичної освіти. Сучасні виклики, зокрема трансформація систем охорони здоров'я, зростання ролі міждисциплінарної підготовки та вимоги до практичної готовності випускників, вимагають перегляду традиційних підходів до навчання. Воєнний контекст додає нових вимірів - масова міграція населення, порушення діяльності системи охорони здоров'я, підвищений ризик надзвичайних ситуацій і потреба в швидкому реагуванні роблять пріоритетними навички з громадського здоров'я, кризового менеджменту та психосоціальної підтримки.

У даній публікації розглядаються теоретичні та практичні аспекти трансформації освітніх підходів з метою забезпечення готовності майбутніх

лікарів до роботи в умовах воєнного часу, а також пропонуються шляхи інтеграції компетентнісного підходу в навчальні програми.

Під час воєнних дій традиційні навчальні програми часто виявляються недостатньо адаптованими до реалій практичної медицини в умовах кризи. Існує розрив між очікуваними компетентностями випускника і тими навичками, які реально потрібні для ефективного реагування на масові травми, інфекційні загрози, порушення логістики медичної допомоги та забезпечення громадського здоров'я. Є проблеми, які показують суперечності між звичайними навчальними програмами з профілактичної медицини та справжніми потребами практичної охорони здоров'я під час війни та після неї.

Метою публікації є розробка та обґрунтування адаптованої моделі формування компетентностей майбутніх лікарів, що поєднує клінічну підготовку, елементи громадського здоров'я, кризового реагування та психосоціальної підтримки, з урахуванням викликів воєнного часу, та запропонувати механізми її впровадження й оцінювання в умовах обмежених ресурсів.

Дослідження має на меті запропонувати цілісну модель формування компетентностей, яка поєднує клінічну підготовку з елементами громадського здоров'я та кризового реагування, що дозволить підвищити адаптивність і готовність майбутніх лікарів до роботи в умовах воєнних викликів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останні дослідження підтверджують, що воєнний контекст радикально змінює вимоги до компетентностей майбутніх лікарів — потрібна інтеграція модулів кризової та тактичної медицини, симуляційних технологій і психосоціальної підготовки, проте залишається нестача доказів щодо ефективних моделей оцінювання та масштабування таких програм у реальних умовах війни.

Питання, як система охорони здоров'я може адаптуватися до умов війни, цікавлять багатьох українських та міжнародних науковців. Організаційні основи медичного забезпечення та управління в кризових ситуаціях під час нестачі ресурсів активно вивчаються у працях В. П. Романюка, О. В. Любінця та Ю. В.

Вороненка. Проблеми вирішення великої соціальної кризи психічного здоров'я та впровадження протоколів допомоги при посттравматичному стресовому розладі розглянуті в дослідженнях І. Я. Пінчук та О. О. Хаустової.

Стратегічні напрямки контролю за інфекціями та епідемічної безпеки під час гуманітарних криз визначаються діючими рекомендаціями Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ) і Міжнародного Комітету Червоного Хреста (ICRC).

Виклад основного матеріалу дослідження. Для об'єктивізації освітнього запиту було застосовано медико-соціологічний метод, який полягав в анкетуванні. Інструментарієм дослідження слугувала авторська анкета кафедри соціальної медицини, громадського здоров'я та медицини праці «Оцінка пріоритетності критичних компетенцій з громадського здоров'я для майбутнього лікаря в умовах воєнного стану», розроблена студентами наукового гуртка кафедри.

Структура анкети включала 20 закритих та напівзакритих запитань, які були згруповані у шість ключових напрямків - епідеміологічна безпека, організація допомоги та управління ресурсами, психічне здоров'я, соціальні детермінанти та реабілітація, біоетика та інформаційна гігієна, освітні потреби.

Для проведення якісного контент-аналізу до кожного запитання було включено відкриту опцію «Ваш варіант». Дослідження охопило 30 студентів-медиків 4–5 курсів Черкаської медичної академії, які повністю завершили базовий цикл із дисципліни «Соціальна медицина та громадське здоров'я» в обсязі 90 годин. Аналіз отриманого масиву даних ($N=30$) дозволив детально структурувати об'єктивні запити майбутніх лікарів за зазначеними доменами компетенцій.

1. Епідеміологічна безпека та санітарно-гігієнічний контроль. У ході дослідження встановлено високий рівень розуміння студентами популяційних ризиків. Зокрема, 80,0% ($n=24$) респондентів визначили забезпечення населення безпечною водою як головний пріоритет в умовах руйнування інфраструктури. Водночас 60,0% ($n=18$) опитаних назвали запобігання спалахам інфекцій у

місцях скупчення внутрішньо переміщених осіб (ВПО) ключовою компетенцією інфекційного контролю.

При аналізі реагування на хімічні, біологічні, радіологічні та ядерні загрози (CBRN-загрози), 63,3% (n=19) студентів акцентують увагу на деконтамінації. Проте відкриті варіанти відповідей продемонстрували додаткову потребу у формуванні чітких «алгоритмів первинної комплексної оцінки CBRN-пацієнта».

2. Організація допомоги, кризовий менеджмент та медицина праці. Зафіксовано максимальну консолідацію здобувачів освіти щодо значення медичного сортування — 86,7% (n=26) вважають навички тріажу абсолютним пріоритетом в умовах дефіциту ресурсів. Разом із цим виявлено системні прогалини у взаємодії між структурами: 70,0% (n=21) студентів відзначають брак у навчанні форматів взаємодії між цивільними та військовими закладами охорони здоров'я (ЗОЗ). Телемедицину як критичний інструмент виживання для прифронтових зон визначили 76,7% (n=23) респондентів.

У сфері медицини праці критично важливим виявився превентивний аспект - 96,7% (n=29) опитаних визнали знання методів профілактики вигорання лікаря обов'язковим елементом освітнього процесу.

3. Психічне здоров'я та психосоціальна підтримка. Пріоритетність завдань у цьому домені розподілилася таким чином - скринінг посттравматичного стресового розладу (ПТСР) — 40,0% (n=12) та надання першої психологічної допомоги (ППД) — 33,3% (n=10). Якісний контент-аналіз вказав на важливу клінічну проблему — тенденцію до маскуванню ПТСР під соматичні скарги пацієнтів.

Також виявлено суттєву «сліпу зону» практичної готовності - 60,0% (n=18) студентів володіють лише теоретичною базою щодо повідомлення поганих новин і гостро потребують практичного відпрацювання цієї навички. Крім того, 50,0% (n=15) майбутніх фахівців наполягають на тому, що першочергової психологічної підтримки та декомпресії потребує безпосередньо сам медичний персонал.

4. Соціальні детермінанти здоров'я та координація реабілітації. Оцінюючи соціальні детермінанти та реабілітацію, 66,7% (n=20) респондентів визначили маломобільні групи населення як найвразливіші в умовах війни. У відкритих відповідях студенти суттєво розширили цю категорію, додавши до неї «пацієнтів, які залежать від життєзабезпечуючого обладнання в умовах блекаутів». Роль лікаря загальної практики як координатора мультидисциплінарної реабілітаційної команди підтримали 83,3% (n=25) опитаних.

5. Біоетика, інформаційна гігієна та кризова комунікація. Дослідження засвідчило глибоке усвідомлення студентами етичного зсуву війни: 80,0% (n=24) респондентів розуміють дилему вимушеної відмови в реанімації одному пацієнту заради порятунку іншого, що відображає принципи етики справедливого розподілу обмежених ресурсів. В інформаційній площині виявлено високу соціальну активність - 76,7% (n=23) готові особисто виступати лідерами думок та спростовувати фейки, а 50,0% (n=15) вважають використання локальних Telegram-каналів та медичних чат-ботів найбільш ефективним інструментом кризової комунікації з населенням.

6. Оцінка освітніх потреб, перешкод та форматів навчання. 66,7% (n=20) оцінюють свій рівень як теоретично достатній, але відзначають недостатню адаптацію теорії до реальних клінічних сценаріїв. 70,0% (n=21) вимагають значного розширення розділу медицини катастроф та сортування (особливо в хірургії та педіатрії). Оптимальним форматом навчання 66,7% (n=20) визначили обов'язкове симуляційне навчання. Основною перешкодою для впровадження заходів громадського здоров'я була визначена недостатня міжвідомча координація (33,3%, n=10) та недофінансування (30,0%, n=9).

Аналіз контенту відкритих відповідей (варіант «D») дозволив сформувати компетенції вищого порядку - запит на навчання з горизонтальної міжвідомчої координації («ресурсної дипломатії») та механізмів прямої інтеграції військово-медичних протоколів Збройних Сил України в цивільну медичну практику.

Висновки. Умови воєнного стану вимагають негайного зміщення акцентів додипломної підготовки студентів-медиків від класичної описово-профілактичної моделі соціальної медицини до антикризового менеджменту, медицини катастроф та популяційного нагляду. Основними пріоритетами модернізації навчання, за оцінкою самих майбутніх лікарів, є:

1. Формування стійких навичок медичного сортування (86,7%);
2. Збереження власної психологічної резильєнтності та профілактика вигорання лікаря (96,7%);
3. Подолання «сліпої зони» у володінні практичними протоколами кризової комунікації, зокрема повідомлення поганих новин (60,0%).

Отримані результати обґрунтовують необхідність реформування освітньо-професійних програм через впровадження моделі «спіральної інтеграції» кризових модулів. Оптимальним інноваційним кейсом навчання має стати впровадження обов'язкових імерсивних симуляційних тренінгів та методу стандартизованого пацієнта для адаптації теорії до реальних викликів воєнного часу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гриньова В. М. Компетентнісний підхід у сучасній медичній освіті: виклики та перспективи. Медична освіта, 2022, № 3, с. 15–22.
2. Криворучко І. А. Трансформація вищої медичної освіти України в умовах війни. Вісник Харківського національного медичного університету, 2025, № 2, с. 5–12.
3. Литвиненко О. П. Формування професійних компетентностей майбутніх лікарів: теоретичні та практичні аспекти. Педагогіка і психологія професійної освіти, 2021, № 4, с. 33–40.
4. Мельник С. В. Освітні інновації у підготовці лікарів: симуляційні технології та дистанційне навчання. Український журнал медичної освіти, 2023, № 1, с. 27–35.

5. Савчук Л. І. Психосоціальна підтримка та кризові компетентності у медичній освіті. Громадське здоров'я та охорона праці, 2024, № 2, с. 41–48.
6. Frank, J. R., Snell, L., & Ten Cate, O. Competency-based medical education: theory to practice. *Medical Teacher*, 2010, 32(8), 638–645.
7. Mayer, A., et al. Medical education in Ukraine during the war: challenges and adaptations. *BMC Medical Education*, 2023, 23(1), 112–120.
8. World Health Organization. Health workforce competencies for emergency preparedness and response. Geneva: WHO, 2021.

Костенко Алла Іванівна

канд. мед. н., ст. н. с.,

Станкевич Валерій Васильович

д.мед. н, ст. н. с.,

в.о. зав. відділом гігієни ґрунту та відходів,

Какура Іриіа Валентинівна

к. б. н., ст. н. с., пров. н. с.

Федоришина Олена Михайлівна

н. с.,

Гуменнікова Наталія Миколаївна

м. н. с.

ДУ «Інститут громадського здоров'я»

ім. О.М. Марзєєва

НАМН України, м. Київ, Україна

КОМПЛЕКСНА МЕДИКО-САНІТАРНА ОЦІНКА ОРГАНІЧНИХ БІОМАС ЗА ХІМІЧНИМИ ТА БІОЛОГІЧНИМИ ПОКАЗНИКАМИ

Анотація. В Україні землі сільськогосподарського призначення зазнали значних руйнівних ушкоджень внаслідок війни, Відродження родючості ґрунту і покращення фізико-хімічних і біологічних властивостей сільськогосподарських земель може бути досягнуто внесенням органічних субстратів, які є екологічно безпечними (за винятком можливого інфікування патогенною мікрофлорою) в сучасних умовах найбільш перспективними завдяки вмісту природних органічних речовин, дія яких спрямована на відновлення самоочисних процесів у ґрунті, збагачення його киснем, вологоутримуючими компонентами, функціонування гумінових сполук, що поступово здійснюватиме відродження родючості земель. Органічні субстрати разом з

позитивною дією на ґрунт можуть бути джерелами його забруднення патогенними мікроорганізмами та продуктами їх розкладу, яйцями гельмінтів. За результатами санітарно-хімічних досліджень встановлено, що у складі біомас – відходів органічного походження сумарна концентрація важких металів І, ІІ, ІІІ, ІV класу токсичності не перевищувала ліміти концентрацій в межах категорій кожного класу небезпеки, що свідчить про те що біомаси не є токсичними. За бактеріологічними і гельмінтологічними показниками біомаси з відходів утримання свиней та курчат-бройлерів оцінені як «сильно забруднені» та «забруднені» сапрофітною мікрофлорою, патогенних мікроорганізмів не виявлено. Після корегування технологічного процесу – збільшення періоду теплової фази до 90-95 діб біомаси відповідали критеріям безпеки за біологічними показниками. Комплексна медико-санітарна оцінка органічних біомас з відходів сільськогосподарського виробництва з урахуванням біологічних показників є важливим елементом контролю завершеності процесу переробки органічних біомас та визначення їх придатності для застосування у сільському господарстві.

Ключові слова: ґрунт, біовідходи, біомаса, бактеріологічні, гельмінтологічні показники.

ВСТУП. Сучасний стан сільськогосподарських земель, які зазнали руйнівної шкоди внаслідок війни, потребує застосування технологій відновлення і відродження родючості ґрунту [1, с. 16, 2, с.137]. Покращення фізико-хімічних і біологічних властивостей ґрунту може бути досягнуто завдяки внесенню органічних субстратів, які є екологічно безпечними і в сучасних умовах найбільш перспективними, зважаючи на стан земель сільськогосподарського призначення. Органічні добрива містять природні органічні речовини, багаті сапрофітною мікрофлорою, дія якої спрямована на відновлення самоочисних процесів у ґрунті, насичення його киснем, вологоутримуючими компонентами, функціонування гумінових сполук, тобто

збагачення гумусом порушених ґрунтів, що поступово здійснюватиме відродження їх родючості [3, с. 13].

Зважаючи на походження органічних біомас, які виготовлені з відходів сільськогосподарського виробництва - продуктів життєдіяльності та утримання великої рогатої худоби (ВРХ), свиней, пташників (курей, гусей), також з продуктів переробки фруктів та овочів, такі субстрати разом з позитивною дією на ґрунт можуть становити небезпеку, як джерела забруднення ґрунту патогенними мікроорганізмами та продуктами їх розкладу, яйцями гельмінтів. Для виготовлення біомас також використовують побічні продукти тваринного походження (від інкубації), не призначені до споживання людиною та віднесені до категорії II [4]. Для виготовлення органічних субстратів – біомас у застосовуються сучасні технології переробки органічних відходів [5, с. 45].

Найбільш поширеним є спосіб виготовлення біомаси в аеробних умовах розкладання мікроорганізмами органічних речовин (посліду, гною, органічних та інших зелених некондиційних продуктів і сировини (органічної суміші) тощо. Біомаса також може виготовлятися на основі гною свиней з додаванням відходів м'ясного виробництва і соломи. В процесі переробки органічні відходи розкладаються під дією мікроорганізмів (термо- і мезофільних) з виділенням тепла. За період теплової фази гинуть патогенні мікроорганізми та збудники (*Salmonella typhosa*, *Salmonella* різних видів). Найбільш важливим аспектом цього етапу є перетворення аміаку у нітриту, з подальшим утворенням нітратів, при цьому поживна цінність для рослин зберігається у повному обсязі [3, с. 12, 6, с. 403].

В результаті переробки утворюються біомаси різних стадій готовності: свіжий компост - матеріал, який перебуває в стадії інтенсивного перетворення і здатний продовжувати перетворення поза межами компостувального майданчика, зрілий і готовий компост, який є санітарно та біологічно стабілізованим продуктом, в якому закінчились всі процеси перетворення органічної речовини; також може бути виготовлений компост з обмеженим

вмістом розчинних рослинних поживних речовин та солей – субстратний компост, який відрізняється від інших видів компосту дрібнозернистим розміром з ситом 0-10 мм. Готовність компосту характеризується здатністю до самонагрівання – для свіжого компосту температура самонагрівання становить більше ніж 60 °С; для готового - менше ніж 30 °С.

В залежності від використаних органічних відходів тваринного походження органічні біомаси можуть виготовлятися з різними властивостями: – на основі гною великої рогатої худоби з додавання волого-поглинаючих матеріалів - відходів сінажу, силосу, соломи; на основі гною свиней з додаванням глини, соломи; на основі гною свиней з додаванням відходів м'ясного виробництва та соломи. У кожний вид компосту додається група бактерій, які за короткий термін (45-60 днів при польовому компостуванні у штабелях (буртах) перетворюють гній на готовий продукт – органічну біомасу.

З гною великої рогатої худоби з використанням кавітаційної технології, яка дозволяє збільшити вихід гумусних речовин (гумінових кислот) та підвищити якісні показники, отримують органічну біомасу, яка після згодовування каліфорнійському черв'яку в процесі переробки, перетворюється на готовий біогумус, придатний до використання. Біомаси також виготовляються з додаванням мінеральних домішок. Основою для виробництва суміші є процес змішування органічних речовин рослинного та тваринного походження з домішками неорганічного походження. Хімічна властивість отриманого продукту полягає у каталізі на клітинному рівні симбіотичних хіміко-біологічних процесів, що сприяє відновленню техногенно порушених ґрунтів та рекультивації земель, а також для застосування як добавки і сировинного компоненту при виробництві добрив, субстратів, компостів, кормів та кормових добавок [7, с.16].

Контроль якості отриманої біомаси, виготовленої з різних видів органічних відходів, є актуальним, тому що недостатньо стабілізований продукт може негативно впливати на стан ґрунтів, рослини і здоров'я людей. З метою отримання якісного продукту проводиться корегування технологічного процесу:

додаткова температурна обробка або компостування суміші, що було визначено попередніми дослідженнями та відповідає європейським нормативним вимогам придатності застосування удобрювальних матеріалів [8, 9, с. 87]. У зв'язку з цим медико-санітарна оцінка компостів за біологічними показниками є важливим елементом їх контролю завершеності процесу переробки та визначення придатності для застосування у сільському господарстві.

Мета. Медико-санітарна оцінка органічних біомас за санітарно-хімічними, біологічними показниками (санітарно-мікробіологічні, гельмінтологічні), у порівнянні з європейськими критеріями та визначення їх небезпеки для здоров'я населення.

Матеріали та методи дослідження. Об'єктами дослідження були зразки біомаси органічної напіврідкої від утримування гусей, утвореної з продуктів життєдіяльності гусей (послід), стічних вод від миття пташників, залишків корму для гусей (кукурудзяної муки, зерна кукурудзи); біомаса органічного на основі гною свиней; біомаса на основі відходів від утримування великої рогатої худоби та суміш органічна від утримування курчат-бройлерів; протоколи власних санітарно-хімічних, мікробіологічних та гельмінтологічних досліджень. Санітарно-хімічні дослідження проводились за показниками: визначення вологості, рН, вмісту органічної і мінеральної складової, важких металів, санітарно-мікробіологічні, санітарно-гельмінтологічні та метод гігієнічного аналізу, з урахуванням токсикологічних властивостей хімічних елементів (I-IV) класу токсичності для визначення ступеня небезпеки біомас як відходів органічного походження.

Результати та їх обговорення. Дослідження зразків органічних біомас різного походження: з продуктів життєдіяльності гусей, біомаси, утвореної на основі гною свиней, біогумусу, отриманого на основі відходів від утримування великої рогатої худоби та суміші органічної від утримування курчат-бройлерів; проводились на основі критеріїв оцінки цих об'єктів як відходів органічного походження, що можуть становити небезпеку для здоров'я людей та навколишнього середовища. Якісні характеристики субстратів були визначені за

фізико-хімічними показниками: зовнішній вигляд - біомаси є однорідними субстанціями від темно-коричневого до чорного кольору, рН – від 4,0 до 7,5 одиниць активності водневого потенціалу, загальний вміст органічних речовин - від 40,0 до 50,0 %. Показники вмісту поживних елементів у біомасах, отриманих з органічних відходів подано у таблиці 1.

Таблиця 1.

Вміст поживних елементів у біомасах від утримування різних видів тварин

Органічні біомаси різних тварин	Елементи живлення (у перерахунку на суху речовину), %		
	N (загальний)	P ₂ O ₅	K ₂ O
Біомаса з відходів ВРХ	0,1-4,0	0,8	1,5
Біомаса з гною свиней	1,7-2,0	2,5	1,0
Органічна суміш від утримання гусей	1,5	0,5	0,3
Органічна суміш від утримання курчат-бройлерів	0,8-3,5	0,5-1,3	0,1-1,3

Вміст поживних елементів у біомасах цілком відповідає значенням європейських нормативних документів для добрив [10].

Таблиця 2.

Середні значення вмісту хімічних елементів у пробах біомас органічного походження, утворених за різними технологіями виготовлення

Найменування відходу	Концентрація хімічного елемента у пробі, мг/кг						
	Pb	Cd	Cr	Ni	Zn	Mn	Cu
Біомаса з гною свиней	2,55	0,29	1,69	0,80	36,3	41,91	1,91
Біомаса з відходів ВРХ	1,3	0,6	1,22	0,94	38,5	42,4	1,67
Органічна суміш від утримання гусей	1,53	0,3	1,85	0,9	38,2	51,6	0,28
Органічна суміш від утримання курчат-бройлерів	6,0	0,7	0,9	2,5	22,4	42,8	2,94

За результатами досліджень вмісту важких металів у складі біомас визначено: сумарна концентрація мінеральних хімічних речовин складала 89,95-99,05 %, з них хімічних речовин I класу токсичності (Pb, Cd, Cr) у біомасі, %: з гною свиней – 0,0003, від утримання ВРХ – 0,00031, від утримання гусей – 0,00037, від утримання курчат-бройлерів – 0,00076, що менше порогових значень – 0,1 %, хімічних речовин II класу токсичності (Cu, Mn, Ni) у біомасі з гною свиней – 0,0045, від утримання ВРХ – 0,0045, від утримання гусей – 0,005, від утримання курчат-бройлерів – 0,0048, що менше порогових значень 0,25 %, III класу токсичності (Zn) – у біомасі з гною свиней – 0,0036, від утримання ВРХ – 0,0039, від утримання гусей – 0,0038, від утримання курчат-бройлерів – 0,02, що не перевищувало порогові значення – 5,0 %, IV класу токсичності (SiO₂) у біомасі з гною свиней – 89,94, від утримання ВРХ – 90,29, від утримання гусей – 98,19, від утримання курчат-бройлерів – 99,04 % - інертна речовина, яка не завдає гострої токсичності при пероральному надходженні в організм.

У відповідності до нормативних документів ЄС вміст токсичних хімічних речовин в органічних субстратах не повинен перевищувати значень (у перерахунку на суху речовину), мг/кг: Cr^{+6} – 2,0, Hg – 1,0, Pb – 120,0, As – 40,0. Визначені концентрації шкідливих речовин у досліджених зразках біомас, виготовлених з органічних відходів різного походження, цілком відповідають таким нормативним значенням [10].

Таким чином, за результатами санітарно-хімічних досліджень встановлено, що у складі досліджених біомас сумарна концентрація важких металів I, II, III, IV класу токсичності не перевищувала ліміти концентрацій в межах категорій кожного класу небезпеки, що свідчить про те що біомаси як відходи органічного походження не є токсичними [11]. Але, зважаючи на те, що біомаси отримані з відходів органічного походження, які можуть бути забруднені патогенною мікрофлорою і бути джерелом інфікування, важливим аспектом їх оцінки були дослідження за мікробіологічними та гельмінтологічними показниками.

За біологічними показниками біомаса повинна відповідати вимогам: Індекс бактерій групи кишкової палички (Індекс БГКП) - 1×10^4 КУО/дм³, індекс ентерококів - 1×10^4 КУО/дм³, наявність патогенної мікрофлори – не допускається; життєздатні яйця геогельмінтів – не допускається; цисти кишкових патогенних найпростіших – не допускається [10].

Результати санітарно-мікробіологічних досліджень біомаси, отриманої з відходів утримання ВРХ та від утримання гусей показали, що титр кишкової палички ≥ 1) КУО/дм³, що оцінюється як «чиста», патогенних бактерій не виявлено. За гельмінтологічними показниками у пробах біомас не виявлено життєздатних яєць та личинок гельмінтів.

Результати санітарно-мікробіологічних досліджень біомаси, отриманої з відходів органічного походження (гною свиней) показали, що титр кишкової палички – 0,0001) КУО/дм³, що оцінено як «сильно забруднений», кількість термофільних бактерій - 40000-500000 КУО/г, що оцінено як «забруднений» та «сильно забруднений», патогенні ентеробактерії (сальмонели) - не виявлено. За результатами бактеріологічних досліджень зроблено висновок, що проба

відходу за показником титр кишкової палички оцінюється як «сильно забруднена», за показником термофільні бактерії – як «забруднена», за показником патогенні ентеробактерії (сальмонели) – не виявлені. Гельмінтологічні дослідження у пробі біосубстрату не виявили яєць гельмінтів. Виробникам було надано рекомендації щодо застосування додаткових заходів знезараження за відповідними сучасними технологіями з метою подальшого використання біомаси як компоненту для виготовлення добрив.

Мікробіологічні дослідження суміші органічної від утримання курчат-бройлерів визначили, що титр кишкової палички становив (0,00001) КУО/дм³, проба оцінювалась як «сильно забруднена», загальне мікробне обсіменіння - 800 000 000 - КУО/г, патогенні ентеробактерії (сальмонели) – не виявлено.

За результатами санітарно-гельмінтологічних досліджень у суміші органічній від утримання курчат-бройлерів» були виявлені яйця гельмінтів у кількості 10 екз/кг. За наявності життєздатних яєць гельмінтів зразок препарату було оцінено як «слабко забруднений». Таким чином, за результатами біологічних досліджень суміші органічної від утримання курчат-бройлерів були надані рекомендації щодо корегування технологічного процесу: додаткова температурна обробка або компостування суміші, що відповідає європейським нормативним вимогам придатності застосування удобрювальних матеріалів [10]. Термін витримування визначається нормативним рівнем біологічних показників: мікробіологічних і гельмінтологічних.

Таким чином, проведені дослідження біомас, отриманих з сільськогосподарських відходів органічного походження визначили, що біомаси є субстратами з якісними показниками вмісту поживних елементів: азоту фосфору і калію, які відповідають їх призначенню для застосування у сільському господарстві як удобрювальних матеріалів. Біомаси за вмістом важких металів є нетоксичними продуктами. У той же час при їх виготовленні необхідно дотримуватись технологічного регламенту з контролем бактеріологічних і гельмінтологічних показників, які відображають ступінь

зрілості виготовленого субстрату і його безпечність для здоров'я населення при застосуванні за призначенням.

Висновки

1. Використання сільськогосподарських відходів органічного походження для виготовлення біомас із застосуванням сучасних технологій є актуальним і перспективним методом для покращення фізико-хімічних показників ґрунту, відновлення його родючості.

2. Органічні біомаси, виготовлені з відходів сільськогосподарського виробництва, є нетоксичними продуктами.

3. Для органічних біомас визначення біологічних показників є ефективним критерієм оцінки їх якості та безпеки для довкілля і здоров'я населення.

4. Комплексна медико-санітарна оцінка дозволяє визначити безпечність застосування органічних субстратів у сільському господарстві.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ходаковська, О.В., Корчинская С.Г., Матвієнко А.П. Еколого-економічні аспекти відтворення родючості ґрунтів. *Землеробство*. 2017. Вип. 1. С. 16–21.
2. Станкевич В.В., Тетеньова І.О., Бабій В.Ф., Останіна Н.В. Трансформація земель сільськогосподарського призначення при бойових діях. *Proceedings of the V International Scientific and Practical Conference*. Zagreb, Croatia. 2024. P. 137-139.
3. Патика В.П., Гнатюк Т.Т., Булецька Н.М. Біологічний азот у системі землеробства. *Землеробство: Міжвідомчий тематичний науковий збірник*. К., 2015. С. 12-20
4. Про побічні продукти тваринного походження, не призначені для споживання людиною: Закон України від 07.04.2015 р. №287-VIII: станом на 02.03.2026 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/287-19#Text> (дата звернення 19.05.2026.)

5. Гололобова О. О., Бушкіна Я. Агроекологічна ефективність використання біологічних відходів. *Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. Серія «Екологія»*. 2016. Вип. 15. С. 43-50С.
6. Максінко Л.М., Малик О.Г., Нагірняк Т.Б., Філіпов С.І., Ковль М.В. Біодобриво як продукт утилізації гною методом метанового бродіння і перспективи його використання. *Вісник ЛНУВМБТ ім. С.З. Гжицького*. 2015. Т. 17, № 3(63). С. 403–410.
7. Ходаковская О.В., Корчинская С.Г., Матвиенко А.П. Еколого-економічні аспекти відтворення родючості ґрунтів *Землеробство*. 2017. Вип. 1. С. 16–21.
8. Commission Regulation (EU) No 142/2011 of 25 February 2011 implementing Regulation (EC) No 1069/2009 of the European Parliament and of the Council laying down health rules as regards animal by-products and derived products not intended for human consumption and implementing Council Directive 97/78/EC as regards certain samples and items exempt from veterinary checks at the border under that Directive. URL: <http://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2011/142/oj>
9. Станкевич В.В., Костенко А.І., Трахтенгерц Г.Я., Черевко О.М. Гармонізований підхід застосування вимог директив ЄС для визначення безпечності використання добрив та удобрювальних поживних речовин»/ *Гігієна населених місць: Збірка наукових праць*. 2021. Вип. 71. С. 87-94.
10. Regulation (EU) 2019/1009 of the European Parliament and of the Council of 5 June 2019 laying down rules on the making available on the market of EU fertilising products and amending Regulations (EC) №1069/2009 and (EC) № 1107/2009 and repealing Regulation (EC) №2003/2003. URL: <http://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2019/1009/oj/eng>.
11. Порядок класифікації відходів: Постанова КМУ від 20.10.2023 р. №1102. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1102/-2023-п#Text>

PHYSICAL EDUCATION, SPORTS AND PHYSICAL THERAPY

УДК 615.825:796.012-001.6-07

Олійник С. О.

магістрант кафедри терапія та реабілітація
Харківський національний медичний університет
м. Харків, Україна

Горошко В. І.

науковий керівник

Харківський національний медичний університет
м. Харків, Україна

КОМПЛЕКСНА РЕАБІЛІТАЦІЯ ПІСЛЯ ВИВИХІВ ТА ПІДВИВИХІВ ПЛЕЧОВОГО СУГЛОБА У СПОРТСМЕНІВ

Анотація. У тезах обґрунтовано та представлено поетапну експериментальну програму комплексної реабілітації спортсменів після вивихів та підвивихів плечового суглоба. Проведено порівняльний аналіз ефективності авторської програми та стандартного відновного курсу на вибірці з 20 спортсменів. Доведено перевагу функціонально орієнтованого підходу у зниженні больового синдрому, відновленні амплітуди рухів, сили м'язів та нейром'язового контролю.

Ключові слова: фізична терапія, плечовий суглоб, вивих, спортсмени, кінезіотерапія, ротаторна манжета, стабілізація лопатки.

Актуальність дослідження. У структурі травм опорно-рухового апарату у спортсменів ушкодження плечового суглоба (ПС) посідають одне з провідних місць через його високу рухливість та екстремальні навантаження під час тренувань. Гострі вивихи ПС становлять 40–50% від усіх випадків вивихів у фізично активних осіб, а найвищий рівень травматизму фіксується в єдиноборствах (4,54%) та технічних видах спорту (5,07%). Головною проблемою таких травм є високий ризик рецидивів та формування хронічної нестабільності, що знижує результативність і може змусити припинити кар'єру [2, 4]. Традиційні програми часто обмежуються відновленням побутового обсягу рухів, тоді як повернення у спорт потребує повного відновлення силових ліній, пропріоцепції та специфічної координації. Це зумовлює необхідність впровадження комплексних функціонально орієнтованих програм [1].

Мета роботи: обґрунтування, розробка та експериментальна перевірка ефективності програми комплексної реабілітації спортсменів після вивихів та підвивихів плечового суглоба.

Методи та організація дослідження. У дослідженні взяли участь 20 спортсменів (віком 18–30 років) із вивихами чи підвивихами ПС, сформованих у дві однорідні групи по 10 осіб: контрольна група (КГ, середня вік $23,4 \pm 2,8$ року) та експериментальна група (ЕГ, $22,9 \pm 3,1$ року). КГ займалася за стандартною програмою. Авторська програма ЕГ базувалася на принципах раннього контрольованого початку рухів, поетапності та обов'язкового залучення м'язів ротаторної манжети плеча (РМП) і стабілізаторів лопатки [3, 4]. Оцінювання проводилося за візуально-аналоговою шкалою болю (VAS), гоніометрією, 5-бальною оцінкою сили та тестами на стабільність. Статистична обробка здійснювалась у ПЗ JAMOVІ (версія 2.3.29).

Результати дослідження. Розроблена програма ЕГ охоплювала три періоди:

1. *Гострий (1–10 днів):* іммобілізація, ізометричні напруження, маятникові вправи Кодмана [4] та вправи для дистальних відділів кінцівки.

2. *Підгострий (2–4 тижні)*: активні вправи, дозований опір з еластичними стрічками (внутрішня/зовнішня ротація плеча), стабілізація лопатки [3].

3. *Функціональний (4–8 тижнів)*: силові та пліометричні вправи (медболи, гантелі), відновлення нейром'язового контролю, імітація спортивно-специфічних рухів [1, 2].

На початку дослідження стартові показники обох груп не мали достовірних відмінностей (біль за VAS: КГ — $6,8 \pm 0,5$, ЕГ — $6,7 \pm 0,6$ балів; функціональна готовність: КГ — 52%, ЕГ — 50%). Після 6 тижнів реабілітації виявлено суттєву перевагу авторської програми (табл. 1).

Таблиця 1.

Початкові показники функціонального стану спортсменів до початку реабілітації

Показник	Контрольна група (до / після)	Експериментальна група (до / після)	% покращення (КГ / ЕГ)
Біль за VAS, бали	$6,8 \pm 0,5 \rightarrow 3,9 \pm 0,4$	$6,7 \pm 0,6 \rightarrow 1,8 \pm 0,3$	43% / 73%
Згинання плеча, градуси	110 $\rightarrow$ 150	112 $\rightarrow$ 170	36% / 52%
Відведення плеча, градуси	95 $\rightarrow$ 140	98 $\rightarrow$ 165	47% / 68%
Зовнішня ротація, градуси	35 $\rightarrow$ 55	36 $\rightarrow$ 70	57% / 94%
Сила м'язів, бали	$3,1 \pm 0,4 \rightarrow 4,0 \pm 0,3$	$3,0 \pm 0,5 \rightarrow 4,6 \pm 0,2$	29% / 53%
Стабільність суглоба, бали	$2,8 \pm 0,3 \rightarrow 3,9 \pm 0,2$	$2,7 \pm 0,4 \rightarrow 4,7 \pm 0,2$	39% / 74%
Функціональна готовність, %	52% $\rightarrow$ 78%	50% $\rightarrow$ 92%	+26% / +42%

(Примітка: складено автором на основі)

Аналіз темпів відновлення демонструє, що ЕГ прогресувала значно швидше. Найбільш виражена різниця зафіксована у відновленні зовнішньої ротації (покращення на 94% в ЕГ проти 57% в КГ) та показниках стабільності ПС (покращення на 74% в ЕГ проти 39% в КГ). Оцінка внеску етапів підтвердила: гострий період вніс 40% у зниження болю, підгострий — 45% у рухливість, а функціональний забезпечив 65% приросту сили та 55% стабільності. Підсумкова функціональна готовність в ЕГ досягла 92%, що дозволяє безпечно інтегрувати спортсменів у тренувальний процес.

Висновки. 1. Травми плечового суглоба у спортсменів призводять до системного збою біомеханіки верхньої кінцівки, вимагаючи відновлення не лише пасивного обсягу рухів, а й динамічної стабілізації. 2. Впровадження поетапної функціонально орієнтованої програми забезпечує статистично значущу перевагу над стандартними схемами лікування за всіма клінічними критеріями. 3. Фокусування на нейром'язовому контролі, стабілізації лопатки та силі ротаторної манжети плеча дозволило підвищити рівень стабільності суглоба на 74% та забезпечити високу готовність до повернення у спорт (92%) за суттєвого зниження ризику рецидивів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Веремій А. О., Федоренко С. М. Прогресивна програма фізичної терапії у відновленні функції плечового суглоба після хірургічного лікування пошкоджень сухожилка надостьового м'яза. *Спортивна медицина, фізична терапія та ерготерапія*. 2025. № 2. С. 167–173.
2. Borms D. et al. Evidence-based rehabilitation of shoulder instability. *Knee Surgery, Sports Traumatology, Arthroscopy*. 2022. P. 45–48.
3. Cools A. M. et al. Rehabilitation of scapular dyskinesis: from the office worker to the elite athlete. *British Journal of Sports Medicine*. 2020. P. 786–790.
4. Wilk K. E., Macrina L. C. Nonoperative and postoperative rehabilitation for shoulder injuries. *Journal of Orthopaedic & Sports Physical Therapy*. 2022. P.

877-890.

DOI: <https://doi.org/10.64828/conf-130-2026-3>

УДК 616-001.1/.4 +616.718.5/6: 355.415.6

Кирик Олег Олегович

старший викладач кафедри терапії та реабілітації

Навчально-наукового інституту охорони здоров'я

Національний університет водного господарства та природокористування

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4326-4260>

Нестерчук Наталія Євгенівна

доктор наук із фізичного виховання і спорту, професор

Навчально-наукового інституту охорони здоров'я

Національний університет водного господарства та природокористування

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2199-3403>

ОСОБЛИВОСТІ ФІЗИЧНОЇ ТЕРАПІЇ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ПІСЛЯ ТЕРМІЧНИХ УРАЖЕНЬ ВЕРХНІХ КІНЦІВОК

Анотація. У статті розглянуто особливості фізичної терапії військовослужбовців після термічних уражень верхніх кінцівок, отриманих внаслідок бойових дій. Проаналізовано основні методи фізичної реабілітації, спрямовані на відновлення функціональної активності верхніх кінцівок, профілактику контрактур та покращення якості життя пацієнтів. Висвітлено значення комплексного підходу до реабілітації військовослужбовців із використанням фізичної терапії та ерготерапії, кінезотерапії, масажу та фізіотерапевтичних методів.

Ключові слова: фізична терапія, реабілітація, термічні ураження, верхні кінцівки, військовослужбовці, бойова травма.

Термічні ураження верхніх кінцівок є одними з найбільш поширених травм, які виникають у військовослужбовців під час бойових дій. Ушкодження

кінцівок, спричинені високоенергетичною стрілецькою зброєю, становлять 53-70% усіх випадків бойової хірургічної травми. Однією з ключових особливостей є збільшення частоти поліструктурних ушкоджень [1]. Опікові травми супроводжуються ушкодженням шкіри, м'язів, сухожилів та суглобів, що призводить до порушення функціональної активності кінцівки, зниження працездатності та погіршення якості життя пацієнтів. Серед них - контрактури суміжних суглобів (35,8%), порушення функцій периферичних нервів (14,6%), розвиток хронічного остеомієліту (3,7%). [2]. У зв'язку з цим особливого значення набуває фізична терапія як важлива складова комплексної медичної допомоги та реабілітації військовослужбовців.

Основною метою фізичної терапії після термічних уражень верхніх кінцівок є відновлення рухливості суглобів, покращення м'язової сили, профілактика контрактур і деформацій, а також повернення пацієнта до максимально можливого рівня функціональної незалежності. Значна увага приділяється зменшенню больового синдрому, покращенню кровообігу та відновленню координації рухів, що є важливими умовами для повернення військовослужбовця до повсякденної активності та професійної діяльності. Термічні ураження часто супроводжуються утворенням рубцевих змін, які можуть обмежувати амплітуду рухів і призводити до втрати функціональності верхньої кінцівки, тому своєчасне застосування засобів фізичної терапії має важливе значення для попередження ускладнень. Реабілітаційні заходи повинні розпочинатися на ранніх етапах лікування та здійснюватися безперервно відповідно до індивідуальних потреб пацієнта. Програма фізичної терапії підбирається з урахуванням ступеня опікового ураження, локалізації травми, загального стану військовослужбовця та наявності супутніх ускладнень. На початкових етапах реабілітації застосовують пасивні та активні вправи, дихальну гімнастику, позиціонування кінцівки та вправи на підтримання рухливості суглобів. У подальшому фізичне навантаження поступово збільшується, що сприяє зміцненню м'язів, відновленню дрібної моторики кисті та адаптації пацієнта до виконання функціональних рухів. Комплексний підхід

до реабілітації дозволяє значно підвищити ефективність лікування та покращити якість життя постраждалих військовослужбовців.

Ефективним методом реабілітації є кінезотерапія, яка передбачає застосування спеціально підібраних рухових вправ відповідно до стану пацієнта та ступеня термічного ураження верхніх кінцівок. Даний метод фізичної терапії спрямований на поступове відновлення функціональних можливостей ураженої кінцівки, підтримання рухливості суглобів і профілактику розвитку рубцевих контрактур. Виконання активних та пасивних вправ сприяє нормалізації м'язового тону, покращенню еластичності тканин і відновленню рухової активності пацієнта. Особливу увагу приділяють вправам для кисті та пальців, оскільки після опікових уражень саме дрібна моторика найчастіше зазнає значних порушень. Кінезотерапія також сприяє покращенню кровообігу, зменшенню больового синдрому та відновленню координації рухів. Завдяки регулярному виконанню вправ активізуються регенеративні процеси в тканинах, зменшується набряк та покращується трофіка уражених ділянок. Важливим елементом є поступове збільшення фізичного навантаження, яке дозволяє адаптувати організм пацієнта до повсякденної активності та сприяє поверненню до самообслуговування і професійної діяльності. Крім того, систематичні заняття позитивно впливають на психоемоційний стан військовослужбовців, допомагають знизити рівень тривожності та підвищують мотивацію до подальшого відновлення. Комплексне використання кінезотерапії у поєднанні з іншими методами фізичної терапії значно підвищує ефективність реабілітаційного процесу. [3].

Важливе місце у процесі реабілітації займає масаж, який використовується для покращення трофіки тканин, зменшення набряку та профілактики рубцевих змін. Застосування лікувального масажу сприяє активізації кровообігу та лімфовідтоку, що позитивно впливає на процеси регенерації ушкоджених тканин після термічних уражень верхніх кінцівок. Масажні методики допомагають зменшити м'язове напруження, підвищити еластичність м'яких тканин та запобігти розвитку контрактур, які часто виникають у пацієнтів після

опікових травм. Особливо важливим є застосування масажу на етапах формування рубцевої тканини, коли існує високий ризик обмеження рухливості суглобів і втрати функціональної активності верхньої кінцівки. У комплексі з фізичними вправами масаж позитивно впливає на еластичність тканин та сприяє швидшому функціональному відновленню верхньої кінцівки. Поєднання масажу з кінезотерапією та лікувальною фізичною культурою дозволяє покращити координацію рухів, відновити м'язову силу та підвищити рівень функціональної незалежності пацієнта. Регулярне проведення масажних процедур також сприяє зменшенню больового синдрому та покращує психоемоційний стан військовослужбовців, що є важливим компонентом комплексної реабілітації. Використання сучасних методик масажу у поєднанні з іншими засобами фізичної терапії значно підвищує ефективність відновного лікування та покращує якість життя пацієнтів після термічних уражень верхніх кінцівок [4]. Для підвищення ефективності фізичної терапії застосовують фізіотерапевтичні методи, зокрема магнітотерапію, електростимуляцію та теплові процедури. Використання фізіотерапевтичних засобів є важливою складовою комплексної реабілітації військовослужбовців після термічних уражень верхніх кінцівок, оскільки вони сприяють прискоренню відновних процесів в ушкоджених тканинах і покращенню загального функціонального стану пацієнта. Магнітотерапія позитивно впливає на мікроциркуляцію крові, допомагає зменшити запальні процеси та набряк тканин, а також сприяє покращенню трофіки уражених ділянок. Електростимуляція застосовується для підтримання м'язового тону, профілактики атрофії м'язів та відновлення нервово-м'язової провідності після тривалого періоду іммобілізації [1]. Теплові процедури, зокрема парафінотерапія та лікування теплом, сприяють підвищенню еластичності тканин, зменшенню скутості суглобів та покращенню рухливості верхньої кінцівки. Їх використання особливо ефективне на етапі формування рубцевої тканини, коли виникає ризик розвитку контрактур та деформацій. Комплексне поєднання фізіотерапевтичних методів із лікувальною фізичною культурою, кінезотерапією та масажем дозволяє значно підвищити

ефективність фізичної терапії та скоротити терміни відновлення пацієнтів. Крім фізичного впливу, фізіотерапевтичні процедури позитивно впливають на психоемоційний стан військовослужбовців, сприяють зменшенню больового синдрому та покращенню якості життя [4]. Не менш важливим аспектом реабілітації є психологічна підтримка військовослужбовців. Термічні ураження верхніх кінцівок часто супроводжуються не лише фізичними порушеннями, але й значним психоемоційним навантаженням. Бойові травми можуть викликати у пацієнтів емоційний стрес, підвищену тривожність, депресивні стани та посттравматичні психологічні розлади. Втрата функціональності верхньої кінцівки, тривалий процес лікування та зміни зовнішнього вигляду внаслідок рубцевих деформацій негативно впливають на самооцінку військовослужбовців та ускладнюють їх повернення до повсякденного життя. У зв'язку з цим психологічна підтримка є невід'ємною складовою комплексної реабілітації та має здійснюватися паралельно з фізичною терапією. Комплексна реабілітація повинна включати психологічну допомогу та соціальну адаптацію пацієнтів. Психологічний супровід спрямований на зниження рівня тривожності, формування мотивації до відновлення та покращення емоційного стану військовослужбовців. Важливе значення мають індивідуальні консультації психолога, психотерапевтична підтримка та участь у групових програмах реабілітації. Соціальна адаптація допомагає пацієнтам повернутися до активного життя, відновити професійні навички та покращити взаємодію із суспільством. Поєднання психологічної допомоги з фізичною терапією значно підвищує ефективність реабілітаційного процесу, сприяє покращенню якості життя та прискорює повернення військовослужбовців до повноцінної діяльності [5].

Отже, фізична терапія відіграє важливу роль у системі реабілітації військовослужбовців після термічних уражень верхніх кінцівок. Термічні травми значно впливають на функціональний стан опорно-рухового апарату, обмежують рухливість суглобів, знижують м'язову силу та ускладнюють виконання повсякденних дій. Саме тому своєчасне та комплексне застосування

засобів фізичної терапії є необхідною умовою для ефективного відновлення пацієнтів після опікових уражень. Реабілітаційні заходи повинні бути індивідуалізованими, враховувати ступінь ушкодження тканин, загальний стан військовослужбовця та етап відновлення. Комплексне застосування лікувальної фізичної культури, кінезотерапії, масажу та фізіотерапевтичних методів сприяє відновленню функціонального стану кінцівок, підвищенню рівня самостійності пацієнтів та покращенню якості їхнього життя. Поєднання різних методів фізичної терапії дозволяє зменшити больовий синдром, покращити еластичність тканин, запобігти розвитку контрактур і деформацій, а також прискорити процес функціонального відновлення верхньої кінцівки. Важливим компонентом реабілітації є також психологічна підтримка та соціальна адаптація військовослужбовців, які допомагають пацієнтам повернутися до активного життя та професійної діяльності. Таким чином, фізична терапія є невід'ємною складовою сучасної системи медичної допомоги та реабілітації військових, які постраждали внаслідок бойових дій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Рой, І. В., Борзих, Н. О., Катюкова, Л. Д., & Борзих, О. В. (2019). Сучасні підходи до реабілітації військовослужбовців з вогнепальними поліструктурними пораненнями верхньої кінцівки. *Клінічна хірургія*, 86(5), 34–38. DOI: <https://doi.org/10.26779/2522-1396.2019.05.34>
2. Одинець, Т., Чижишина, Т., & Ванюк, О. (2024). Застосування фізичної терапії у відновленні функцій верхньої кінцівки у військовослужбовців після вогнепальних поранень плеча. *Physical Culture and Sport: Scientific Perspective*, 4, 202–206. DOI: <https://doi.org/10.31891/pcs.2024.4.28>
3. Попович, Д. В., Сімора, Д. С., & Бойко, В. І. (2024). Фізична реабілітація пацієнтів при травматичному ушкодженні верхньої кінцівки. *Медсестринство*, (4), 65–70. DOI: <https://doi.org/10.11603/2411-1597.2024.4.14937>

4. Осадча, О., Жернов, О., Козинець, Г., & Фейта, О. (2023). Система реабілітації хворих з опіками та їх наслідками. Спортивна медицина, фізична терапія та ерготерапія, 1, 113–118. DOI: <https://doi.org/10.32652/spmed.2023.1.113-118>
5. World Health Organization. (2021). Rehabilitation in health systems. World Health Organization. WHO Publications

HISTORY, ARCHAEOLOGY AND CULTURAL STUDIES

DOI: <https://doi.org/10.64828/conf-130-2026-9>

УДК 025.2:027.54(477)

Антонюк Тетяна Дмитрівна

доктор історичних наук, доцент

Бондарчук Ярослав Олегович

кандидат історичних наук

Супронюк Оксана Костянтинівна

кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник

Солонська Наталія Гаврилівна

кандидат історичних наук, старший науковий співробітник

Антонова Вікторія Дмитрівна

молодший науковий співробітник

Борисович Галина Олександрівна

молодший науковий співробітник

Відділ зарубіжної україніки

Інститут книгознавства НБУВ

м. Київ, Україна

ФОНДИ ВІДДІЛУ ЗАРУБІЖНОЇ УКРАЇНІКИ: СПЕЦИФІКА ФОРМУВАННЯ ТА НАУКОВИЙ ПОТЕНЦІАЛ ДІАСПОРНИХ ВИДАНЬ

Анотація. У статті проаналізовано специфіку формування, джерельну структуру та науковий потенціал Відділу зарубіжної україніки Інституту книгознавства НБУВ. Осмислено концепт «альтернативної пам'яті» та роль

діаспорних видань як компенсаторного джерела інформації в процесі деколонізації сучасної української історичної науки та відновлення національної пам'яті. Визначено методологічні підходи до критичного опрацювання еміграційних джерел та окреслено перспективи цифровізації фондів в умовах сучасного інформаційного й когнітивного протистояння.

Ключові слова: зарубіжна україніка, діаспорні видання, НБУВ, альтернативна пам'ять, компенсаторне джерело, деколонізація гуманітарного знання, історичне джерелознавство.

Сучасний етап розвитку вітчизняної гуманітаристики, зокрема академічної історичної науки та джерелознавства, безпосередньо пов'язаний із процесами деколонізації методологічних підходів та відновленням історичної справедливості. Протягом десятиліть жорсткого ідеологічного диктату в Радянському Союзі історичні дослідження зазнавали суворих цензурних обмежень. Наукові, освітні та публіцистичні праці, що не вкладалися в радянську марксистсько-ленінську парадигму, підлягали вилученню до спеціальних сховищ (спецфондів) або фізичному знищенню. Метою цієї політики було стирання національної специфіки та штучне конструювання міфу про «єдиний радянський народ» через механізми ідеологічної «амнезії», зачищення архівів та тотальних фальсифікацій.

У цих умовах місію збереження, фіксації та ретрансляції національної пам'яті перебрали на себе закордонні осередки українства. Створена представниками кількох хвиль політичної та етнічної еміграції у країнах Європи, Америки та Австралії, зарубіжна україніка сформувала паралельний, вільний від тоталітарного контролю інформаційний і науковий простір. Сьогодні, в умовах повномасштабної військової та когнітивної агресії Російської Федерації проти України, спрямованої на тотальне нищення української ідентичності, актуалізація діаспорних фондів набуває стратегічного, безпекового значення. Ці джерела виступають «недоторканим запасом»

національної пам'яті та незаперечним доказом тяглості української державницької і культурної традиції.

Теоретико-методологічні підходи до збереження, обліку, бібліографування та наукового осмислення зарубіжної україніки перебувають у центрі уваги багатьох вітчизняних дослідників. Питання формування колекцій, архівного менеджменту та розкриття потенціалу діаспорної книги досліджували такі вчені, як А. Атаманенко, Г. Боряк, Г. Дідківська, Л. Дегтяренко, О. Дзира, Л. Дубровіна, В. Євтух, В. Сергійчук, Н. Солонська, О. Супронюк, Т. Антонюк, І. Матяш, М. Палієнко, В. Піскун, В. Трошинський та інші. Проте теоретичне узагальнення друкованої спадщини еміграції саме як інструменту формування альтернативної колективної пам'яті про ключові події XX століття та як компенсаторного джерела інформації для історичного джерелознавства потребує глибшого наукового аналізу.

Одним із найбагатших осередків акумуляції та опрацювання інтелектуальної спадщини діаспори в Україні є Відділ зарубіжної україніки (ВЗУ) Інституту книгознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, створений у 1991 році [1; 6; 7]. На сьогодні спеціалізований фонд відділу налічує понад 35 тис. документів, поповнення яких історично відбувалося через купівлю, передплату, міжнародний книгообмін, а переважно — як дари від приватних осіб та інституцій закордону (рис. 1).

Рис. 1. Студенти 1-го курсу Навчально-наукового інституту журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка під час проведення практичного заняття з дисципліни «Друковані медіа» у читальній залі ВЗУ ІК НБУВ (02.04.2026).

Масив джерел піддається чіткій типологічно-тематичній класифікації:

1. **Документи інституційного походження:** наукова, видавнича та освітня продукція найбільших світових українознавчих центрів — Української вільної академії наук (УВАН) у США, Канадського інституту українських студій (КІУС) Альбертського університету, Українських наукових інститутів Гарвардського та Торонтського університетів, Наукового товариства імені Шевченка (НТШ), а також Українського вільного університету (УВУ) у Празі та Мюнхені.

2. **Книжкові колекції:** книжковий масив нараховує понад 17 тис. одиниць зберігання. Важливою специфікою є наявність цілісних іменних та інституційних зібрань. Серед них — бібліотека Українського Народного Дому

(УНД) в Торонто (Канада), заснована у 1918 р. та передана до НБУВ у 1990-х рр. (1188 книжкових одиниць), особисте зібрання видатного мовознавця Ярослава Рудницького (225 од. зб.) та підручний науковий фонд (понад 1379 од. зб.). До 2016 р. перевага в опрацюванні віддавалася україномовній книзі (понад 13 тис. од.), наразі ж вектор зміщено на дослідження українознавчої літератури іноземними мовами (близько 5 тис. од. зб.).

3. Періодичні та продовжувані видання: сегмент обсягом близько 18 377 одиниць зберігання, що включає 467 назв журналів, часописів та календарів-альманахів. Унікальною складовою є колекція СБУ (1339 од. зб. періодики, вилученої радянськими спецслужбами з вільного доступу та переданої до ВЗУ у 2005 р.), а також періодика з колекції УНД (2774 од. зб.).

4. Его-документи: мемуаристика, щоденники та епістолярна спадщина діячів еміграції (мемуари, епістолярій), що містять унікальні мікроісторичні відомості.

Наукова цінність діаспорних видань полягає в їхній здатності виступати компенсаторним джерелом інформації. Вони заповнюють прогалини у вітчизняній історичній науці, що утворилися внаслідок радянської цензури та репресій проти українських інтелектуалів. Інтеграція цих матеріалів до наукового обігу дозволяє заповнити білі плями та відновити пропущені сторінки в загальнонаціональному історичному літописі.

Діаспорна спадщина є носієм «альтернативної пам'яті», яка формувалася як пряма протидія радянській політиці пам'яті (ідеологічній амнезії). Її потенціал є незамінним для об'єктивної реконструкції таких вузлових точок української історії ХХ ст.:

- **Українська революція 1917–1921 рр. та доба визвольних змагань:** збереження державницької традиції та фіксація діяльності урядів УНР та ЗУНР в екзилі.

- **Трагедія Голодомору 1932–1933 рр.:** збирання свідчень та перші масштабні наукові публікації про етноцид українства, здійснені за кордоном у часи, коли в СРСР ця тема перебувала під найсуворішим табу.

• **Події Другої світової війни:** на відміну від радянського наративу, який виокремлював лише концепт «Великої Вітчизняної війни» з жорсткою біполярною структурою «герої — колаборанти», матеріали Українського допомогового комітету, спогади вояків УПА та дивізії «Галичина» сформували альтернативну візію воєнних років із позицій бездержавної нації, зафіксувавши діяльність «третьої сили» — українського визвольного руху, а також трагедію переміщених осіб («Ді-пі») та загрозу примусової репатріації.

• **Правозахисний рух 1960–1980-х років:** завдяки діяльності закордонних представництв Української Гельсінської групи та видавництва «Смолоскип» імені Василя Симоненка (Балтимор — Торонто), праці українських дисидентів (В. Чорновола, В. Стуса, І. Дзюби, М. Руденка) публікувалися на Заході й поверталися в Україну каналами «тамвидаву» та «самвидаву», виступаючи активним ретранслятором ідей суверенітету та прав людини.

Попри колосальну цінність, використання еміграційних джерел вимагає від сучасного науковця високої методологічної культури та подолання посттоталітарних стереотипів. Діаспорній пам'яті об'єктивно притаманні певні деформації: надмірна романтизація втраченого минулого, гостра внутрішньопартійна та ідеологічна полеміка між різними еміграційними таборами, а також певна відірваність від реальних повсякденних процесів, що відбувалися всередині Радянської України.

Відтак, сучасний дослідник має відмовитися від некритичного сприйняття матеріалів і застосовувати комплексний інструментарій: метод критичного аналізу тексту та компаративний метод, що передбачає обов'язкове зіставлення діаспорних джерел із розсекреченими архівами радянських спецслужб (зокрема фондами СБУ) та сучасними польовими дослідженнями усної історії.

Введення інформаційного потенціалу ВЗУ до широкого наукового обігу та полегшення доступу істориків до раритетних джерел реалізується через розбудову електронних ресурсів. На сьогодні електронні каталоги відділу сумарно охоплюють понад 65 716 описів книг і статей. В електронній базі даних розміщено понад 12 945 книг кирилицею та латиницею. З 2003 р. функціонують

імідж-каталоги (відскановані карткові масиви), розвивається Реєстраційно-аналітичний каталог періодичних видань (РАК), де опрацьовано 113 назв журналів та створено 52 771 аналітичний опис статей. Цифровізація фондів та введення бібліографічних даних до каталогу НБУВ є пріоритетом сучасної книгознавчої практики.

Електронний каталог «Україномовна зарубіжна книга...» забезпечує потужний дистанційний доступ: станом на 2017 рік було зафіксовано понад 270 193 інтернет-запитів від 21 000 користувачів (90% — Україна, 10% — дослідники з Топ-10 країн світу, зокрема США, Канади, Польщі, Німеччини, Великої Британії). Попри фінансові обмеження, оцифровано 858 одиниць зберігання, що утворили тематичні колекції «Шевченкіана» та «Голодомор в Україні».

Практичний доробок відділу представлений серією фундаментальних видань:

- Анотовані покажчики видань із фондів НБУВ «Українська канадіана» (2017) та «Народна культура, фольклор і мова українців Канади» (2021) (уклад. Н. Г. Солонська, Г. О. Борисович);
- Науково-допоміжний покажчик «Бібліографічні джерела зарубіжної україніки (друга половина XIX — початок XXI століття)» (упоряд. В. В. Березкіна, 2019);
- Монографія «Українці в Канаді: суспільно-політичне становище в контексті імміграційної політики 1918–1939 рр.» (О. І. Дзира, 2020) [5];
- Дослідження та науковий каталог «Навчальна книжка з фондів відділу зарубіжної україніки...» (Т. Д. Антонюк, 2025).

На завершальному етапі перебуває підготовка довідників-покажчиків до збірника «За державність» (О. К. Супронюк) та журналу «Сучасність» (Н. Г. Солонська, Г. О. Борисович). Комунікаційна складова підсилюється традиційними та віртуальними виставками, екскурсійною діяльністю та організацією круглих столів дослідників діаспори в читальній залі ВЗУ.

Зарубіжна україніка є унікальним історико-культурним феноменом та незамінним джерельним комплексом для вивчення новітньої історії України. Діяльність спеціалізованих установ, зокрема відділу зарубіжної україніки НБУВ, дозволяє систематизувати цей масив знань та інтегрувати його у науковий простір. Результати діяльності відділу безпосередньо забезпечують розвиток україніки, дослідження української книги, формування національної бібліографії та українського бібліографічного репертуару.

У перспективі, після завершення війни та перемоги України, матеріали зарубіжної україніки стануть наріжним каменем для масштабної реконцептуалізації всієї гуманітарної сфери та остаточної деколонізації вітчизняної науки. Ці джерела будуть базою для створення нових підручників, освітніх програм та музейних експозицій, повністю очищених від колоніальних та проросійських наративів. Поєднання розпорошеного досвіду материкової України та діаспори дозволить вибудувати глобальну модель української ідентичності, де світове українство постає як єдиний інтелектуальний та культурний простір, а архівація досвіду минулих еміграційних хвиль стане методологічним орієнтиром для осмислення сучасної вимушеної міграції мільйонів українців ХХІ століття. Подальше комплексне дослідження, укладання тематичних покажчиків та оцифрування фонду сприятимуть якісному розвитку вітчизняного джерелознавства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Антонюк Т. Д. Відділ зарубіжної україніки Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: пріоритети діяльності та перспективи розвитку. Бібліотечний вісник. 2016. № 5 (235). С. 20–27. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0000000597>
2. Березкіна В. В. Документальна спадщина видань української діаспори у фондах відділу зарубіжної україніки. Рукописна та книжкова спадщина України. 2005. Вип. 10. С. 392–406.

3. Відділ зарубіжної україніки Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського: організація і становлення. Український історик. Нью-Йорк ; Київ ; Львів ; Острог ; Торонто ; Париж, 2006. Т. 43, ч. 1/3 (169/171). С. 245–253.
4. Даниленко О. Повернення історико-культурних цінностей в Україну: здобутки та перспективи. Народна творчість та етнологія. 2019. № 3 (379). С. 44–51.
5. Дзира О. І. Українці в Канаді: суспільно-політичне становище в контексті імміграційної політики 1918–1939 рр. : монографія. Київ : Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, 2020. 260 с.
6. Супронюк О., Антонюк Т. Д. Відділ зарубіжної україніки. Історико-культурні фонди Інституту книгознавства Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського: дослідження, організація доступу та створення електронного ресурсу (2000–2020). Київ, 2021. С. 162–185. Бібліографія: С. 359–609.
7. Супронюк О. К. Відділ зарубіжної україніки НБУВ (1991–2011): історія, здобутки, завдання. Бібліотечний вісник. 2012. № 2. С. 43–52. URL: irbis-nbuv.gov.ua (дата звернення: 20.05.2026).
8. Супронюк О. К. Книжкова культура української діаспори повоєнного періоду в Європі: інтелектуальне середовище, мистецькі об'єднання, постаті. З історії книжкової культури України: дослідження ретроспективних книжкових, образотворчих, музичних видань та історичних колекцій з фондів Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського / наук. ред. Г. І. Ковальчук ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2021. С. 275–293.

ARCHITECTURE AND CONSTRUCTION

УДК 721

Четверіков Денис В'ячеславович

викладач

Бережна Аліна Русланівна

Ладенко Ірина Сергіївна

Незнайко Владислава Дмитрівна

студенти

Сумський фаховий коледж будівництва та архітектури

м. Суми, Україна

АРХІТЕКТУРНА АВТЕНТИЧНІСТЬ VS ШВИДКА ВІДБУДОВА: ДИЛЕМА ВІДНОВЛЕННЯ ОБ'ЄКТІВ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ В ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД

Анотація. У статті досліджується проблема співвідношення архітектурної автентичності та швидкої відбудови об'єктів культурної спадщини в умовах повоєнного відновлення. Розглянуто теоретичні засади поняття автентичності, її основні складові — автентичність матеріалу, форми, технологій і історичного контексту. Проаналізовано роль міжнародних пам'яткоохоронних документів, зокрема Венеційської хартії (1964) та Нарського документа про автентичність (1994), у формуванні сучасних підходів до збереження культурної спадщини. Висвітлено основні суперечності між необхідністю збереження історичної достовірності пам'яток та суспільним запитом на оперативне відновлення міського середовища після воєнних руйнувань [1]. Особливу увагу приділено

впливу соціальних, економічних і політичних чинників на вибір стратегій відбудови. На основі аналізу міжнародного досвіду, зокрема повоєнної реконструкції історичного центру Варшави, визначено переваги та ризики різних моделей відновлення культурної спадщини. Окремо розглянуто потенціал сучасних цифрових технологій, зокрема 3D-сканування та BIM-моделювання, як інструментів поєднання швидкості реалізації проєктів із дотриманням принципів наукової реставрації. Обґрунтовано необхідність комплексного підходу до повоєнної відбудови, який забезпечує баланс між збереженням історико-культурної цінності об'єктів та потребами сучасного розвитку міст. Зроблено висновок, що відновлення культурної спадщини має розглядатися не лише як будівельний процес, а як важливий елемент культурної безпеки, національної ідентичності та сталого розвитку суспільства.

Ключові слова: архітектурна автентичність, культурна спадщина, повоєнна відбудова, реставрація, реконструкція, ревіталізація, Венеційська хартія, Нарський документ, культурна пам'ять, BIM-моделювання.

Повоєнне відновлення міст традиційно належить до найскладніших завдань у сфері архітектури, містобудування та охорони культурної спадщини. Масштабні руйнування, спричинені воєнними конфліктами, створюють необхідність оперативного відновлення життєво важливої інфраструктури, житлового фонду та громадських просторів. Водночас саме в такі історичні моменти особливо гостро постає питання збереження культурної пам'яті, матеріалізованої в архітектурних пам'ятках, історичних ансамблях і традиційних міських ландшафтах. Суспільство очікує швидкого повернення до нормального життя, тоді як професійна пам'яткоохоронна спільнота наголошує на необхідності ретельного дослідження, фіксації та збереження автентичних характеристик пошкоджених об'єктів [2].

Актуальність проблеми особливо зростає в умовах сучасних воєнних конфліктів, коли руйнувань зазнають не лише окремі споруди, а й цілі історичні середовища. Відбудова в таких умовах виходить за межі суто технічного

процесу. Вона перетворюється на інструмент формування колективної пам'яті, відновлення культурної ідентичності та забезпечення соціальної стійкості суспільства. Саме тому виникає фундаментальна наукова дилема: чи повинно суспільство надавати пріоритет збереженню архітектурної автентичності, що потребує тривалих досліджень, значних фінансових ресурсів і висококваліфікованих фахівців, чи обирати швидку відбудову як відповідь на нагальні соціально-економічні потреби населення.

Головна теза цього есе полягає в тому, що протиставлення автентичності та швидкості відбудови є певною мірою хибною дихотомією. Ефективна стратегія повоєнного відновлення повинна базуватися на пошуку збалансованих рішень, які поєднують принципи збереження культурної спадщини з вимогами соціальної та економічної реальності. Лише такий підхід дозволяє забезпечити не тільки фізичне відновлення зруйнованих територій, але й довгострокову культурну безпеку суспільства [6].

Поняття автентичності є одним із ключових у сучасній теорії та практиці охорони культурної спадщини. У найширшому розумінні архітектурна автентичність означає збереження історичної достовірності об'єкта, його матеріальної субстанції, просторової структури, художніх характеристик і культурного контексту. Автентичність не обмежується зовнішньою формою споруди; вона охоплює комплекс взаємопов'язаних характеристик, які формують історичну цінність пам'ятки [4].

У сучасній пам'яткоохоронній теорії прийнято виділяти кілька основних вимірів автентичності. По-перше, це автентичність матеріалу, яка передбачає збереження історичних будівельних матеріалів і конструктивних елементів. По-друге, автентичність форми та дизайну, що відображає первісний архітектурний задум. По-третє, автентичність технологій і ремісничих практик, які використовувалися під час спорудження об'єкта. Нарешті, надзвичайно важливе значення має контекстуальна автентичність, пов'язана зі збереженням історичного середовища та містобудівних взаємозв'язків.

Теоретичні засади сучасного розуміння автентичності значною мірою сформувалися під впливом міжнародних пам'яткоохоронних документів. Особливе значення має Венеційська хартія 1964 року, яка заклала фундаментальні принципи наукової реставрації. Документ наголошує на необхідності поваги до історичної речовини пам'ятки та застерігає від довільних реконструкцій, що можуть спотворювати історичну правду [1]. Венеційська хартія розглядає пам'ятку не лише як архітектурний об'єкт, але й як історичне свідчення певної епохи.

Подальший розвиток концепції відбувся після ухвалення Нарського документа про автентичність у 1994 році. На відміну від Венеційської хартії, цей документ підкреслює культурну різноманітність підходів до спадщини та визнає, що критерії автентичності можуть варіюватися залежно від історичних, соціальних і культурних обставин. Нарський документ суттєво розширив розуміння автентичності, включивши до нього не лише матеріальні характеристики, а й нематеріальні аспекти культурної спадщини [3, с. 95].

У цьому контексті особливо дискусійним залишається питання створення архітектурних реплік або муляжів. Значна частина наукової спільноти критично ставиться до практики повного відтворення знищених пам'яток без достатньої документальної бази. Причина полягає в тому, що навіть найточніша копія не може відтворити історичну субстанцію оригіналу. Вона є новим об'єктом, який лише імітує історичну форму. З позицій теорії реставрації така практика може призводити до фальсифікації історичного середовища та втрати документальної цінності культурної спадщини.

Водночас абсолютне заперечення реконструкції також не є універсальним рішенням. У багатьох випадках саме реконструкція стає важливим механізмом комеморації та символічного відновлення національної ідентичності. Таким чином, проблема автентичності потребує гнучкого та контекстуально чутливого підходу.

Після завершення воєнних дій суспільство опиняється перед необхідністю якнайшвидшого відновлення нормального функціонування міст. Руйнування

історичних будівель мають не лише фізичний, але й глибокий психологічний вплив на мешканців. Знищені фасади, порожні квартали та пошкоджені пам'ятки стають постійним нагадуванням про травматичний досвід війни. У таких умовах відбудова набуває терапевтичного значення, сприяючи відновленню почуття безпеки та стабільності.

Соціальний запит на швидкі результати часто вступає в суперечність із принципами наукової реставрації. Повноцінне дослідження пошкодженого об'єкта потребує архівних пошуків, натурних обстежень, інженерного аналізу та розробки спеціалізованої проєктної документації. Крім того, реставраційні роботи нерідко вимагають використання традиційних технологій і залучення вузькопрофільних фахівців. Усе це суттєво збільшує терміни реалізації проєктів.

Не менш важливим фактором є економічний прагматизм. В умовах обмежених фінансових ресурсів державні органи та інвестори часто віддають перевагу рішенням, які забезпечують швидкий і видимий результат. Типові проєкти, стандартизовані конструктивні системи та спрощені архітектурні рішення дозволяють значно скоротити витрати та прискорити будівництво [5, с. 26].

Політичний вимір проблеми також заслуговує на увагу. Відбудова часто стає інструментом демонстрації ефективності влади та символом перемоги над наслідками війни. Політичні цикли зазвичай орієнтовані на короткострокові результати, тоді як якісна реставрація є довготривалим процесом. Це створює додаткові стимули для реалізації швидких, але не завжди професійно обґрунтованих рішень.

Особливу небезпеку становить тенденція до формування так званих «декоративних реконструкцій», коли історичні фасади відтворюються у спрощеному вигляді, а внутрішня структура та матеріальна автентичність повністю втрачаються. Такі практики створюють ілюзію збереження спадщини, хоча фактично йдеться про нове будівництво з використанням історизованих стилістичних елементів [9].

У результаті виникає складна дилема пресервації: чи допустимо жертвувати автентичністю заради швидкого соціального ефекту, чи, навпаки, необхідно наполягати на суворому дотриманні пам'яткоохоронних принципів навіть за умови тривалих затримок у відбудові.

Одним із найвідоміших прикладів повоєнного відновлення є реконструкція Старого міста у Варшаві після Другої світової війни. Унаслідок навмисного знищення історичного центру місто втратило значну частину своєї архітектурної спадщини. Польські фахівці ухвалили рішення про масштабне відтворення історичного середовища на основі архівних креслень, живописних полотен та фотографічних матеріалів.

З погляду класичних принципів автентичності цей проєкт можна вважати проблематичним, оскільки більшість споруд була фактично збудована заново. Проте варшавський досвід продемонстрував, що реконструкція може виконувати важливу соціальну та символічну функцію. Відбудоване Старе місто стало символом національного відродження, культурної неперервності та опору руйнуванню. Саме тому його було включено до Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО як винятковий приклад комплексної реконструкції історичного середовища [10].

Сучасна міжнародна практика дедалі частіше орієнтується на концепцію критичного відновлення. Цей підхід передбачає відмову від повного імітування історичних форм на користь чесного діалогу між минулим і сучасністю. Нові елементи можуть інтегруватися в історичну структуру, але залишаються візуально та технологічно відмінними від автентичних частин пам'ятки. Така практика дозволяє уникнути історичної фальсифікації та водночас забезпечує функціональне використання об'єкта.

Важливу роль у подоланні конфлікту між швидкістю та якістю відіграють сучасні цифрові технології. Використання тривимірного лазерного сканування дає змогу оперативно фіксувати стан пошкоджених споруд із високим рівнем точності. Отримані цифрові моделі можуть використовуватися як основа для

проектування реставраційних заходів, аналізу конструктивного стану та створення цифрових архівів.

Не менш перспективним інструментом є BIM-модельювання (Building Information Modeling). Завдяки інтеграції геометричних, конструктивних та історичних даних BIM-технології забезпечують комплексне управління процесом відновлення. Вони дозволяють координувати роботу різних спеціалістів, скорочувати терміни проектування та мінімізувати ризик втрати цінної інформації [11].

У сфері охорони культурної спадщини дедалі більшого поширення набуває концепція Heritage BIM, що адаптує цифрові інструменти до специфіки історичних об'єктів. Поєднання цифрової документації, історико-архітектурних опорних планів та геоінформаційних систем створює нові можливості для прийняття обґрунтованих рішень у процесі відбудови.

Таким чином, сучасні технології можуть виступати своєрідним мостом між потребою оперативного відновлення та вимогами наукової реставрації. Вони не усувають етичних і концептуальних суперечностей, але значно розширюють інструментарій для пошуку компромісних рішень.

Дилема між архітектурною автентичністю та швидкою відбудовою є однією з ключових проблем сучасної теорії та практики охорони культурної спадщини. З одного боку, суспільство потребує оперативного відновлення міського середовища, житлової інфраструктури та символічних орієнтирів колективної пам'яті. З іншого боку, надмірне спрощення відбудовних процесів може призвести до втрати історичної достовірності та поступового руйнування культурної ідентичності [9, с. 61-68]

Аналіз міжнародних стандартів свідчить, що автентичність залишається фундаментальною цінністю пам'яткоохоронної діяльності. Проте сучасні підходи дедалі частіше визнають необхідність урахування соціального контексту, культурних потреб громади та особливостей конкретної ситуації. Досвід повоєнної реконструкції різних країн демонструє відсутність універсальної моделі відновлення спадщини.

Оптимальна стратегія повинна базуватися на поєднанні принципів наукової реставрації, сучасних технологічних можливостей і довгострокового містобудівного бачення. Важливим інструментом такого підходу є інтеграція цифрової документації, Heritage BIM, ревіталізаційних практик та історико-архітектурного планування [6, с. 55].

Зрештою, відбудова культурної спадщини не може розглядатися виключно як будівельний процес. Вона є елементом стратегічної культурної політики та важливою складовою національної безпеки. Саме через архітектуру суспільство зберігає пам'ять про власну історію, формує відчуття тяглості розвитку та зміцнює свою культурну стійкість перед викликами майбутнього. Тому справжня мета повоєнного відновлення полягає не лише у відтворенні зруйнованих споруд, а й у збереженні культурного коду, який забезпечує неперервність історичного розвитку та суспільну згуртованість.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. ICOMOS. (1964). *International Charter for the Conservation and Restoration of Monuments and Sites (The Venice Charter)*. Venice: International Council on Monuments and Sites. 245 p.
2. UNESCO & ICOMOS. (1994). *The Nara Document on Authenticity*. Nara Conference on Authenticity in Relation to the World Heritage Convention. Nara, Japan. 186 p.
3. Jokilehto, J. (1999). *A History of Architectural Conservation*. Oxford: Butterworth-Heinemann. 204 p.
4. Feilden, B. M. (2003). *Conservation of Historic Buildings* (3rd ed.). Oxford: Architectural Press. 457 p.
5. Choay, F. (2001). *The Invention of the Historic Monument*. Cambridge: Cambridge University Press. 209 p.
6. Pendlebury, J. (2013). *Conservation in the Age of Consensus*. London: Routledge. 256 p.

7. Stanley-Price, N. (Ed.). (2009). *Cultural Heritage in Postwar Recovery: Papers from the ICCROM Forum*. Rome: ICCROM. 109 p.
8. Orbaşlı, A. (2008). *Architectural Conservation: Principles and Practice*. Oxford: Blackwell Publishing. 122 p.
9. Ashworth, G. J., Graham, B., & Tunbridge, J. E. (2007). *Pluralising Pasts: Heritage, Identity and Place in Multicultural Societies*. London: Pluto Press. 254 p.
10. UNESCO. (2022). *Culture in Crisis: Policy Guide for a Resilient Creative Sector*. Paris: United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization. P. 30-86.
11. Diefendorf, J. M. (1993). *In the Wake of War: The Reconstruction of German Cities after World War II*. New York: Oxford University Press. P. 95-168.
12. Matero, F. G. (2008). "Heritage, Conservation, and Archaeology: An Introduction." *AICCM Bulletin*, 31(1), 1–15. P. 122-129.

Розум Лев Павлович

студент IV курсу, спеціальність «Дизайн»

Державний торговельно-економічний університет

м. Київ, Україна

ІТАЛІЙСЬКИЙ СТИЛЬ В ІНТЕР'ЄРІ СУЧАСНИХ ЗАКЛАДІВ ГРОМАДСЬКОГО ХАРЧУВАННЯ

Анотація. У тезах розглядається формування та актуальні тенденції використання італійського стилю в дизайні інтер'єрів сучасних закладів громадського харчування. Проаналізовано ключові стильові ознаки, матеріально-колірні рішення та їх вплив на психологічний комфорт відвідувачів. Визначено, що інтеграція автентичних елементів італійської архітектурної традиції з сучасними функціональними вимогами є ефективним інструментом формування фірмового образу ресторанного закладу.

Ключові слова: італійський стиль, інтер'єр, заклади громадського харчування, дизайн середовища, ресторанний простір, стильоутворюючі елементи.

Вступ. Сучасний ресторанний бізнес давно вийшов за межі суто гастрономічної функції: відвідувач приходить не лише поїсти, а й отримати цілісний емоційно-естетичний досвід. За даними досліджень у галузі поведінкової економіки, понад 60 % рішень про повторне відвідування закладу зумовлені атмосферою та візуальним образом простору, а не лише якістю кухні [1, с. 47]. Саме тому дизайн інтер'єру стає стратегічним маркетинговим ресурсом.

Серед численних стилістичних напрямів, що активно застосовуються у сучасному ресторанному дизайні — скандинавський мінімалізм, індустріальний

лофт, японський вабі-сабі — особливу популярність зберігає італійський стиль. Його живучість пояснюється органічним поєднанням розкоші та домашнього затишку, бездоганного смаку та сенсорної насиченості. Проте, незважаючи на практичну затребуваність теми, наукових досліджень, які системно розглядали б застосування саме італійської стилістики у функціональних громадських просторах України, майже немає — цим визначається актуальність пропонованих тез.

Основна частина.

Стильові витоки та ключові ознаки. Італійська архітектурна та декоративна традиція охоплює кілька тисячоліть — від античних терм і середньовічних міських лоджій до пишноти ренесансних палаццо та раціоналізму школи «Bella Italia» XX ст. У контексті сучасного дизайну інтер'єру під «італійським стилем» зазвичай розуміють синтетичну стилістичну систему, що відтворює візуальні та матеріальні якості тосканського, ломбардського або середземноморського житла [2, с. 113]. Її базові ознаки: природні матеріали (камінь, теракота, дерево, ліпнина), тепла охристо-вохряна колірна гама, арочні перекриття, мозаїчна підлога, відкриті стелі з балками та декоративна кераміка ручної роботи.

Психологічний вплив на відвідувача. Дослідження у сфері нейростетики підтверджують, що текстури природних матеріалів та тепла колірна палітра знижують рівень кортизолу та стимулюють вироблення ендорфінів, що безпосередньо пов'язано з відчуттям задоволення та бажанням залишатися у просторі довше [3, с. 88–89]. Для закладів громадського харчування цей ефект є принципово важливим: середня тривалість перебування гостя зростає, а відтак збільшується середній чек. Характерна для італійського інтер'єру теплота та «шорсткість» фактур — потерта цегла, вибілена вапном стіна, кована залізна арматура — формує відчуття автентичності та «пережитої» історії, що Е. Релф назвав поняттям «genius loci» (дух місця) [4, с. 141].

Функціональне зонування в дусі italianità. Класичний принцип організації простору в традиційних тосканських тратторіях та остеріях — поділ

на зону «banchetto» (велика громадська трапеза) та «angolo del focolare» (куток біля вогнища) — досі залишається продуктивним прийомом. У сучасних ресторанах він трансформується у виділення парадної зони з великими столами та банкетними диванами, і більш камерних кутків з приглушеним освітленням і крамними лавами [5, с. 204]. Таке зонування забезпечує заклад конкурентною перевагою: він одночасно приваблює як великі компанії, так і пари та ділових гостей.

Адаптація до умов вітчизняного ринку. Практика українських дизайн-студій свідчить, що «чиста» реплікація традиційного італійського інтер'єру (повна облицювання природним каменем, антикварна меблі, ліпні стелі) є економічно недоцільною для більшості вітчизняних операторів. Натомість поширюється підхід «нео-середземноморського мінімалізму»: збереження колірної гами, принципів освітлення та деталей (теракотова плитка, арочна ніша, латунні світильники), але з використанням сучасних матеріалів-замінників [6, с. 77]. Такий підхід відповідає концепції «heritage branding» — апеляції до культурної пам'яті аудиторії без буквального відтворення оригіналу.

Сучасні тренди. Аналіз міжнародних ресторанных видань (Architectural Digest, Frame, Domus) та виставки Salone del Mobile 2023–2024 дозволяє виокремити кілька актуальних напрямів: а) «rusticity re-framed» — навмисно незавершені поверхні у поєднанні з luxury-меблями; б) «verde mediterraneo» — масштабне введення живих рослин у дусі кімнатних садів Капрі; в) інтеграція відкритих кухонь за типом «cucina a vista» як медіативного перформансу; г) використання локального виробника кераміки замість імпортованої продукції як відповідь на «slow design» рух [7, с. 34–36].

Висновки. Проведений аналіз засвідчує, що італійський стиль зберігає значний потенціал в арсеналі сучасного дизайнера ресторанных просторів. Його стійкість зумовлена глибоким антропологічним корінням — зверненням до архетипів домашнього вогнища, спільної трапези та відчутної матеріальності. Ключовими стильоутворюючими елементами є природна колірна гама, фактурні поверхні, арочні форми та тематичне декорування, що разом формують ефект

«genius loci». Адаптація до сучасних реалій вимагає творчого переосмислення традиції — не її копіювання, а діалогу з нею. Перспективним напрямом подальших досліджень є вивчення кореляції між застосуванням конкретних стильових рішень та економічними показниками ресторанних закладів (середній чек, частота повторних візитів, тривалість перебування).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Pine B. J., Gilmore J. H. The Experience Economy: Competing for Customer Time, Attention, and Money. Boston : Harvard Business Review Press, 2019. 384 p. (Використано с. 47.)
2. Sparke P. Italian Design: 1870 to the Present. London : Thames and Hudson, 2004. 240 p. (Використано с. 113.)
3. Chatterjee A., Vartanian O. Neuroaesthetics. Trends in Cognitive Sciences. 2014. Vol. 18, No. 7. P. 78–92. (Використано с. 88–89.) DOI: 10.1016/j.tics.2014.03.003.
4. Relph E. Place and Placelessness. London : Pion, 1976. 168 p. (Використано с. 141.)
5. Parini P. Italian Style: Four Centuries of Fashion from the Uffizi. New York : Abbeville Press, 1998. 272 p. (Використано с. 204.)
6. Сьомка С. В. Сучасні тенденції формування інтер'єрів закладів ресторанного господарства. Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв. 2021. № 2. С. 71–81. (Використано с. 77.)
7. Riewoldt O. Brandscaping: Worlds of Experience in Retail Design. Basel : Birkhäuser, 2002. 192 p. (Використано с. 34–36.)

CULTURE AND ARTS

УДК 784.3

Білова Єлізавета Дмитрівна

доктор мистецтва,

викладач кафедри оркестрових інструментів

(ударні інструменти)

Харківська державна академія культури

ORCID 0000-0002-0488-0450

«YOU'RE SO COOL» ГАНСА ЦИММЕРА ЯК ФЕНОМЕН «ВЕЛИКОГО ЧАСУ»: МАРИМБА Й АНСАМБЛЬ УДАРНИХ ІНСТРУМЕНТІВ У ПРОСТОРІ СУЧАСНОЇ КУЛЬТУРНОЇ ПАМ'ЯТІ

Анотація. У статті досліджується твір «You're So Cool» Ганса Циммера в аспекті його функціонування у просторі сучасної культурної пам'яті та виконавської інтерпретації для маримби й ансамблю ударних інструментів. Методологічну основу дослідження становлять культурологічний, герменевтичний та інтерпретаційно-аналітичний підходи, що дозволяють розглядати музичний твір як відкриту художню систему, здатну до постійного переосмислення в нових історико-культурних контекстах. Особливу увагу приділено взаємодії кінематографічного першоджерела та сучасної академічної виконавської практики, у межах якої відбувається актуалізація нових смислових вимірів музичного тексту.

Встановлено, що композиція «You're So Cool», створена як частина музичної драматургії фільму «True Romance», у сучасних ансамблевих версіях набуває автономного художнього значення. Провідна роль маримби у формуванні звукового образу твору сприяє розкриттю його ліричної та

медитативної природи. Специфіка тембрової організації ансамблю ударних інструментів забезпечує особливий сонорний простір, у якому поєднуються риси кіномузики, мінімалістичної естетики та академічного концертного виконавства.

Доведено, що звернення до маримби та ударного ансамблю створює умови для нового прочитання твору, де тембр виступає одним із головних носіїв художнього змісту. Інтерпретація композиції у виконавському середовищі ХХІ століття засвідчує її здатність до міжкультурного та міжчасового художнього діалогу, що забезпечує тривалу актуальність музики Ганса Циммера у сучасному мистецькому просторі.

Ключові слова: ганс Циммер, кіномузикант, маримба, ансамбль ударних інструментів, культурна пам'ять, музична інтерпретація, тембр, сонорність, виконавське мистецтво, міжкультурний діалог.

Abstract. Bilova Ye. D. Hans Zimmer's "You're So Cool" as a phenomenon of great time: marimba and percussion ensemble within the context of contemporary cultural memory.

Theoretical background. Contemporary musicology increasingly focuses on the processes of reinterpretation and adaptation of film music within academic performance practice. In this context, Hans Zimmer's composition "*You're So Cool*" represents a significant example of a musical work that transcends its original cinematic function and acquires new artistic meanings through performance arrangements for marimba and percussion ensemble. The study of such adaptations contributes to a deeper understanding of cultural memory, timbral dramaturgy, and the dialogue between cinematic and concert traditions.

The purpose. The purpose of this article is to investigate Hans Zimmer's "*You're So Cool*" as a phenomenon of cultural memory and to reveal the artistic, semantic, and timbral features of its interpretation for marimba and percussion ensemble in contemporary performance practice.

Methods. The research is based on cultural, hermeneutic, interpretative, and analytical approaches. Structural and semantic analysis is employed to identify the artistic functions of timbre and texture, while the interpretative method is used to examine the transformation of the composition from a cinematic soundtrack into an autonomous concert work.

Results. The study demonstrates that “*You’re So Cool*,” originally composed as part of the musical dramaturgy of the film *True Romance*, acquires an independent artistic status in contemporary ensemble interpretations. The marimba plays a leading role in shaping the sonic image of the work, emphasizing its lyrical, contemplative, and emotionally expressive qualities. The timbral palette of the percussion ensemble creates a unique sonorous environment that combines elements of film music, minimalist aesthetics, and academic concert performance. It has been established that the adaptation of the composition for marimba and percussion ensemble significantly expands its expressive and communicative potential, enabling new forms of artistic perception and interpretation.

Conclusion. The reinterpretation of “*You’re So Cool*” for marimba and percussion ensemble demonstrates the ability of contemporary performance practice to generate new meanings within well-known musical texts. Timbre functions as one of the principal carriers of artistic content, while the interaction between cinematic origins and concert realization contributes to the formation of an intertemporal and intercultural artistic dialogue. This ensures the continued relevance of Hans Zimmer’s music in the cultural space of the twenty-first century. **As a research prospect** further research may focus on comparative studies of percussion ensemble arrangements of film music, the role of marimba in contemporary multimedia performance practices, and the transformation of cinematic soundtracks into independent concert repertoire within modern percussion art.

Keywords: hans Zimmer, You’re So Cool, film music, marimba, percussion ensemble, cultural memory, musical interpretation, timbre, sonority, performance practice, intercultural dialogue.

Постановка проблеми. У сучасному музикознавстві дедалі більшої актуальності набувають дослідження, присвячені трансформації кіномузики в академічному виконавському просторі [6, с. 12; 17, с. 24]. Композиції, створені як елемент аудіовізуального наративу, поступово виходять за межі кінематографічного контексту та набувають самостійного художнього значення [8, с. 58; 15, с. 41]. Особливо показовими є твори, які завдяки численним виконавським інтерпретаціям інтегруються до концертного репертуару та стають частиною сучасної культурної пам'яті [1, с. 36; 21, с. 74].

Одним із таких зразків є композиція «*You're So Cool*» Ганса Циммера з кінофільму *True Romance* [19]. У сучасних версіях для маримби та ансамблю ударних інструментів твір демонструє нові художні властивості, пов'язані зі зміною тембрового середовища, особливостями виконавської комунікації та розширенням смислового поля музичного тексту [3, с. 97; 10, с. 64]. Водночас проблема функціонування кіномузики в академічному виконавстві залишається недостатньо висвітленою в сучасній музикознавчій літературі [17, с. 112].

Мета даного дослідження. Метою статті є виявлення особливостей художньої трансформації композиції «*You're So Cool*» Ганса Циммера в інтерпретації для маримби та ансамблю ударних інструментів, а також визначення ролі тембру у формуванні нових смислових вимірів твору в контексті сучасної культурної пам'яті.

Методологія дослідження. Методологічну основу дослідження становлять культурологічний, герменевтичний, інтертекстуальний та інтерпретаційно-аналітичний підходи [1, с. 54; 7, с. 18]. Культурологічний метод дозволяє розглядати композицію як складову сучасного культурного простору та процесів колективної пам'яті [1, с. 67]. Герменевтичний підхід сприяє осмисленню художніх значень твору в різних виконавських контекстах [7, с. 44]. Інтерпретаційний аналіз дає можливість простежити взаємодію між кінематографічним першоджерелом і концертною практикою, а виконавський аналіз спрямований на виявлення специфіки тембрової драматургії та ансамблевої взаємодії [23, с. 38; 24, с. 91].

Виклад основного матеріалу. Особливе місце у творчості Ганса Циммера посідає композиція «*You're So Cool*», написана для кінофільму *True Romance* режисера Тоні Скотта [19]. Незважаючи на свою відносну лаконічність, твір став одним із найбільш упізнаваних зразків кіномузики кінця XX століття [6, с. 79; 11, с. 302]. Художня цінність композиції полягає у здатності поєднувати простоту тематичного матеріалу з високим рівнем емоційної виразності, завдяки чому музика виходить за межі екранного контексту та набуває самостійного концертного життя [17, с. 128].

У версії для маримби та ансамблю ударних інструментів композиція отримує новий вимір художнього існування. Якщо в оригінальному саундтреку провідну роль відіграють електронні тембри та студійна звукова обробка, то в ансамблевій адаптації основним носієм образного змісту стає акустичний тембр маримби [20, с. 149]. Саме він формує особливий звуковий простір твору, надаючи йому теплоти, камерності та ліричної зосередженості [13, с. 57].

Мелодична структура композиції ґрунтується на принципі повторюваності коротких інтонаційних моделей, що зближує її з естетикою музичного мінімалізму [9, с. 118; 16, с. 465]. Повтор не виконує тут механічної функції, а виступає засобом поступового накопичення емоційної напруги [5, с. 92]. Незначні зміни динаміки, регістру та фактури сприяють безперервному розвитку музичного процесу, створюючи ефект внутрішнього руху при зовнішній статичності матеріалу.

У контексті ансамблевого виконавства особливого значення набуває темброва драматургія. Маримба не лише виконує тематичний матеріал, а й формує своєрідний акустичний центр композиції [20, с. 153]. Її м'яке, обертоново насичене звучання створює атмосферу споглядальності та внутрішнього психологічного діалогу [12, с. 327]. У цьому аспекті маримба виконує функцію музичного наратора, який передає емоційний підтекст композиції.

Ансамбль ударних інструментів суттєво розширює палітру художніх засобів твору. Використання різних груп ударних інструментів дозволяє

створити багатошаровий сонорний простір, де кожен тембр виконує окрему драматургічну функцію [13, с. 114]. Поєднання маримби з вібрафоном, дрібною перкусією та мембранофонами забезпечує формування складної акустичної тканини, у якій поєднуються риси кінематографічної музики та сучасного академічного виконавства [20, с. 156].

Особливістю інтерпретації композиції є необхідність збереження балансу між ритмічною точністю та природністю музичного висловлювання [10, с. 88; 23, с. 59]. Незважаючи на повторюваність тематичного матеріалу, виконавці повинні забезпечувати постійний розвиток звукової форми через динамічні нюанси, артикуляційні відтінки та тонку темброву диференціацію [2, с. 11; 3, с. 115]. У результаті музичний час сприймається як безперервний процес становлення, характерний для багатьох зразків сучасної мінімалістичної музики.

Значну роль у розкритті художнього змісту композиції відіграє сонорний потенціал маримби. Її тембр поєднує чіткість атаки зі здатністю створювати тривале післязвуччя, що сприяє формуванню особливого акустичного середовища [20, с. 154]. Завдяки цьому виникає ефект просторової глибини, який наближає слухачке сприйняття до кінематографічного способу мислення, де музика стає засобом створення емоційної атмосфери [15, с. 173].

Таким чином, ансамблева версія «*You're So Cool*» демонструє здатність кіномузики до художньої трансформації та інтеграції в академічний концертний репертуар [17, с. 245]. У новому виконавському контексті композиція набуває самостійного значення, а маримба та ансамбль ударних інструментів стають головними носіями її емоційної, тембрової та драматургічної виразності [20, с. 157; 21, с. 96].

Висновки. Виконавська інтерпретація композиції «*You're So Cool*» для маримби та ансамблю ударних інструментів демонструє здатність кіномузики до художньої трансформації та функціонування в нових культурних контекстах. Провідна роль тембру маримби сприяє формуванню оригінального звукового образу твору, а ансамбль ударних інструментів забезпечує розширення його

виражального потенціалу. Завдяки цьому композиція набуває нового смислового наповнення та утверджується як самостійний об'єкт сучасної виконавської культури.

Перспективи подальших досліджень. Подальші наукові розвідки можуть бути спрямовані на вивчення процесів адаптації кіномузики для ударних ансамблів, дослідження ролі маримби в сучасному академічному мистецтві, а також аналіз механізмів формування культурної пам'яті через виконавську інтерпретацію музичних творів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Assmann, J. (2011). *Cultural Memory and Early Civilization: Writing, Remembrance, and Political Imagination*. Cambridge: Cambridge University Press.
2. Bowman, W. D. (2006). *Why Musical Performance Matters*. *International Journal of Education & the Arts*, 7(5), 1–18.
3. Cook, N. (2013). *Beyond the Score: Music as Performance*. Oxford: Oxford University Press.
4. Gritten, A., & King, E. (Eds.). (2011). *New Perspectives on Music and Gesture*. Farnham: Ashgate.
5. Hatten, R. S. (2004). *Interpreting Musical Gestures, Topics, and Tropes: Mozart, Beethoven, Schubert*. Bloomington: Indiana University Press.
6. Kalinak, K. (2010). *Film Music: A Very Short Introduction*. Oxford: Oxford University Press.
7. Kramer, L. (2011). *Interpreting Music*. Berkeley: University of California Press.
8. Lissa, Z. (1965). *Ästhetik der Filmmusik* [The Aesthetics of Film Music]. Berlin: Henschelverlag.
9. Nicholls, D. (Ed.). (2002). *The Cambridge Companion to John Cage*. Cambridge: Cambridge University Press.
10. Rink, J. (Ed.). (2002). *Musical Performance: A Guide to Understanding*.

Cambridge: Cambridge University Press.

11. Ross, A. (2007). *The Rest Is Noise: Listening to the Twentieth Century*. New York: Farrar, Straus and Giroux.
12. Sachs, C. (1940). *The History of Musical Instruments*. New York: W. W. Norton.
13. Schick, S. (2006). *The Percussionist's Art: Same Bed, Different Dreams*. Rochester: University of Rochester Press.
14. Storr, A. (1992). *Music and the Mind*. New York: Ballantine Books.
15. Tan, S. L., Cohen, A. J., Lipscomb, S. D., & Kendall, R. A. (2013). *The Psychology of Music in Multimedia*. Oxford: Oxford University Press.
16. Taruskin, R. (2010). *Music in the Late Twentieth Century*. Oxford: Oxford University Press.
17. Trezise, S. (Ed.). (2015). *The Cambridge Companion to Film Music*. Cambridge: Cambridge University Press.
18. Wade, B. C. (2013). *Thinking Musically: Experiencing Music, Expressing Culture*. New York: Oxford University Press.
19. Zimmer, H. (1993). *True Romance: Original Motion Picture Soundtrack*. Morgan Creek Productions.
20. Ігнат'єв, Є. Ю. (2021). Маримба в сучасному виконавському мистецтві: тенденції розвитку та художньо-виражальні можливості. *Музичне мистецтво і культура*, 33, 146–158.
21. Карась, Г. В. (2020). Музична культура сучасності: виконавський та комунікативний аспекти. Івано-Франківськ: Лілея-НВ.
22. Корній, Л. П. (2018). Історія української музичної культури. Київ: НМАУ ім. П. І. Чайковського.
23. Москаленко, В. Г. (2013). Лекції з музичної інтерпретації. Київ: НМАУ ім. П. І. Чайковського.
24. Шип, С. В. (2015). Музична форма від звуку до стилю. Київ: Заповіт.

Ващук Ольга Миколаївна

доцент кафедри камерного ансамблю
Національна музична академія України
м. Київ, Україна

АКАДЕМІЧНЕ ВИКОНАВСЬКЕ МИСТЕЦТВО ЯК ІНСТРУМЕНТ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ ТА ПОДОЛАННЯ ПСИХОТРАВМИ

Анотація. Концептуалізовано терапевтичну й соціокультурну функції академічного виконавства в контексті подолання психотравм та ПТСР в Україні. Визначено архітектонічні чинники впливу класичної музичної форми на відновлення психоемоційної стабільності. Обґрунтовано необхідність модернізації вищої музичної освіти через упровадження міждисциплінарних реабілітаційних моделей.

Ключові слова: академічне виконавське мистецтво, соціокультурна реабілітація, психотравма, музикотерапія, архітектоніка музичної форми, вища музична освіта.

Сучасний історичний етап розвитку України позначений безпрецедентним рівнем травматизації суспільства. Повномасштабна війна спричинила масові психологічні деструкції: гострий та хронічний стрес, синдром утрати, депресивні стани, а також посттравматичний стресовий розлад (ПТСР) як серед військовослужбовців, так і серед цивільного населення (зокрема й вимушених переселенців). У цих умовах класична система охорони здоров'я та психологічної допомоги потребує залучення додаткових, немедикаментозних та соціокультурних інструментів реабілітації.

Традиційно академічне музичне виконавство (гра на фортепіано, скрипці, віолончелі, академічний вокал, ансамблеве музикування) розглядалося крізь призму естетичної цінності, елітарності й педагогічної технології. Проте сьогодні виникає гостра потреба в концептуалізації терапевтичної та реабілітаційної функції виконавства. Об'єднання зусиль мистецтвознавства, кризової психології та психофізіології дає підстави розглядати академічну музику не просто як об'єкт споглядання, а як потужний, науково обґрунтований інструмент соціокультурної реабілітації та подолання психотравми.

Останнім часом науковці все частіше звертаються до проблематики арт-терапії, акцентуючи на потужному потенціалі музичного мистецтва. В українському музикознавстві ґрунтовною, базовою працею з цих питань є дослідження Валентини Драганчук, яка розкрила саме музикознавчі основи застосування музики з терапевтичною метою. Дослідниця проаналізувала глибинні історичні й теоретичні концепції сприйняття академічної музичної форми [1].

Питання впливу музичного твору на психоемоційну сферу особистості висвітлено Ярослави Олійник [2]. Вона розглядає терапевтичний та психологічний ефекти «ритмо-енергії» класичного музичного твору, доводячи, що цей процес резонує на глибинному рівні з внутрішнім «Я» слухача і запускає механізми психологічного захисту через специфічну чуттєву комунікацію. Оскільки «вібрація звукових хвиль, ритми, гучність впливають і змінюють емоційну сферу людини», то «використання музики в сеансах психотерапії» є надзвичайно важливим; ба більше – воно є вагомим чинником «задня збереження емоційно здорового суспільства» [2, с. 490].

Стаття Руфіни Добровольської присвячена теоретико-методологічному аналізу інтегративної дисципліни на перетині музикознавства, етномузикології та психології. Авторка аналізує рецептивну й активну музикотерапію для дорослої аудиторії крізь призму історико-культурних парадигм [3].

У статті з проблем впливу музики на процес реабілітації людей із ПТСР китайські вчені, залучивши результати численних досліджень, вкотре

підтверджують: музикотерапія, безумовно, значно полегшує симптоми хвороби. Автори доводять, що стабільне, передбачуване й гармонійно організоване музичне середовище (що є базовою ознакою класико-романтичного академічного репертуару) здатне переналаштовувати пошкоджені стресом нейронні зв'язки. Цим підтверджується думка, що складні архітектонічні структури (наприклад, сонатна форма чи поліфонічні жанри) є не просто естетичною конструкцією, а інструментом регуляції та впорядкування хаотичного внутрішнього стану травмованої особистості. У статті доведено вплив музики на метаболізм дофаміну. Автори вважають це сильним аргументом для модернізації вищої музичної освіти: академічне виконавство перестає бути лише «мистецтвом для філармонічних залів» і легітимізується як дієва, науково доведена терапевтична інтервенція в кризових соціумах [4].

Реабілітаційний потенціал академічного мистецтва ґрунтується на складних нейробіологічних процесах, які запускаються під час сприйняття або створення музики. Ідеться, зокрема, про феномен нейропластичності та структурування хаосу. Психотравма руйнує когнітивні зв'язки, дезорганізує внутрішній світ людини, викликаючи відчуття безпорадності й хаосу. Академічна музика (особливо твори епохи Бароко і класицизму – Й. С. Баха, В. А. Моцарта, Л. ван Бетховена) має чітку архітектоніку, вивірені математичні пропорції та строгу логіку розвитку. Сприйняття такої структурованої звукової тканини допомагає мозку травмованої людини підсвідомо «впорядковувати» внутрішній хаос, повертаючи відчуття стабільності та передбачуваності.

Важливим інструментом реабілітації є регуляція вегетативної нервової системи. Живе виконання академічної музики (на відміну від цифрових записів) має унікальний акустичний спектр і обертонову насиченість. Певні частоти й тембри (особливо струнно-смичкових інструментів та фортепіано), а також гармонічні послідовності здатні знижувати рівень кортизолу (гормону стресу), урівноважувати серцевий ритм і переводити нервову систему з режиму симпатичного збудження («бийся або біжи») у режим парасимпатичного відновлення.

Велике значення у процесі реабілітації має емоційне резонування без ретравматизації. Одне із найскладніших завдань кризової психології – вивільнення заблокованих емоцій (страху, гніву, горя). Вербалізація (розповідь про пережите) часто веде до ретравматизації – повторного проживання жаху. Академічне виконавство пропонує мову метафор. Через складну палітру музичних образів (наприклад, драматизм Бориса Лятошинського чи тиху ностальгію Валентина Сильвестрова) слухач може легітимізувати свій біль, проплакати його й отримати емоційну розрядку (катарсис) у безпечному полі мистецтва.

Живе академічне виконання постає як простір соціокультурної інтеграції. Соціокультурна реабілітація спрямована на повернення травмованої особи до активного суспільного життя, подолання самоізоляції та відчуження. Академічний концерт у сучасних умовах трансформується з елітарного заходу на реабілітаційний простір.

Реабілітаційні ознаки має ефект колективного когнітивного синхронізму. Перебування в концертному залі (або адаптованому просторі шпиталю, сховища) створює феномен «спільного переживання». Слухачі синхронізують своє дихання й емоційні реакції з виконавцем і один з одним. Це руйнує стіну психологічної ізоляції, яка часто виникає в людей із ПТСР, повертаючи їм відчуття причетності до спільноти та солідарності.

У сучасний складний кризовий період суттєво оновлюються й форми концертної діяльності. Нова ментальність українських виконавців породжує інноваційні формати – «концерти-бесіди», «шпитальні концерти», терапевтичні музичні вечори, де знімається суворий бар'єр між сценою і залом. Виконавець виступає не як недосяжний maestro, а як провідник, терапевт, що йде на прямий емоційний та вербальний контакт із публікою.

Активне музикування (гра на інструменті соло або ж участь у процесі колективного музикування, як, наприклад, у класі камерного ансамблю) в умовах війни постає як глибинна арт-терапія. Найвищий рівень реабілітації досягається тоді, коли травмована людина (або професійний музикант, який

пережив кризу) переходить від пасивного слухання до активного виконавського процесу.

Залучення до активного музикування сприятиме поверненню соматичного контролю. Психотравма часто призводить до дисоціації – людина «втрачає зв'язок» із власним тілом, з'являються хронічні м'язові затиски. Гра на фортепіано чи скрипці потребує надтонкої координації, усвідомленого дихання, специфічного тону великої та дрібної моторики. Процес видобування звуку змушує виконавця повністю «повернутися в тіло», заземлитися, що є базовою вимогою в терапії травми.

Актуальності набуває відновлення професійної ментальності студентів та поранених митців. Для студентів музичних закладів вищої освіти й академічних музикантів, які зазнали поранень чи психологічного шоку через війну, повернення до виконавської практики є актом відвоювання власної ідентичності. Робота над виконавським текстом активізує довготривалу пам'ять, вольові якості, аналітичне мислення, відвертаючи від нав'язливих спогадів (флешбеків) та депресивних станів.

Колективне ансамблеве музикування стає ефективним тренінгом комунікації. Гра в дуеті чи тріо потребує максимальної емпатії, вміння слухати партнера, поступатися або брати лідерство. Для людей, чия довіра до світу була підірвана травмою, ансамблеве виконавство стає безпечною мікромоделлю відновлення міжособистісних зв'язків.

Впровадження реабілітаційної моделі у вищу музичну освіту надзвичайно перспективне. Для того, щоб академічне виконавство стало системним інструментом реабілітації, необхідно модернізувати саму систему підготовки музикантів у вищих навчальних закладах. Цінним постає введення міждисциплінарних курсів. Адже сучасний вокаліст, піаніст чи інструменталіст має володіти не лише технологією гри, а й основами психології стресу, арт-терапії та специфікою музичної взаємодії з різними категоріями слухачів (із пораненими, дітьми з деокупованих територій тощо). Доцільно впроваджувати

курси на зразок «Музична психотерапія для виконавців» або «Специфіка концертного виступу в кризових соціумах».

Потрібно також створювати клінічні й госпітальні мистецькі практики. Студенти магістратури й аспірантури повинні мати змогу проходити виконавську практику в реабілітаційних центрах, шпиталях, верифікуючи свої виконавські програми разом із професійними психологами.

Особливу увагу слід приділити формуванню спеціалізованого «реабілітаційного репертуару». Музикознавці мають розробити й класифікувати твори (як світової, так і української класики) за їхнім психоемоційним впливом – від релаксивних та структурувальних до експресивних (для каналізації гніву) й катарсичних.

В умовах воєнного стану і повоєнного відновлення академічне виконавське мистецтво України виходить далеко за межі суто естетичної та розважальної сфери. Воно заявляє про себе як про потужне соціокультурне інституційне явище, здатне здійснювати психологічну реабілітацію, реінтеграцію суспільства та лікування колективних травм.

Постала необхідність переосмислити місію виконавця: з репрезентатора тексту він має перетворитися на суб'єкта терапевтичної дії. Слід створити теоретичну базу для розробки нових міждисциплінарних програм у мистецьких закладах вищої освіти. Тільки через синергію мистецтвознавчої рафінованості та психологічної доцільності академічна музика здатна виконати своє найвище гуманістичне призначення – зцілити зранену людську душу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Драганчук В. М. Музична терапія: теорія та історія / Волинський нац. ун-т ім. Лесі Українки. Луцьк : Вежа, 2010. 212 с.
2. Олійник Я. В. Музичний твір як фізична та духовна енергія руху в часі. Психологічні аспекти сприйняття. *Topical aspects of modern scientific research. Proceedings of the 9th International scientific and practical*

conference. Tokyo, Japan : CPN Publishing Grou, 2024. P. 488–491.
URL: <https://www.researchgate.net/publication/394464884>.

3. Добровольська Р. О. Поняття музичної терапії у історико-культурному контексті. *Академічні студії. Серія «Педагогіка»*. 2022. Вип. 4. С. 172–177.
DOI: <https://doi.org/10.52726/as.pedagogy/2022.4.25>.
4. Zhou K., Zhang J., Ning M., Wen S. Ventral tegmental area dopaminergic action in music therapy for post-traumatic stress disorder: A literature review. *Frontiers in Psychology*. 2022. Vol. 13.
DOI: <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.1014202>.

Розум Захар Павлович

студент

Київський національний торговельно-економічний університет

м. Київ, Україна

МУЗЕЙ ЯК ПРОСТІР ЗБЕРЕЖЕННЯ ТА ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ

Музей це науково дослідницький та культурно-освітній заклад, який збирає та вивчає матеріальні та духовні пам'ятки культури. Музей грає ключову роль у збереженні культурної ідентичності народу, його історії, а також передачу культури наступному поколінню. У сучасному світі з приходом глобалізації музеї інтегрують певні сучасні технології зокрема використання хмарних середовищ для публікації своїх колекцій, що не тільки дозволяє ознайомитись з колекцією певного музею цілковито, але і робить вивчення цієї колекції, а отже і ознайомлення з певною культурою, доступним для людей по всьому світу.

Музей як соціокультурне явище допомагає не лише збирати, вивчати та зберігати культурні артефакти, як фізичні так і духовні, а також створює відповідні умови для їх збереження, і робить їх доступними для суспільства, а отже виконує важливу просвітницьку функцію, яка як правило фінансується та координується державою.

Коли ми говоримо про фізичні пам'ятки культури ми можемо охарактеризувати їх як певні іструменти, вироби та продукти ремесл давнини які в совокупності можуть описати певну цивілізацію або період в історії певної цивілізації, збереження та вивчення таких артефактів отже є однією з найважливіших задач будь-якої нації. Особливо актуальним це питання є в Україні де після початку повномасштабної війни з Росією суспільство почало переосмислювати свою національну ідентичність та демонструвати підвищений

інтерес до своєї культурної спадщини та історії. Це в свою чергу стверджує Україну як самостійну «культурну одиницю» на міжнародній арені. Музеї традиційно були орієнтовані на збереження матеріальних пам'яток, але сучасні музеї позиціонують себе як осердки живої, не матеріальної культури, а не лише історичних артефактів. Не матеріальна культура зберігається та передається в суспільній пам'яті, це можуть бути традиції та обряди, пісні, поезія, музика, ремесла, тощо. Сучасні музеї зберігають такі пам'ятки за допомогою історичних реконструкцій, майстеркласів (з шиття, гончарства, живопису), аудіовізуальних архівів. Для України збереження духовної культури є особливо актуальним через війну, коли багато регіональних традицій та ремесел опинилися під загрозою зникнення через російську агресію. До прикладу таких музеїв в Україні можна привести музей Івана Гончара або Національний музей народної архітектури та побуту України, де спадщина не лише показується, а й практикується.

У період воєнних конфліктів музеї стають не лише культурними, а й символічними форпостами національної ідентичності. Вони зберігають те що визначає народ- його пам'ять, історію, традиції, творчість. Під час повномасштабного вторгнення Росії низка українських музеїв зазнали серйозного руйнування або повного знищення частини колекцій, серед них: Харківський художній музей, Сумський краєзнавчий музей, Чернігівський історичний музей ім. В. Тарновського, Маріупольський краєзнавчий музей.

Задля збереження культурних пам'яток було створено цифрові копії багатьох експонатів, 3д моделей, а також проводились онлайн програми. Проект «Saving Ukrainian Cultural Heritage Online» (SUHO) зібрав і задокументував тисячі цифрових копій сайтів, архівів, і зображень експонатів та музеїв які могли бути втраченими.

Висновки:

Музей є важливим та ключовим інститутом збереження, вивчення та популяризації культурної спадщини, як духовної так і матеріальної. В сучасному світі музей це осередок живої культури та історії українського

народу який не просто виконує функцію сховища, але і несе в собі просвітницьку та освітню місію.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Музей як інститут соціальної пам'яті в умовах інформаційного суспільства (О.М. Сошнікова) URL: <https://museum.kh.ua/docs/publications/275.pdf>
2. The Role of Museums in Shaping Cultural Heritage (Mutoni U.) URL: https://www.researchgate.net/publication/388918870_The_Role_of_Museums_in_Shaping_Cultural_Heritage
3. The Roles of Museums in Safeguarding Intangible Cultural Heritage (UNESCO Position Paper) URL: <https://ich.unesco.org/doc/src/00085-EN.pdf>
4. Intangible Cultural Heritage museums: Further reflections (Ferrer-Yulfo A.) URL: <https://journals.openedition.org/iss/2426>

Гутник Людмила Миколаївна

науковий співробітник

Галькевич Тетяна Анатоліївна

молодший науковий співробітник

Національна бібліотека України

імені В. І. Вернадського

м. Київ, Україна

ТЕМАТИЧНІ ІЛЮСТРОВАНІ ЕЛЕКТРОННІ РЕСУРСИ АРКУШЕВИХ ОБРАЗОТВОРЧИХ ДОКУМЕНТІВ: ДОСВІД ФОРМУВАННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ В УМОВАХ СЬОГОДЕННЯ

Анотація. Висвітлено мету, досвід формування та перспективи використання тематичних ілюстрованих баз даних відділу образотворчих мистецтв (ВОМ) Інституту книгознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (НБУВ). Подано різнобічну характеристику електронних ресурсів, зокрема, види, хронологічні межі, галузеву спрямованість відображених в них документів, а також висвітлено пошукові можливості баз даних, визначено цільову аудиторію їх потенційних користувачів.

Ключові слова: нБУВ, бібліографічні бази даних (ББД), аркушеві образотворчі документи, електронні ресурси, історико-культурна спадщина.

Війна завжди є надзвичайно важким викликом для суспільства, вона так чи інакше є причиною руйнувань і нищень пам'яток історії та культури. Освітні, наукові, культурно-мистецькі інституції змушені працювати у вкрай нелегких умовах з недостатнім кадровим складом. Серед актуальних проблем сьогодення

постає поміж інших важливе питання збереження історико-культурної спадщини, зокрема, зосереджених в музеях, архівах, бібліотеках великих масивів раритетних документів, а також неможливість отримання своєчасного фізичного доступу до потрібних джерел інформації. Національна бібліотека Україна імені В. І. Вернадського, яка є головним науково-інформаційним, культурно-просвітницьким осередком країни, не лише підіймає ці питання в публікаціях на шпальтах наукових видань, доповідях на міжнародних конференціях, симпозіумах, семінарах, а й спонукає до дій та пропонує шляхи вирішення нагальних проблем. Зусиллями співробітників НБУВ створюються потужні тематичні інформаційні ресурси, що розширюють комунікативні можливості в інфопросторі та забезпечують підтримку розвитку творчої та наукової аудиторії в часи випробувань.

Значний інформаційний потенціал образотворчих документів та необхідність інтегрування цих візуальних джерел у світовий простір став домінантним показником у визначенні пріоритетних напрямів наукової діяльності спеціалізованого підрозділу НБУВ – відділу образотворчих мистецтв Інституту книгознавства по формуванню тематичних ілюстрованих баз даних українських плакатів, листівок, лубків, оригінальних портретних гравюр. Проектування та формування таких ББД вимагає трудомістких зусиль і часових витрат. Проте, в результаті ми отримуємо електронний продукт зі структурованими даними, широкими можливостями пошуку та універсальністю його багатоцільового використання в перспективі. Багаторічний досвід створення, наповнення та вдосконалення бібліографічних баз даних співробітниками відділу мистецтв нині вже може бути використаний як практична рекомендація установам, що зберігають та досліджують подібні візуальні документи.

Основною метою створення й формування баз даних є не лише забезпечення індивідуального обліку кожного окремого документа, систематизація великих зібрань чи колекцій, а й отримання необхідного інструмента для розкриття значного ресурсного потенціалу, закладеного у

візуальних джерелах та надання потенційним користувачам мобільного доступу до них, особливо в складних умовах реалій сьогодення. Інтегрування в електронний ресурс якісних цифрових копій кожного документа дозволяє в подальшому надати безпечний доступ користувачам до раритетних джерел та можливість їх різноракурсного й детального перегляду.

Наукове впорядкування зібрань різних видів аркушевих образотворчих документів засобом формування баз даних вимагало адаптації існуючої системи автоматизації бібліотек (САБ) «ІРБІС 64» до потреб опису з врахуванням особливостей кожного з них. Розроблений додатковий робочий аркуш-завдання для формування ББД передбачав у кінцевому результаті отримання розширеного опису та візуальної презентації кожного документа. Представлення в ББД відповідного ілюстративного матеріалу є особливістю підготовки електронних ресурсів аркушевих образотворчих видань, адже визначальну їх складову становить саме візуальний образ, доповнений вербальною інформацією. Таким чином, цифрові копії документів є обов'язковим елементом, необхідною складовою ілюстрованих тематичних ББД. Виготовлення самих електронних копій пов'язане з певними проблемами, вирішення яких залежить від потреби збільшення виробничих потужностей відділу оцифрування, оскільки мова йде про великі обсяги зібрань аркушевих документів. На жаль, в реаліях сьогодення реалізація даної проблеми дещо гальмується.

Починаючи від 2008 року формування тематичних бібліографічних баз даних аркушевих образотворчих документів здійснюється в межах виконання планових науково-дослідних тем відділу образотворчих мистецтв за технічної підтримки Інституту інформаційних технологій НБУВ. Нині робота по формуванню п'яти ББД проводиться у відповідності до реалізації поставлених завдань щодо уведення до практичного суспільного обігу великих масивів аркушевих документів, які становлять домінуючу частину фондів ВОМ та є національним і світовим історико-культурним надбанням.

Завершена на сьогодні БД «LUBOK Радянський лубок», яка уміщує науково-бібліографічні дані про 181 лубкову картинку 1923–1958 рр., презентує авторські лубки професійних художників, що продукувалися виключно для масового відтворення за стилістикою традиційного графічного лубка та масові друковані картинки, виконані шляхом штучного поєднання тексту і художнього зображення, репродукованого зі станкового твору. Саме цю особливість лубків, яка полягає в поєднанні візуальної й вербальної складових, було відтворено й у БД, зокрема, повні тексти, подані на аркушах, були відображені у відомостях, що доповнюють назву документа в описі (Рис.1.).

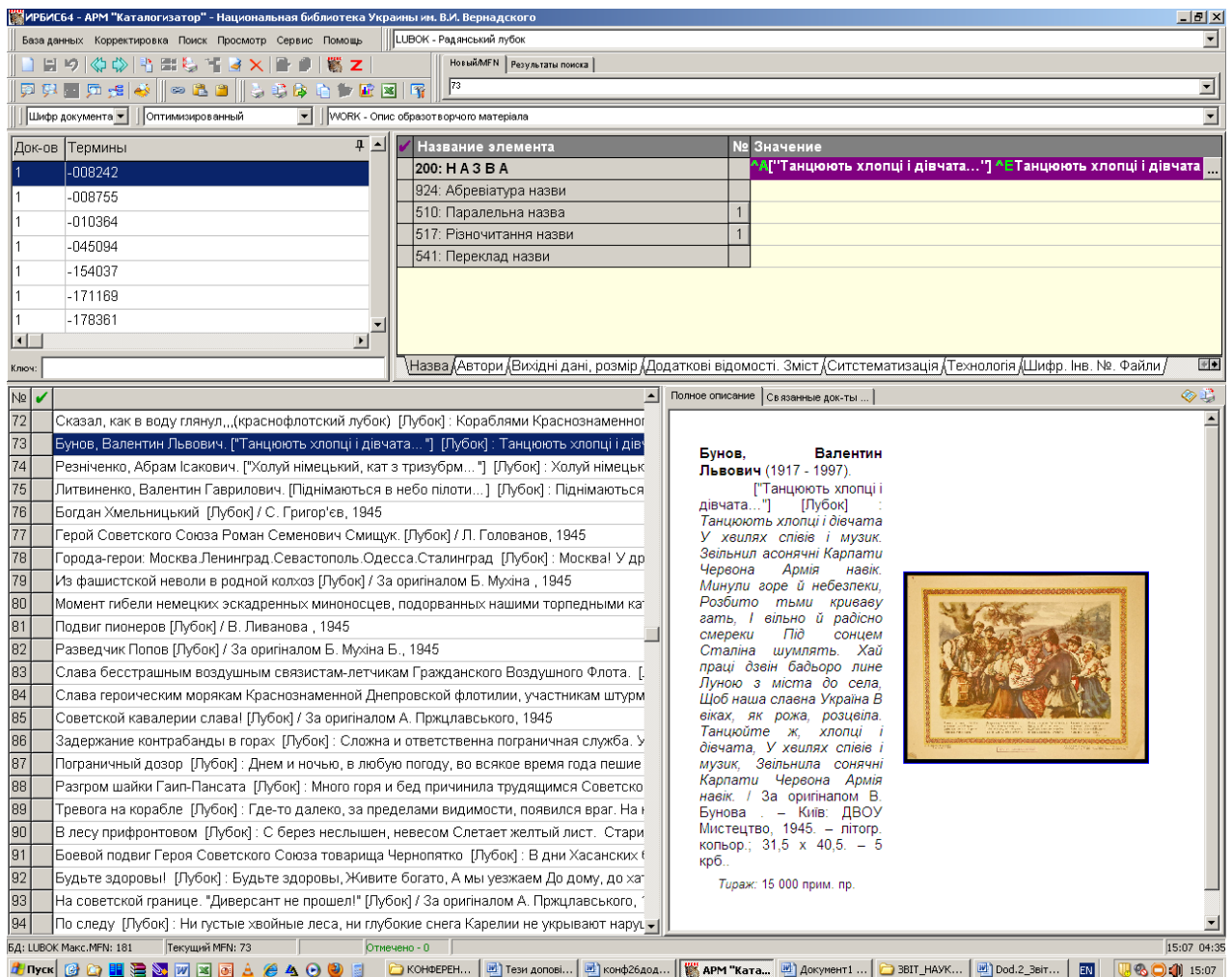

Рис. 1. Робочий аркуш БД «Радянський лубок»

Наразі база даних «LUBOK Радянський лубок» уміщує електронні копії не всіх лубкових картинок, тож питання повного її ілюстрування залишається

нагальним і потребує вирішення. Створена ББД дозволяє прослідкувати основні історичні етапи розвитку даного виду масової друкованої графіки. Супровід усіх наявних в ББД описів цифровими зображеннями дозволить здійснювати повноцінний мистецтвознавчий аналіз кожного презентованого в ній документа та сприятиме найповнішому розкриттю інформаційного потенціалу даного різновиду аркушевих видань. На основі означеної ББД стала можливою підготовка друкованого наукового каталогу, який був першим науково-бібліографічним виданням, що презентувало зібрання лубка з фондів НБУВ [1].

База даних «РЛКТ Український плакат», формування якої нині продовжується, подає наразі відомості про понад 10000 примірників українських тиражних плакатів 1950 – 1990-х рр. випуску (Рис.2).

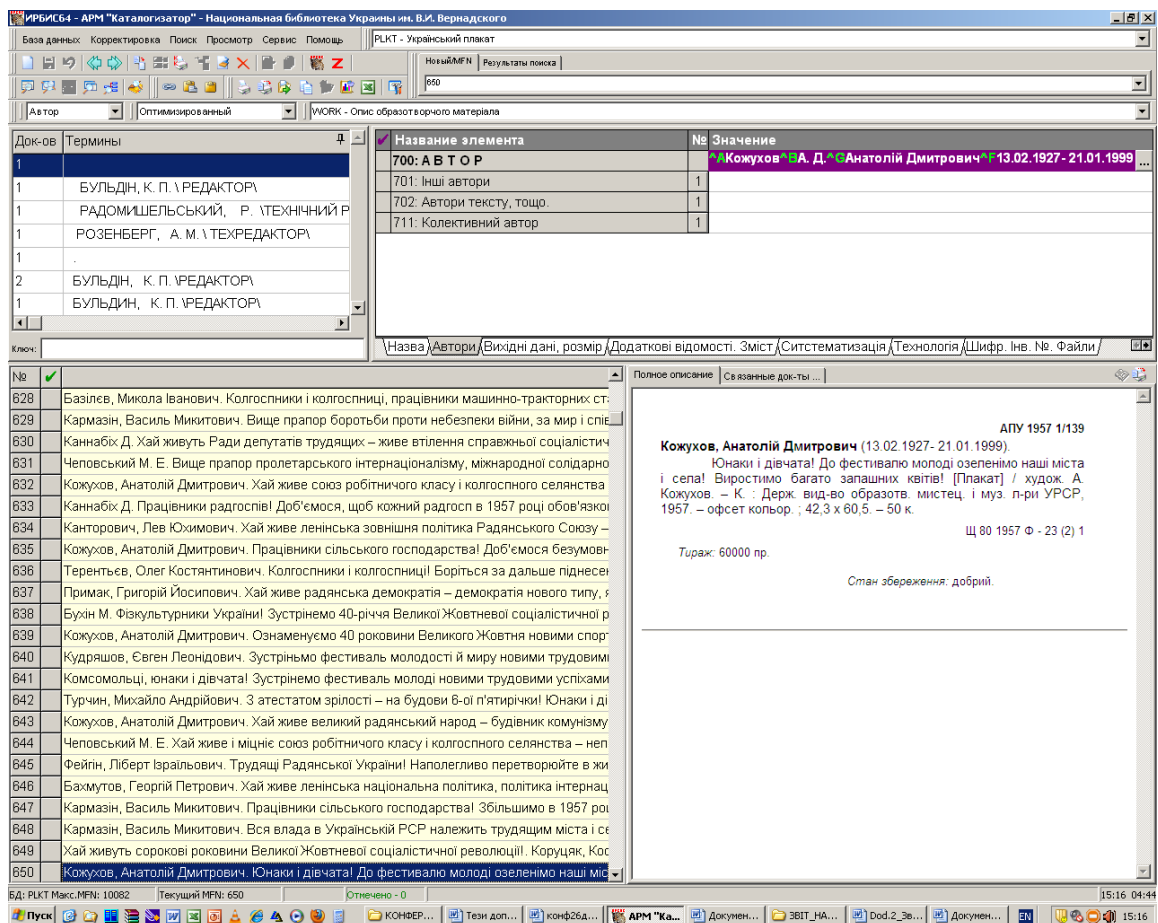

Рис. 2. Робочий аркуш ББД «РЛКТ Український плакат»

Даний електронний ресурс дозволяє проаналізувати зібрання плакатів НБУВ за тематичним принципом (політична, народно-господарська, сільсько-господарська реклама, освітня, спортивна, туристична, медична, культурно-видовищна реклама тощо); отримати короткі біографічні дані про художників плакатних аркушів, а також інформацію щодо наявності на них авторських підписів, монограм. У даний час робота по наповненню означеної бази даних вимагає вирішення проблем, пов'язаних з обов'язковою реставрацією плакатних аркушів, яка передуватиме їх оцифруванню. Виготовлення електронних копій у свою чергу потребує покращення технічного забезпечення, необхідної кількості підготовлених фахівців, які кваліфіковано могли б здійснювати оцифрування великоформатних видань. Тому питання ілюстрування означеної ББД дотепер залишається у перспективних планах. Натомість інтегрування електронних копій до ББД «Український плакат» цифрових зображень стимулюватиме проведення мистецтвознавчих досліджень з історії плакатної графіки, шрифтової культури та ін. Ілюстрування ББД дозволить в кінцевому результаті надати користувачам високоякісний інформаційний ресурс. Нині продовжується робота по наповненню ББД відомостями про плакати 1920 – 1940-х рр., які є найціннішою частиною плакатного зібрання НБУВ.

Вже сьогодні спостерігаємо результати широкого практичного застосування ББД «Український плакат». Зокрема, дана ББД стала основою підготовки до друку трьох випусків друкованих наукових каталогів[2]. ББД «Український плакат» неодноразово використовувалася при підготовці спільних виставкових проєктів НБУВ з різними культурно-мистецькими установами Києва, при виконанні різноманітних персональних тематичних запитів користувачів Бібліотеки.

Окрему ББД було створено для обліку й введення до суспільного обігу документального масиву одного з популярних у ХХ столітті різновидів культурно-видовищної реклами – українського тиражного кіноплаката. ББД «PLKTS –Український кіноплакат» уміщує науково-бібліографічну інформацію про близько 4000 од. зб. кіноплакатів 1923 – 1994 років видання з

фондів відділу образотворчих мистецтв НБУВ (Рис.3). У ББД відображено відомості про плакати, виконані українськими митцями до вітчизняних кінофільмів, а також до окремих зарубіжних кінокартин, які демонструвалися на екранах України.

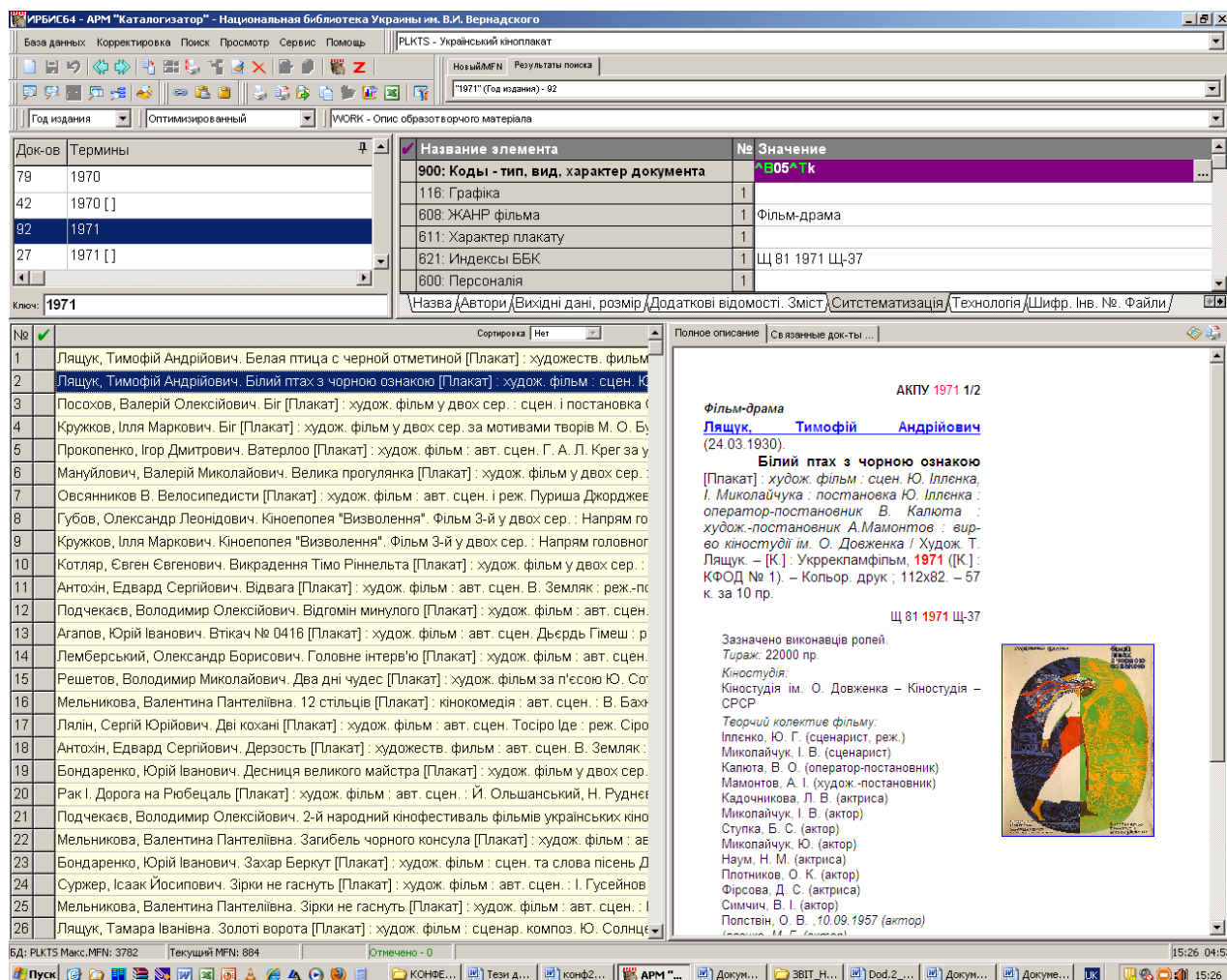

Рис. 3. Робочий аркуш ББД «PLKTS –Український кіноплакат»

Класично, в ББД подано короткі біографічні відомості про авторів плакатів, що дозволяє формувати додатковий пошук відомостей щодо плакатного доробку конкретних художників. Разом з тим упродовж останніх трьох років до означеної БД планомірно інтегруються цифрові зображення аркушів, що дає змогу створювати цифрові колекції плакатів авторства окремих художників та публікувати на їх основі тематичні персональні електронні виставки кіноплакатів. Для ілюстрування ББД використовується спеціальне поле «Назва

зовнішнього файла», а зображення плакатів можна розглядати у відповідному форматі конкретного бібліографічного опису.

ББД «Український кіноплакат» формувалася з урахуванням специфіки саме цього різновиду рекламної плакатної графіки, тому в неї було включено додаткові підполя для внесення відомостей щодо кіностудій, творчих колективів фільму, країн походження та жанрів кінокартин, персоналій із зазначенням їх функції (режисерів, сценаристів, акторів, художників фільмів, композиторів), а також інформація щодо наявності портретних зображень акторів у ролях. Перспектива використання даного інформаційного ресурсу є досить розмаїтою. На основі ББД підготовлено друкований науковий каталог [3]. Окрім того, електронний ресурс активно впроваджується в консультативній роботі, підготовці спільних виставок НБУВ з Музеєм театрального, музичного та кіномистецтва України, Національним центром Олександра Довженка, Національним центром ділового та культурного співробітництва «Український Дім», музейним комплексом «Мистецький Арсенал» (усі – м. Київ), Українським Музеєм (м. Нью-Йорк) та ін. ББД «Український кіноплакат» використовується при виконанні приватних тематичних запитів, які надходять від дослідників мистецтвознавчої та кінознавчої галузей.

ББД «LS 1920 Українська образотворча поштова картка кінця XIX – початку XXI ст.» – тематичний електронний ресурс, формування якого здійснювалося в межах розробки декількох наукових тем ВОМ, оскільки зібрання листівок є досить великим за обсягом, охоплює широкі хронологічні межі та вирізняється розмаїттям різновидів представлених в ньому документів (художні, документальні (фотонатурні); видові, вітальні, сатиричні, рекламні, портретні та ін.). Станом на сьогодні ББД, яка уміщує понад 10000 науково-бібліографічних описів листівок 1890-х – 2009 рр., продовжує наповнюватися новою інформацією та цифровими копіями. Листівка, як унікальний вид малої прикладної графіки, водночас є цінним джерелом науково-історичної інформації про історію поштової і видавничої справи, фотографічного мистецтва. Листівки мають велике культурно-історичне значення як іконографічне джерело.

Репродуковані на листівках сюжетні зображення вражають широкою тематикою, вони є цінними з точки зору відображення репрезентованих на них пам'яток: творів українського образотворчого, декоративно-прикладного мистецтва, зразків пісенної творчості, етнографічної та архітектурної спадщини тощо. Зважаючи на ці відмінні особливості листівок, для найбільш повного відображення відомостей про дані візуальні джерела при формуванні електронного ресурсу розроблялися спеціальні додаткові підполя (Рис.4.).

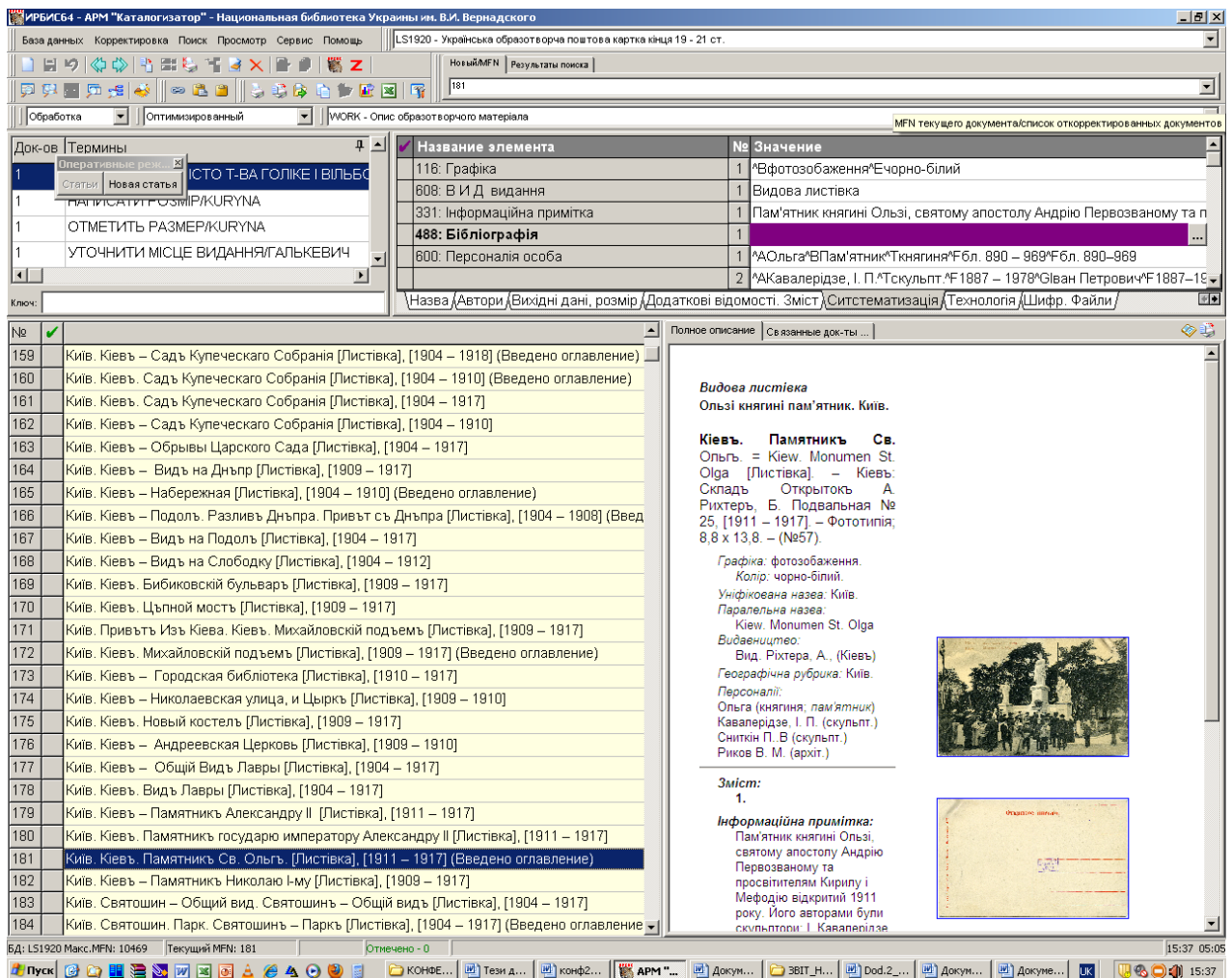

Рис. 4. Робочий аркуш БД «LS 1920 Українська образотворча поштова картка кінця XIX – початку XXI ст.»

Найбільшу за обсягом частину БД «Українська образотворча поштова картка кінця XIX – початку XXI ст.» становлять описи листівок з краєвидами міст і сіл України кінця XIX – поч. XXI ст. (так звані видові листівки), на яких

відтворено унікальні документальні світлини. Збірка видових листівок презентує історичний вигляд міст, архітектурних ансамблів, монументів, культових споруд, у тому числі кардинально видозмінених, або ж зниклих назавжди унаслідок воєн чи антропогенних чинників. Науково-бібліографічний опис листівок в ББД містить не лише основні бібліографічні дані про документи, а й додаткову інформацію отриману в процесі їх дослідження та атрибуції (відображається переважно в полі «Систематизація»). Для опису листівок, які пройшли поштовий обіг, у ББД передбачені поля: «Підпис, напис» (подається прізвище відправника та отримувача); «Рукописний текст» (вказується наявність тексту); «Марки, наклейки», «Печатки, екслібриси» (подано коротку характеристику знаків поштової оплати та поштового обігу). У підполі «Графіка» відображено відомості щодо зображення на листівках (фотозображення, репродукція, малюнок, колаж тощо). Інформація в підполі «Географічна рубрика» забезпечує здійснення тематичного пошуку даних про листівки, присвячені окремим містам чи місцевостям. Відомості, здобуті в процесі дослідження іконографічної складової листівок, відображаються у підполі «Інформаційна примітка». Це, перш за все, довідки щодо архітектурних чи скульптурних об'єктів (рік побудови, стиль, авторів, трансформацію чи збереження в часі тощо). Підполе «Персоналія» включає дані про архітекторів, скульпторів, інженерів, зображених осіб, які можуть бути відтворені в подальшому при формуванні допоміжних іменних покажчиків до друкованих чи електронних видань. На сьогодні переважну частину бібліографічних описів листівок в ББД вже супроводжують цифрові зображення лицевого й зворотнього боків документів.

Як показує практичний досвід використання означеної ББД, високоякісні копії листівок дозволяють здійснити детальне вивчення джерел, застосовувати їх у виставковій діяльності, оформленні книг, альбомів, ілюструванні наукових публікацій тощо. На основі ББД «Українська образотворча поштова картка кінця ХІХ – початку ХХІ ст.» було підготовлено та оприлюднено на сайті Бібліотеки інтерактивний ілюстрований електронний науковий довідник [4].

Означена ББД слугувала для створення й публікації на порталі НБУВ ряду тематичних електронних виставок [5,6,7,8]. Триває робота над підготовкою до опублікування частини ББД, яка презентуватиме листівки з краєвидами міст і сіл України за понад 100 років. Користувачам буде надано мобільний доступ до тематичного ресурсу унікальних візуальних джерел, який дозволить досліджуючи минуле, вивчати втрачену архітектуру, планування міст, міський ландшафт та побут різних часових періодів; відстежувати зміни в зображеннях, вивчаючи історію розвитку різних регіонів. Актуальність даного ресурсу суттєво зростає в сучасних реаліях, оскільки через руйнівні наслідки бойових дій в Україні, що призводять до втрати цілих міст та архітектурних ансамблів, зображення на листівках стають не просто історичною пам'яттю, а набувають статусу фундаментальних візуальних джерел.

Формування ББД «GRAV Гравіровані портрети XVI – XIX ст. у фондах НБУВ» здійснювалося співробітниками відділу образотворчих мистецтв упродовж 2012 – 2021 рр. Процесу створення бази даних передувала копітка робота від 2000-го року по упорядкуванню й систематизації портретних гравюр, визначенню методики ґрунтовного наукового опису кожної пам'ятки. Необхідність даного дослідження була обумовлена перш за все художньою та історичною цінністю портретів із фондів НБУВ, авторами яких є відомі й маловідомі майстри Австрії, Англії, Голландії, Іспанії, Італії, Німеччини, України, Франції, Швеції та інших країн а також потребою введення до наукового обігу вагомих візуальних джерел з історії та культури Європи. Важливим завданням науковців було проведення складної атрибуції кожного графічного твору щодо його походження, дати створення, техніки виконання, встановлення портретованої особи. Досліджувалися виявлені в наукових, довідкових виданнях та інтернет-ресурсах іконографічні джерела (різноманітні існуючі зображення портретованих), проводився їх порівняльний аналіз із наявною гравюрою. ББД «GRAV Гравіровані портрети XVI – XIX ст. у фондах НБУВ» є на сьогодні завершеним електронним ресурсом, який подає науково-бібліографічну інформацію про 1076 гравюр та презентує відомості стосовно їх

авторів (рисувальників та граверів), а також портретованих осіб. Усі без виключення описи гравюр супроводжують їх якісні цифрові копії (Рис.5).

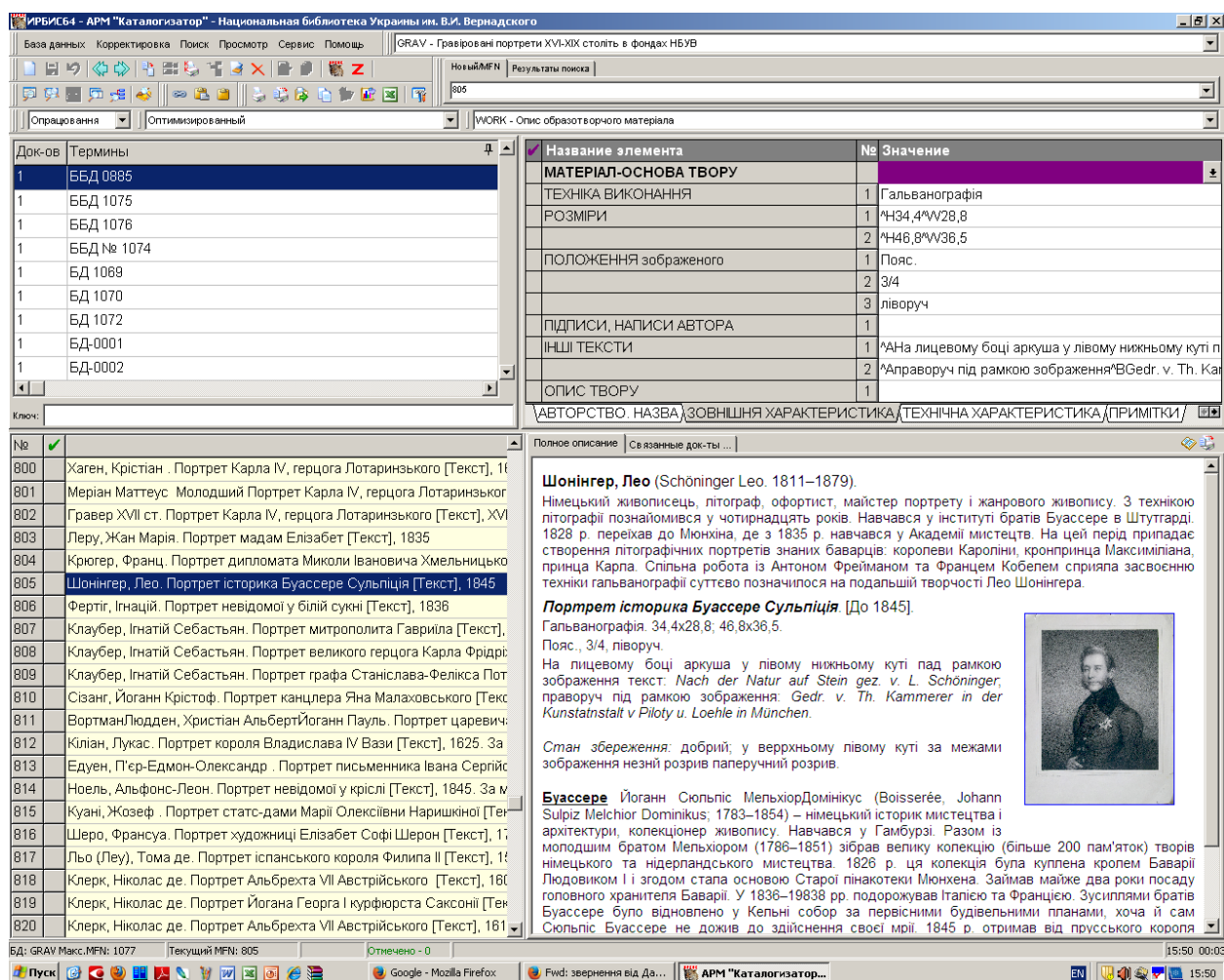

Рис. 5. Робочий аркуш ББД «GRAV Гравіровані портрети XVI – XIX ст. у фондах НБУВ»

Набір основних полів, що були визначені для формування означеної ББД, дещо відрізняється від набору полів, які використовувалися при формуванні інших тематичних ББД, підготовлених відділом мистецтв НБУВ. Це було пов'язане перш за все з реалізацією основного завдання виконавців бази даних щодо створення розгорнутого музейного опису кожної аркуша, адже мова йшла про опрацювання й дослідження оригінальних гравюр. Таким чином, серед полів ББД «GRAV Гравіровані портрети XVI – XIX ст. у фондах НБУВ» фігурують: зовнішня характеристика (матеріал-основа твору, техніка виконання,

розміри, положення зображення, підписи, написи автора чи інші тексти, опис твору); технічна характеристика (стан збереження, реставрація, технічне оформлення, особливі прикмети, інвентарний номер, файл зображення); примітки (сюжет зображення, персоналія, використання іншого твору, джерела атрибуції, відтворення у друкованих виданнях, відзнаки твору, інші коментарі, література). При створенні ББД враховувалася й цільова аудиторія її потенційних користувачів – історики, культурологи, мистецтвознавці, адже представлені в ББД артефакти є цінними пам'ятками для дослідження європейської історії, культури, образотворчого мистецтва та іконографії. Одночасно з формуванням ББД та за матеріалами багаторічного дослідження зібрання портретних гравюр науковцями здійснювалася підготовка до друку видання у двох книгах [9].

Незважаючи на виклики війни Відділ образотворчих мистецтв, як і НБУВ загалом, продовжує працювати над формуванням тематичних електронних ресурсів. Цей напрям діяльності є вагомим та пріоритетним у справі презентації зібрань цінних та унікальних візуальних джерел інформації в міжнародному просторі. Разом з тим, відіграючи позитивну роль у справі збереження оригіналів докуменальної спадщини, саме цифрові ресурси дають змогу забезпечити мобільний дистанційний доступ до джерел за будь-яких умов. Узагальнений досвід та здобуті в процесі дослідження практичні результати по створенню та впровадженню ілюстрованих тематичних ББД, можуть слугувати базовим підґрунтям та рекомендаціями для опрацювання і уведення до суспільного й наукового обігу подібних зібрань джерел вітчизняної та світової історико-культурної спадщини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Донець О. Радянський лубок із фондів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (1923 – 1958): Каталог. Київ, 2006. 162 с.: іл.
2. Галькевич Т., Донець О. Український друкований плакат 1950–1992 років з

- фондів Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського : каталог : у 3 вип. Вип. 1 : Український друкований плакат 1950–1964 років з фондів Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського. Київ : НБУВ, 2014. 424 с.: іл. Вип. 2 : Український друкований плакат 1965–1985 років з фондів Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2016. 920 с.: іл. Вип.3: Український друкований плакат 1986–1992 рр. з фондів Національної бібліотеки ім. В. І. Вернадського. Київ, 2018. 464 с.: іл.
3. Гутник Л. Український кіноплакат 1947–1994 років з фондів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: науковий каталог. Київ : Академперіодика, 2018. 576 с., 104 с. іл.
 4. Галькевич Т. А., Гутник Л. М. Україна на видових поштових листівках кінця XIX – першої третини XX ст. з фондів відділу образотворчих мистецтв НБУВ : ілюстрований електронний науковий довідник (інтерактивне оновлюване бібліографічне видання). Київ, 2022. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0004435>.
 5. Гутник Л. М., Галькевич Т. А. Одеса: подорож у часі (міські краєвиди на поштових листівках початку XX ст.): Електронний ресурс. 2024. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/node/6679>.
 6. Гутник Л. М., Галькевич Т. А. Харків: погляд з минулого (образи міста на поштових листівках початку XX ст.): Електронний ресурс. 2024. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/node/6662>.
 7. Гутник Л.М., Галькевич Т. А. Київ кінця XIX – першої третини XX ст. на листівках з фондів відділу образотворчих мистецтв НБУВ: Електронний ресурс. 2025. URL:<http://www.nbuv.gov.ua/node/6846>
 8. Гутник Л.М., Галькевич Т. А. Скульптурна Шевченкіана на видових листівках з фонду відділу образотворчих мистецтв: Електронний ресурс. 2025. URL:<http://www.nbuv.gov.ua/node/6732>
 9. Європейський гравірований портрет XVI–XIX ст. з фондів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського : дослідження; ілюстрований каталог: у 2 кн. Кн. 1 / Авт. кол.: Гліб Юхимець, Діна Фоменко, Ірина

Цинковська, Петро Скрипник. Київ : ВД «Академперіодика», 2022. 496 с. :
іл. Кн. 2 / Авт. кол.: Гліб Юхимець, Діна Фоменко, Ірина Цинковська,
Петро Скрипник, Людмила Гутник. Київ : ВД «Академперіодика», 2023.
664 с.: іл.

Єргієва Катерина Іванівна

кандидат мистецтвознавства, доцент

доцент кафедри спеціального фортепіано

Одеська національна музична академія

імені А. В. Нежданової

м. Одеса, Україна

ФОРТЕПІАННИЙ ТВІР «ОСТРІВ РАДОСТІ» К. ДЕБЮССІ ЯК ВИЯВ СИМВОЛІСТСЬКОЇ МОДЕЛІ ПРОГРАМНОСТІ

Анотація. У тезах розглянуто фортепіанний твір К. Дебюссі «Острів радості» як приклад символістської моделі музичної програмності межі XIX–XX століть. Проаналізовано трансформацію програмності від традиційних типів до метаконтекстуального символістського рівня, а також особливості музичної мови композитора. Окреслено зв'язок твору з естетикою символізму та філософією життя, а також значення виконавської інтерпретації у розкритті його смислової багатовимірності.

Фортепіанна творчість Клода Дебюссі є одним із ключових явищ музичного мистецтва межі XIX–XX століть, що позначило перехід від романтичної традиції до нових модерністських парадигм. Особливого значення набуває проблема програмності у його музиці, яка виходить за межі традиційного розуміння «сюжетного» або «описового» змісту.

Твір «Острів радості» демонструє якісно новий рівень взаємодії музики й позамузичного змісту, де програмність набуває символістського, багатовимірного характеру. Це зумовлює потребу переосмислення естетики Дебюссі в контексті символізму, імпресіонізму та філософії мистецтва початку XX століття.

Творчість Клода Дебюссі традиційно пов'язується з імпресіонізмом, однак таке визначення є недостатнім для повного розуміння його художньої системи. У його музиці одночасно присутні риси імпресіонізму, символізму та модерністського мислення.

На відміну від живописного імпресіонізму, музична мова Дебюссі не зводиться до фіксації миттєвих вражень. Вона формує складну систему символічних смислів, де звук набуває самодостатнього семантичного значення.

У розвитку європейської музики можна виділити три основні типи програмності:

1. Ситуативно-прикладний тип – пов'язаний із ритуальною та жанровою функцією музики.
2. Автономно-інтерпретаційний тип – характерний для класико-романтичної традиції, де програмність стає засобом художньої конкретизації.
3. Символістський (метаконтекстуальний) тип – властивий музиці кінця XIX – початку XX століття.

Саме третій тип програмності стає визначальним для творчості Дебюссі, оскільки він не описує реальність, а створює багаторівневу систему символічних асоціацій.

Назва твору «Острів радості» має глибоке символічне навантаження. Образ острова в культурній традиції пов'язаний із уявленнями про духовний простір, відокремлений від хаосу матеріального світу.

Джерелом натхнення твору вважається картина Антуана Ватто «Відплиття на острів Цитеру», що відсилає до теми ідеалізованого щастя та естетизованого буття.

У символістському контексті острів виступає як модель трансформації свідомості, а «радість» – як екзистенційний стан, що виходить за межі побутового розуміння емоції.

У «Острові радості» символістська програмність реалізується через наступні специфічні елементи музичної мови:

- фонічність звучання як самостійна естетична категорія;

- поліладовість і ладова багатошаровість;
- паралелізми акордів і ослаблення функціональної гармонії;
- арабесковий тип мелодики;
- монтажний принцип композиції;
- фактурна багатоплановість.

Завдяки цим засобам музика набуває відкритої семантики, де кожен елемент може функціонувати як самостійний символ.

Особливістю «Острова радості» є необхідність особливого виконавського мислення, що ґрунтується на поєднанні точності та імпровізаційності.

Ключовими виконавськими принципами є:

- гнучкість ритмічного мислення;
- свобода артикуляції;
- тонке педалювання як засіб створення акустичного простору;
- динамічна пластичність;
- відчуття спонтанності музичного процесу.

Виконання цього твору вимагає стану внутрішньої мобільності, де інтерпретація щоразу створюється заново.

Музика Дебюссі співвідноситься з ідеями філософії життя (зокрема А. Бергсона), де ключовими поняттями є інтуїція і творча спонтанність.

У цьому контексті «Острів радості» постає як художня модель переживання буття, в якій важливим є не результат, а сам процес становлення музичної форми.

Таким чином, «Острів радості» К. Дебюссі є яскравим прикладом символістської програмності у фортепіанній музиці, де традиційне розуміння програмності трансформується у багаторівневу систему смислів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гнатів Т. Клод Дебюссі – реформатор музичного театру. Часопис Національної музичної академії України імені П.І.Чайковського, 2013.

Вип. 3. С.35–43.

2. Жукова О. Риси естетики рококо у фортепіанному творі К. Дебюссі «Острів радості»: комунікативна складова. Часопис Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського, 2020. Вип. 2–3 (47–48). С. 21–36.
3. Ніколаєвська Ю. Музична комунікація як інтерпретативний феномен (на прикладі творчості ХХ - початку ХХІ ст.) : автореф. дис. ... д-ра мистецтвознавства : 17.00.03 «Музичне мистецтво» ОНМА імені А. В. Нежданової. Одеса, 2021. 36 с.

Коваленко Андрій Вікторович

ст. викладач кафедри цифрового візуального мистецтва
«Національної академії образотворчого мистецтва і архітектури»

Україна

ORCID ID: 0009-0002-4011-6561

**ШОВКОГРАФІЯ БЕЗ ТИРАЖУ: АВТОРСЬКІ СТРАТЕГІЇ СТВОРЕННЯ
УНІКАЛЬНОГО ВІДБИТКУ
(У КОНТЕКСТІ ПРОЄКТУ «УЛАМКИ ПАМ'ЯТІ»)**

Актуальність теми дослідження

У сучасному образотворчому мистецтві дедалі більшої ваги набувають процеси переосмислення пам'яті як фрагментарного, нестабільного та матеріально вкоріненого явища. Візуальні практики все частіше звертаються до дослідження не цілісного образу, а його залишків, нашарувань, зсувів і втрат, що формують специфічну естетику фрагмента.

У цьому контексті особливого значення набуває графічний відбиток як форма фіксації сліду — не лише технічного, але й смислового. Шовкографія, яка традиційно асоціюється з точністю відтворення та тиражністю, у сучасній художній практиці трансформується у медіум, здатний передавати крихкість, переривчастість і варіативність пам'яті.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю осмислення можливостей шовкографії поза її класичною функцією тиражування. Зокрема, йдеться про виявлення таких підходів, які дозволяють перетворити відбиток із повторюваного зображення на унікальний візуальний слід, що зберігає в собі ознаки часу, процесу та матеріальної взаємодії.

У межах мистецького проєкту «Уламки пам'яті» шовкографія розглядається як інструмент роботи з фрагментами досвіду, де кожен відбиток

функціонує як окрема «частина» пам'яті — неповна, зміщена, але водночас автономна. Відповідно, руйнування тиражності постає не лише технічним прийомом, а концептуальною необхідністю, що відповідає природі самої пам'яті як явища, яке не підлягає точному відтворенню.

Таким чином, дослідження авторських стратегій створення унікального відбитку в шовкографії є актуальним у контексті сучасних художніх практик, орієнтованих на дослідження пам'яті, матеріальності та процесуальності.

Мета дослідження

Метою дослідження є виявлення та теоретичне обґрунтування авторських стратегій трансформації шовкографії як тиражної техніки у засіб створення унікального графічного відбитку, що функціонує як візуальний еквівалент фрагментованої пам'яті.

Основні завдання дослідження:

- проаналізувати шовкографію як систему відтворення зображення у контексті проблеми пам'яті;
- дослідити можливості порушення повторюваності як методу художнього висловлювання;
- визначити роль випадковості, зсуву та дефекту як естетичних категорій;
- обґрунтувати значення матеріальності та тактильності як носіїв пам'яті;
- систематизувати авторські підходи до створення унікального відбитку в межах проекту «Уламки пам'яті».

Методи дослідження

Методологія дослідження ґрунтується на поєднанні теоретичного аналізу та практичного експерименту як взаємодоповнюючих форм пізнання художнього процесу.

Застосовано такі методи:

- аналітичний метод — для осмислення шовкографії як медіуму фіксації сліду та носія пам'яті;
- порівняльний метод — для виявлення відмінностей між традиційною тиражною логікою та сучасними експериментальними підходами;

- експериментальний метод — як основний інструмент дослідження, спрямований на порушення стабільності друкарського процесу;
- метод художнього моделювання — для створення варіативних систем роботи з формою, кольором і фактурою;
- інтерпретаційний метод — для аналізу відбитку як візуального сліду пам'яті.

Особливе значення має практика як процес, у якому відбувається взаємодія контролю та випадковості, що безпосередньо впливає на формування унікального результату.

Результати дослідження

У ході дослідження встановлено, що трансформація шовкографії у напрямі створення унікального відбитку безпосередньо пов'язана з переосмисленням самої природи зображення як сліду, що виникає внаслідок взаємодії матеріалу, жесту та часу.

У межах проєкту «Уламки пам'яті» визначено такі ключові авторські стратегії:

1. Фрагментація зображення

1. Композиція будується як сукупність розірваних, зміщених або неповних елементів, що імітують структуру пам'яті, яка не є цілісною.

2. Зсув і порушення реєстрації форми

2. Навмисне зміщення шарів друку створює ефект нестабільності образу, що відповідає природі пам'яті як неточної реконструкції.

3. Інтеграція випадковості як методу

3. Неконтрольовані або частково контрольовані процеси (розтікання фарби, нерівномірність нанесення) формують унікальні візуальні ситуації, які не підлягають повторенню.

4. Тактильність як носій досвіду

4. Поверхня відбитку набуває значення матеріального архіву, де фактура виступає формою фіксації «сліду» дії.

5. Поєднання шовкографії з монопринтом

5. Це дозволяє інтегрувати принцип одиницності у структуру техніки, яка традиційно орієнтована на повторення.

6. Процесуальність як художній принцип

6. Відбиток розглядається як результат події, а не як копія, що підкреслює його унікальний характер.

У результаті встановлено, що кожен відбиток функціонує як автономний фрагмент пам'яті, який не може бути відтворений ідентично, що принципово змінює логіку використання шовкографії.

Висновки

Проведене дослідження засвідчило, що шовкографія у сучасному мистецтві може функціонувати як медіум, здатний передавати складні процеси, пов'язані з пам'яттю, зокрема її фрагментарність, нестабільність та матеріальну зумовленість.

Обґрунтовано, що відмова від тиражності є не лише технічним прийомом, але й концептуальною стратегією, яка дозволяє переосмислити відбиток як унікальний слід, а не як репродукцію.

Виявлено, що ключовими чинниками створення унікального відбитку є порушення повторюваності, інтеграція випадковості, робота з матеріальністю та акцент на процесуальності.

Доведено, що поєднання шовкографії з монопринтом відкриває нові можливості для формування індивідуальної художньої мови, в якій кожен відбиток постає як окрема візуальна подія.

У контексті проєкту «Уламки пам'яті» відбиток набуває статусу фрагмента пам'яті — неповного, змінного та унікального, що не підлягає точному відтворенню. Таким чином, шовкографія трансформується з техніки тиражування у інструмент дослідження пам'яті через матеріальність, процес і випадковість.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Experiments and traditions in Ukrainian contemporary printmaking / Romanenkova J., Tarannyk A., Yefimov Y. et. al. *Journal of Graphic Engineering and Design*. 2025. № 16(2). S. 5–13. URL: <https://doi.org/10.24867/JGED-2025-2-005> (дата звернення: 05.11.2025 р.).
2. Inchar C. The Study Classification of Monoprint Techniques with Dye Printmaking Techniques. *Asian Creative Architecture, Art and Design*. 2025. Vol. 38. № 2, e275521. DOI: <https://doi.org/10.55003/acaad.2025.275521> (дата звернення: 07.11.2025 р.).
3. Benjamin W. *The Work of Art in the Age of Mechanical Reproduction*. London : Penguin, 2008.
4. Susheel Kumar Pandey, Sonam Verma. Silk screen printing: A Historical, Technical, and Artistic Analysis of its Evolution and Modern Application. *International Journal of Advanced Research and Multidisciplinary Trends (IJARMT)*. 2025. Vol. 2. № 2. S. 660–665 URL: <https://ijarmt.com/index.php/j/article/view/275> (дата звернення: 07.11.2025 р.).
5. Oliinyk V. Signs of the Uniqueness of the Ukrainian Printed Book in the Context of the Global Digitalisation of Art. *Culture and Arts in the Modern World*, 2023. № 24. S. 243–252. DOI: <https://doi.org/10.31866/2410-1915.24.2023.287703> (дата звернення: 05.10.2025 р.).
6. Христенко В. Техніки авторського друку. Шовкотрафаретний друк, дереворит, лінорит, літографія, офорт : навч. посіб. Харків : ХДАДМ, 2003. 146 с.

LAW AND INTERNATIONAL LAW (ADDITIONAL)

УДК 314.1

Лях Ігор Олександрович

здобувач вищої освіти спеціальності 293 «Міжнародне право»

Київський університет права НАН України

Науковий керівник:

Пилипенко Володимир Пилипович

доцент, доктор юридичних наук, заслужений юрист України,

доцент кафедри міжнародного та приватного права

Київського університету права НАН України

ПРАВОВИЙ СТАТУС ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ У МІЖНАРОДНОМУ ЗБРОЙНОМУ КОНФЛІКТІ (НА ПРИКЛАДІ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ)

Анотація. Лях І.О. Правовий статус військовополонених у міжнародному збройному конфлікті (на прикладі російсько-української війни). Кваліфікаційна робота здобувача другого (магістерського) рівня вищої освіти зі спеціальності 293 «Міжнародне право». Роботу складається зі вступу, трьох розділів, семи підрозділів, висновків та списку використаних джерел.

Ключові слова: міжнародне гуманітарне право, військовополонені, міжнародний збройний конфлікт, комбатанти, Женевські конвенції, воєнні злочини, російсько-українська війна, Римський статут, злочини проти людяності, репатріація.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини у сфері поводження з військовополоненими в умовах міжнародного збройного конфлікту між Україною та Російською Федерацією.

Предметом дослідження є норми міжнародного гуманітарного права, національне законодавство України та Російської Федерації, практика поводження з військовополоненими обох сторін конфлікту, а також механізми міжнародної кримінальної відповідальності за воєнні злочини проти військовополонених.

Метою роботи є комплексний аналіз правового статусу військовополонених у збройному конфлікті між Україною та Росією, оцінці відповідності поводження обох сторін вимогам міжнародного гуманітарного права та виявленні правових перешкод для притягнення винних до кримінальної відповідальності.

Методологічну основу дослідження становлять порівняльно-правовий аналіз, формально-юридичний метод, системний метод, а також метод документування та верифікації фактів на основі офіційних доповідей міжнародних організацій. Системний підхід дозволив розглянути взаємодію міжнародних і національних правових механізмів захисту комбатантів. Порівняльно-правовий метод застосовано для зіставлення нормативних стандартів Женевських конвенцій і Римського статуту з реальною практикою їхнього дотримання сторонами конфлікту.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що у роботі вперше обґрунтовано можливість кваліфікації системних та масових порушень прав військовополонених у сучасному збройному конфлікті як злочинів проти людяності. Удосконалено підхід до визначення ефективності механізмів міжнародного контролю та доведено їхню фактичну залежність від волі держави-утримувача. Дістало подальший розвиток теоретичне положення про необхідність паралельного застосування норм міжнародного права прав людини та міжнародного гуманітарного права. Обґрунтовано наявність прогалин у

регулюванні статусу осіб у сучасних гібридних конфліктах та запропоновано підхід до посилення відповідальності за порушення режиму полону.

Практичне значення одержаних результатів полягає у можливості їх використання у діяльності органів державної влади України під час документування воєнних злочинів, при підготовці матеріалів для міжнародних судових інституцій, у правозастосовній діяльності та у навчальному процесі при викладанні дисциплін з міжнародного гуманітарного права.

Abstract. Ihor Liakh. Legal Status of Prisoners of War in an International Armed Conflict (Using the Example of the Russian-Ukrainian War). Qualification work of a candidate for the second (master's) level of higher education in the specialty 293 "International Law". The work consists of an introduction, three chapters, seven subsections, conclusions and a list of sources used.

The object of the study is social relations in the field of treatment of prisoners of war in the conditions of an international armed conflict between Ukraine and the Russian Federation.

The subject of the study is the norms of international humanitarian law, the national legislation of Ukraine and the Russian Federation, the practice of treating prisoners of war of both sides of the conflict, as well as the mechanisms of international criminal liability for war crimes against prisoners of war.

The aim of the work is a comprehensive analysis of the legal status of prisoners of war in the armed conflict between Ukraine and Russia, an assessment of the compliance of the treatment of both sides with the requirements of international humanitarian law and the identification of legal obstacles to bringing the perpetrators to criminal responsibility.

The methodological basis of the study is a comparative legal analysis, a formal legal method, a systemic method, as well as a method of documenting and verifying facts based on official reports of international organizations. The systemic approach allowed us to consider the interaction of international and national legal mechanisms for the protection of combatants. The comparative legal method was used to compare

the normative standards of the Geneva Conventions and the Rome Statute with the real practice of their observance by the parties to the conflict.

The scientific novelty of the results obtained lies in the fact that the work substantiates for the first time the possibility of qualifying systemic and mass violations of the rights of prisoners of war in a modern armed conflict as crimes against humanity. The approach to determining the effectiveness of international control mechanisms has been improved and their actual dependence on the will of the detaining state has been proven. The theoretical position on the need for parallel application of the norms of international human rights law and international humanitarian law has been further developed. The existence of gaps in the regulation of the status of persons in modern hybrid conflicts has been substantiated and an approach to strengthening responsibility for violations of the captivity regime has been proposed.

The practical significance of the results obtained lies in the possibility of their use in the activities of state authorities of Ukraine when documenting war crimes, in preparing materials for international judicial institutions, in law enforcement activities and in the educational process when teaching subjects on international humanitarian law.

Keywords: international humanitarian law, prisoners of war, international armed conflict, combatants, Geneva Conventions, war crimes, Russian-Ukrainian war, Rome Statute, crimes against humanity, repatriation.

Право на доступ до правосуддя є фундаментальним елементом верховенства права та однією з базових гарантій захисту особи як у мирний час, так і в умовах збройного конфлікту. Однак саме під час війни це право зазнає найбільш істотних обмежень, що зумовлює необхідність його переосмислення крізь призму міжнародного гуманітарного права. Особливої актуальності дана проблема набуває щодо військовополонених як категорії осіб, які фактично перебувають під повним контролем держави-утримувача та позбавлені реальних механізмів захисту своїх прав.

Міжнародно-правові стандарти поводження з військовополоненими закріплені у III Женевській конвенції 1949 року [1, с. 24], яка встановлює не лише гуманітарні гарантії, але й процесуальні права таких осіб. Зокрема, йдеться про право на справедливий суд [1, с. 28], належний захист, інформування про суть обвинувачення, а також заборону застосування катувань та будь-яких форм жорстокого поводження. Водночас зазначені гарантії мають декларативний характер за відсутності ефективних механізмів їх забезпечення.

Доступ до правосуддя для військовополонених має комплексну природу: це можливість судового захисту, доступ до інформації, правової допомоги та комунікація з міжнародними гуманітарними організаціями [2, с. 210]. Ключову роль тут відіграє Міжнародний комітет Червоного Хреста, однак його діяльність обмежена відсутністю примусових повноважень.

Основним проблемним питанням є статус осіб, які беруть участь у конфлікті. Відповідно до ст. 43 Додаткового протоколу I, особи у складі збройних сил є комбатантами і в разі полону не можуть піддаватися судовому переслідуванню за сам факт участі у воєнних діях [3, с. 14]. МГП також визнає комбатантами членів ополчень та добровольчих загонів за умови дотримання критеріїв: відповідальне командування, відмітний знак, відкрите носіння зброї та дотримання законів війни. Хоча остання вимога критикувалася як дискримінаційна порівняно з регулярними силами, Протокол I уточнив ці положення, зробивши акцент на внутрішній дисциплінарній системі.

Окрему категорію становлять «незаконні комбатанти» — шпигуни та найманці. Вони не є об'єктами захисту МГП, а виступають суб'єктами кримінальної відповідальності за нормами національного законодавства. Шпигуном вважається особа, яка діє таємно або під вигаданими приводами [4, с. 5]. Важливо відрізнити їх від військових розвідників, які, діючи у формі своїх збройних сил, мають право на статус військовополоненого.

Стаття 114 КК України визначає шпигунство як передачу державної таємниці іноземній державі [5, с. 82]. На нашу думку, є необхідність у внесенні

змін до кримінального законодавства: встановити шпигунство під час військових дій як обтяжуючу покарання обставину через його підвищену суспільну небезпеку. Щодо найманців, то згідно зі ст. 47 Протоколу I, вони також позбавлені статусу військовополонених [3, с. 19].

Практика агресії РФ проти України продемонструвала системну модель ігнорування стандартів МГП: катування для отримання свідчень, відсутність правової допомоги та блокування доступу міжнародних організацій. Такі дії, за наявності ознак системності, можуть кваліфікуватися як злочини проти людяності відповідно до Римського статуту [6, с. 12].

Сучасний стан забезпечення права на правосуддя свідчить про глибоку кризу міжнародно-правових механізмів. Подолання цієї кризи можливе через запровадження механізмів примусового доступу міжнародних організацій до місць утримання, розширення можливостей міжнародних судів та інтеграцію норм МГП з міжнародним правом прав людини [7, с. 94].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими від 12 серпня 1949 року. URL: rada.gov.ua.
2. Sassòli M. *International Humanitarian Law*. Edward Elgar, 2019. 712 p.
3. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року [Протокол I], від 8 червня 1977 року.
4. Конвенція про закони і звичаї сухопутної війни [IV Гаазька конвенція] від 18 жовтня 1907 року.
5. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III.
6. Римський статут Міжнародного кримінального суду від 17 липня 1998 року.
7. Гнатовський М. М., Короткий Т. Р. *Міжнародне гуманітарне право*. Одеса: Фенікс, 2021. 154 с.

SCIENCE AND SOCIETY IN TIMES OF WAR

PROCEEDINGS OF THE INTERNATIONAL SCIENTIFIC
AND PRACTICAL CONFERENCE

June 5-7, 2026

Kharkiv, Ukraine

Editor
Soloviov O. V.

*M.Sc.Ed., M.P.A., Hon. PhD, Academic Advisor,
Head of the European Union Research Department,
Ukrainian Institute of Scientific Strategies*

E-mail: journal@naukainfo.com

Publisher website: <https://www.naukainfo.com>

The editorial board reserves the right to edit and shorten materials. The opinions of the authors may not always coincide with the viewpoint of the editorial board and publisher. Authors bear full responsibility for the published material (for the accuracy of facts, quotes, personal names, geographic names and other information).

This edition was approved for publication on June 16, 2026.

Published in A4 format online on website: <https://naukainfo.com/conference?id=130>

Publisher: Sole proprietor Soloviov O. V. Certificate of registration in the State Register of Publishers, Manufacturers, and Distributors of Publishing Products series DK № 8227, dated April 23, 2025.